

JAARBOEK

DER

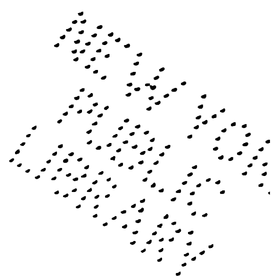
RIJKS-UNIVERSITEIT

TE

UTRECHT.

1890/91 en 1891/92.

UTRECHT — 1892.
Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie".
J. VAN DRUTEN.

Voor belangstellenden in de geschiedenis der Utrechtsche Universiteit, die de Jaarboeken van den aanvang af compleet wenschen te bezitten, wordt daartoe tijdelijk, zoolang de voorraad zulks toelaat, de gelegenheid aangeboden tegen onderstaanden zeer billijken prijs:

Een compleet stel van 13 Jaargangen (1878—1890) à f 9.50.

Afzonderlijke Jaargangen ter completeering, per Ex. à f 1.50.

Na 1 April 1892 worden de Jaarboeken weder slechts tegen den oorspronkelijken prijs bij uitgaaf afgeleverd.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

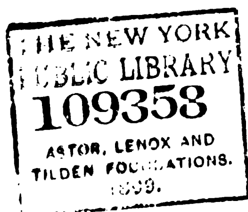
TE

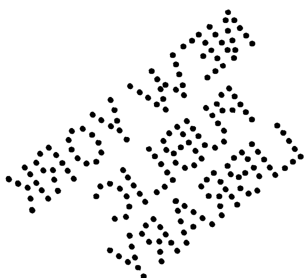
UTRECHT.

1890/91 en 1891/92.

UTRECHT — 1892.
Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie".
J. VAN DRUTEN.

INHOUD.

1890/91 en 1891/92. *)

Inrichting en Geschiedenis der Universiteit.

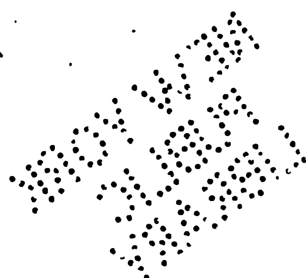
In het jaar 1890/91.

In het jaar 1891/92.

Bijlagen.

---

*) Teneinde de inrichting der Universiteit en de Series Lectionum van het loopende jaar te kunnen geven, zijn in dit jaarboek de naamlijsten van curatoren, hoogleeraren enz. van 1890/91 en 1891/92 opgenomen.

RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT

Studiejaar 1890—1891.

COLLEGIE VAN CURATOREN.

Mr. H. Royaards van Scherpenzeel, benoemd bij Kon. besluit van 7 Dec. 1876, n°. 25, tot 30 Sept. 1899, benoemd tot Voorzitter bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, n°. 18.

Mr. H. G. Römer, benoemd bij Kon. besluit van 15 Juni 1870, n°. 8. tot 30 Sept. 1891.

Mr. W. R. Boer, benoemd bij Kon. besluit van 15 Juni 1870, n°. 8, tot 30 Sept. 1893.

Jhr. Mr. J. Roëll, benoemd bij Kon. besluit van 13 Jan. 1885, n°. 6, tot 30 Sept. 1897.

Mr. W. J. M. Bosch van Oud-Amelisweerd, benoemd bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, n°. 18, tot 30 Sept. 1895.

Secretaris van Curatoren.

Mr. J. F. B. Baert, benoemd bij Kon. besluit van 19 Jan. 1875, n°. 6, tot 30 Sept. 1892.

BESTUUR DER UNIVERSITEIT.

Rector magnificus: J. H. Gallée.
Assessoren: J. J. P. Valeton, J. Baron d'Aulnis de Bourouill, S. Talma, J. A. C. Oudemans.
Secretaris van den Senaat: M. S. Pols.
Archivaris van den Senaat: N. W. P. Rauwenhoff.

BESTUUR DER FACULTEITEN.

	Voorzitter	*Secretaris*
Godgeleerdheid:	G. H. Lamers.	J. Cramer.
Rechtsgeleerdheid:	J. Baron d'Aulnis de Bourouill.	J. C. Naber.
Geneeskunde:	T. Halbertsma.	H. H. Spronck.
Wis- en Natuurk.:	E. Mulder.	V. A. Julius.
Lett. en Wijsbeg.:	H. van Herwerden.	H. E. Moltzer.

HOOGLEERAREN. (1)

Faculteit van Godgeleerdheid.

J. J. P. Valeton Jr., (8 Dec. 1877).
de geschiedenis van den Israëlitischen Godsdienst,

---

(1) Bij de namen der Hoogleeraren worden vermeld de dagteekening hunner inwijdingsredevoering of publieke les, alsmede de vakken, die hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (*Staatsblad n°.* 102) of bij hunne benoeming zijn opgedragen, met de later daarin gebrachte wijzigingen.

de Israëlitische letterkunde,
de uitlegging van het oude Testament.
G. H. Lamers, (19 Juni 1883). Vroeger te Groningen sinds 30 Sept. 1874.
de geschiedenis der Godsdiensten in het algemeen,
de wijsbegeerte van den Godsdienst,
de zedekunde,
de geschiedenis der leer aangaande God.
J. Cramer, (19 September 1884). Vroeger te Groningen sinds 10 Oct. 1876.
de uitlegging van het Nieuwe Testament,
de geschiedenis der leerstellingen van den christelijken Godsdienst,
de oud-christelijke letterkunde.
H. G. Kleyn, (25 September 1888).
de geschiedenis van het Christendom,
de encyclopaedie der Godgeleerdheid,
de christelijke archaelogie.

Faculteit van Rechtsgeleerdheid.

H. J. Hamaker, (12 Dec. 1877).
de encyclopaedie der rechtswetenschap,
het internationale privaatrecht,
het burgerlijk recht.
J. Baron d'Aulnis de Bourouill, (23 Maart 1878).
de staatkundige geschiedenis.
de statistiek,
de staathuishoudkunde,
M. S. Pols, (26 Sept. 1879).
het strafrecht.
de strafvordering.

J. de Louter, (18 Oct. 1879). Vroeger te Amsterdam sinds 17 Nov. 1877.
de wijsbegeerte van het recht,
het staatsrecht,
het volkenrecht,
het administratief recht.
W. L. P. A. Molengraaff, (17 April 1885).
het handelsrecht,
de burgerlijke rechtsvordering.
J. C. Naber, (21 Sept. 1885).
het Romeinsche recht,
de Romeinsche rechtsgeschiedenis.

Faculteit van Geneeskunde.

T. Halbertsma, (15 Oct. 1867). Vroeger te Groningen sinds 28 Juni 1866.
de verloskunde en de leer der vrouwenziekten.
Th. W. Engelmann, (20 Maart 1871).
de physiologie.
S. Talma, (6 Oct. 1876).
de geneeskunde,
de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer,
de propaedeutische kliniek.
G. van Overbeek de Meijer, (14 Dec. 1877).
de gezondheidsleer.
de geneeskundige politie,
de gerechtelijke geneeskunde.
H. Snellen, (15 Dec. 1877).
de oogheelkunde.
C. A. Pekelharing, (21 Sept. 1881).
de algemeene physiologie en de vergelijkende biologie,

de weefselleer en het experimenteele gedeelte der pharmakodynamie, bepaaldelijk de medische toxicologie.

C. H. H. Spronck, (24 Sept. 1888).
de ziektekunde,
de ziektekundige ontleedkunde.

E. Rosenberg, (28 Sept. 1888), vroeger Hoogleeraar te Dorpat, sinds 2 Oct. 1876.
de ontleedkunde.

F. A. Salzer, (22 Mei 1890).
de heelkunde.

Faculteit van Wis- en Natuurkunde.

C. H. C. Grinwis, (16 Oct. 1867).
de wiskunde,
de mechanica,
de mathematische natuurkunde.

E. Mulder, (4 Dec. 1868).
de organische scheikunde.

N. W. P. Rauwenhoff, (25 April 1871).
de botanie.

J. A. C. Oudemans, (13 Juni 1856 tot 30 Sept. 1857;— 24 Jan. 1876.)
de sterrekunde.

H. C. Dibbits, 23 Juni 1876.
de anorganische scheikunde.

H. Wefers Bettink, (15 Dec. 1877).
de artsenijbereidkunde,
de toxicologie.

W. Kapteyn, (16 Febr. 1878).
de analytische meetkunde,
de beschrijvende meetkunde,
de integraalrekening,

de theorie der functiën,
de waarschijnlijkheidsrekening.

C. E. A. Wichmann, (22 Maart 1879).
de geologie,
de mineralogie,
de palaeontologie,
de krystallographie.

A. A. W. Hubrecht, (20 Sept. 1882).
de zoölogie, de vergelijkende anatomie en physiologie.

V. A. Julius, (21 Sept. 1888).
de proefondervindelijke natuurkunde,
de physische aardrijkskunde,
de meteorologie.

Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.

H. van Herwerden, (28 Oct. 1864).
de Grieksche taal- en letterkunde,
de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst.

P. de Jong, (12 Febr. 1869), overleden 25 Jan. 1890.
de Hebreeuwsche letterkunde,
de Israëlitische oudheden.

J. A. Wijnne, (29 Sept. 1873).
de algemeene geschiedenis,
de politische aardrijkskunde,
de vaderlandsche geschiedenis (tijdelijk).

C. M. Francken, (4 Nov. 1877). Vroeger te Groningen sinds 7 Febr. 1856.
de Latijnsche taal- en letterkunde,
de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst.

Eervol ontslagen met dankbetuiging, met ingang van 15 Sept. 1891; tot zijn opvolger is benoemd Dr. J. van der Vliet (Kon. Besluit van 13 Mei 1891).

H. E. Moltzer, (26 Oct. 1882). Vroeger te Groningen sinds 30 Maart 1865.

de Nederlandsche taal- en letterkunde,

het Middel-Nederlandsch.

J. H. Gallée, (22 Sept. 1882).

het Gotisch,

de beginselen van het Sanskriet,

de beginselen der vergelijkende Indo-Germaansche taalwetenschap in het algemeen en der Germaansche in het bijzonder.

het Angelsaksisch en Middelhoogduitsch.

M. Th. Houtsma, (14 Mei 1890).

de Hebreeuwsche letterkunde,

de Israëlietische oudheden.

Jhr. B. H. C. K. van der Wijck, (16 Mei 1890).

de geschiedenis der wijsbegeerte,

de logica,

de metaphysica,

de zielkunde.

Hoogleeraren van de Instelling tot het opleiden van Leeraren voor het Hervormd Kerkgenootschap.

T. Cannegieter, (18 Nov. 1878).

de leerstellige Godgeleerdheid,

de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk en hare leerstellingen,

het Nederlandsch Hervormd Kerkrecht.

E. H. van Leeuwen. (21 Jan. 1887).
de bijbelsche Godgeleerdheid,
de practische Godgeleerdheid met de daarbij vereischte oefeningen.
de geschiedenis der Christelijke zending.

LECTOREN.

Dr. P. Q. Brondgeest, (benoemd bij Kon. besluit van 3 Aug. 1863, n°. 67 en 13 Oct. 1877, n°. 3).
de physische diagnostiek,
oefeningen in het gebruik van den keelspiegel,
de kliniek der keelziekten,
de chemische diagnostiek,
de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer.

Dr. Th. Dentz, (benoemd bij Kon. besluit van 28 Sept. 1877, n°. 4).
de tandheelkunde.

Dr. J. E. van der Meulen, (benoemd bij Kon. besluit van 21 Oct. 1877 n°. 23).
de verbandleer,
de operatieve chirurgie.

Dr. C. Winkler, (benoemd bij Kon. besluit van 4 Mei 1885, n°. 5).
de psychiatrie.

PRIVAATDOCENTEN.

(toegelaten bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche zaken).

Mr. A. J. B. Rijke, (beschikking van 1 Oct. 1883, n°. 3521).
het notariaat en het fiscaal recht.

Dr. J. Lorié, (beschikking van 15 Mei 1884, n°. 1578).
de palaeontologie.
en (beschikking van 31 Mei 1888 n°. 1611),
de mineralogie en geologie.

Dr. L. J. Morell, (beschikking van 16 Juli 1884, n°. 2301).
de archaeologie en de geschiedenis der Grieksche kunst.

Dr. A. Huysman, (beschikking van 20 Mei 1886. n°. 1443).
de oorheelkunde.

Dr. E. F. Kossmann, (beschikking van 13 Jan. 1887. n°. 100).
de oud-Duitsche en Romaansche taal- en letterkunde.

Dr. L. Wirth, (beschikking van 2 Juli 1888, n°. 2005).
de Hoogduitsche taal- en letterkunde.

Dr. M. Snellen, (beschikking van 29 Maart 1889, n°. 878).
de meteorologie,
het aardmagnetisme.

Dr. G. C. J. Vosmaer, (beschikking van 8 Mei 1889, n°. 1295).
de zoölogie.

Dr. S. K. Hulshoff, (beschikking van 25 April 1890, n°. 1502[1]).
de kinderziekten.

Dr. G. J. D. Mounier, (beschikking van 6 Oct. 1890).
de mathematische theorie der levensverzekeringwetenschap.

ASSISTENTEN voor het jaar 1890 bij de

Physiologie	M. J. Van Erp Taalman Kip. (1 Jan. 1890).
Histiologie	A. van Bylert.
Anatomie	Dr. K. F. Wenckebach (1 April 1889).
Pathologie	C. H. van Herwerden, (1 Sept. 1890).
Medische Kliniek. . . .	J. F. Langenbergh, (1 Jan. 1890).
Medische polikliniek. . .	Dr. N. P. van Spanje, (1 Jan. 1886).
Chirurgie	G. W. M. Hoeben, (1 Januari 1890), inwonend in het Ziekenhuis.
Gynaekologie	1ste assistent B. Freriks, (1 Jan. 1885. 2de assistent P. Timmermans, (1 Aug. 1890), inwonend in het Ziekenhuis.
Gezondheidsleer	J. A. Vrijheid, (16 April 1887).
Pharmacie	J. L. B. van der Mark, (1 April 1887).
Scheikunde (Leeuwenbergh)	L. E. O. De Visser, (1 Jan. 1889.
Scheikunde (de Hoogt). .	. . . .
Natuurkunde	Dr. W. H. Julius, (1 Nov. 1882).
Zoölogie	Dr. G. C. J. Vosmaer, (1 Jan. 1889).
Botanie	J. C. Koningsberger, (1 Mei 1889).

Oogheelkunde. . . . . H. Snellen Jr., (1 Januari 1890).

Tandheelkunde . . . . N. J. J. Greeter, (1 Juni 1890).

PEDELLEN.

N. Janssen, (1 Juli 1865.)
J. N. de Kruijff, (1 Oct 1866).

WETENSCHAPPELIJKE INRICHTINGEN EN VERZAMELINGEN.

Bibliotheek der Universiteit.

J. F. van Someren, *Bibliothecaris*, (benoemd bij ministeriëele beschikking van 16 Maart 1889, no. 750).
P. J. D. van Dokkum, *Conservator*.
J. Alblas, 1e *Amanuensis*,
J. D. C. van Dokkum, 2e *Amanuensis*.

Anatomisch Kabinet.

Prof. E. Rosenberg, *Directeur*.
I. L. A. Issels, *Prosector*.

Physiologisch Instituut.

Prof. Th. W. Engelmann. *Directeur*.
D. B. Kagenaar, *Amanuensis*.

Pathologisch Instituut.

Prof. C. H. H. Spronck, *Directeur*.

Inrichting voor Tandheelkunde.

Dr. Th. Dentz, *Directeur*.

Museum voor Natuurlijke Historie.

Prof. A. A. W. Hubrecht, *Directeur.*
Mej. L. Schilthuis, *Conservatrix.*
J. G. de Groot, *Custos.*

Physisch Laboratorium.

Prof. V. A. Julius, *Directeur.*
M. P. Filbri, *Amanuensis.*

Chemisch Laboratorium „Leeuwenbergh".

Prof. E. Mulder, *Directeur.*
J. van Zanen, *Amanuensis.*

Chemisch Laboratorium aan de Hoogt.

Prof. H. C. Dibbits, *Directeur.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. H. Wefers Bettink, *Directeur.*

Hortus Botanicus en Botanisch Laboratorium.

Prof. N. W. P. Rauwenhoff, *Directeur.*
G. van den Brink. *Hortulanus.*
H. A. M. de Liefde, *Amanuensis.*

Astronomisch Observatorium.

Prof. J. A. C. Oudemans, *Directeur.*
C. Verloop Cz., *Amanuensis.*

Mineralogisch Instituut.

Prof. C. E. A. Wichmann, *Directeur.*

Ziekenhuis.

(Bij art. 7 van het Koninklijk besluit van 27 Maart 1817 is bepaald, dat het Collegie van Regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen zich met de Curatoren der Hoogeschool zal hebben te concerteeren, ten einde het

Ziekenhuis op de geschiktste wijze tevens dienstbaar te maken aan het Akademisch klinisch onderwijs).

Dr. M. Imans, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. C. A. Lamping, *tweede Geneesheer.*
Dr. G. P. Wesselink, *derde Geneesheer.*
Dr. J. E. van der Meulen, *Heelmeester.*
M. Henstedt. *eerste Apotheker.*
J. Krijnders. *Oeconoom.*

Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen.

Dr. A. Th. Moll, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. G. Luchtmans, *eerste Geneesheer.*
Dr. H. Buringh Boekhoudt, *tweede Geneesheer.*
Dr. C. Winkler, *Buitengewoon Geneesheer.*
E. J. van de Hagt, *Secretaris-Penningmeester.*

Nederlandsch Gasthuis voor behoeftige en minvermogende Ooglijders.

Prof. H. Snellen, *Geneesheer-Directeur.*
H. Snellen Jr., *Arts, inwonend Geneesheer.*
Dr. J. W. Kessler, *Arts, tweede Geneesheer.*
T. Verweij, *Arts, derde Geneesheer.*

Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut.

Dr. M. Snellen, *Directeur der afdeeling Waarnemingen te land. Hoofd-Directeur.*
P. F. baron van Heerdt, *Directeur der afdeeling Waarnemingen ter zee.*
P. C. Visser, *Civ. Ingenieur* Secretaris-assistent *van den Hoofd-Directeur.*

M. E. B. I. Kluit, *Luit. ter zee 1e klasse, Assistent-Directeur der afdeeling waarnemingen ter zee.*

L. C. F. E. Engelenburg, *Meteroroloog en Bibliothecaris.*

K. F. G. Zaalberg, *Observator.*

L. Roosenburg, *Directeur der Filiaal-inrichting te Amsterdam.*

A. E. Arkenbo·ut Schokker, *Directeur der Filiaal-inrichting te Rotterdam.*

RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Studiejaar 1891—1892.

COLLEGIE VAN CURATOREN.

Mr. H. Royaards van Scherpenzeel, benoemd bij Kon. besluit van 7 Dec. 1876, n°. 25, tot 30 Sept. 1899, benoemd tot Voorzitter bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, n°. 18.

Mr. H. G. Römer, benoemd bij Kon. besluit van 15 Juni 1870, n°. 8. tot 30 Sept. 1901.

Mr. W. R. Boer, benoemd bij Kon. besluit van 15 Juni 1870, n°. 8, tot 30 Sept. 1893.

Jhr. Mr. J. Roëll, benoemd bij Kon. besluit van 13 Jan. 1885, n°. 6, tot 30 Sept. 1897.

Mr. W. J. M. Bosch van Oud-Amelisweerd, benoemd bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, n°. 18, tot 30 Sept. 1895.

Th. Guil. Engelmann et C. A. Pekelharing experimentis et indagationibus physiologicis in laboratorio physiologico quotidie praeerunt.

C. H. H. Spronck Pathologiam generalem docebit die martis hora XII dimidiata, die saturni horis XI—I dim.;

Anatomen pathologicam diebus lunae, mercurii et veneris hora X;

Sectiones cadaverum aliasque exercitationes pathologico-anatomicas practicas moderabitur diebus lunae et saturni hora II;

Indagationibus pathologicis quotidie praeerit.

Aem. Rosenberg Anatomen, tam systematicam, quam topographicam, docebit die martis hora X, die mercurii hora IX, die iovis hora X, diebus veneris et saturni hora IX;

Exercitationes anatomicas practicas hiberno tempore moderabitur horis postea indicandis;

Embryologiam docebit hora postea indicanda.

F. A. Salzer Exercitationes clinicas et therapeuticas moderabitur et policlinico chirurgico praeerit diebus lunae, martis, mercurii, iovis veneris et saturni hora IX;

Pathologiam et Therapiam chirurgicam specialem tradet horis postea indicandis.

P. Q. Brondgeest, Medicinae Lector, Pharmacodynamicam et Toxicologiam medicam docebit diebus martis et veneris hora II;

Pharmacognosin diebus martis et iovis hora IX;

Chemiam diagnosticam die lunae hora I;

Exercitationes policlinicas in morbis laryngis moderabitur et laryngoscopii usum docebit diebus lunae et mercurii hora IX.

Th. Dentz, Medicinae Lector, Policlinico odontiatrico praeërit simulque morbos dentium eorumque curationem exponet diebus lunae, mercurii et veneris hora IX; altero semestri etiam operationes odontriaticas in vivo et in ore facticio demonstrabit atque discentium exercitia moderabitur die iovis hora V;

Pathologiam et anatomen pathologicam dentium tradet die lunae hora vespertina VII dimidiata, iis autem, qui studiis imprimis odontologicis operam navare cupiunt, die veneris hora vespertina VII.

I. E. van der Meulen, Medicinae Lector, Operationis chirurgicas in cadavere instituet, Aciurgiam i. e. indicationes et methodos operationem atque instrumentorum usum docebit, deligandi denique exercitia moderabitur diebus martis et iovis horis II—IV;

Clinicen propaedeuticam chirurgicam docebit die veneris hora III;

Clinicen chirurgicam, in provectiorum usum, docebit die mercurii hora III.

C. Winkler, Medicinae Lector, Psychiatriam docebit diebus lunae et saturni hora III.

de Israëlitische letterkunde,
de uitlegging van het oude Testament.

G. H. Lamers, (19 Juni 1883). Vroeger te Groningen sinds 30 Sept. 1874.
de geschiedenis der Godsdiensten in het algemeen,
de wijsbegeerte van den Godsdienst,
de zedekunde,
de geschiedenis der leer aangaande God.

J. Cramer, (19 September 1884). Vroeger te Groningen sinds 10 Oct. 1876.
de uitlegging van het Nieuwe Testament,
de geschiedenis der leerstellingen van den christelijken Godsdienst,
de oud-christelijke letterkunde.

H. G. Kleyn, (25 September 1888).
de geschiedenis van het Christendom,
de encyclopaedie der Godgeleerdheid,
de christelijke archaelogie.

Faculteit van Rechtsgeleerdheid.

H. J. Hamaker, (12 Dec. 1877).
de encyclopaedie der rechtswetenschap,
het internationale privaatrecht,
het burgerlijk recht.

J. Baron d'Aulnis de Bourouill, (23 Maart 1878).
de staatkundige geschiedenis.
de statistiek,
de staathuishoudkunde,

M. S. Pols, (26 Sept. 1879).
het strafrecht.
de strafvordering.

J. de Louter, (18 Oct. 1879). Vroeger te Amsterdam sinds 17 Nov. 1877.
de wijsbegeerte van het recht,
het staatsrecht,
het volkenrecht,
het administratief recht.
W. L. P. A. Molengraaff, (17 April 1885).
het handelsrecht,
de burgerlijke rechtsvordering.
J. C. Naber, (21 Sept. 1885).
het Romeinsche recht,
de Romeinsche rechtsgeschiedenis.

Faculteit van Geneeskunde.

T. Halbertsma, (15 Oct. 1867). Vroeger te Groningen sinds 28 Juni 1866.
de verloskunde en de leer der vrouwenziekten.
Th. W. Engelmann, (20 Maart 1871).
de physiologie,
S. Talma, (6 Oct. 1876).
de geneeskunde,
de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer,
de propaedeutische kliniek.
G. van Overbeek de Meijer, (14 Dec. 1877).
de gezondheidsleer.
de geneeskundige politie,
de gerechtelijke geneeskunde.
H. Snellen, (15 Dec. 1877).
de oogheelkunde.
C. A. Pekelharing, (21 Sept. 1881).
de algemeene physiologie en de vergelijkende biologie,

de weefselleer en het experimenteele gedeelte der pharmakodynamie, bepaaldelijk de medische toxicologie.

C. H. H. Spronck, (24 Sept. 1888).
de ziektekunde,
de ziektekundige ontleedkunde.

E. Rosenberg, (28 Sept. 1888), vroeger Hoogleeraar te Dorpat, sinds 2 Oct. 1876.
de ontleedkunde.

F. A. Salzer, (22 Mei 1890).
de heelkunde.

Faculteit van Wis- en Natuurkunde.

C. H. C. Grinwis, (16 Oct. 1867).
de wiskunde,
de mechanica,
de mathematische natuurkunde.

E. Mulder, (4 Dec. 1868).
de organische scheikunde.

N. W. P. Rauwenhoff, (25 April 1871).
de botanie.

J. A. C. Oudemans, (13 Juni 1856 tot 30 Sept. 1857;— 24 Jan. 1876.)
de sterrekunde.

H. C. Dibbits, 23 Juni 1876.
de anorganische scheikunde.

H. Wefers Bettink, (15 Dec. 1877).
de artsenijbereidkunde,
de toxicologie.

W. Kapteyn, (16 Febr. 1878).
de analytische meetkunde,
de beschrijvende meetkunde,
de integraalrekening,

de theorie der functiën,
de waarschijnlijkheidsrekening.
C. E. A. Wichmann, (22 Maart 1879).
de geologie,
de mineralogie,
de palaeontologie,
de krystallographie.
A. A. W. Hubrecht, (20 Sept. 1882).
de zoölogie, de vergelijkende anatomie en physiologie.
V. A. Julius, (21 Sept. 1888).
de proefondervindelijke natuurkunde,
de physische aardrijkskunde,
de meteorologie.

Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.

H. van Herwerden, (28 Oct. 1864).
de Grieksche taal- en letterkunde,
de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst.
P. de Jong, (12 Febr. 1869), overleden 25 Jan. 1890.
de Hebreeuwsche letterkunde,
de Israëlitische oudheden.
J. A. Wijnne, (29 Sept. 1873).
de algemeene geschiedenis,
de politische aardrijkskunde,
de vaderlandsche geschiedenis (tijdelijk).
H. E. Moltzer, (26 Oct. 1882). Vroeger te Groningen sinds 30 Maart 1865.
de Nederlandsche taal- en letterkunde,
het Middel-Nederlandsch.

J. H. Gallée, (22 Sept. 1882).
het Gotisch,
de beginselen van het Sanskriet,
de beginselen der vergelijkende Indo-Germaansche taalwetenschap in het algemeen en der Germaansche in het bijzonder.
het Angelsaksisch en Middelhoogduitsch.

M. Th. Houtsma, (14 Mei 1890).
de Hebreeuwsche letterkunde,
de Israëlietische oudheden.

Jhr. B. H. C. K. van der Wijck, (16 Mei 1890).
de geschiedenis der wijsbegeerte,
de logica,
de metaphysica,
de zielkunde.

J. van der Vliet, (13 Mei 1891).
de Latijnsche taal- en letterkunde,
de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst.

Hoogleeraren van de Instelling tot het opleiden van Leeraren voor het Hervormd Kerkgenootschap.

T. Cannegieter, (18 Nov. 1878).
de leerstellige Godgeleerdheid,
de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk en hare leerstellingen,
het Nederlandsch Hervormd Kerkrecht.

E. H. van Leeuwen. (21 Jan. 1887).
de bijbelsche Godgeleerdheid,

de practische Godgeleerdheid met de daarbij vereischte oefeningen.
de geschiedenis der Christelijke zending.

LECTOREN.

Dr. P. Q. Brondgeest, (benoemd bij Kon. besluit van 3 Aug. 1863, n°. 67 en 13 Oct. 1877, n°. 3).
de physische diagnostiek,
oefeningen in het gebruik van den keelspiegel,
de kliniek der keelziekten,
de chemische diagnostiek,
de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer.

Dr. Th. Dentz, (benoemd bij Kon. besluit van 28 Sept. 1877, n°. 4).
de tandheelkunde.

Dr. J. E. van der Meulen, (benoemd bij Kon. besluit van 21 Oct. 1877 n°. 23).
de verbandleer,
de operatieve chirurgie.

Dr. C. Winkler, (benoemd bij Kon. besluit van 4 Mei 1885, n°. 5).
de psychiatrie.

PRIVAATDOCENTEN.

(toegelaten bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche zaken).

Mr. A. J. B. Rijke, (beschikking van 1 Oct. 1883, n°. 3521).
het notariaat en het fiscaal recht.

Dr. J. Lorié, (beschikking van 15 Mei 1884, n°. 1578).
de palaeontologie.

en (beschikking van 31 Mei 1888 n°. 1611), de mineralogie en geologie.

Dr. L. J. Morell, (beschikking van 16 Juli 1884, n°. 2301).
de archaeologie en de geschiedenis der Grieksche kunst.

Dr. A. Huysman, (beschikking van 20 Mei 1886. n°. 1443).
de oorheelkunde.

Dr. E. F. Kossmann, (beschikking van 13 Jan. 1887. n°. 100).
de oud-Duitsche en Romaansche taal- en letterkunde.

Dr. L. Wirth, (beschikking van 2 Juli 1888, n°. 2005).
de Hoogduitsche taal- en letterkunde.

Dr. M. Snellen, (beschikking van 29 Maart 1889, n°. 878).
de meteorologie,
het aardmagnetisme.

Dr. G. C. J. Vosmaer, (beschikking van 8 Mei 1889, n°. 1295).
de zoölogie.

Dr. S. K. Hulshoff, (beschikking van 25 April 1890, n°. 1502[1]).
de kinderziekten.

Dr. G. J. D. Mounier, (beschikking van 6 Oct. 1890).
de mathematische theorie der levensverzekeringwetenschap.

ASSISTENTEN voor het jaar 1891 bij de

Physiologie . . . . . M. J. Van Erp Taalman Kip. (1 Jan. 1890).

Histiologie	B. van Dijken (1 Mei 1891.)
Anatomie	N. J. van Dam, (1 Januari 1891).
	B. Boks, (7 Febr. 1891).
Pathologie	C. H. van Herwerden, (1 Sept. 1890).
Medische Kliniek. . . .	J. F. Langenbergh. (1 Jan. 1890).
Medische polikliniek. . .	Dr. N. P. van Spanje (1 Jan. 1886).
Chirurgie	1ste assistent G. W. M. Hoeben, (1 Jan. 1890), inwonend in het ziekenhuis.
	2de assistent A. C. ten Hove, (17 Mrt. 1891).
Gynaekologie	1ste assistent B. Freriks, (1 1885).
	2de assistent P. Timmermans, (1 Aug. 1890), inwonend in het ziekenhuis.
Gezondheidsleer	J. A. Vrijheid, (16 April 1887).
Pharmacie	B. Sjollema, (1 Jan. 1891).
Scheikunde (Leeuwenbergh)	L. E. O. de Visser, (1 Jan. 1889.
Scheikunde (de Hoogt). .	Dr. A. J. A. Prange, (1 Oct. 1890).
Natuurkunde	J. H. Meerburg, (1 Januari 1891).
Zoölogie	Dr. G. C. J. Vosmaer.
Botanie	J. C. Koningsberger, (1 Mei 1891).

MIJNE HEEREN CURATOREN, PROFESSOREN, DOCTOREN, STUDENTEN EN GIJ ALLEN, DIE DEZE PLECHTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT, IK HEET U WEDEROM WELKOM TE DEZER PLAATSE.

De tijd der rust is voorbij en de arbeid ten dienste van Universiteit en wetenschap vangt wederom aan. De ontspanning, door buitenleven en rust van het werk, heeft weder die opgewektheid en frissche kracht aan den geest geschonken, die èn het onderwijs èn de beoefening der wetenschap ten goede komen.

De plechtige samenkomst van heden is de aanvang van het nieuwe Universiteitsjaar, maar zij besluit ook den afgeloopen cursus en daarmede het 51e lustrum onzer Hoogeschool. En ware het niet dat de wet het ons oplegde, om bij het overdragen der rectorale waardigheid een verslag van de lotgevallen der Universiteit te geven, zoo zouden wij, waar wij een tijdperk besluiten, uit eigen beweging den blik richten op hetgeen achter ons ligt, zouden wij ons onwillekeurig de droeve of blijde gebeurtenissen van het afgeloopen jaar voor den geest brengen.

Kunnen wij er ons al in verheugen, dat door onze Universiteit zelve geene groote verliezen werden geleden, toch waren wij in het afgeloopen jaar getuigen van groote tegenstellingen van droefheid en vreugde.

Mochten wij weinige dagen voor de vacantie u allen verspreidde onze stad aanschouwen in feestdos wegens de lustrumfeesten onzer Universiteit of de buitengewone drukte gadeslaan, veroorzaakt door de schitterende wijze,

waarop door onze hooge Regeering de heerscher van een der machtigste Europeesche Staten in de drie voornaamste steden des lands werd ontvangen de eerste maanden van dezen cursus telden daarentegen zeer droeve dagen.

Reeds spoedig na den aanvang van het nieuwe academiejaar had zich het gerucht verbreid, dat de kwaal, die het zoo krachtige lichaam van onzen beminden vorst, Zijne Majesteit Willem den Derden, ondermijnde, in hevigheid was toegenomen. Met groote bezorgdheid werd door de Universiteit, die den geëerbiedigden Vorst zoo dikwerf binnen de muren dezer stad, voor weinige jaren nog hier in dit auditorium, mocht begroeten, deze tijding vernomen en groot was de droefheid, toen den 23sten November de tijding ons bereikte dat Neerlands Koning, de laatste mannelijke telg uit het zoo geliefd huis van Oranje bezweken was.

Zijne 41-jarige regeering was een tijdperk geweest rijk aan voorspoed in velerlei opzicht, begunstigd door onafgebroken vrede hier te lande — een niet genoeg te waardeeren zegen.

In moeielijke dagen aan de regeering gekomen, toen woelingen door gansch Europa heerschten, toen in zoo menig land mistrouwen vorst en volk verdeelde, toen handel en nijverheid zwaar geschokt waren en de schuldenlast nog steeg door den langdurigen oorlog op Bali, toen de pas afgekondigde grondwet aan den constitutioneelen koning groote zelfbeheersching oplegde, heeft Willem III met grooten tact weten te handelen en, zooals hij zelf eenmaal zeide, niet voor zich zelven maar voor de natie geregeerd.

Door het plichtbesef, waarmede hij aan de bezworen constitutie vasthiéld, werden groote moeilijkheden zonder verstoring der onderlinge samenwerking te boven gekomen.

Daardoor was hij in waarheid koning van het gansche Nederlandsche volk.

Hoe ons volk dit waardeerde, bleek ten duidelijkste uit de geestdrift, waarmede èn het feest van het 40-jarig koningschap én 's Konings 70e verjaardag door mannen van alle partijen, van allen gezinten werden gevierd.

Kunsten en wetenschappen vonden in hem een begunstiger. [1])

Wars van gunstbejag der groote menigte was hij wegens zijne oprechtheid, gepaard aan groote goedhartigheid en rechtvaardigheid, hoog gewaardeerd door allen die hem kenden. Zijn warm hart, waardoor hij veler weldoener is geweest, heeft hem eene blijvende plaats in de herinnering zijn volks doen innemen.

Drie zonen, eenmaal de hoop van het Nederlandsche volk, den koning uit zijn huwelijk met Sophia Frederika Mathilde, geboren prinses van Wurtemberg, geschonken zijn voor hem ten grave gedaald. Uit den echt in 1879, na het overlijden van 's Konings eerste gemalin, gesloten met Adelaide Emma Wilhelmina Theresia, dochter van den vorst van Waldeck Pyrmont, werd eene dochter geboren, onze geeerbiedigde Koningin Wilhelmina, die zich reeds op haren jeugdigen leeftijd de liefde en toegenegenheid van het Nederlandsche volk in ruime mate heeft verworven.

Vroeg moest zij haren vader missen — dubbel mogen wij er ons daarom in verheugen, dat Zijne Majesteit bij zijn tweede huwelijk eene koningin in Nederland mocht

---

[1]) Hoe menig wetenschappelijk werk zijn steun ondervinden mocht blijkt het best, wanneer men de lijsten ziet bij de groote Nederlandsche uitgaven, waarop 's Konings naam gewoonlijk voor meer dan een exemplaar voorkomt.

binnenleiden, die niet slechts den grijzen vorst, onzen geëerbiedigden Koning in zijne laatste jaren een hoog door hem gewaardeerd huiselijk leven schonk, die met de grootste liefde en toewijding haren hoogen gemaal aan het lange en pijnlijke ziekbed ter zijde stond, en ten allen tijde in ons staatsleven eene warme belangstelling betoonde — maar die ook met teedere zorg en helder verstand zich wijdt aan de opvoeding van Haar kind, onze jeugdige Koningin, die straks, als God wil, in Nederland zal regeeren.

Moge H. M. de Koningin onder de leiding der verstandige moeder, op wier schouders de zware taak van voogdes der Koningin en van Regentes des rijks rust, opgroeien tot een zegen voor ons vaderland.

Stonden wij met diepen weemoed naast den rouwwagen, die het stoffelijk overschot van Zijne Majesteit naar de residentie vervoerde, gaven wij aan den aandrang onzes harten gehoor door ten paleize te 's Gravenhage een palmtak op de lijkbaar te leggen, van ganscher harte was ook de hulde door den Senaat bij monde van den rector aan Hare Majesteit de Koningin-Regentes gebracht bij gelegenheid der plechtige audientie in de hoofdstad op 26 Mei jl.

Uit de woorden, door hare Majesteit in Amsterdam gesproken, bleek warme belangstelling in de wetenschap en waardeering van het hooger onderwijs, zoodat wij de gezonde hoop mogen koesteren, dat de tradities van het Stamhuis van Oranje, dat door zulke nauwe banden aan ons hooger onderwijs verbonden is, zullen blijven voortleven.

Waar het de bevordering van de belangen der Hoogeschool geldt, daar mogen wij ons steeds in uwe krachtige

medewerking verheugen, M.H. Curatoren onzer Universiteit. Uwe voortdurende zorgen, de hulpvaardigheid en warme belangstelling van u allen en van uwen door ons allen zoo hoog geachten Secretaris worden door ons ten zeerste gewaardeerd. Wij verheugen er ons in dat in uw College geenerlei verandering heeft plaats gegrepen.

Uit de breede rij van Hoogleeraren, Lectoren en Privaatdocenten niemand te missen geeft stof tot groote dankbaarheid. Met hartelijke deelneming waren allen bezield bij het groote verlies, dat u, waarde vriend, hooggeachte Rauwenhoff, trof, toen u den 5 November uwe trouwe gade werd ontnomen, wier vriendelijke persoonlijkheid voorzeker in de gedachtenis van allen, die haar kenden, zal blijven.

Is geen onzer ambtgenooten ons door den dood ontvallen, toch lijdt de Universiteit een gevoelig verlies, want met dezen dag houdt onze hooggeachte ambtgenoot Francken op lid van den Academischen Senaat te zijn. De 70-jarige leeftijd, de wettelijke termijn van staking van den Universitairen arbeid, dwong hem eene plaats te verlaten, die hij zoo vele jaren tot sieraad had gestrekt. Eerst te Groningen als hoogleeraar in het Latijn en Grieksch werkzaam, mocht de uitstekende latinist in 1877 hier de vervulling van zijn wenschen, een professoraat alleen voor latijn, erlangen. Onvermoeid, met onverzwakten ijver — ook waar somtijds de gezondheid hinderpalen in den weg legde — heeft hij zich steeds aan de vervulling zijner plichten gewijd. Veel heeft de wetenschap aan hem te danken. Welken invloed zijne lessen hadden, kunnen de dissertaties, onder zijne leiding bewerkt, getuigen. De hulde zijner leerlingen en oud-

leerlingen, in 1880 bij de herdenking der 25-jarige vervulling van het hoogleeraarsambt en in Juni l.l. bij zijn afscheid van de Universiteit, was voorzeker welverdiend en van ganscher harte gebracht.

Wij hebben daarin warm gedeeld en achten het een voorrecht, dat wij den grijzen geleerde, die voor zijne ambtgenooten steeds een welmeenend vriend was, niet van ons zien scheiden. Moge het hem gegeven zijn met die frischheid van geest, welke nog heden op 70-jarigen leeftijd zijn sieraad is, werkzaam te kunnen blijven voor de wetenschap.

Mocht mijn voorganger u de benoeming der Hoogleeraren Jhr. Dr. B. H. C. K. van der Wijck en Dr. F. A. Salzer aankondigen, mij viel de aangename taak te beurt hen welkom te heeten en binnen te leiden, toen eerst Dr. F. A. Salzer op 29 Sept. 1890 zijne betrekking aanvaardde met eene rede over „Ziel und wege der Klinischen Chirurgie, daarna Dr. van der Wijck op den 6 Oct. met eene redevoering getiteld „Nog eens Oorsprong en Grenzen der Kennis".

Zoo waren dus de rijen weder versterkt door twee mannen, van wie allen, die hunnen wetenschappelijken arbeid kennen, voor de Universiteit groote verwachtingen hebben. Moge het hen gegeven zijn aan de eischen, welke zij zich zelve stellen, te voldoen tot meerderen bloei van onze Universiteit en van de wetenschappen, die zij beoefenen.

Met ingenomenheid werd door ons de benoeming van 13 Mei l.l. begroet, waarbij Dr. J. van der Vliet, conrector aan het Gymnasium te Haarlem, als opvolger van Dr. Francken werd aangewezen. Van harte roep ik den nieuwen ambtgenoot, wiens studiën over de La-

tijnsche taal zulken goeden naam hebben en van wien wij dus veel voor onze Universiteit mogen verwachten, een welgemeend „welkom in ons midden” toe.

Van hen, die onherroepelijk van ons gescheiden zijn, eene herinnering te bezitten, waardoor ons de trekken van ambtgenooten, die wij zoo lang en zoo gaarne in ons midden zagen, weer voor oogen worden gebracht, werd steeds door den Senaat ten hoogste gewaardeerd. Èn tijdgenoot èn nazaat zullen voorzeker met warme belangstelling de beeltenis gadeslaan van onzen hooggeachten Buys Ballot, ons door zijne kinderen geschonken, en het portret van onzen waarden ambtgenoot De Jong, een geschenk van mevrouw De Jong-Le Poole. Dankbaar zijn deze schenkingen door den Senaat aanvaard.

Den 12 Oct. heb ik met andere leden van den Senaat u, waarde Hubrecht, aan het station van den Staatsspoor uitgeleide gedaan, toen gij u op reis begaaft om in Oost Indië een zoölogischen onderzoekingstocht te ondernemen. Beter wellicht dan iemand anders in staat om te zorgen, dat zulk een tocht niet alleen goede resultaten voor de wetenschap opleverde, maar ook dat anderen in die streken wonende opgewekt en overgehaald werden, om het zoo hoog noodige materieel voor wetenschappelijk onderzoek te verzamelen en naar onze Universiteiten ter verdere bearbeiding over te zenden, hebt gij met vrucht mogen werken en uwe onvermoeide pogingen, met zooveel ontbering en inspanning gepaard, hebben voorloopig u reeds eene groote voldoening gegeven.

Dat wij u hier noode misten, toonde u voorzeker de vreugde waarmede gij bij uwe terugkomst door uwe ambt genooten en niet minder door uwe leerlingen zijt begroet.

Moogt gij van uwe reis schoone vruchten zien èn voor de wetenschap, èn voor het onderwijs.

Waar wij rechtmatige hulde brengen aan den onversaagden onderzoeker, doen wij zulks niet minder aan de Koninklijk Natuurkundige Vereeniging in Nederl. Indie, door wie, nadat zij van de Regeering een subsidie mocht erlangen, hetwelk later nog wederom verhoogd is, onze ambtgenoot aangezocht was om deze onderzoekingsreis te ondernemen.

Inderdaad, wanneer men ziet welke belangrijke uitkomsten reizen als die van Pekelharing, Wichmann, en thans die van Hubrecht hebben, niet alleen voor de wetenschap en het onderwijs maar ook voor de bevordering eener krachtige samenwerking in Indië en in Nederland, dan zal men meer en meer moeten erkennen, dat dergelijke uitzending van wetenschappelijke onderzoekers voor Nederland van groot gewicht is.

Willen wij in Indië op elk gebied het veld blijven behouden en het niet afstaan aan Italianen, Engelschen of Duitschers, dan moeten wij zelf gaan onderzoeken in dat schoone land, dat ook voor de wetenschap schatten kan opleveren.

Gedurende de afwezigheid van Professor Hubrecht werd het onderwijs in de zoölogie geheel belangeloos gegeven door den privaat-docent Dr. G. C. J. Vosmaer, assistent bij het zoölogisch onderwijs. Hem zij hier een woord van bijzonderen dank gebracht.

Ook de lector in de Chirurgie Dr. van der Meulen die gedurende de ernstige ongesteldheid van Professor Salzer, wien een buitenlandsch verlof tot herstel van gezondheid werd verleend, zich bereidwillig belastte met

de behandeling der Chirurgische kliniek, en Dr. Hoeben, de 1e assistent, die de polikliniek op zich nam, hebben de Universiteit ten zeerste aan zich verplicht.

Van harte hopen wij nog voor het einde van het jaar onzen ambtgenoot, aan wien de wetenschap en zijne leerlingen in korten tijd reeds zoo veel te danken hebben, geheel hersteld in ons midden te zien terugkeeren.

Toen gij, hooggeachte collega Halbertsma, op den 29 Juni het voorrecht hadt uw 25-jarig professoraat te herdenken, is u voorzeker uit de u bij die gelegenheid gebrachte hulde uwer leerlingen en uit de woorden namens den Senaat gesproken, even als uit den algemeene deelneming duidelijk gebleken op welke hooge waarde uw persoon, uw welwillendheid en uwe wetenschappelijke bekwaamheid door allen, die u kennen, geschat worden.

De gewichtige gebeurtenis in uw leven voorgevallen, waarde Spronck, moge nog na 50 jaren met dankbare blijdschap door u worden herdacht.

De Senaat, zelve gaarne verdiensten erkennend, verheugt er zich in, wanneer aan hare leden hooge onderscheidingen als waardeering van verdiensten ten deel vallen. Daarom heeft het ons verblijd dat de keizer van Rusland aan onzen ambtgenoot Pols het ridderkruis 2e kl. der orde van St. Anna van Rusland heeft geschonken, dat Prof. Halbertsma benoemd werd tot eerelid van de Obstetrical Society te Edinburgh, dat aan Prof. van Overbeek de Meijer de eer te beurt viel Nederland te vertegenwoordigen op het in de maand Juli te Londen bijeengekomen congres voor Hygiene.

Als eene waardeering van groote verdiensten werd door de Universiteit, op voordracht van de Faculteit van Geneeskunde, aan den Generaal-Majoor M. R. Timmerman, Inspecteur van den Geneesk. Dienst der Landmacht, honoris causa, het doctoraat in de Geneeskunde aangeboden, en op den 7en Juli had in eene plechtige Senaatszitting in het auditorium de verleening van den doctorstitel plaats.

Het getal privaat-docenten nam op 6 Oct. 1890 toe met een: Dr. G. J. D. Mounier, die de toelating verkreeg tot het geven van onderwijs in de mathematische theorie der levensverzekeringwetenschap. Den 3en Dec. daaraan volgende werd op zijn verzoek wegens benoeming tot buitengewoon hoogleeraar te Amsterdam de toelating als privaatdocent in de natuurkunde van Dr. W. H. Julius ingetrokken.

Het aantal assistenten werd met twee vermeerderd, daar bij de heelkunde een tweede assistent werd aangesteld en bij de anatomie in stede van een twee assistenten benoemd werden, die echter te zamen de bezoldiging van een assistent genoten.

Hoogst aangenaam is mijne taak van verslaggever, waar ik over u moet spreken M. H. Studenten onzer Hoogeschool. Tien jaren geleden zeide degene, die van deze plaats toen het woord voerde: „Moge de hoop des vader-„lands ook zijn trots, zijn roem kunnen zijn! De Univer-„siteit heeft de achting en het vertrouwen noodig van de „maatschappij, waarvan zij zulk een belangrijk bestand-„deel uitmaakt en voor welke zij zooveel moet zijn. Niet „de professoren alleen, ook de studenten moeten zich „beide verwerven."

Welnu, M. H., gaarne verklaar ik het openlijk van deze

plaats: Gij hebt u beide verworven. Gij hebt getoond aan wat grootsch, wat schoon is, ook al zijn aan de uitvoering groote moeite en zelfopoffering verbonden, uwe krachten te willen wijden. In eendrachtige samenwerking hebben eenigen uwer onder de uitstekende leiding van den heer M. B. Mendes da Costa en van Jhr. Mr. J. C. M. van Riemsdijk aan Nederland getoond, hoe gij de eeuwig jeugdige kunst der Hellenen waardeert. Wat tot stand gebracht is bij de opvoering van den Oedipus van Sophocles, heeft in Nederland de aandacht van velen op onze Universiteit gevestigd en doen zien dat er onder hare zonen ware zin voor het schoone en goede heerscht.

Waart gij ook niet aanstonds bereid, om ons ter wille te zijn toen de wensch u ter ooren kwam, door eenigen van ons uitgesproken en door mij aan uwen toenmaligen voorzitter medegedeeld, om in het belang der studie eene verkorting in den groentijd te brengen, en werd niet terstond de inauguratiedag eene week vervroegd? Getuigden niet uwe laatste feesten van smaak evenzeer als van beperking van buitensporige weelde, van vroolijken zin en van goede orde? Vriendschappelijk vereenigd hebben wij dan ook de feesten van den dies en van het 51^e lustrum onzer Hoogeschool met u gevierd — het beste bewijs, dat een nauwe band hoogleeraren en studenten verbindt.

Doch al was het een jaar, waarin veel van u werd gevergd door niet strikt wetenschappelijke bezigheden, toch is er met lust en ijver gewerkt; een uwer, de stud. in de theologie G. E. Wumkes, mag zich er zich zelfs in verheugen, dat zijn arbeid op dezen dag te Amsterdam met goud wordt bekroond.

Naast laeta stonden, helaas, ook voor u tristia. Slechts enkele weken na den aanvang van den cursus, op 29

Oct. werd W. van der Os, cand. in de rechten, en op 9 Febr. dezes jaars W. Wilbrink door den dood uit uw midden weggenomen, beide veel belovende jonge mannen, door betrekkingen en vrienden diep betreurd. Voor oud en jong beide behelzen de woorden van den Romeinschen dichter eene ernstige waarheid:

Omnes enim una manet nox
Et calcanda semel via leti.
(Horatii Od. I, 2.)

De viering van den Stichtingsdag onzer Hoogeschool had ditmaal niet, als gewoonlijk, op den 26sten Maart plaats, maar werd wegens de Paaschvacantie op 20 Maart vervroegd. Met opgewektheid werd door Stad en Universiteit deze dag op de gebruikelijke wijze gevierd.

Nog voor het einde der Paaschvacantie daar was, bracht het Natuur- en Geneeskundig Congres, waartoe als vertegenwoordiger der Hoogeschool ook de rector was uitgenoodigd, Hoogleeraren en Studenten der natuurkundige en medische faculteiten hier weder bijeen om met geleerden van elders overgekomen zeer gewichtige vraagstukken der medische en natuurkundige wetenschappen te behandelen.

Door het bestuur dezer gemeente werd op den 4en Juni, in tegenwoordigdheid van tal van genoodigden, waaronder ook de rector der Universiteit, het nieuwe Stedelijk Museum plechtig geopend. Waar der Universiteit bijna alles ontbreekt wat tot de kennis van de kunst en de beschavingsgeschiedenis van ons voorgeslacht brengen of tot practische ontwikkeling van den kunstzin dienen kan, daar mogen wij er ons in verheugen, dat door de stad, bijgestaan door goede en gegoede burgers eene verzameling bijeengebracht is als deze, die onder de zorg van

den hoogst bekwamen directeur Mr. S. Muller zich, naar wij hopen, nog belangrijk zal mogen uitbreiden, waardoor zij, die aan de Universiteit de oude vaderlandsche kunst en geschiedenis bestudeeren, in de gelegenheid worden gesteld om hetgeen zij in de gehoorzalen of in de boeken leerden, aan te vullen door het aanschouwen van de schoone overblijfselen van wat eenmaal heeft bestaan.

Door den rector, als vertegenwoordiger van den Academischen Senaat, is een zeer eigenaardig en uit velerlei oogpunt belangrijk feest eener zusterhoogeschool bijgewoond. In 1887 had de Academie te Lausanne een 350-jarig bestaan te herdenken. Kort te voren had een welgesteld inwoner der stad, de Heer Gabriel de Rumine, een legaat van $1^1/_2$ millioen aangeboden voor een gebouw, dat naar het oordeel van vijf professoren en even zooveel magistraatspersonen het meest nut zou kunnen stichten. Na rijp beraad was er besloten een gebouw te stichten, tot huisvesting der Université de l'État, waarin ter gelegenheid van haar 350-jarig bestaan de oude Académie de Lausanne was veranderd. Wel was er nog geen gebouw, toen aan alle buitenlandsche Hoogescholen de uitnoodiging voor een feest tot herdenking van het verleden, tot opening der nieuwe aera werd gezonden, maar het plan was goedgekeurd en de Universiteit had hare lessen aangevangen. Uitmuntend door eenvoud maar schitterend door algemeene deelneming, in zoo heerlijke omgeving — tusschen de veelkleurige wateren van het meer Leman en de nog met sneeuw bedekte Alpen — maakte dit feest een diepen indruk op den vreemdeling. Het was een feest niet enkel van het wetenschappelijk deel der bevolking maar van het gansche volk. Uit alle streken van Zwitserland waren belangstellenden samengestroomd, die met geleerden van

alle natiën, met studenten uit Duitschland, Frankrijk, Italie Skandinavie en Nederland, en met bewoners van Lausanne zich aan één grooten feestdisch vereenigden.

Waarlijk ik wist niet wien ik meer bewonderen moest, den burger van Zwitserland, die zijne vaderstad zulk een geschenk bood, of de Zwitsers, die bij hunne vier Universiteiten nog eene vijfde voegden, niet met enkele goed bezette faculteiten en andere minder goed bedeelde, maar goed voorzien van alle hulpmiddelen, die voor de beoefening der wetenschappen noodig zijn. Toen ik tot een dier kloeke mannen mijne bewondering uitsprak dat zij tot dien stap besloten hadden, in stede van de opheffing voor te stellen van de Academie, waaraan zooveel ontbrak, klonk zijn antwoord: „Wat men aan het onderwijs uitgeeft „keert met rente terug. Goed hooger onderwijs verhoogt „de kracht van een land, de kracht, die noodig is in den „strijd om het bestaan, niet alleen tusschen de individuën „maar ook tusschen de natiën".

In alle stilte, zonder eenig vertoon, is dezer dagen eene handeling geschied, die èn om haar zelve èn om de personen, van wie zij uitging, wel verdient dat wij er een oogenblik bij stil staan. Toen voor 61 jaren Z. M. Koning Willem I zijne onderdanen opriep om de geschonden eer des lands te verdedigen, waren 268 leden van het Utrechtsch Studentencorps bereid om aan dien roep gehoor te geven. Door 253 hunner werd eene kompagnie vrijwillige jagers gevormd, terwijl 15 anderen zich bij de legercorpsen aansloten. Den 11 Nov. 1830 nam de Senaat plechtig afscheid van de jonge strijders, de rector hield eene korte rede, de hoogleeraar Roijaards wijdde eenige dichtregelen aan de vertrekkenden, de Heer R. Verloren sprak hen toe namens de studenten, en van

dochters van Professoren ontvingen de jagers de eene der vanen, die gij in gindsche trophee aanschouwt, terwijl de andere hen voor het stadhuis door de dochter van den burgemeester werd aangeboden.

Wat er volgde is u allen bekend. Groot was de oorlog niet: tien dagen duurde de veldtocht; tien maanden bleven de vrijwilligers onder de wapenen. Maar kort of lang, tegen een machtigen of tegen een zwakkeren vijand: de gevaren, waarin het leven van den soldaat verkeert, blijven dezelfde.

Zestig jaren geleden, den 21 Sept. 1831, keerden de jagers binnen onze veste terug, met juichtonen en feestzangen door stad en universiteit ontvangen. Allen toonden eerbied te hebben voor den moed, die de jonge mannen bezield had, toen zij het besluit hadden genomen om voor land en koning aan een oorlog deel te nemen, waarvan men op dat oogenblik den omvang, dien hij krijgen zou, niet kon overzien, maar die te dreigender scheen, daar Frankrijk de zijde van Belgie had gekozen.

Thans is, nadat negenmaal eene reunie haar in onze Academiestad weder vereenigde, de jagercompagnie ontbonden en zijn door eene commissie uit haar midden de goederen en waarden der compagnie in eigendom aangeboden aan de Universiteit. 253 zijn er in 1830 uitgetogen, 22 zijn er nog in leven; twee van hen, door wie de bezittingen der compagnie aan H.H. Curatoren zijn overgedragen, zie ik hier in ons midden: de H.H. W. van Beuningen en F. M. Caspers.

Gij oude trouwe zonen onzer Alma Mater, die in tijden van gevaar getoond hebt geen vrees te kennen, moeite en ontberingen u te willen getroosten voor het vaderland, ontvangt onzen warmen dank voor dit bewijs, dat onze Hoogeschool u nog dierbaar is. Wilt onzen dank ook overbrengen

aan uwe Commilitones in den eigenlijken zin des woords.

Nog — ik ben er van overtuigd — leeft bij den student onzer hoogeschoolen die vaderlandsliefde, die u eenmaal bezielde en terstond aan des Konings woord „te wapen" gehoor deed geven. Weest er van verzekerd, dat nog, als voor zestig jaren moed en zelfverloochening in Nederland hoog worden geëerd en dat de namen van hen, die zich jegens het Vaderland verdienstelijk gemaakt hebben nimmer worden vergeten.

De woorden van het lied, door u met uwe wapenbroeders zoo dikwijls aangeheven, maak ik tot de mijne, waar ik een laatste woord richt tot de thans ontbonden kompagnie van vrijwillige jagers der Utrechtsche Hoogeschool:

„Zij leven in ons hart, de braven sterven niet".

Alvorens u verslag te doen over de Universitaire instellingen of te wijzen op verbeteringen en wijzigingen welke gemaakt kunnen worden, veroorloof ik mij eene korte mededeeling over eene instelling, buiten de Universiteit zelve staande, doch welke aan de Universiteit en de wetenschap groote diensten kan bewijzen. Wel zal deze instelling, het Oud-studentenfonds, dat thans zijn eerste lustrum beleefd heeft, nog in inwendige kracht moeten toenemen en is het raadzaam voor alsnog een deel der rente tot kapitaalsversterking aan te wenden, maar toch is het bij den tegenwoordigen toestand der kas — omstreeks 29.000 gulden (waaronder *f* 3000 overgeschoten van de voorstellingen van Oedipus) — mogelijk gebleken aan de Universiteitsbibliotheek voor den aankoop van enkele buitengewoon kostbare werken een renteloos voorschot te geven, hetwelk met groote erkentelijkheid is aanvaard.

Hoe het fonds gedurende de vijf jaren, die het bestaan heeft, krachtig gesteund is, blijkt uit de vermeerdering van het kapitaal, dat sedert de stichting van *f* 17,441 tot omstreeks *f* 29000 is geklommen.

Thans telt de vereeniging 119 leden, waarvan er 15 in den loop van dit jaar toetraden, 6 onmiddellijk nadat zij de Hoogeschool hadden verlaten.

Moge het fonds zoo toenemen in kracht en steeds meer in staat zijn, om den bloei der Universiteit te bevorderen. Het is haar niet alleen een materieele maar ook een moreele steun: het duidelijk sprekend bewijs, dat de Hoogeschool door hare oudleerlingen hoog wordt gewaardeerd.

Hoewel er veel in ons onderwijs en in de instellingen der Universiteit in de laatste jaren aanmerkelijk verbeterd is, zijn er nog altijd wenschen, die dringend vervulling vragen, leemten, waarin moet worden voorzien, gebreken, die moeten worden weggenomen. Wel verre van over het aanhoudend wederkeeren hiervan te klagen mogen wij er ons in verheugen, want hieruit blijkt dat de Universiteit zich meer en meer veelzijdig ontwikkelt, dat niet in zelfgenoegzaamheid het bestaande voor onovertrefbaar wordt gehouden. De wetenschap schrijdt steeds voort en dwingt den mensch en het volk dat niet achter wil blijven, tot voortdurend voortgaan, tot steeds nieuwe krachtsinspanning. Wie rust, blijft achter en degene, die éenmaal ten achter is, zal het verlorene niet anders in kunnen halen dan met buitengewone inspanning en groote kosten.

Wenschelijk zijn b. v. zoovele verbeteringen, die in het academisch statuut konden worden aangebracht. Daar over deze verbeteringen het oordeel van den Senaat gevraagd is, zal ik er thans niet verder over spreken maar alleen

de hoop uitdrukken dat de regeering spoedig, met inachtneming der door de Senaten medegedeelde wenschen en bezwaren, het ontwerp in het Staatsblad moge doen verschijnen.

Met elk jaar doet zich de noodzakelijkheid gevoelen, om de wetenschap der historie meer tot haar recht te doen komen: nog altijd wordt een hoogleeraar, die onze Vaderlandsche geschiedenis doceert, gemist, evenals nog steeds, sedert mr. Pijnacker Hordijk minister van B. Z. werd, de zetel van den hoogleeraar in de geschiedenis van het Oudvaderlandsch recht onbezet is. Niet minder is dit het geval met een zoo gewichtig vak als de Psychiatrie, thans door een lector vertegenwoordigd, die over uiterst gebrekkige hulpmiddelen van rijkswege beschikt.

Noodig is het ook maatregelen te nemen dat zij, die de tandheelkundige lessen komen volgen, niet geheel zonder algemeene kennis en ontwikkeling zijn, zooals thans het groot nadeel van dit onderwijs maar al te dikwijls het geval is. Nog meer zou ik kunnen noemen: Ik zoude er op kunnen wijzen hoe aan haast alle Universiteiten in het buitenland — evenals aan eene in Nederland — de mogelijkheid bestaat om benevens de Germaansche talen ook de Romaansche te bestudeeren, terwijl hier slechts enkele, niet zeer geschikte, middaguren, op den laatsten dag der week, door een van elders overkomend privaatdocent gedeeltelijk aan deze vakken, gedeeltelijk aan het Middelhoogduitsch worden gewijd. Ik zou nog kunnen wijzen op de gebrekkige inrichting van het onderwijs in Engelsch en Duitsch voor aanstaande docenten; maar ik weet, dat ook deze gebreken door de regeering worden ingezien en dat naar de middelen tot verbetering ijverig gezocht wordt.

Wat de academische gebouwen en laboratoria betreft, kan ik in de eerste plaats mededeelen, dat de werkzaamheden in den kloostergang zooverre gevorderd zijn, dat welhaast ook van die zijde een behoorlijke en met het inwendige overeenstemmende toegang tot dit auditorium zal bestaan.

Getuigde telken jare des rectors verslag van klimmend verlangen naar het tot stand komen der stichting, waartoe op den 21sten Nov. 1885 door den Gemeenteraad van Utrecht was besloten, werden wij telken jare verheugd met de toezegging, dat er uitzicht was, dat de zoozeer gewenschte overeenstemming van Rijk en gemeente weldra tot stand zou komen, herhaalde malen moest de volgende rector melden, dat de overeenstemming nog niet was verkregen, dat de overeenkomst nog niet was geteekend.

Toen de rector van het vorige jaar van deze plaats tot mij de woorden richtte: „moge het Universiteitsgebouw „nader tot zijne voltooiing komen en bij de aanstaande „viering van een lustrum de zichtbare teekenen daarvan „aanwezig zijn”, waren de onderhandelingen inderdaad hare laatste phase ingetreden, en zoo rust op mij de aangename taak om hier mede te deelen, *dat op den 23sten Juni 1891 de plannen en het bestek voor het nieuwe Universiteitsgebouw door zijne Excellentie den minister van Binnenlandsche Zaken zijn goedgekeurd,* zoodat eerlang met de werkzaamheden tot uitvoering een aanvang zal kunnen gemaakt worden. Wel zijn de zichtbare teekenen van den bouw op de plaats waar het gebouw zal verrijzen, nog niet aanwezig, maar ik houd mij overtuigd, dat het leggen van den eersten steen zoo spoedig zal plaats hebben als met een soliede daarstelling van den onderbouw bestaanbaar is.

Waar wij hier een woord van warmen dank aan den thans afgetreden minister van Binnenlandsche Zaken, zijne

Excellentie Jhr. Mr. A. de Savornin Lohmann, uitspreken, verbinden wij er de verzekering aan, dat de bemoeiingen en het onvermoeide streven van het dagelijksch bestuur dezer gemeente, om de moeilijke zaak tot een goed einde te brengen, ten hoogste door ons gewaardeerd zijn.

Het physiologisch laboratorium werd uitgebreid door den aanbouw van eene collegekamer, eene werkkamer voor den hoogleeraar in histologie en physiologische chemie, en van ruime kelders, waarvan een deel voor het doen van physiologische onderzoekingen is ingericht. Deze vertrekken zijn in November van het vorige jaar in gebruik genomen. De praktijk heeft nu reeds geleerd, dat deze inrichting als een zeer te waardeeren aanwinst moet beschouwd worden en in zooverre zelfs de verwachting heeft overtroffen, als het — hoewel niet zonder bezwaar — mogelijk gebleken is ook de mikroskopische oefeningen der studenten in de nieuwe collegekamer te houden. Daardoor zijn in de bovenverdiepingen twee grootere vertrekken voor wetenschappelijke werkzaamheden beschikbaar gekomen. Kan deze schikking ook in volgende jaren worden behouden, dan zal voorloopig van eene verdere uitbreiding van het physiologisch laboratorium nog kunnen worden afgezien. De ruimte voor physiologische scheikunde en mikroskopie is evenwel nog al beperkt. Gelegenheid tot het ongestoord verrichten van zelfstandigen wetenschappelijken arbeid bestaat buiten de kamer van den hoogleeraar Pekelharing in de beneden-lokalen niet, terwijl de boven-lokalen maar noode in de behoeften der onder de bizondere leiding van den hoogleeraar Engelmann staande physiologische afdeeling kunnen voorzien.

Verkeert overigens het Laboratorium in voldoenden

toestand, zoo doet zich toch een bezwaar van jaar tot jaar sterker gevoelen: n.l. de ligging van het laboratorium tusschen twee communicatiewegen met steeds klimmend verkeer. De schepen langs de achterzijde van het gebouw in den singel passeerende en nog meer de rijtuigen, karren en andere voertuigen, die van den vroegen ochtend tot tot laat in den avond de voorzijde langs komen, maken tegenwoordig het ongestoord verrichten van vele, bovenal van galvanometrische, waarnemingen onmogelijk. Een der belangrijkste en meest belovende gebieden van physiologisch onderzoek is ons daardoor zoo goed als ontoegankelijk geworden, hetgeen te meer te betreuren valt en te zwaarder weegt, daar geene der zusterinrichtingen aan onze Universiteit, wier gastvrijheid anders tijdelijk zou kunnen gevraagd worden, voor dergelijke waarnemingen voldoende geschikt is. Het zal ernstige overweging verdienen, op welke wijze dit groote en met het toenemend verkeer steeds grooter wordend bezwaar zal kunnen verholpen worden.

Van verschillende kanten, zoowel bij het pathologisch instituut als bij het anatomisch laboratorium hoort men de klacht, dat, terwijl vele voor het onderwijs hoogst belangrijke praeparaten verkregen werden, het onmogelijk was deze hiervoor te bewaren. Zij moesten te loor gaan, omdat de beperkte geldmiddelen, die onvoldoende zijn voor de loopende en voor het onderwijs onvermijdelijke uitgaven, *a fortiori* geen ruimte lieten om de uitgaven, die voor de conservatie zoowel hiervan als van andere kostbare geschenken noodig zouden zijn, te bestrijden.

Het laboratorium der anatomie werd inwendig in menig opzicht verbeterd. Terwijl de kamer van den hoogleeraar nieuw in orde gebracht werd, eene kamer voor den assistent en een vertrek voor photographie in de bovenver-

dieping werden bijgebouwd, onderging de sectiekamer eene belangrijke vergrooting door de kamer van den assistent en een portaal er bij aan te trekken. In de hoog noodig zijnde kleedkamer werd eveneens voorzien. Door de ongunstige ligging is het gebouw echter niet gemakkelijk voor een anatomisch laboratorium, dat aan de eischen der wetenschap beantwoordt, geschikt te maken. Zoo vordert b. v. het auditorium dringend verbetering: er valt licht door twee smalle ramen op het noorden — de andere ramen laten weinig licht door, daar zij met wijngaard van de buren begroeid zijn. Wil men spieren en zenuwen bij de demonstratie goed kunnen zien, dan is goed licht op de demonstratie-tafel een eerst vereischte; waar de leerlingen amphitheatersgewijze om den hoogleeraar zitten, is zulk licht alleen aan te brengen door verlichting van boven, en het is te betwijfelen, of dit in deze lokalen gemakkelijk te verkrijgen is.

In het Pathologisch Instituut werd in den loop van dezen zomer een goed ingericht amphitheater gebouwd ten dienste van het pathologisch-anatomisch en chirurgisch onderwijs, terwijl ook belangrijke verbeteringen in de werkkamer van den hoogleeraar werden aangebracht. Steeds laat nog de ruimte van de collegekamer en van de werkkamer der studenten te wenschen over.

Het laboratorium voor Anorganische Scheikunde en dat voor Gezondheidsleer — jaren lang in eene zeer gebrekkige localiteit gehuisvest — zullen in Augustus 1892 naar het nieuwe gebouw in het Sterrenbosch kunnen worden overgebracht. Dit gebouw zal een sieraad voor de stad worden, en, wanneer de inwendige hulpmiddelen met het uitwendige in overeenstemming gebracht worden, zal het geheel der Universiteit tot eer verstrekken.

Twee uitstekende werkkamers werden er bijgebouwd

aan het Physisch laboratorium en met den aanvang van den cursus in gebruik genomen, doch de practische oefeningen in deze vertrekken, door Hoogleeraar en Studenten met grooten ijver en ingenomenheid begonnen, moeten, helaas, wegens gebrek aan finantieele hulpmiddelen worden gestaakt en zullen, zoolang er geen gelden beschikbaar zijn, achterwege moeten blijven. Dit is te meer te betreuren, daar tegenwoordig de noodzakelijkheid, dat studenten in de wis- en natuurkunde en die in de geneeskunde niet alleen de wetten der natuur kennen maar er ook in de praktijk voordeel van trekken kunnen, zich steeds duidelijker doet gevoelen.

Zoowel het Mineralogisch Museum als het Botanisch Laboratorium eischen dringend vergrooting, terwijl ook het gebouw der Tandheelkundige kliniek, wat ruimte en localiteit betreft — vooral ten gevolge van de toeneming van het aantal studenten — bepaald onvoldoende moet worden genoemd.

Het nieuwe gedeelte van het Laboratorium der Pharmacie werd in September des vorigen jaars in gebruik genomen. Dat de vergrooting, welke hier werd aangebracht inderdaad hoog noodig was, blijkt uit het feit dat, niettegenstaande de nieuwe afdeeling zooveel grooter was dan de oude, toch nog een aantal leerlingen in het oude gedeelte eene plaats moest vinden.

Geene klacht, die de lokalen geldt, wordt omtrent de gebouwen van het astronomisch laboratorium gehoord. De reeds meermalen uitgesproken wensch, dat er eene woning voor den directeur aan het observatorium verbonden worde, komt mij echter zeer billijk voor. De beste tijd om in ons land de sterren te bezien zijn de heldere nachten — de zomer schenkt ze ons helaas maar al te zelden — en in den winternacht eerst eene wandeling

doen door de koude nachtlucht naar het observatorium zal zeker bij menigeen de blakende begeerte om te observeeren wel wat doen bekoelen.

Omtrent de andere laboratoria en musea luidt het verslag hoogst bevredigend; evenzeer als omtrent de bibliotheek, welker amanuensis J. Alblas tot 1^{en} amanuensis benoemd werd terwijl als 2^{e} amanuensis werd aangesteld J. D. C. van Dokkum.

De gedeeltelijke verbouwing en uitbreiding, die voor omstreeks tien jaren werd toegezegd en waarvoor indertijd de plannen gemaakt zijn, is thans zeker niet minder noodig dan toen. nu het aantal boeken, door schenkingen en koop, zeer vermeerderd is en het getal lezers en personen, die in de leeszaal komen arbeiden, sterk toeneemt.

Terwijl laboratoria en musea rechtstreeks met de Universiteit verbonden zijn, is de band tusschen de Hoogeschool en de inrichtingen, welke ik thans ga bespreken van eenigszins anderen aard. Zoo is in de eerste plaats het academisch of Stedelijk Ziekenhuis eene inrichting met eigen fondsen, welke door een college van regenten beheerd wordt. Met dit college is door den staat een contract gesloten ten behoeve der Universiteits-klinieken.

Toen een twintigtal jaren geleden door de stad het ziekenhuis aan den Tolsteegsingel gesticht werd, scheen het alsof de behoeften van het klinisch onderwijs, waarvoor een belangrijk deel van het nieuwe gebouw werd afgestaan, voorloopig wat lokaliteit en inrichting aangaat, bevredigd zouden zijn. Maar niet slechts door de vermeerdering van het aantal studenten, ook door de ontzaglijke omwenteling door Lister e. a op het gebied van chirurgie en gynaecologie teweeggebracht, en door den

vooruitgang der methoden van onderzoek op het gebied der inwendige geneeskunde en der experimenteele pathologie worden thans eischen gesteld, veel grooter dan voor twintig jaar vermoed werd.

Alle deskundigen zijn het er over eens dat in het Ziekenhuis ten behoeve der Universiteit belangrijke verbeteringen hoogst wenschelijk zijn. Wel is, nu hier dan daar, het gebouw uitgebreid en verbeterd; wel zal, wanneer eerlang het in aanbouw zijnde laboratorium voor hygiene in gebruik genomen kan worden, in het ziekenhuis een weinig meer ruimte voor het klinisch onderwijs beschikbaar komen, maar eene bevredigende verbetering zal slechts door eene zeer belangrijke verbouwing van het ziekenhuis kunnen verkregen worden. Zoo eischt b.v. de gynaecologische kliniek dringend eene vermeerdering van minstens zeven vertrekken, want gelegenheid voor isoleering van storende of besmettelijke zieken dezer afdeeling ontbreekt geheel, terwijl de ligging der zalen in vrij ver van elkander verwijderde deelen van het gebouw groote bezwaren oplevert.

Hoog noodig is het ook, dat de chirurgie eene nieuwe operatiekamer verkrijge en vermeerdering van ruimte voor de verpleging der geopereerden; bovendien dienen er ook op de ziekenzalen zelve nog vele verbeteringen aangebracht te worden.

Plannen voor eene verbouwing en tot verbetering van ontdekte gebreken zijn — wij verheugen er ons in dit te kunnen mededeelen — bij het college van Regenten der vereenigde gods- en gasthuizen in bewerking. Het zal de taak der Regeering zijn de uitvoering mogelijk te maken dier plannen, die hunnen grond vinden niet in de eischen der gods- en gasthuizen zelve, maar in de eischen van het klinisch onderwijs aan onze Universiteit. Laten wij

èn in het belang der wetenschap èn niet minder in het belang der arme lijders, die de hulp der hoogleeraren komen inroepen, nogmaals onze hoop uitspreken dat hieraan spoedig de hand worde geslagen.

De Hoogleeraar in de ophthalmologie kan voor de behandeling van ooglijders van het academisch ziekenhuis geen gebruik maken. De plaats, waar hij de praktijk der oogheelkunde aan zijne leerlingen onderwijst is geene universitaire inrichting. Te zijnen dienste staat het Nederlandsch Gasthuis voor Ooglijders, welks doel, benevens eene liefdadige strekking, is om geneeskundigen in Nederland in staat te stellen zich in de oogheelkunde te bekwamen. Tusschen het onderwijs, dat hier gegeven wordt, en dat van Universiteitswege moet noodwendig een innig verband bestaan. Dank zij der vrijgevigheid van de bestuurders dezer inrichting stonden sedert 32 jaren alle hulpmiddelen voor het practisch onderwijs en voor de polikliniek der ophthalmologie, waarover het gasthuis voor ooglijders beschikken kon, ten dienste der studeerende jongelingschap van geheel Nederland en inzonderheid van de studenten onzer Hoogeschool, voor wie het bezoek dezer inrichting zooveel gemakkelijker is dan voor die der andere Universiteiten. Eischten ook hier èn het grooter aantal beoefenaars der oogheelkunde èn het grooter aantal patienten uitbreiding van de ruimte tot verpleging en verbetering der zalen voor het onderwijs — wij verheugen ons te kunnen mededeelen, dat tot het bouwen van een nieuw gebouw met doeltreffende inrichting door bestuurders dezer belangrijke en in het gansche land zoo hoog gewaardeerde stichting besloten is: eerlang zal het op de terreinen naast de Veeartsenijkundige school verrijzen.

De uitbreiding van deze laboratoria en andere inrichtingen wordt niet alleen geëischt door de groote vorderingen, welke de wetenschap heeft gemaakt; zij is niet minder noodig door de groote vermeerdering, welke het getal studenten in den laatsten tijd heeft ondergaan. Wanneer men de getallen der studenten, die tien jaren geleden de Universiteit bezochten, met die, welke onze statistiek over 1890/91 heeft aan te wijzen, vergelijkt, dan zien wij in 1881 een getal van 385 ingeschreven tegen 607 in het afgeloopen jaar.

Wel is waar hadden zich in 1881 175 studenten niet in laten schrijven, maar ook dit jaar staan er om verschillende redenen 97[1]) niet bij den rector geboekt, hoewel zij zich — sommige het geheele jaar, andere slechts een deel van het jaar — wel in onze academiestad bevonden en wel in den almanak van het studentencorps voorkomen. Daar zij geene colleges bezochten, waren zij vrij van betaling en inschrijving. Te zamen geeft dit voor het afgeloopen jaar een getal van 704 studenten; vergeleken bij 1881 dus eene vermeerdering van 144.

Van de ingeschreven studenten behoorden er tot het eerste jaar 123 die zich voor volledig onderwijs lieten inschrijven, 9 die voor twee lessen en 17 die voor eene les inschrijving verzochten; te zamen dus 149 die voor de eerste maal de lessen bijwoonden. Hiervan komen er

[1]) Van deze niet ingeschreven studenten zijn een groot aantal beoefenaars der rechtswetenschap, enkele behooren tot andere faculteiten. Onder hen waren er 13 die reeds de som van 300 betaald hadden, en 39 die in den loop des jaars gepromoveerd zijn of om andere min gelukkige redenen de Universiteit hebben verlaten. Van de 45 overblijvende hebben sommige één jaar, andere 2, enkele 3 jaar de colleges bijgewoond, toch zijn er onder hen die 5, 6, 9, 10 en 12 jaren zich tot de studenten rekenden. Geen van deze bezocht de colleges; zij waren dus rechtens vrij van betaling.

alleen op de medische en natuurkundige faculteiten 68. In 1881 telden deze beide faculteiten slechts een cijfer van 48 leerlingen. Voegt men bij de 68 studenten van het eerste jaar 47 van het tweede studiejaar tot deze faculteiten behoorende, dan begrijpt men, hoe het komt, dat de natuurkundige colleges thans door een aantal van omstreeks 100 toehoorders worden bezocht, en er even zooveel op de laboratoria plaats en werktuigen vragen, terwijl in 1881 het getal toehoorders slechts het cijfer van 40 à 50 bereikte.

Geen wonder dus, dat, waar het aantal verbruikers gestegen is, ook het cijfer der onkosten voor de laboratoria toeneemt. Met de medische colleges is het evenzoo gesteld: tegen 72 medische studenten bij den rector ingeschreven en 64 in den Studenten-Almanak, dus 136 in 1881, telt men er thans 278, waaronder slechts 22, die enkele lessen volgen.

In 1881 kon men op de medische klinieken omstreeks 25 studenten, op de banken der physiologie [1]) en anatomie niet meer dan 20 hoorders zien. Toen werd het propaedeutisch in de medicijnen afgelegd door 25 studenten; in 1890/91 werden er 59 propaed. ex. en 1° natuurkundig-examens afgenomen.

In overeenstemming met de toeneming dezer examina worden dan ook heden ten dage de klinische colleges door ongeveer 100 studenten bezocht, terwijl op anatomie, physiologie en pathologie omstreeks 60 eene plaats vragen, en ongeveer 30 studenten op de experimenteele physiologie werkzaam zijn. Waar thans op het Hygienisch laboratorium door gebrek aan plaatsruimte slechts 1 student

[1]) De colleges der physiologie van Prof. Donders werden door omstreeks 40 toehoorders bezocht, medici van verschillende jaren, natuurkundigen, enkele studenten van andere faculteiten en vreemdelingen.

kan worden toegelaten — terwijl de colleges over Hygiene door 50 toehoorders, die over medicina forensis door 20 worden bezocht — daar is te verwachten dat, zoodra het nieuwe gebouw klaar is en de toestand gunstiger wordt, velen zich zullen aanmelden om aldaar practisch te arbeiden.

In het algemeen is het bezoek der laboratoria en het „practisch werken" sterk toegenomen. Meer en meer wordt ingezien, dat, terwijl vroeger de medische wetenschap voornamelijk ex cathedra en aan het ziekbed onderwezen kon worden, thans daarnevens werkzaamheid in de laboratoria onmisbaar is. Op elk gebied van wetenschap is het practisch onderzoek sterk toegenomen en meer dan ooit spant men zich in om tot het eigenlijk leven en de natuur der dingen (natura rerum) door te dringen. De theoretische beschouwingen zijn onmogelijk geworden, zonder daarnaast staand onderzoek en verzameling van feiten.

Het aantal onderzoekers neemt toe, en voortdurend breidt zich de gezichtskring uit, wordt er dus ook meer geëischt van leeraar en leerling. Alles wijst op toenemenden bloei der wetenschappen en op grooter eischen door de maatschappij aan hen, die de Universiteit verlaten, gesteld.

Veel moet er nog gedaan worden. Moleschott[1]) wees in den Senaat van Italie met voldoening op zijn vaderland dat in vergelijking met Italie zooveel voor het hooger onderwijs over had. Maar laat ons het welwillend oordeel van den landgenoot, in verre streken gevestigd, niet verblinden — geheel onpartijdig is het niet. Zien wij liever op Frankrijk, dat terwijl het zijne Facultés en Ecoles naar het Universitaire stelsel hervormt, deze Universités voorziet van al wat noodig is, overtuigd, dat alléén door krachtige samenwerking der wetenschappen de veelzijdige ontwikkeling toeneemt, de bloei van elke wetenschap verhoogd

[1]) Discorsi del Senatore Moleschott, Roma, 1891, p. 8.

wordt; laten wij het oog vestigen op Duitschland, waarvan een Franschman zeide: „l'Allemagne savait par expérience que les Universités contribuent à former l'âme des nations"; laten wij zien op Zwitserland, dat in grootte met ons kan worden vergeleken, maar ons in inrichting zijner Universiteiten in veel opzichten vooruit is.

Laat bij ons het bewustzijn wakker blijven, dat door goed Universitair onderwijs het peil der geestesontwikkeling en der kennis bij het volk wordt verhoogd. Waar wetenschap bloeit. daar is kennis, en. waar kennis, is macht.

Moge Nederland niet groot zijn door zijne legermacht — laat het groot zijn door de macht der kennis, door den bloei der wetenschap.

Zoo is dan mijne taak als Rector-Magnificus volbracht. Ik kan echter mijne waardigheid niet nederleggen alvorens mijnen dank betuigd te hebben voor de welwillende medewerking, die ik van u allen, mijne ambtgenooten ontvangen mocht, inzonderheid van u hooggeachte Pols, die als secretaris steeds bereid waart mij ter zijde te staan.

Bij besluit van Hare Majesteit de Koningin-Regentes, gedagteekend van den 14 Juli, is als mijn opvolger aangewezen Dr. Herman Snellen Hem draaag ik thans mijne waardigheid over.

Moge Utrechts oude Universiteit, die zich èn in ons land èn in den vreemde in zulk eenen goeden naam mag verheugen, onder zijn bestuur in bloei toenemen.

Crescat, floreat Academia nostra.

---

[1]) L. Liard *Universités et Facultés.* Paris, A. Colin, p. 144 en 151. Deze hervorming van het Universair Onderwijs in Frankrijk is vooral ontstaan door het krachtige streven naar verbetering van L. Liard, Gabriel Monod, Gaston Paris, e. a.

De wording van het Woord en de ontwikkeling der Taal.

REDEVOERING

op den 20sten Maart 1891 uitgesproken

DOOR

Dr. J. H. GALLÉE,

RECTOR MAGNIFICUS DER UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

MIJNE HEEREN CURATOREN, PROFESSOREN, LECTOREN, DOCTOREN, STUDENTEN, GEACHTE SCHARE VAN HOORDERESSEN EN HOORDERS!

Op den feestdag bij uitnemendheid onzer Universiteit heet ik u welkom in dit auditorium. Uwe aanwezigheid hier ter plaatse in zoo grooten getale is als eene stilzwijgende betuiging, dat gij in onze alma mater, die heden haar 51ste lustrum viert, levendig belangstelt en u verheugt in haren bloei.

Inderdaad wij hebben geen reden om ons te beklagen over gebrek aan belangstelling van uwe zijde. Ontvingen wij niet zoo van Provinciaal en van Stedelijk bestuur als van de burgerij de duidelijke bewijzen, dat zij wilden doen wat tot verbetering der Universiteit, tot voordeel der wetenschap kon strekken, voor zoover het in hun vermogen was?

Voorzeker, uit zulke samenwerking ontleent onze Universiteit eene groote kracht. Moge bij elk lustrum de redenaar evenzoo kunnen getuigen, dat in den afgeloopen tijdskring meerdere ontwikkeling der wetenschap en de bloei der Universiteit het doel van aller eendrachtig streven was.

Waar gij samenkomt op een dag als dezen, daar verwacht gij, dat de spreker u een blik doe slaan op de vorderingen der wetenschap of op den samenhang, die er tusschen de wetenschappen bestaat en hare samenwerking in het pogen om het mechanisme der verschijnselen,

die wij in de wereld waarnemen, te verklaren of den mensch in zijn wezen en ontwikkeling te doorgronden,— eene rede dus, die, haar stof ontleenend aan het gebied der wetenschap, waaraan de spreker zich bij voorkeur gewijd heeft, zich niet uitsluitend hierbij bepaalt, maar ook een ruimeren kring van toehoorders dan zijne vakgenooten tot nadenken aanspoort.

Met dit doel koos ik uit het groote gebied der taalwetenschap een onderwerp, dat zeker uwe belangstelling kan wekken maar bij welks behandeling ik op uwe welwillendheid meen te moeten rekenen, dewijl ik mij volkomen bewust ben, dat er aan eene afdoende beantwoording der vraag nog vele moeilijkheden in den weg staan. Wij kennen de waarheid nog niet; daarom zij het mij vergund, in hypothetischen vorm de conclusie uit de gegevens der wetenschap formuleerend, u een blik te doen slaan op den weg, dien het wetenschappelijk onderzoek ingeslagen heeft, hopende der waarheid naderbij te komen.

„De parel mijner ziele is het woord” zong de Perzische dichter Naçir voor meer dan 800 jaren.

De geschiedenis van het woord, van de ontwikkeling der taal, het voornaamste voortbrengsel van des menschen denkvermogen, had voor mij eene groote aantrekkingskracht.

Moge het onmogelijk zijn, de groote vraag, hoe de taal zich in den mond des menschen heeft ontwikkeld, hier in haren geheelen omvang te behandelen, toch wil ik trachten u te doen zien, van welk standpunt men heden ten dage de wordingsgeschiedenis der taal kan beschouwen.

Niet enkel de taalkundige heeft zich met de beantwoording dezer vraag bezig gehouden; ook de zoöloog, de physioloog en de psycholoog hebben getracht haar

der oplossing meer nabij te brengen. Van alle zijden is daardoor nieuw materiaal voor onderzoek toegevoerd: zelfs hetgeen voor korten tijd nog in den schoot der aarde verborgen lag — zooals fossielen uit het Schipkahol in Bohemen, die van Neanderthal, Cannstadt en andere plaatsen, — draagt het zijne bij, om het onderzoek naar de geschiedenis van den mensch en van zijne taal op meerder en beter grondslagen te doen berusten. Alles wat de anthropologie aan het licht heeft gebracht, waardoor wij beter inlichtingen verkregen omtrent den mensch en zijn bestaan, heeft voor ons bij dit onderzoek waarde.

De taalkunde toch is een deel der anthropologie in hare ruimste opvatting. Niet uit den vorm alleen kan men den mensch leeren kennen, maar evenmin alleen uit de taal.

Een der groote vragen op dit gebied is: hoe is de natuurmensch tot beschaafd mensch geworden. m. a. w. hoe heeft de mensch verworven wat hij thans bezit? Hiertoe behoort ook de taal — ook haar bezit moest langzamerhand verkregen worden, zij is geen eigendom dat de mensch als zoodanig mede ter wereld bracht. Stel eens, dat het mogelijk ware eenige kinderen van de meest beschaafden en ontwikkelden kort na de geboorte op een van de menschen vergeten plek te brengen, waar zij konden opgroeien en zich ontwikkelen — die kinderen zouden, in leven blijvende, waarschijnlijk noch de gewoonten hunner vaderen volgen, noch hunne maatschappelijke instellingen en inrichtingen hebben, zij zouden zelfs hunne moedertaal niet spreken.

Wel zouden zij evenals het tegenwoordig menschdom langzamerhand al deze voordeelen trachten te verkrijgen, waarschijnlijk zouden zij betrekkelijk meer geschiktheid hebben om zich deze zaken eigen te maken door de dispositie der

erfelijkheid, maar toch alle handwerk, maatschappelijke organisatie, kunst, nijverheid, wetenschap, zouden zij zich weer moeten verwerven en voor alles zouden zij zich taal moeten eigen maken.

Wij stellen ons thans de vraag: hoe is de mensch in het bezit van zijne taal gekomen, hoe heeft het gearticuleerd spreken zich bij den mensch ontwikkeld? want wij weten door onze taalstudie, dat de talen, die wij thans kennen, zich uit oudere ontwikkeld hebben; wij weten, dat wij niet in eene der ons bekende talen de oorspronkelijke taal te zoeken hebben.

In vroegere eeuwen had men gansch andere voorstellingen omtrent ontstaan en ontwikkeling der talen. Vele jaren voor Christus — dit is wel het oudste onderzoek, dat wij kennen op dit gebied — wilde een koning van het oude Egypte [1]) weten welke der in zijn tijd bestaande talen de oudste was, waaruit alle andere ontstaan zouden zijn; en hij meende dit vraagstuk op zeer practische wijze te kunnen oplossen.

Het is U bekend, hoe hij twee kinderen afzonderde met eene geit als zoogster, meenende, dat deze twee kinderen weder de oorspronkelijke taal des menschen zouden gaan spreken, waaaruit dan te besluiten was, welke der talen den voorrang voor alle andere moest hebben. En de kinderen spraken, zooals de taalgeleerden des konings uitmaakten, een Phrygisch woord βεκός. Wij echter zouden het voor eene navolging van het geluid der geit houden. en mitsdien als een sprekend bewijs laten gelden, dat de mensch in dezen in hooge mate onder den invloed der hem omringende levende natuur staat. Ook in latere herhalingen hebben zulke proeven nooit tot iets anders geleid.

[1]) Herod. II, 22.

Zeer vruchtbaar zijn de bespiegelingen der oudheid op dit gebied niet geweest. Plato nam zeker geen verkeerde conclusie, toen hij in zijn Cratylus, na de twee tegenovergestelde meeningen van zijn tijd door de tegenstanders Cratylus en Hermogenes te hebben laten uiteenzetten, door Socrates liet verklaren, dat de zaak hem even duister was gebleven als te voren. Het waren de stellingen van Demokritos en Herakleitos, die hij in zijn dialoog ter sprake bracht. De een hield het er voor, dat de woorden deels door overeenkomst, deels door toeval gevormd waren. Maar welke verklaring, mag men vragen, is er in toeval gelegen, en doet overeenkomst niet reeds taal veronderstellen?

Meer scheen te pleiten voor de stelling van Herakleitos, die aannam, dat de natuur door hare werking op den mensch bij dezen de taal had doen ontstaan. Dit was vooral op te maken uit den zichtbaren samenhang, die er tusschen de woorden en hetgeen zij aanduiden zou bestaan: zoo vond hij, om het in Nederlandsche woorden uit te drukken, in *staan*, *stok*, *stam*, *staf*, *stijf*, *steen*, een begrip van onbeweeglijkheid, vastheid, dat in den klank *st* was gelegen, evenzoo in *week*, *wak*, *wankelen* e. a. een begrip van zwakheid of zachtheid, welk gronddenkbeeld door de letter *w* werd uitgedrukt; doch hoe dit te rijmen was met het voorkomen der *w* in *woest*, *wild*, *wapen*, *wolf* en dergelijke, bleef onverklaard.

Bij de andere hypothesen der oudheid en die der middeleeuwen zal ik nu niet stil staan en evenmin u bepalen bij de wijzen, waarop in de voorgaande eeuwen deze kwestie behandeld werd. De voorname vraag van de 16e en 't begin der 17e eeuw was niet: hoe is de taal ontstaan, maar welke taal werd in het paradijs door Adam en Eva gesproken? Mocht een enkele soms van

den weg afdwalen en meenen, dat dit de Vlaamsche taal zou geweest zijn, de meesten bleven aan het verhaal uit den Pentateuch getrouw en trachtten uit het Hebreeuwsch alle mogelijke talen af te leiden.

Een der eersten, die aantoonde, dat deze weg verkeerd was en nimmer tot het doel kon voeren, was Leibnitz.[1])

Toch is, zoo al niet de theorie zelve nog verdedigers vond, haar invloed lang merkbaar geweest. Men bleef aan het Mosaïsch scheppingsverhaal vasthouden, en zelfs Jacob Grimm kon er zich slechts gedeeltelijk van losmaken,

Als antwoord op de vragen, of de mensch als kind of als volwassene geschapen werd; of zich de taal bij een menschenpaar ontwikkelde dan wel bij meer, roept hij uit [2]): „Das ist anzunehmen, dass mann und weib zusammen, vollwüchsig erschaffen wurden, der erste mensch war nie kind, doch das erste kind hatte einen vater." Maar bij meer dan een paar nam de taal een aanvang, althans: *„es ist sogar wahrscheinlich dass mehr als ein paar „erschaffen wurde, schon aus dem natürlichen gründe, weil die „erste mutter möglicherweise lauter söhne oder lauter töchter „hätte gebären können. Auch erklärt sich der sprache ursprung „viel leichter, wenn alsogleich zwei oder drei menschenpaare „und bald ihre kinder an ihr bildeten."*

Grimm nam aan, dat de volkomen mensch, zich van zijne spraak-organen bewust wordend, op volmaakte wijze was begonnen te spreken, en daarmede in overeenstemming is ook zijn verder betoog, hoe in verloop van tijd de taal hare oorspronkelijke zuiverheid van uitdrukking verliest: na de schepping der taal was geen nieuwe schepping

[1]) Die Werke von Leibnitz ed. O. Klopp (1864), I, p. 24.

[2]) Grimm, Ueber den Ursprung der Sprache (1858), p. 33.

mogelijk en na den bloeitijd ving het tijdperk van degeneratie aan [1]).

De taal des menschen ontstond in eene menschenmassa; zij werd voortgebracht „durch naturtrieb und freie kraft." „Unmittelbar aus dem [2]) menschlichen denken „emporgestiegen, sich ihm anschmiegend, mit ihm schritt „haltend, ist sie allgemeines gut und erbe geworden aller „menschen, das sich keinem versagt" [3]).

Bij Grimm ontstaat spreken uit denken — gansch anders Von Humboldt, die de woorden van Locke „dat taal en verstand onscheidbaar zijn" op zijne geniale wijze uitwerkte. De taal was voor hem „das bildende organ des gedankens" [4]). Werkzaamheid van het intellect, die, wanneer zij innerlijk bleef, voorbij zou gaan zonder een spoor achter te laten, wordt door het woord waarneembaar; zij is onscheidbaar met de taal verbonden, want denken zonder woorden of spraakklanken te gebruiken is onmogelijk. De taal is één met den geest, gesproten uit de oneindige oorzaak, het zich vrij ontwikkelend levensprincipium. Dit voor ons menschen onverklaarbare principium trachtten Rousseau [5]), Diderot, e. a. te verklaren door het enkele woord *nature*, later door Renan [6]) op andere wijze herhaald in zijn woord: „si l'on accorde à l'animal l'originalité du cri, pourquoi refuser à l'homme l'originalité de la parole"?

Een grooten aanhang heeft Condillac gehad: deze was van oordeel dat men juist in de natuurkreten, die

---

[1]) Grimm, Urspr. d. Spr., p. 37.
[2]) Grimm, l. c., p. 53.
[3]) Locke, On the human understanding, IV, 5, 4.
[4]) W. v. Humboldt, Sprachphilos. werke (herausgeg. v. H. Steinthal), p. 50.
[5]) Rousseau, Discours sur l'origine du langage.
[6]) Renan, De l'origine du langage.

de mensch met het dier gemeen heeft bij de uitingen van genot of smart, dus in de tusschenwerpsels, de beginsels der woorden moest zoeken. Met de taalvorming kunnen deze woordjes echter niet in zoo nauw verband gestaan hebben als Condillac onderstelde: hoe toch zou het dan mogelijk zijn, dat talen, die overeenkomstige interjecties hebben zooals Chineesch en Nederlandsch, in verdere woord- en klankformatie zoo geheel afwijken?

Bovendien zijn de woorden, waarop de voorstanders dezer hypothese hunne stelling baseerden, in vroegere tijdperken gansch anders van vorm geweest dan de interjecties, die zij op het oog hadden. Mogen van sommige interjecties eenige woorden gevormd zijn, hun getal is zoo gering, dat men niet op grond van deze enkele in de interjecties het uitgangspunt voor het ontstaan van taäl mag zoeken.

Vele aanhangers had ook de hypothese door Max Muller „Bow- wow- theorie" gedoopt [1]). De zich oefenende geest van den onontwikkelden mensch zocht, zegt Herder, kenmerken in hetgeen om hem heen was; de klanken, die hij in de natuur waarnam, waren voor hem de kenmerken bij uitnemendheid.

Dit kenmerk trachtte hij uit te drukken door navolging van het geluid, en zoo duidde hij het voorwerp, dat hij onderscheidde, aan. *Dies erste Merkmal der Besinnung war Wort der Seele mit ihm ist die menschliche Sprache erfunden* [2]). De menschlijke taal was de uiting der krachten, welke den mensch door zijne natuur eigen waren, welke hij reeds als dier bezat, toen zij uiting gaven aan zijn gevoel in ongearticuleerde geluiden [3]). Scherp

[1]) M. Müller, Lectures, II, 94.
[2]) Herder, Abhandlung, p. 52. Vgl. Steinthal, Der Ursprung der Sprache 3, p. 21.
[3]) T. a. pl., p. 3.

onderscheidt hij tusschen beide en stelt zich tegenover Condillac's theorie. Hoeveel er te leeren is uit Herders werken, is niet in een enkel woord samen te vatten: men vindt bij hem een groot aantal geniale gedachten, doch hij is maar al te dikwijls in tegenspraak met zich zelf. Zijn laatste werk, waarin hij de goddelijke schepping der taal verkondigt, bestrijdt dan ook zijn eerste werk dat hier tegen gericht was. Waardoor de mensch nu ook tot de taalvorming aangedreven werd, in alle gevallen — zoo meende Herder — vormde hij zijne woorden òf door navolging van natuurgeluiden òf door symbolische omzetting in tonen van de beweging van hetgeen geen geluid gaf. Was een woord als *donder* niet geheel in overeenstemming met het geluid, dat er door werd aangeduid? Kon men zich een beter woord dan *blitz* denken, om het plotseling, snel verschijnende en weder verdwijnende licht aan te wijzen?

De vergelijkende taalstudie heeft aan deze theorie een voornamen steun ontnomen door aan te toonen, dat de oorspronkelijke vormen dezer woorden aanmerkelijk verschilden van de ons bekende, waarop de hypothese gebouwd was.

Zoo is *donner* uit *donder* ontstaan, en dit weder uit een wortel *tan*, die spannen beteekende. Zoo hangt *blitz* met met Gr. *φλέγω*, Ind. *bhráj*, schitteren, samen en is met een ander achtervoegsel in *bliksem*, *blaken*, *bleek*, e. a. terug te vinden.

Wij willen niet ontkennen, dat enkele woorden door nabootsing van den klank kunnen ontstaan zijn, maar het is slechts van weinige bewezen.

Wat ons in deze theorie moet treffen, is. dat de natuurmensch „kenmerken zocht", eigenaardigheden waarnam, redeneerde maar er geen woorden voor had.

Mocht men bij den niet sprekenden natuurmensch ook denkvermogen onderstellen, verstand kon zich bij hem niet ontwikkelen voor de taal er was: ontwikkeling van het menschelijk denken was slechts mogelijk door woorden.

Bij den mensch in zijne ontwikkelingsperiode, bij het kind, worden door het spreken gedachten opgewekt. Het kind hoort klanken, en begint die allengs aan bepaalde voorstellingen te verbinden. Terwijl de eerste kreten en geluiden niets dan de begeerten en gevoelens uitdrukken, die wij menschen met de dieren gemeen hebben, begint het kind langzamerhand zich te oefenen om geluiden, die het opmerkt dat bepaalde beteekenis hebben, na te volgen. De denkorganen worden van lieverlede zóó geoefend, dat het kind herinnering krijgt van de geluiden, die het gedurig in verband met bepaalde zaken of daden hoort; het begint deze te abstraheeren, en zoo ontstaat spreken, dat, aanvankelijk gebrekkig het gehoorde weergevend, juister wordt naarmate de spraakorganen meer worden geoefend. Ontwikkelen denk- en spraakorganen zich meer, dan neemt ook de taal, de woordenschat, in omvang toe. Gelijktijdig ziet men zoo èn spreken èn denken zich bij het kind ontwikkelen. Er is een weerkeerige invloed van het een op het andere waarneembaar. Ook bij den mensch moet dit het geval geweest zijn, moeten zich denken en spreken onafscheidelijk van elkander hebben ontwikkeld.

Daarop gewezen te hebben is de verdienste van Heyse geweest. Hij zag in, dat het onmogelijk was om door overleg, door redeneeren tot gearticuleerd spreken te komen[1].

Volgens hem was de taal geen werk van het berekenend verstand maar van de natuurkracht van den algemeenen

[1]) Heyse, System der Sprachwissenschaft, p. 48, e. v.

geest, van het goddelijke in den mensch. Naast den objectieven algemeenen geest staat de subjectieve geest, „der reflectirende Verstand als freie Tätigkeit des Individuums." De objectieve geest kan als zelfbewuste geest werkzaam zijn zonder in zijne uiting zelfbewust te zijn. Door den zelfbewust vrijen geest is op den weg der natuurlijke ontwikkeling van zijn innerlijk wezen de taal voortgebracht.

„*Die Sprache ist ein Naturerzeugnis des menschlichen Geistes; ihre Erzeugung geschieht mit Notwendigkeit, ohne besonnene Absicht und klares Bewusstsein* [1]), *aus innerem Instincte des Geistes, also in der Form einer organischen Naturtätigkeit.*"

Het is eene „*Naturtätigkeit*", dat alles wat getroffen wordt, geluid geeft, en ieder ding heeft zijn eigen geluid: goud klinkt anders dan tin, hout anders dan steen.

Deze „naturtätigkeit" was, volgens Heyse, ook eenmaal den mensch eigen. „Daardoor werd elke voorstelling, toen zij den eersten keer zijne hersenen deed trillen, in een klank overgezet. Sedert is dat instinct — als men 't zoo mag noemen — voor den mensch verloren gegaan."

Eene gevaarlijke methode, om aan den voortijd krachten toe te kennen, wier bestaan uit geen enkel gegeven gededuceerd kan worden. Te recht schreef een uwer: „men verbeurt den naam van wetenschappelijk man, wanneer men vermogens of krachten laat aanrukken die de ervaring ons niet kennen doet [2])."

Toch heeft deze hypothese vele hoogst begaafde mannen medegesleept. Ik herinner slechts aan de bekende woorden van Max Müller: *man responds — man rings.*

[1]) Heyse, l. c.

[2]) Jhr. Dr. B. H. C. K. van der Wijck, Tijdspiegel 1874: De Oorsprong der taal.

De mensch was, volgens Max Müller's voorstelling, evenals het dier begiftigd met het vermogen om zijn gevoel te uiten door interjecties, zijn gewaarwordingen door beteekenisvolle klanken, maar bovendien bezat hij *bij instinct* de gave, om in gearticuleerde taal de indrukken van zijn geest mede te deelen [1]. Veel heeft Max Müller gewijzigd onder den invloed van de klaar geformuleerde theorie van Noiré, maar toch heeft hij zich hiervan niet kunnen losmaken: hij is blijven vasthouden aan de scheiding tusschen mensch en dier, welke niet alleen thans veroorzaakt wordt door de taal maar ook in vroeger tijden bestaan heeft, zoo niet door het bezit van taal, dan toch door het bezit van onontwikkeld taalinstinct.

Max Müller zegt: „*man is an animal*, maar een dier, dat noch nu noch ooit in vorige perioden met andere dieren gelijk te stellen was"; Noiré daarentegen meent, dat de mensch eenmaal aan de andere dieren gelijk was, maar zich boven hen [2]) heeft weten te verheffen. Hij behoort reeds tot de nieuwere onderzoekers, door wie de vraag omtrent de wording der taal op andere wijze gesteld wordt. Tot hen mij thans wendende, zal ik mij niet met de stelsels der verschillende onderzoekers ieder in het bijzonder bezighouden, liever u in 't kort mededeelen tot welke uitkomsten ik gekomen ben door den arbeid van mannen als Wundt, [3]) Noiré [2]), Whitney [4]) en vooral van Steinthal [5]) en Ziehen.

---

1) M. Müller, Das Denken im Lichte der Sprache, p. 196.
2) Der Ursprung der Sprache, Mainz 1877. Logos, Ursprung und Wesen der Begriffe, Leipzig, 1885.
3) Essays, 1885.
4) Origin of Language.
5) Der Ursprung der Sprache, 1888. Abriss der Sprachwissenschaft, 1881.

Toch mag ik hier toe niet overgaan alvorens met een enkel woord gewezen te hebben op het groote werk van Lazarus Geiger, den onvermoeiden onderzoeker en denker, dien ik den laatste der oude of den overgang tot de nieuwe school zou willen noemen.

„Hoe kon", vroeg Geiger, „een wezen, met verstand begaafd, ontstaan uit een verstandelooze, hoe een sprekende uit een spraaklooze? En zijn antwoord was — in grove trekken medegedeeld, want zijn boek is vier deelen groot —: de urlaut, dien de mensch, zooals elk levend wezen, in staat was uit te drukken, werd bij hem door de vertrekkingen van het gelaat en den mond, bij aandoeningen van begeerte of onlust, op verschillende manieren gewijzigd. Deze gewijzigde klanken werden door anderen overgenomen en verder uitgebreid, en zoo ontwikkelden zich tallooze klanken, welke beteekenis kregen door de herinnering aan gewaaarwordingen erbij uitgedrukt. Ook wat met het oog werd gezien, had eene reflex-beweging der spraakorganen ten gevolge, waardoor aan zoovele verschillende grondwoorden het aanzijn werd geschonken.

Geiger heeft over de groote vragen, die hij in zijne werken behandeld heeft, veel gedacht en veel nieuws medegedeeld; zijne werken [1]) zijn de vrucht van een menschenleven, maar zij zijn onvoltooid, ook in wetenschappelijken zin. Hij heeft zich niet volkomen rekenschap kunnen geven van de hoofdzaak; het denken kon hij niet duidelijk maken, want hij had geene voldoende kennis van de taal, hij had geen diepen blik in haar wezen. Zijne etymologische betoogen bewijzen dat meer dan iets anders. Laat ik slechts wijzen op etymologische verbindingen als *nacht* met *niger*,

---

[1]) L. Geiger, Zur Entwickelungsgeschichte der Menschheit, Stuttgart 1878. L. Geiger, Der Ursprung der Sprache, Stuttgart, 1879.

mond met *snoet*, Lat. *mando*. met Gr. *μύω* en Germ. *muis*, *muskel* en *mossel*, in welke laatste, naar hij meende, het denkbeeld van zich openen en weer sluiten vervat was.

In de geschiedenis der natuur, in de wording der taal, speelt, volgens Geiger, het toeval eene voorname rol. Dat de woorden hunne bepaalde beteekenis kregen is werking van het toeval geweest. Eene dierlijke vertrekking van het gelaat deed een klank voortbrengen, het toeval verbond dezen aan eene waarneming. [1]) *„So ist denn überall die Sprache primär; der Begriff entsteht durch das Wort. Und zwar dies von jeher, die Sprache hat die Vernunft erschaffen; vor ihr war der Mensch vernunftlos."* Daargelaten nog of men zich met deze verklaring van alle werking uit toeval kan vereenigen, zal zeker de laatste zinsnede door velen niet zoo grif aangenomen worden.

Is het wel zoo zeker, dat er zonder taal geen verstand kan bestaan? Neem een papegaai. Hij kan woorden leeren; hij kan, als de mensch die ze hem leerde, ze spreken; wat binnen bereik zijner waarneming valt, zal hij met de aangeleerde woorden aanduiden. Kwam bij hem nu verstand dóór de taal? Ik geloof het niet. De taal, die hij kan leeren spreken, is zeer beperkt. Wat buiten het veld zijner waarneming valt, zal hij, al leert hij den klank nabootsen, toch niet met bewust doel gaan gebruiken. Zijne taal wordt in dit opzicht beperkt door de beperktheid van zijne hersenen, van zijn denkvermogen.

Zie aan den anderen kant een doofstomme. De doof geborene spreekt niet, hij uit niet-gearticuleerde geluiden om de aandacht van anderen tot zich te trekken of ergens op te vestigen, want hij heeft waargenomen, dat anderen door deze bewegingen, die voor hem ongehoorde geluiden

---

[1]) Geiger, Urspr. d. Spr., p. 141.

veroorzaken, aandachtig worden. Veronderstelt dit nu niet reeds verstandelijke vermogens? Zijn verstand moge slechts gedeeltelijk ontwikkeld zijn, maar zoover mogelijk heeft hij het door de andere zintuigen ontwikkeld. En toont hij dit niet, zoodra hem de gelegenheid geopend wordt om met andere wezens in geestelijke aanraking te komen?

Verstand en taal wordt meest als het hoofdkenmerk van den mensch tegenover het dier aangegeven.

Wat bij het dier instinct heet, is bij den mensch het gezonde menschenverstand, heeft Lichtenberg gezegd: maar wat is het onderscheid? Is het niet meer quantitatief dan qualitatief? Ook dieren hebben abstraheer-vermogen, maar het reikt niet zoo ver als dat van den mensch.

En wederom, ontwikkelen ook het denkvermogen en het aantal klanken bij het dier zich misschien niet op onmerkbare wijze? Hebben zij onder elkander geen taal [1])? Kunnen wij, nauwkeurig observeerend, bij de hooger staande dieren, waarmede wij het meest omgaan, niet onderscheiden tusschen de klanken, die zij onder verschillende omstandigheden voortbrengen, b.v. bij dieren, waarbij wij het meest intellect-ontwikkeling bevorderen zooals de honden; terwijl bij andere dieren, bij welke wij uitsluitend streven naar verbetering van het physiek, b.v. de koeien, de geluiden veel minder afwisseling aanbieden.

Ziedaar tal van vragen, waarop vooral na en tengevolge van het optreden van de natuurphilosophen als Darwin [1]) en

[1]) Zie ook een artikel van Garner in de New Review (Haarl. cour. v. 19 Juni 1891) over de taal der apen, waarin deze verzekert, dat hij door middel van den phonograaf enkele woorden uit de taal van een aap heeft opgevangen, die, toen hij ze bij andere apen van dezelfde soort herhaalde, verstaan werden. Deze apen moeten dan m. i. te voren in vrijen staat of in gevangenschap met elkander of met andere dezelfde taal sprekende apen in aanraking geweest zijn. Deze proeven zullen echter nog wel herhaald dienen te worden, voor zij volkomen betrouwbaar zijn.

Haeckel [2]) de aandacht gevestigd is. Door hunne werken is een groote invloed geoefend op de verdere behandeling der vraag omtrent de ontwikkeling van de taal van den mensch, niet het minst door de veranderingen in methode, die er het gevolg van geweest zijn.

De taal wordt niet meer als in de dagen van Schleicher [3]) beschouwd als een zelfstandig- organisme, dat zich in den mensch ontwikkelt, zelf werkend en toch afhankelijk van den wil. Wij weten, dat de taal de uiting is der werking van bepaalde organen bij den eenen mensch, welke door het gehoor van den anderen mensch wordt waargenomen; dat zij dus is de geestesuiting van een individu opgenomen door een ander. Men is gaan inzien, dat alleen uit de taal der individuen volkomen kennis van het wezen der taal te verkrijgen is [4]).

Is men uit de massa de individuen gaan afzonderen, de taal en het denkvermogen van den levenden mensch in al hun verschillende vormen gaan bestudeeren, ook van het verleden tracht men zulks te doen door van schrijvers, die uit eenig oogpunt belangrijk zijn, regel en afwijking met statistische nauwkeurigheid te registreeren. Zoo krijgt men een getrouw beeld van de eigenaardigheden van de taal des menschen in verschillende tijden, wordt het mogelijk zich een beter denkbeeld te vormen van de verhouding van 's menschen taal tot 's menschen denken.

---

[1]) Ch. Darwin, The Descent of man, en On the Origin of Species, wiens theorie van de wording der taal nader is uiteengezet door Dr. H. E. Moltzer, Taal- en Letterbode, II, 169.

[2]) E. Haeckel, Generelle Morphologie der organismen, Berlin 1866, 2 dln. en Natürliche Schöpfungsgeschichte, Berlin, 1868.

[3]) Schleicher zelf komt hier tegen op in Ueber die Bedeutung der Sprache etc., Weimar, 1865, p. 10.

[4]) Scherer, ZGDS., Widmung XIV: *Ich suche jede sprache auf zu lösen in eine reihe auf einander folgender entstehungsacte, deren jeder durch die stelle, die er in dem verlauf einnimmt, seine individuelle farbe und eigenthümliche bestimmtheit erhält.*

Men heeft dus niet meer het algemeene in de eerste plaats als voorwerp der studie, maar men tracht den omgekeerden weg te gaan: *van het speciale door te dringen tot het algemeene, van het individu tot de dialecten, tot de talen en zoo het geheel der menschelijke taal te doorgronden.*

Was het op het punt van den oorsprong der taal tot voor Geizer de vraag geweest, hoe en waarom de reeds verstandelijk ontwikkelde mensch was gaan spreken, thans leerde men van de natuurphilosophen, „dat de mensch uit „een wezen van lager ontwikkeling gesproten, van gelijke „afstamming was als de andere zoogdieren. Bij den „urmensch waren zenuwstelsel en hersenen tot eene hoogere „ontwikkeling gekomen, terwijl de rechtopgaande houding, „welke hij aannam, van grooten invloed was op de ont„wikkeling van zijn vermogen om te spreken. Er ontston„den verschillende wijzigingen in de organen, die de klanken „voortbrachten, en zoo werd het hem mogelijk eene groo„tere verscheidenheid geluiden voort te brengen."

Tal van generaties moeten er voorafgegaan zijn aan den mensch, zooals wij hem kennen, generaties, eene langzaam opklimmende reeks van verstandelijke en lichamelijke ontwikkeling vormende.

Enkele overblijfsels van deze menschen uit vroegere tijden werden er gevonden. Zijn zij ook in geringen getale aangetroffen, sommige zoo fragmentarisch, dat men er over in twijfel verkeerde, zooveel heeft men er uit op kunnen maken dat de vroegere mensch lichamelijk niet zoo ontwikkeld en toegerust was als de tegenwoordig levende, en op sommige punten zich nog niet zoover verwijderd had van het naast verwante dier.

Deze fossielen verkondigen ons een verleden voor het bestaan van den mensch, waarbij duizende jaren slechts eene spanne tijds zijn.

Maar al toont de anthropoloog ons uit fossielen,
er een onontwikkeld, niet, als wij, gearticuleerd spreke
menschengeslacht vooraf is gegaan, zoo leeren ons zi
fossiele schedels nog niet de wijze, waarop de hersens,
dat bekkeneel besloten, moeten gewerkt hebben. N
daaruit zal men tot de kennis van de ontwikkeling v
het denkvermogen en van de taal kunnen komen.

Om den mensch als denkend wezen te leeren kenn
is het eenige middel onderzoek van zijne gedachtenv
ming, studie van zijne taal. De gedachtenvorming
het kind en de daarmede gepaard gaande ontwikkel
der taal van het kind moet bij dit onderzoek zeker
voornamer plaats innemen dan totnogtoe het geval w

Vinden wij in de tijden, waarin wij den mensch kun
nagaan, eene geleidelijke ontwikkeling van zijn denkv
mogen, eene uitbreiding van zijne taal, dan zal men
hetgeen bekend is omtrent het onbekende met een
waarschijnlijkheid mogen besluiten, dat beide zich in vo
perioden op dezelfde wijze hebben ontwikkeld.

Eerst daarna kan men de vraag stellen, hoe heeft
dien aanleg, bij die ontwikkeling, die de natuurphilos
ons van den voormensch heeft leeren kennen, ook de
zich ontwikkeld, hoe is de mensch tot gearticuleerde
gekomen.

Alle onderzoek naar de geschiedenis van de ontwil
ling der menschelijke taal, zeide ik, moet uitgaan van
studie der taal van de individuen. Paul in zijn uitnem
werk Principiën der Sprachgeschichte heeft onder de t
vorschers het eerst met groote kracht hierop aangedronge

---

[1]) Principiën der Sprachgeschichte[2], p. 22.

de uitingen van de individuen en hunnen onderlingen invloed moet de taalvorscher zoo nauwkeurig mogelijk trachten waar te nemen.

„Men bewere niet, dat het nutteloos is eene taak te „geven, welke men onmogelijk zal kunnen volbrengen. Ook „daarom is het der moeite waard het ideaal van weten- „schappelijk streven voor te houden, omdat wij ons daar- „door klaar bewust worden, hoe groot de afstand is, die „ons werken er nog van scheidt."

„Eine unvermeidliche notwendigkeit aber ist es für uns „eine allgemeine vorstellung von dem spiel der kräfte in „diesem ganzen massenhaften getriebe zu machen, die wir „beständig vor augen haben müssen, wenn wir die wenigen „dürftigen fragmente, die uns daraus wirklich gegeben sind, „richtig einzuordnen versuchen wollen. [1])

Van die krachten kunnen wij slechts een klein gedeelte leeren kennen; het meest belangwekkende, de opwekking der voorstellingen en alle psychische handelingen, welke hiervan het gevolg zijn, onttrekken zich nog grootendeels aan onze directe waarneming. [2]) Deze handelingen worden ons eerst merkbaar door het woord, waaraan zij een kortstondig aanzijn geven. Dit schijnt ons niet zoo kortstondig — vooral sedert wij door schrift en druk het woord verduurzaamd en verveelvuldigd zien, — toch is het woord niets anders dan het resultaat eener hersenwerking, die zich door middel van het oor bij een ander herhaalt. Bij spreker en hoorder laat het een indruk na in het psychisch orgaan, waarop het in het onbewuste terugzinkt om, als de omstandigheden het vereischen, weder uit het onbewuste in het bewustzijn te treden en als klank het oor te treffen.

---

[1]) Paul l. c, p, 22.

[2]) Vgl. Dr. Th. Ziehen, Leitfaden der Phys. Psychologie, Jena, G. Fischer, 1891.

Klank en voorstelling, die te zamen voor ons het woord vormen, zijn ten nauwste verbonden: zoodra wij onbewust ons eene voorstelling voor den geest roepen, treedt als van zelf de daarbij behoorende klank op den voorgrond. Met den klank en de voorstelling van het begrip verbinden zich weder allerlei andere voorstellingen zooals van syntaxis, persoons- en casusuitgangen.

Voorstellingen kunnen, wanneer de voortbrenging van den indruk in langen tijd niet herhaald is, door de hierdoor ontstaande verzwakking der voortbrengingskracht, bijna [1]) niet of uiterst moeielijk weder in het bewustzijn te brengen zijn. Hoe meer de herhaling geschiedt of hoe sterker de aandoening op de bron dezer voortbrengingskracht geweest is, des te gemakkelijker kan herhaling van de wedervoortbrenging in het bewustzijn geschieden. Daardoor is het denk- en spreekvermogen van een individu aan voortdurende verandering blootgesteld, terwijl bovendien door de voortdurende oefening der organen meerdere ontwikkeling, grootere fijnheid, wordt teweeggebracht.

Daar nu ieders bouw, ieders aanleg verschillend is, zullen er in de uitingen der individuen groote verschillen merkbaar zijn; verschillen, die bovendien aan eene voortdurende verandering onderhevig zijn.

Niets zou wenschelijker zijn dan nauwkeurige beschrijvingen te bezitten van de taal van verschillende personen in verschillende tijdperken van hun leven, maar de wensch is licht uitgesproken, hoogst moeielijk echter vervuld.

Van de geschreven taal van een persoon valt dit gemakkelijker, maar welk een hemelsbreed verschil tusschen het gesproken woord en het geschrevene. Hoe veel duizend kleinigheden ontsnappen er niet, die onmogelijk uit te

---

[1]) Wundt, Essays, 112—119.

drukken zijn zelfs in een beter van allerlei teekens voorzien schrift dan het onze is. Doch hoe natuurlijk het ook zij, om haar in haar geheelen omvang waar te nemen, de gesproken taal moet in de eerste plaats voorwerp van observatie worden.

Juist de taal van het individu met zijne onjuiste voorstellingen uit verschillende oorzaak voortspruitend, met de veranderingen en wijzigingen in klanken en in beteekenissen der woorden en uitdrukkingen, met al dat oude, dat herhaald of vernieuwd wordt, is van het meeste belang, om de ontwikkeling van het denkvermogen en van de taal nauwkeuriger te leeren kennen.

Terwijl in de taal van elk individu geregelde ontwikkeling in verband met de ontwikkeling zijner denkvermogens is waar te nemen, staat elk individu en ook zijne taal onder den invloed van anderen, zoowel door hetgeen hij van hen hoort, als door de noodzakelijkheid om zich voor die anderen verstaanbaar uit te drukken. Daardoor wordt de mensch gedwongen, zijne eigenaardigheden,door opvoeding en physiek verkregen, te beteugelen. Wil de mensch zich voor anderen verstaanbaar maken, zijne voorstellingen bij anderen ingang doen vinden, dan ziet hij zich als genoodzaakt om die woorden, die zinsneden te gebruiken, die door degenen, tot wie men spreekt, verstaan zullen worden.

Hierdoor ontstaat eene sterke toenadering in de taal der individuen, die met elkander in geregeld verkeer staan, zoo sterk, dat zij den oppervlakkigen waarnemer gelijkheid zal schijnen. Hoe minder de omgang is, hoe grooter de individueele verschillen zullen zijn.

Waar de mensch in nauwe aanraking met den mensch is, zooals in de enge dalen der gebergten, in de kleine plaatsen, zal men, een klein aantal individualismen over

het hoofd zierde, eenheid van taal waarnemen. Ontstaat, waar vroeger betrekkelijke eenheid was, eene scheiding b. v. door het trekken eener politieke grens, daar zal men door de belemmering of door het ophouden van het verkeer de individueele verschillen van den eenen en den anderen kant verschillende richting aan de ontwikkeling van de taal zien geven. Laat ik slechts herinneren aan het Amerikaansch naast het Engelsch, het Transvaalsch naast het Nederlandsch.

Wat ten opzichte van politieke hindernissen in het verkeer gezegd werd, geldt evenzeer van de belemmering in den omvang door uitbreiding in aantal. Of er zich tusschen de beide groepen van individuen eene geographische belemmering van het verkeer bevindt, dan wel of zich tusschen personen een steeds toenemend aantal menschen plaatst, beide hebben ten gevolge, dat het directe verkeer, dat de omgang van de op de uitersten zich bevindende individuen belemmerd wordt.

Dit laat zich in de taal bemerken. Neemt de volksmassa toe, dan ontstaan er groepen in, die met elkander, in voortdurend verkeer staande, zich in hare taal naar elkander richten: zoo ontwikkelen zich idiomen, welke tot dialecten en bij uitbreiding van het aantal sprekers tot talen worden.

Sommige geleerden hebben in de taal des menschen eene centrifugale en eene centripetale beweging willen waarnemen. Zij meenden, dat in een vroegeren tijd het aantal dialecten toenam, en zagen in den tegenwoordigen tijd daarvoor in de plaats treden eene groote neiging om de dialecten te laten verdwijnen en in ééne taal te doen opgaan; zoo zouden dan later alle talen worden tot ééne — de groote wereldtaal. Een heerlijk verschiet — indien het waar kon worden!

Dat het aantal dialecten sinds de oudste tijden toegenomen is, geen taalkenner zal dit tegenspreken.

De bewering, dat de dialecten thans gaandeweg verdwijnen, berust echter op onvoldoende waarneming. Wel dwingt de uitbreiding in het verkeer tot uitbreiding der algemeene taal, maar ook naast de algemeene taal blijft de individueele taal bestaan, die elk mensch spreekt als hij zich tot zijne naaste omgeving richt. In druk wordt deze niet zooveel meer gebruikt, daar men zijne gedachte liefst zoo algemeen mogelijk gelezen ziet, maar in elk geschrift, dat niet voor het algemeen bestemd is, laat men zijne persoonlijke eigenaardigheden meer den vrijen loop. Verdwijnen de dialecten uit de geschreven taal, veranderen de oude dialecten sterker van vorm door den invloed der algemeene taal, dialecten blijven bestaan, want waar vele individuen spreken, daar blijven individueele eigenaardigheden en verschillen waarneembaar zelfs in de algemeenen spreek- en schrijftaal, waaruit men ze zooveel mogelijk tracht te weren.

Wat kunnen wij nu waarnemen, wanneer wij, steeds teruggaande, de taal van later tijden met die van den voortijd vergelijken?

Bij den mensch op rijperen leeftijd zien wij een grooteren woordenschat dan zijn eigendom was, toen hij nog een kind of knaap was. Evenzoo kunnen wij, bij vergelijking van eene taal in verschillende tijden, in den lateren tijd eene groote toeneming in den woordenschat waarnemen.

Verdam heeft het eens berekend van onzen Nederlandschen taalschat. In de woordenboeken. die de woorden van onzen tijd bevatten, vond hij ongeveer 83.000 woorden, in die van het middelnederlandsch ongeveer de helft. Hetzelfde was ook het geval met woordenboeken in andere talen.

Nu wil ik gaarne aannemen, dat wij van onze taal vollediger woordenboeken kunnen maken dan van de vroegere talen, waarvan vele woorden ons zullen ontsnappen, maar toch is het verschil in een tijdperk van omstreeks 400 jaar zeer belangrijk.

De oude meening, dat in het grondwoord, in den wortel, alle beteekenissen, die men bij de latere afleidingen opmerkte, moesten aanwezig zijn, is onjuist gebleken. Wij hebben leeren inzien door nauwkeurige studie van de woorden en hunne beteekenis, zooals zij door menschen op verschillende tijden gebruikt werden, dat soms slechts eene kleinigheid voldoende was, om het begrip, dat men aan het woord hechtte, te wijzigen, dat, wanneer zulke wijzigingen door bijkomende omstandigheden zich gedurig herhaalden, een woord zóó van beteekenis kon veranderen, dat het eene voorstelling bij den hedendaagschen mensch teweegbrengt lijnrecht tegenovergesteld aan die, welke het voor drie of vierhonderd jaar deed ontstaan. Laat ik alleen wijzen op *slecht*, dat vroeger eene goede eigenschap die van *eenvoudig*, eigenlijk *effen*, aanduidde, en op *tehs*, in Tessel en in Teisterbant aanwezig, dat met δειός en *dexter* samenhangend oorspronkelijk rechter en onder den invloed der wichelaarskunst zuider ging beteekenen, welke beteekenis in Tessel, het zuidereiland, en Teisterbant, den zuideroever, bewaard bleef.

Zoo knoopen zich in verloop van tijd aan één woord verschillende beteekenissen vast. Steeds enger trekken wij de grenzen van het begrip, steeds fijner wordt de definitie, en steeds meer woorden hebben wij daardoor noodig om in onze behoefte te voorzien.

Wij zijn dus genoodzaakt voortdurend nieuwe woorden te vormen. Wordt er eene nieuwe uitvinding gedaan, dan is er een nieuw woord noodig. Is er eene nieuwe voor-

stelling in onzen geest gevormd, dan trachten wij daarvoor den juisten naam te vinden. Soms geven verschillende personen ieder een anderen naam, en dan zal men een korter of langeren tijd een strijd om het bestaan zien, z. a. tusschen *velocipede* en *rijwiel*, *zündnadel* en *achterlader*, en wat het gemakkelijkst door denk- en spraakorganen wordt voortgebracht, behoudt meest het veld, ook al heeft een vreemdeling het geschonken. Ik herinner slecht aan *magneet* tegenover *zeilsteen*.

Nu eens zal men een nieuw woord vormen door samenvoeging van bestaande woorden, dan weder maakt men het uit de bestanddeelen van het een of ander woord, die men wijzigt door samensmelting met deelen van andere woorden.

Liefst gebruiken wij voor de vorming van nieuwe woorden het ons bekende materiaal, dat ons op het oogenblik der vorming het best voor het doel schijnt te passen, en maar zeer weinig nieuwe klankverbindingen zien wij ontstaan. Bovendien is het van vele woorden, die ons nieuw van klank schijnen, zooals o.a. *kletsen*, dat aan *klets* nabootsing van het geluid der zweep, *sjirpen*, dat aan het geluid van den krekel ontleend schijnt, hoogst moeielijk te zeggen, dat zij daaraan en niet aan een ander woord ontleend zijn.

Welke is nu de reden, dat wij hoe langer hoe minder nieuwe woorden door nieuwe klankverbindingen vormen?

Wij hebben het niet noodig; wij kunnen ons met hetgeen bestaat verder helpen en goed helpen. Hoe meer woorden wij kennen, hoe grooter onze ontwikkeling is, des te minder zullen wij ons, onbewust, behoeven in te spannen om een volstrekt nieuwen klank te vinden, die aan ons doel beantwoorden kan. Van daar ook, dat men bij minder ontwikkelden, bij menschen, die een meer beperkt vocabulaire hebben, eer een nieuwe klankverbinding, om een voor hen

nieuw begrip uit te drukken, zal hooren, dan bij meer ontwikkelden.

Ditzelfde is waar te nemen in de taal der kinderen, maar door den geringen invloed van de taal der kinderen op hunne omgeving en den zooveel grooteren invloed van de taal der volwassenen op de kinderen zijn deze kinderwoorden, wanneer niet een volwassene soms er een overneemt en verder brengt, meest, als de ephemeriden, kinderen van eenen dag.

Hoever wij teruggaan, steeds zien wij hetzelfde zich herhalen: voortdurend breidt de mensch zijn woordenschat uit door in de eerste plaats het bestaande voor zijne woordvorming te gebruiken.

Zien wij in de tegenwoordige taal dat woorden als *goed* in *voddegoed*, *suikergoed*, *poetsgoed*, *waschgoed* e. a., *lijk* in *lieflijk*, *denkelijk*, *billijk* enz. hunne beteekenis min of meer verliezen en bijna tot achtervoegsel worden, ook in vorige perioden is dat het geval geweest; en evenals *lijk* in lateren tijd door verlies van zijn accent in *lèk* en *lek* veranderde, in het Engelsch zelfs tot *ly* in *truly* enz. werd, zoo zijn ook in vroeger dagen tal van woorden, die in samenstelling met andere voorkwamen, van vorm en beteekenis zoo veranderd, dat zij thans alleen door kennis der vroegere vormen te begrijpen zijn.

Van al die oude samenstellingen zijn de laatste deelen het meest veranderd. Het gevoel, dat het samenstellingen van woorden waren en dat elk lid dus bepaalde beteekenis en waarde had, is reeds vroeg verloren gegaan. Toen zij toonloos geworden waren en hunnen oorspronkelijken vorm verloren hadden, zag men er geen woorden meer in, maar bloot achtervoegsels, en door onjuiste redeneering werden zij dikwijls geplaatst achter woorden, waarbij zij volgens hunne eigenlijke beteekenis niet behoorden, zelfs gaf verkeerde afdeeling

van syllaben aanleiding, dat er nieuwe achtervoegsels uit ontstonden.

Zoo zijn èn in lateren èn in overouden tijd zulke leden van samenstellingen zoo veranderd, dat zij thans onkenbaar geworden zijn, vele ons wel nooit geheel duidelijk zullen worden.

Maar al is ons nog veel in de vormen in de geschienis der achtervoegsels duister, uit hetgeen ons bekend is mogen wij met reden het besluit trekken, dat ook datgene, wat men thans woordvorming en buiging noemt, oorspronkelijk uitgegaan is van eene samenstelling van woorden, die tot eene eenheid samensmolten.

Het eerste lid, het hoofdwoord is, zoowel bij de woordvorming als bij de buiging, het best bewaard gebleven. Wel zijn ook deze woorden aan veranderingen onderhevig geweest — laat ik slechts umlaut, ablaut en reduplicatie noemen — maar toch zijn zij gemakkelijker te herkennen, en wij kunnen deze, al naarmate wij ze meer ontdoen van hetgeen tot de thans bestaande woordformatie heeft bijgedragen, terugbrengen tot verschillende centra met een zeer eenvoudigen klank en algemeene beteekenis. Zulke centra noemen wij taalwortels. De eene taalvorscher verstaat echter onder dezen naam nog iets anders dan de ander. Terwijl de een *kan* met de beteekenis geluid geven, waarvan lat. *canere* en ndl. *haan*, een wortel noemt, meent de ander nog verder te kunnen gaan en verklaart de *n* in *kan* voor het overblijfsel eener achtergevoegde syllabe, zoodat de wortel dus *ka* zou luiden, waaruit door samenstelling b.v. zoowel *kan* als *kas*, in (*carmen*, uit *casmen*, en *camena* aanwezig) en *kâs* (in ohd. *hâren* prijzen) zouden ontstaan zijn. Veel pleit er voor de laatste opvatting door hetgeen men in latere perioden heeft waargenomen, maar het is niet meer dan waarschijnlijkheid.

Vindt men naast *budh* (waarvan ons *bod*) een vorm *beudh* (ndl. *bied*) en een vorm *baudh* (in ndl. *bood* aanwezig), dan rijst de vraag, aan welken een voorrang van ouderdom te geven is. Of zijn zij naast elkaar ontstaan in den mond van verschillende individuen?

Tal van vragen zijn nog onbeantwoord: hoe de eenvoudige klankcombinaties door verschillend accent vermeerderd zijn, vergroot door verschillende ons nog onbekende wijzen van samenstelling; evenzoo de tijd der verbinding van woorden tot woordstammen, der verbinding met pronominale en met casussuffixen, over dat alles ligt nog duisternis, waarin wij raden kunnen, maar ook niet meer. Is onze kennis van de wordingsgeschiedenis der Indogermaansche talen in de laatste 30 jaren aanmerkelijk toegenomen, er blijft nog veel, zeer veel te onderzoeken, voor wij op al deze vragen een antwoord kunnen geven. Zoover is echter het onderzoek der Indogermaansche en der Semitische talen gevorderd, dat men zeggen kan, dat beide zich ontwikkeld hebben uit wortelwoorden, die uit eenvoudige klankverbindingen bestonden, waaraan eene algemeene beteekenis eigen moet geweest zijn.

Het aantal dezer wortels wordt door sommigen op bijna 800, door anderen op meer dan duizend berekend. Naar mijne meening is het onmogelijk met eenige zekerheid te bepalen.

Hoevele woorden, die in de dagen van Maerlant nog in den volksmond gangbaar waren, worden thans niet meer gehoord, zijn ons nauwlijks bekend in hunne beteekenis! Kunnen er niet tal van wortels bestaan hebben, die ons nog onbekend zijn, die of vervormd en verminkt in achtervoegsels voort leven of uit het taalleven verdwenen zijn?

De geheele wijze van uitdrukking der gedachte is in dien voortijd waarschijnlijk even als de wijze van denken zeer

verschillend van de onze geweest. Allerlei hulpwoorden, waarover wij bij den zinsbouw beschikken, schijnen in dien tijd te hebben ontbroken. Naar hetgeen ons bekend is oordeelende, zouden wij, indien wij ons eene voorstelling der Indogermaansche taal in deze periode van ontwikkeling wilden maken, ons eene taal moeten denken als die van een kind, dat spreekt zonder buigingsuitgangen of hulpwerkwoorden te gebruiken, eene taal waarin elk woord als een onbepaald algeheel begrip werd uitgedrukt, terwijl de omstandigheden, waarin het geuit werd, het nader bepaalden. Zulke taal zou, geholpen door gebarentaal, voldoende zijn voor menschen, wier nooden en behoeften weinig zijn, die geene gedachten hebben, welke veel verder gaan dan hunne materieele behoeften.

Tusschen den eersten tijd, waaruit ons de oudste der Indogermaansche talen — het Sanskrit uit de 10ᵉ eeuw voor Christus — bekend is, en den tijd, dat zulke taal gesproken werd, ligt nog eene zeer groote tijdsruimte. Van eene taal tot eene andere groep behoorend, van het Egyptisch, kennen wij gedenkstukken uit nog ouderen tijd. Deze taal kunnen wij nagaan van omstreeks 3000 jaren voor Christus tot 1000 jaren na Christus, gedurende minstens 4000 jaren, en ook hier zien wij weder, dat de taal zich uit eenvoudige beginselen ontwikkelt en dat de mensch eerst na eeuwen en eeuwenlang gebruik de beschikking krijgt over een rijkdom van uitdrukking.

Maar hoever wij ook hiermede teruggaan, wij blijven nog altijd zeer ver van de eerste tijdperken van ontwikkeling der taal verwijderd. De taal van den minder ontwikkelden mensch zal nog zeer nauwkeurig onderzocht moeten worden, daardoor zal het wellicht mogelijk worden, zich betere voorstelingen van de taal dier oudere tijdperken te maken. Wellicht verspreiden ook de talen

der nog onbeschaafde natuurvolken op sommige punten eenig licht.

Eene andere vraag, die daarnevens zich opdringt, is: zijn alle talen aan elkander verwant? Zijn alle uit ééne bron gesproten? Of zullen wij verschillende centra van ontstaan moeten aannemen?

Was het al mogelijk. bij de wortelvormen der Indogermaansche woorden op vermoedelijke dialectische verschillen de aandacht te vestigen, wijken ook Indogermaansch en Semitisch, Chineesch en Egyptisch in vormen en ontwikkeling belangrijk van elkander af, zóó dat men haast geen punt van overeenkomst kan vinden, toch mag men daarom nog niet tot verschillenden oorsprong besluiten, daar men met de groote veranderingen, die in voorhistorischen tijd hebben plaats gegrepen, niet bekend is.

Of men van eene eenheid uit mag gaan dan wel moet aannemen, dat bij verschillende groepen van natuurmenschen zich talen ontwikkeld hebben, die het aanzijn aan de verschillende taalfamilies gegeven hebben, is eene vraag, waarop men nog het antwoord schuldig moet blijven.

Wij weten zelfs niet eens met zekerheid te zeggen of, onze Indogermaansche voorouders uit de poolstreken afkomstig waren dan wel uit het hart van Azië.

Hoeveel ons hiervan nu nog onbekend zij, wij mogen met eenigen grond zeggen, dat alle talen uit klein begin, uit eenvoudige klankverbindingen met algemeene beteekenis, geworden zijn wat zij nu zijn.

Wij weten, dat de menschelijke taal, zooals wij haar thans kennen, zich geleidelijk ontwikkelt en uitbreidt; wij weten, dat zij van de oudste tijden, dat wij haar hebben leeren kennen, steeds denzelfden ontwikkelingsgang gevolgd heeft: wij mogen dus op gronden van waarschijnlijkheid

besluiten dat dit ook vroeger het geval moet geweest zijn; dat dus gearticuleerde taal zich langzamerhand uit niet-gearticuleerde taal moet ontwikkeld hebben.

Wat is gearticuleerde taal en hoe komt zij tot stand? met andere woorden: hoe denkt en spreekt de mensch? Dit is eene voorname vraag, wanneer men de ontwikkeling van de taal bij den mensch wil bestudeeren.

Ik zal hier niet in een uitvoerig betoog uiteenzetten, door welke werkingen der hersenen de taal wordt voortgebracht. Het zij mij vergund met een kort woord iets uit de laatste onderzoekingen der psychologie [1]) mede te deelen. Vooral van de physiologische psychologie, welke als leervak nog eene al te bescheiden plaats inneemt, mogen wij licht in dezen verwachten. Hare verdienste is het te hebben aangetoond, hoe nauw het denken met het spreken verbonden is. Zij leert, dat het spreken eene der bewegingen is, waarmede gemoedsaandoeningen of voorstellingen worden uitgedrukt, en dat het spreken dus als eene zoogenaamde uitdrukkingsbeweging behoort te worden behandeld.

Sommige van deze bewegingen zijn, schijnbaar, niet aan den wil onderworpen, zooals lachen, weenen, schreeuwen van pijn, sidderen van vrees, trillen van vreugde. Met inspanning van wilskracht, met oefening, kan men er echter in slagen ze opzettelijk, d. i. zelfbewust, voort te brengen.

Andere dezer bewegingen als gebaren der hand, schouder-ophalen, hoofdschudden, enz. maakt de mensch met bewustzijn, zij worden dan ook gebezigd met het bepaald bewuste doel, om anderen eenigszins te doen zien wat er in onze hersenen omgaat.

---

[1]) Dr. Th. Ziehen, Leitfaden der Physiologische Psychologie. Jena, G. Fischer, 1891.

De gewichtigste beweging is echter de spraak. Door haar drukt men in voor anderen verstaanbare klanken zijne eigene waarnemingen en voorstellingen uit. Die waarnemingen en voorstellingen zijn een gevolg van werkingen op de cellen der hersenschors, uitgeoefend door zenuwen, die tengevolge van indrukken van buiten, op de zintuigen ontvangen, geprikkeld werden.

In de menschelijke hersenen zijn sommige deelen tot een veel hoogeren graad van ontwikkeling gekomen dan bij andere verwante dierlijke wezens. Dit zijn o. a. die deelen, waarin de cellen en zenuwen gelegen zijn, die het spreken beheerschen.

Door de werking van andere deelen der hersenen op deze deelen ontstaan langs bewegingszenuwen bepaalde bewegingen in longen, keel en mond, waardoor dan klanken voortgebracht worden, die, door de gehoorsorganen naar de hersenschors van een ander mensch overgebracht, daar dezelfde of dergelijke gewaarwordingen en voorstellingen doen ontstaan. Deze klanken zullen bij herhaling dezelfde voorstelling weder opwekken, daar zij dezelfde zenuwen prikkelen, dezelfde cellen aandoen.

Door de zintuigen, zeide ik, worden de indrukken op de hersencellen overgebracht. Niet enkel door het gehoororgaan is de eene mensch in staat om gewaarwordingen en voorstellingen van een ander mensch, wanneer deze ze hem kenbaar maakt, op te nemen. Ook gezichts- en tastzin kunnen hiervoor werkzaam zijn, zooals bij de doofstommen. Deze daarvoor inspannen kan niet de doofstomme zelf; hij heeft hiervoor even als het kind de hulp van den denkenden en *sprekenden* mensch noodig, want hij moet door gezicht en gevoel oplettend gemaakt worden op de organen. Dat zelfs één zintuig, het gevoel, voldoende is om het onder goede leiding tot het maken

van voorstellingen en tot gedachtenwisseling te brengen, bewijst het zoo bekende geval van eene blinde doofstomme, die zelfs lezen en schrijven leerde. Hare zintuigen beperkten zich tot een, maar de organen, die het denken beheerschen, waren volkomen gezond, en door vernuftige wijze van handelen was het mogelijk deze tot ontwikkeling te brengen.

Is door ziekte het gedeelte van het organisme, dat het spreken beheerscht, geheel verwoest, dan is spraak onmogelijk; is het gedeeltelijk te gronde gegaan, dan zullen slechts enkele woordsoorten gebruikt kunnen worden, terwijl zwakte of tijdelijke krenking dezer organen lichte of ernstige storingen der spraak ten gevolge hebben, welke verdwijnen, wanneer de oorzaak ophoudt te bestaan.

Verstoring in sommige andere deelen der hersenen, heeft eene krenking van het denkvermogen ten gevolge, welke echter niet met belemmering van de spraak behoeft gepaard te gaan. Hieruit wordt het duidelijk, dat spreken en denken van verschillende deelen der hersenen afhankelijk zijn. Het is mogelijk gewaarwordingen, aandoeningen van het gevoel, zelfs eene mate van voorstelling te bezitten en het vermogen te missen om te spreken.

Juist dit nu is het onderscheidende tusschen mensch en dier, dat die deelen der hersenen, welke van invloed zijn op de bewegingen voor de spraak, bij de dieren uiterst weinig ontwikkeld zijn. Terwijl het dier, deels door gebarentaal, deels door bewegingen, die geluid voortbrengen, gemoedsaandoeningen kan uitdrukken en zelfs eenige verscheidenheid van uitdrukkingswijze bezit, mist het het vermogen om elke gewaarwording, elke waarneming door eene speciale klankverbinding uit te drukken.

De mensch alleen vermag dit naarmate van de ont-

wikkeling zijner spraakorganen, van zijn zenuwstelsel en van zijne hersenen.

Is nu de taal geheel afhankelijk van het denken van den mensch en dus van zijn psychisch-physischen toestand, dan is ook de ontwikkeling der taal ten nauwste verbonmet de ontwikkeling van den mensch.

Waar wij op taalkundig gebied ontwikkeling uit kleiner begin kunnen aantoonen, zullen wij ook mogen aannemen, dat, wanneer de anthropoloog ons de wording van den mensch uit een minder ontwikkeld wezen aantoont, de taal zich uit geluiden moet ontwikkeld hebben, zooals wij die bij minder ontwikkelde wezens aantreffen.

Geluiden voortbrengen om de aandacht van anderen op iets te vestigen moet het begin van taal geweest zijn. [1])

Ook bij de dieren kunnen wij dit soms waarnemen, maar het is nog verre van gearticuleerde taal. Deze begint eerst, wanneer wij den klank door anderen opzettelijk nagevolgd zien; [2]) niet enkel om de aandacht op dezelfde zaak te vestigen, wanneer deze zich weder vertoont, maar om door de klanken het herinneringsbeeld weder te doen ontstaan, of m. a. w. de zaak of daad weer in de herinering te brengen [3]).

Eeuwen moet het geduurd hebben eer twee verschillende waarnemingen door twee verschillende klanken uitgedrukt en door anderen verstaan werden; toen echter eenmaal deze groote schrede gedaan was, heeft de invloed der erfelijkheid met den invloed van de wrijving der gedachten er veel toe bijgedragen, dat de menschelijke vermogens zich meer en meer ontwikkelden, om eindelijk

---

[1]) Noiré, Logos, 92 e. v.
[2]) Noiré, Urspr. d. Spr., p. 249.
[3]) Noirè, l. c., p. 289, 306. 345.

tot die hoogte te komen, waarop wij de beschaafde en denkende volken kennen.

Bij den eenen mensch is het hersenorganisme minder ontwikkeld dan bij den ander; den een is een betere aanleg ten deel gevallen en, waar dit het geval is, waar fijner gevormde organen zijn, daar volgt fijner denken en ontwikkelder taal. De minder bedeelde bedenke echter, dat ook deze, als elk orgaan, door oefening meer ontwikkeld kunnen worden, dat zij in kracht en fijnheid kunnen toenemen wanneer hij met volharding de juiste middelen er voor in het werk stelt.

Waar wij nu in de natuur rondzien, daar mogen wij eene langzaam toenemende ontwikkeling bespeuren. In alles spreekt zij zich uit, niet het minst bij den mensch. Men verheugt zich over dien vooruitgang, over dat streven naar volmaking, maar zeer moeielijk valt het den blik terug te werpen op de afgelegde eigen baan. De gedachte van lagere afkomst te zijn lacht bijna niemand aan — en toch ten onrechte: want tegenover hooge ontwikkeling, waarop men trotsch is, moet noodwendig de lagere herkomst staan. Juist in het denkbeeld, dat de mensch zich uit lageren toestand zoo mocht ontwikkelen, ligt iets zeer verheffends: naar hooger, steeds hooger, gevoerd door de groote ongekende macht, door geen sterveling begrepen, maar waarvan ieder, die de natuur beschouwt en hare wordingsgeschiedenis onderzoekt, met elken dag meer de grootheid beseft.

Ik heb gezegd.

AANTAL STUDENTEN

INGESCHREVEN AAN

de RIJKS-UNIVERSITEIT te UTRECHT

gedurende het studiejaar **1890—1891**.

STUDIEJAAR.	FACULTEIT VAN Godge-leerdheid.	Rechtsge-leerdheid.	Genees-kunde.	Wis- en Natuur-kunde.	Letteren en Wijs-begeerte.	TOTAAL.
Eerste	26	24	47	18	5	120
Tweede	23	31	28	19	7	108
Derde	26	19	35	8	4	92
Vierde	6	10	39	3	5	63
Vijfde	14	3	36	6	3	62
Zesde	6	1	25	6	1	39
Zevende	1		18	1	3	23
Achtste	1		12		3	16
Negende	2		5			7
Tiende		1	4	1		6
Elfde			3			3
Twaalfde			3			3
Totaal	105	89	255	62	31	542
Niet Studenten			1	1	1	3
Volledig onderwijs.	105	89	256	63	32	545
2 lessen			12	22		34
1 les			10	17	1	28
Totaal	105[1])	89	278	102	33	607[2])

1) 16 Duitschers en Hongaren.
2) 12 Dames.

Bij de vergelijking van deze getallen met de opgaven van den Studenten-Almanak voor 1891 vindt men de volgende verschillen:

	Ingeschreven:	
	Bij den Rector Magnificus.	Volgens den Studenten-Almanak 1890.
Theologanten	105	 107
Juristen	89	 152
Medici	278	 296
Philosophen	102	 100
Litteratoren	33	 32
	607	687

Over dit verschil vergelijk verslag blz. 65.

UITSLAG DER EXAMENS, door de Faculteiten van Wis- en Natuur kunde en van Geneeskunde afgenomen, ingevolge de Wet va 25 Dec. 1878 (*Staatsblad* n°. 222).

	1890—1891.		
	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.
Eerste natuurkundig examen (Art. 4 der Wet.	46	26	20
Tweede natuurkundig examen (Art. 5 der Wet)	30	25	5
Theoretisch Geneeskundig examen, 1e gedeelte (Art. 6)	32	26	6
Theoretisch Geneeskundig examen 2e gedeelte	21	19	2
Theoretisch examen in de tandheelkunde (Art. 9 . :	8	8	—
Theoretisch apothekers-examen (Art. 13)	14	14	—
Bewijzen van kennis der Dier- en Delfstofkunde (Art. 15)	11	9	2
Totaal . . .	162	127	35

UITSLAG DER UNIVERSITEITS-EXAMENS.

1890—1891.

	Aantal geëxamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
Faculteit van Godgeleerdheid.			
Hebreeuwsche Taal en Israëlietische Oudheden	17	16 (3 c laude)	1
Candidaats-examen, 1e gedeelte . .	22	17	5
" 2e " . .	16	16 (1 c. laude)	
Doctoraal-examen.	3	3	
Faculteit van Rechtsgeleerdheid.			
Candidaats-examen	47	33	14 [1]
Doctoraal, rechtswetenschap . . .	16	8	8
Doctoraal, staatswetenschap . . .	1	1	
Faculteit van Geneeskunde.			
Candidaats-examen	13	13 (1 c. laude)	
Doctoraal-examen.	8	8	
Faculteit van Wis- en Natuurkunde.			
Medisch propaedeutisch.	13	8 (1 c. laude)	5 [2]
'andidaats wis- en sterrekunde . .			
" " " natuurkunde, . .	2	2 (1 c. laude)	
" scheikunde.			
" aard- en delfstofkunde .			
" plant- en dierkunde. .			
" artsenijbereidkunde . .	3	1	2
toraal wis- en sterrekunde . .			
" " " natuurkunde . .			

'aaronder 1 tweemaal.

'aaronder 1 tweemaal.

	Aantal geexamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
Doctoraal scheikunde			
„ aard- en delfstofkunde .			
„ plant- en dierkunde . .			
„ artsenijbereidkunde . .	1	1 (c. laude)	
Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.			
Aanvullings-examen (art. 86, H. O.) .			
Candidaats Klassieke letterkunde. .	1	1	
„ Nederlandsche „ . .	1	1	
Doctoraal Klassieke „ . .	5	4 (2 c. laude)	1
„ Nederlandsche „ . .	1	1	
Totaal . . .	170	134 (14 c. l.)	36

PROMOTIËN.

Godgeleerdheid	3	(3 c. laude).
Rechtswetenschap	8	
Staatswetenschap	2	
Geneeskunde	4	
Wis- en Sterrekunde	0	
Wis- en natuurkunde	1	
Scheikunde	0	
Aard- en Delfstofkunde	0	
Plant- en Dierkunde	1	
Artsenijbereidkunde	1	
Klassieke Letterkunde	2	(1 c. laude).
Nederlandsche Letterkunde	0	
Totaal	22	(4 c. laude).

Promotiën honoris causa.

Geneeskunde	2

SCHRIJVERS EN TITELS DER PROEFSCHRIFTEN,

DATUMS DER VERDEDIGING EN VERMELDING OF DE GRAAD »CUM LAUDE" VERLEEND IS.

Faculteit van Godgeleerdheid.

21 Febr. 1891. P. J. Cruse, Malebranche en zijne bestrijders, (cum laude).

18 Maart „ J. D. Bierens de Haan, De beteekenis van Shaftesbury in de Engelsche ethiek, (cum laude).

11 April „ J. H. Gerretsen, Florentius Radewijns, (cum laude).

Faculteit der Rechtswetenschap.

Rechtswetenschap.

12 Dec. 1890. W. Th. Grothe, Noodweer.

20 Jan. 1891. A. F. Ockerse, Kindermoord en kinderdoodslag.

15 April „ W. van Son, Eenige beschouwingen over de Wet, houdende verbodsbepalingen tegen het dragen van wapenen, van den 9 Mei 1891, Stbl. 81.

23 Juni „ J. F. Hooft Graafland, Eenige opmerkingen omtrent den koop en verkoop van effecten.

23 „ „ L. Ch. Besier, De Stichtingen en het Ontwerp tot herziening van het Burgerlijk Wetboek.

24 „ „ C. F. Schoch, Stellingen.

24 Juni 1891. F. van de Poll, Tijdelijke waarneming van het Koninklijk Gezag.

7 Juli „ W. van Overbeek de Meijer, Eenige opmerkingen over octrooien en octrooiwetten.

Staatswetenschap.

24 Juni „ C. F. Schoch, De Heerendiensten op Java en Madura volgens het Regeerings-Reglement van 1854.

9 Juli „ R. F. van Heeckeren van Wassenaer, Nederland's plichten als neutrale mogendheid.

Faculteit van Geneeskunde.

Geneeskunde.

11 Dec. 1890. B. Koster, Over een tot dusver onbekenden pathogenen bacil.

3 Febr. 1891. G. N. C. Overwijn, Degeneratie-reactie bij primair en secundair spierlijden.

26 Juni „ H. M. C. Kessler, De perichoriodale ruimte in betrekking tot de lymphbeweging van het oog.

26 Juni „ J. E. van Persijn, Eenige bepalingen van den geleidingsweerstand der huid bij den gezonden en zieken mensch.

Promotiën honoris causa.

9 Juli 1891. M. R. Timmerman, generaal-majoor bij den geneeskundigen dienst bij de landmacht.

31 Aug. 1891*) H. F. L. von Helmholtz, hoogleeraar te Berlijn.

Faculteit van Wis- en Natuurkunde.

Wis- en Natuurkunde.

10 Oct. 1890. J. J. van Rijn, Traagheidsmomenten in aequivalente massas.

Plant- en Dierkunde.

11 Oct. 1890. C. J. Wijnandts Francken, De Sclereiden.

Artsenijbereidkunde.

22 Juni 1891. W. G. Boorsma, Iets over de saponine-achtige bestanddeelen van de zaden der Assanthee.

Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.

Klassieke letteren.

15 Juni 1891. J. E. Millard, Lucani sententia de Deis et Fato.

10 Juli 1891. M. N. J. Moltzer, De Apollonii Rhodii et Valerii Flacci Argonauticis, (cum laude.)

---

*) De aanbieding van het diploma aan den 70-jarigen Jubilaris heeft overeenkomstig diens wensch eerst den 2en Nov. plaats gehad.

Naamlijst

DER VOOR DE EERSTE MAAL

INGESCHREVENE STUDENTEN,

in den Cursus 1890—91. 1).

Datum van inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorteplaats
1890.				
17 Sept.	C. K. Göllner.	M.	1871	Batavia.
"	A. Muller.	M.	1873	Oldenzaal.
19 Sept.	G. W. van Zadelhoff.	M.	1867	Slochteren.
"	P. H. Schneider	J.	1869	Ohé en Laak.
"	K. D, Waller.	J.	1871	Amsterdam.
"	P. Fehrmann	M.	1871	Utrecht.
"	C. D, Fehrmann.	Ph.	1869	Utrecht.
"	B. L. Ph. van Lier.	J.	1871	Utrecht.
"	M. van der Noordaa.	J.	1872	Dordrecht.
22 Sept.	L. A. C. van Welij.	M.	1868	den Helder.
"	J. P. P. Loeff.	Th.	1872	Dordrecht.
"	B. J. C. Daamen.	M.	1872	Tiburg.
"	J. A. Carp.	Ph.	1871	Geldrop.
"	H. J. Laméris.	M.	1872	Zwolle.
"	A. M. Benders.	M.	1872	Zoelmond.
"	C. M. Mol.	M.	1872	Hilversum.
"	H. L. Visser.	Ph.	1872	Schiedam.
"	L. H. J. F. van Bevervoorde tot Oldenmeule.	J.	1871	Amsterdam.
"	G. K. A, Nonhebel.	Ph.	1870	Middelburg.
"	J. M. C. A. Engelhart.	M.	1871	Leiden.
"	H. A. J. van Swaaij.	L.	1864	Loenen a/d Vecht.
23 Sept.	J. Pleijte.	M.	1871	Buurmalsen.
"	J. van der Veen.	M.	1871	Padang.
"	N. C. Bakker.	Th.	1868	Rotterdam.

1) Door de letters: M., Th., J., Ph en L. worden de faculteiten van *Geneeskunde, Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Wis- en Natuurkunde, Letteren en Wijsbegeerte* aangeduid.

DATUM VAN INSCHRIJVING.	NAAM EN VOORNAAM.	FACULTEIT.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTEPLAATS
23 Sept.	J. van Weede.	J.	1870	Utrecht.
„	D. A. van Os.	M.	1870	St. Anna (bij Nijmegen.)
„	W. K. A. Wirtz.	L.	1869	Utrecht.
„	A. J. Nijland.	M.	1872	Utrecht.
„	J. H. C. Taylor.	M.	1870	den Helder.
„	C. H. B. Alsche.	J.	1869	Angerlo.
„	H. J, van Roijen.	J.	1871	Haarlem.
„	N. van der Plaats.	M.	1872	Woudsend
„	D. F. J. Herman.	Th.	1869	Baarn.
24 Sept.	W. de Geus.	M.	1870	Ursem.
„	M. C. G. Middelburg.	M.	1870	Leeuwarden.
„	W. M. Visscher.	J.	1871	Arnhem.
„	C. M. Julius.	M.	1873	Siloe Bondo (Java)
„	A. Geill.	M.	1867	Nisse.
„	J. P. H. Herman de Groot.	M.	1870	Gouda.
„	J. M. W. van IJzeren.	M.	1870	Werkendam.
„	W. van IJzeren.	M.	1870	Meerkerk.
„	F. A. Snellen.	M.	1870	Neede.
„	A. J. A. A. v. Heemstra.	J.	1871	Vreeland.
„	P. C. C. Boutens.	L.	1870	Middelburg.
„	J. V. Huijsman.	M.	1870	Brielle.
„	E. F. M. Hanlo.	J.	1868	's Gravenhage
„	W. G. C. Wagner.	L.	1868	Nijmegen.
„	C. A. J. M. van Gastel.	Ph.	1867	Rozendaal.
„	Mej. J. M. Pitlo.	Ph.	1870	Arnhem.
„	H. F. Hartogh Heijs tot Zouteveen.	M.	1870	Delft.
„	P. J. A. J. Meulemeester	Ph.	1873	Zwolle.
26 Sept.	W. C. Mense.	Th.	1871	Bodegraven.
„	A. van Heeckeren van Kell.	J.	1871	Angerlo.
„	A. E. Schouten.	J.	1869	Harderwijk.
„	A. R. van de Laar.	J.	1871	Gendringen.
„	H. Brandsma.	M.	1869	Lemmer.
„	R. Abma.	M,	1868	Pingjum.
„	D. P. Moll.	M.	1872	Westervoort.
29 Sept.	J. C. Astro.	J.	1871	Rotterdam.
„	G. R. ten Burg.	Ph.	1870	Rotterdam.
30 Sept.	F. G. Moeton.	Th.	1870	Utrecht.

Datum van inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorteplaats
2 Oct.	D. L. Rutgers van Rozenburg.	J.	1869	Amsterdam.
„	J. C. Metz.	M.	1872	Waddingsveen
„	A. van Bijlert.	M.	1864	Nijmegen.
„	C. de Vletter.	M.	1871	Gouda.
3 Oct.	C. Touw.	Th.	1869	Brielsch Nieuwland.
4 Oct.	M. V. Redert.	Ph.	1869	Dordrecht.
„	A. G. Sedeé.	M.	1871	Delft.
7 Oct.	A. A. W. D. Ledel.	M.	1868	Workom.
„	A. Smits.	Ph.	1870	Woerden.
„	Mej. J. Wartena.	Ph.	1858	Leeuwarden.
„	S. Ronner.	Th.	1868	Dokkum.
„	G. G. Schrieke.	Th.	1870	Alkmaar.
„	A. C. La Grand.	Th.	1867	Rotterdam.
8 Oct.	H C. Smidt.	J.	1870	Beemster.
9 Uct,	E. Landskroon Schouten.	J.	1865	Elspeet.
10 Oct.	E. A van Grastek.	Ph.	1867	Leiden.
14 Oct.	R. J. van der Meulen.	Th.	1871	LageVuursche.
15 Oct.	H. C. Berends.	M.	1870	Arnhem.
„	K. H C. Lamers.	Ph.	1870	's Hertogenbosch.
16 Oct.	E. G. J. Bol.	Th.	1872	Rotterdam.
„	A. I. Kan.	Th.	1871	Heerjansdam.
„	J. Piekema.	M.	1872	Deventer.
„	S. Hiemstra.	M.	1870	Workom.
„	C. Uiterwijk.	J.	1869	Hoorn.
„	W. H. Borgman.	J.	1870	Rotterdam.
7 Oct.	F. Doevendans.	Th.	1869	Sneek.
„	T. Stigter.	Th.	1869	Linschoten.
8 Oct.	B. J. Logtenberg.	Th.	1868	Welsum.
„	H. W. Numans.	M.	1871	Utrecht.
„	W. Wilbrink.	J.	1868	Lunteren (Ede)
„	A. Brants.	J.	1871	Raalte.
„	F. J. M. van Gils.	M.	1871	Waalwijk.
1 Oct.	G. de Feyfer.	M.	1869	Hengelo (Overijssel.
„	G. Nolst Trenité.	L.	1870	Utrecht.
„	G. Posthumus Meijjes.	Th.	1870	Amsterdam.
„	W. A. Roijaards.	J.	1870	Utrecht.

DATUM VAN INSCHRIJVING.	MAAM EN VOORNAAM.	FACULTEIT.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTEPLAATS
21 Oct.	A. Koch.	Th.	1869	Solingen.
„	F. Sulzbacher.	Th.	1865	Kloster Chumbo bij Simmern.
„	J. Zayzon.	Th.	1866	Szekely Udvarkelij. (Hongarije)
	K. P. Scheifeld.	Th.	1857	Heidelsheim.
„	O. F. Vogelgesang.	Th.	1866	
„	K. Heraucourt.	Th.	1865	Gammersheim
„	F. Olimart.	Th.	1869	Krenznach.
„	A. A. van Teijlingen.	J.	1870	Maastricht.
„	G. A. Borren.	Ph.	1871	Deil.
„	R. C. Swijling.	M.	1871	's Hertogenbosch.
„	M. L. Metz.	M.	1871	Waddingsveen
„	F. C. van de Plassche.	Th.	1870	Aardenburg.
„	D. W. Vodegel.	Th.	1867	Amsterdam.
24 Oct.	G, J. van Leeuwen.	M.	1871	Utrecht.
„	F. Ellinger.	M.	1878	Soerabaya.
29 Oct.	H. J. C. Borren.	Ph.	1863	Deil.
30 Oct.	C. Mahler.	M.	1865	Altona.
„	J. Elens.	M.	1872	Brussel.
„	A. G. Kaplanski.	M.	1864	Kowno. (Rusland.
„	Mej. H. M. v. Huffel.	Ph.	1867	Utrecht.
„	H. Ph Heederik.	Ph.	1867	Delft.
3 Nov.	W. M. Moree.	M	1871	Lopik.
7 Nov.	J. A. M. Maas.	Ph.	1869	's Hertogenbosch.
„	W. van der Linden.	Ph.	1870	Zierikzee.
13 Nov.	S. Knöps.	M.	1869	Middelharnis.
„	C. G. H. Stark.	M.	1872	Utrecht.
„	C. Th. Lensden.	M.	1869	de Bilt.
„	Mej. C. C. G. Merlens.	M.	1871	Nijmegen.
„	Mej. J. C. Plasschaert.	Ph.	1868	Delft.
„	Mej. G. Jongbloed.	Ph.	1859	Sneek.
14 Nov.	F. E. Dozij.	M.	1867	Samarang.
17 Nov.	F. C. G. J. A. F. van den Dries.	Ph.	1871	's Hertogenbosch.

Datum van inschrijving.	NAAM EN VOORNAAM.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorteplaats
22 Nov.	J. J. Son.	M.	1869	Amsterdam.
8 Dec.	Th. J. Hondius.	Ph.	1858	Wageningen.
9 Dec.	T. Horvath.	Th.	1868	Nagy Kcrös. (Hongarije.)
17 Dec.	H. J. van Teijn.	M.	1864	Anjer (Java)
28 Jan. 1891.	C. W. v. Berkel.	M.	1860	Utrecht.
"	E. F. Glaser.	M.	1861	Nijmegen.
31 Jan.	J. I. W. Schermer.	Ph.	1868	Hoorn.
10 Febr.	J. C. Heeringa.	M.	1862	Leeuwarden.
"	I. W. Ederveen.	Ph.	1861	Zwolle.
"	W. van Staa.	M.	1858	Sneek.
20 Febr	H. Lubke.	M.	1866	Vriezeveen.
7 Maart.	A. de Weerd.	M.	1855	N. Pekela.
"	J. R. Velder.	Ph.	1865	Groningen.
"	T. Ranwerda.	Ph.	1866	Leeuwarden.
22 Mrt.	B. Heijmans.	L.	1860	Utrecht.
"	Mej. S. M. Boekenoogen.	M.	1864	Woerden.
8 April.	W. Duflou.	L.	1869	Gent (België).
16 Juni.	G. P. J. de Haan.	Ph.	1857	Naarden.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

TE

UTRECHT.

1892–1893.

UTRECHT — 1892.
Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie"
J. VAN DRUTEN.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

TE

UTRECHT.

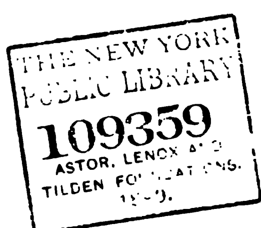
1892–1893.

UTRECHT — 1892.

Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie"

J. VAN DRUTEN.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
109359
ASTOR, LENOX
TILDEN

INHOUD.

I. Bijdragen tot de geschiedenis der Universiteit 1891/92.

II. Staat der Universiteit op 20 September 1892.

III. Wetten en Besluiten betreffende het Hooger Onderwijs.

I. Bijdragen tot de geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht.

1891—1892.

REDEVOERING,

uitgesproken op den 26sten Maart 1892

DOOR

Dr. H. SNELLEN,

RECTOR MAGNIFICUS DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Aanzienlijke en Hoog Geëerde Vergadering,
Vertegenwoordigers der Regeering van Staat en van Stad,
Bestuurderen, Hoogleeraren en Studenten dezer Universiteit,
Gij allen, die door Uwe tegenwoordigheid den luister dezer bijeenkomst verhoogt!

Zeer Gewenschte Toehoorders!

Bij de snelle ontwikkeling en den vooruitgang op het gebied der natuurwetenschappen bestaat er 't allerminst gebrek aan stof ter bespreking en herdenking.

In het tijdperk, dat wij zelven hebben doorleefd, ontmoeten we tal van belangrijke ontdekkingen en van nieuwe beschouwingen, die wij danken aan de Groote Mannen, wier genie en werkkracht onze bewondering wekken.

Het ligt in den aard der zaak, dat ieders aandacht en belangstelling het eerst worden getrokken naar die feiten, welke van invloed op eigen werkkring zijn geweest.

Als zoodanig staat voor den oogheelkundige op den voorgrond de reuzenarbeid van Helmholtz op het gebied der physiologie van het oog.

Hermann von Helmholtz, wiens 70-jarig jubilee de wetenschap onlangs, op den 2^den^ November 1891, heeft gevierd, neemt als scherpzinnig denker en als geniaal waarnemer eene eerste plaats in. Van zijne juistheid van inzicht en

helderheid van voorstelling getuigde DONDERS [1]) dat ze hem schier aan onfeilbaarheid deden gelooven.

Van den beginne af lag HELMHOLTZ's neiging geheel in de richting der mathematische wetenschap; maar hij was de zoon van een Gymnasiumleeraar met beperkte middelen, en daardoor zag hij zich genoopt zijn loopbaan te beginnen als student in de geneeskunde, aan het Militair-geneeskundig Friedrich-Wilhelm-Instituut te Berlijn. „Und" — zoo schreef hij later [2]) — „wass darin von Zwang lag, muss ich schliesslich als ein Glück preisen".

Voorzeker loven wij het als een geluk en als een onschatbare aanwinst voor de geneeskunde, dat HELMHOLTZ in de richting der physiologie werd getrokken; want eenmaal op dat terrein gebracht, heeft hij daar, vooral op het gebied der zintuigenleer, een geheel nieuw licht ontstoken en tal van destijds schijnbaar onoplosbare vragen bewerkt, zooals dit alléén door zijn onvergelijkelijk genie kon worden aanvaard.

In 1847, dus op 26 jarigen leeftijd, ontwikkelde HELMHOLTZ in zijne beroemde verhandeling „Ueber die Erhaltung der Kraft" een nieuw uitgangspunt van natuurbeschouwing, hetgeen op zich zelf reeds voldoende was, om hem onder de beroemdheden van den eersten rang te doen rekenen.

Hoe nieuw deze denkbeelden waren, bewijst de tegenspraak die ze ontmoetten. „Ik was niet weinig „verwonderd" — zoo schrijft hij [3]) — „over het slechte „onthaal dat mij wachtte, ook zelfs in den kring der des„kundigen. De opneming van mijne verhandeling in Pog„gendorff's Annalen werd mij geweigerd, en onder de „leden der Berlijnsche Academie was het alleen de mathe„matikus C. G. J. JACOBI, die zich mijner aantrok. Roem „en aanzien waren destijds met de nieuwe overtuiging „niet te erlangen, veeleer het tegendeel."

De verdiensten van HELMHOLTZ komen te meer uit, als men in overweging neemt in welk tijdperk hij optrad. Tegenover de ontluikende natuurwetenschap stond nog in eer en aanzien de „Philosophie der reinen Vernunft", die met minachting neerziet op de methode van waarneming en rekening.

Immers 't was niet lang geleden, dat SCHOPENHAUER[4]) zijn metaphysisch-philosophisch standpunt in vergelijking met dat van den natuuronderzoeker een *Montblanc* noemde tegenover een *molshoop*. En doelende op FRESNEL's baanbrekende proeven en berekeningen over de interferentieverschijnselen van gepolariseerd licht, waaruit THOMAS YOUNG concludeerde, dat licht moet bestaan uit aethertrilling in transversale richting, schreef SCHOPENHAUER de volgende, zijn standpunt kenmerkende woorden: „Ueber die Polarisation des Lichtes haben die Franzosen nichts als unsinnige Theorien aus der Undulations- und der homogenen-Lichterlehre, nebst Rechnungen die sich auf nichts gründen. Stets sind sie eilig, nur zu messen und zu rechnen, halten es für die Hauptsache. Und „le calcul! le calcul"! ist ihr Feldgeschrei. Aber ich sage: „où le calcul commence, l'intelligence des phenomènes cesse."

Grove tegenstelling! Aan de ééne zijde de aanmatigende, nog steeds gevierde autoriteiten op het gebied der metaphysische philosophie, en daartegenover in jeugdige kracht: „der neue naturwissenschaftliche Geist, der keiner Tradition mehr glauben, sondern sich auf eigene Erfahrung stellen wollte". [5])

Onder de vele en groote ontdekkingen van HELMHOLTZ nam, naar zijne meening, eene bescheidene plaats in die van den oogspiegel. In 1851 verscheen van hem eene

kleine brochure: „Beschreibung eines Augenspiegels zur Untersuchnung der Netzhaut im lebenden Auge". „Deze verhandeling" — zoo begint de voorrede — „behelst de „beschrijving van een optisch instrument, waarmede mo„gelijk wordt gemaakt het netvlies zelf en de lichtbeelden, „die daarop gevormd worden, te zien en te herkennen." [6]) „En" — zoo voegen wij er thans bij — „daarmede „werd de grondslag gelegd voor eene geheel nieuwe „wetenschap".

Met het 70-jarig jubilee van Helmholtz herdacht de nieuwere oogheelkunde haar 40-jarig bestaan.

Het zij mij vergund in enkele trekken te schetsen, hoe uit den arbeid van Helmholtz de nieuwere oogheelkunde ontstond, en hoe deze zich kenmerkt door het wetenschappelijke van haren aard en door de snel toenemende uitbreiding van haar gebied.

De vraag waarom, onder .gewone omstandigheden, de pupil zich zwart voordoet, had aanleiding gegeven tot tal van aprioristische overwegingen en onjuiste voorstellingen.

Helmholtz stelde in het licht, dat de oorzaak van dit verschijnsel te zoeken is in de eigenaardige brekingstoestanden van het oog. Evenals bij alle systeemen van brekende vlakten moeten de lichtstralen, die van de lichtbron naar het netvlies gaan, langs denzelfden weg teruggaan. Daar het waarnemende oog slechts weinig licht reflecteert, blijft de waargenomen pupil zwart, totdat de spiegel eene voldoende hoeveelheid licht in het oog werpt, juist in de richting, waarin de waarnemer ziet.

Verder bleek het aan Helmholtz, dat er in vele

gevallen meer noodig is dan de verlichting, en dat, om het netvlies scherp te zien, corrigeerende glazen worden vereischt, al naarmate de brekingstoestand èn van het waargenomen oog èn van het waarnemende oog zulks vordert.

Omgekeerd zal uit de glazen, die in elk bijzonder geval noodig zijn, de aard der breking kunnen blijken.

Met de toepassing van de bekende wet der geconjugeerde brandpuntsafstanden op den gang der lichtstralen in het oog, was de optiek een physisch vraagstuk geworden.

Behalve de brekings-indices der vochten en weefsels, moest hierbij de juiste kromming zoowel van het hoornvlies als van de lens worden bepaald.

Helmholtz ontwierp daartoe een werktuig, dat in vindingrijkheid bij den oogspiegel niet achterstaat en ook thans nog eene uitgebreide practische toepassing vindt.

Het is de ophthalmometer, waarmede de grootte der spiegelbeelden kan worden gemeten, teneinde daaruit de kromming der brekende vlakten te berekenen.

Bij het onderzoek van verschillende oogen vindt hij, dat de kromming van het hoornvlies in twee op elkander loodrechte meridianen dikwijls aanmerkelijk verschilt, waardoor dan eene astigmatische breking ontstaat, zooals reeds Thomas Young en later ook Airy dit bij eigen oog hadden ontdekt, maar dat sedert dien als een uiterst zeldzaam verschijnsel werd beschouwd, [7]) en dat we eerst met den ophthalmometer op objectieve wijze hebben leeren bepalen.

Bij de observatie van de lens van het oog, ontdekte Helmholtz dat de spiegelbeelden op hare voorvlakte bij het dichterbij zien kleiner worden, ten gevolge van toeneming der kromming, en dat in deze vormverandering

der lens de sleutel ligt tot oplossing van de vele uiteenloopende meeningen over den aard der accommodatie.

Het verdient hier vermelding, dat een onzer landgenooten, de verdienstelijke en veelbelovende, de te vroeg gestorven CRAMER, vriend en studiegenoot van DONDERS, langs anderen weg dit gewichtige feit had ontdekt. Ja zelfs, wat het tijdstip van publicatie betreft, mocht hij op prioriteit zijne aanspraak doen gelden, hetwelk dan ook door HELMHOLTZ, nadat hij kennis had genomen van CRAMER's in het Hollandsch geschrevene verhandeling, ten volle werd erkend. [8])

Omtrent het mechanisme der accommodatie ontwierp HELMHOLTZ eene theorie, die nog steeds de algemeen gangbare is, en in hoofdzaak door geen feit wordt weersproken.

Zoo werd door HELMHOLTZ de leer der refractie en accommodatie voor het physiologische oog als een nieuwe wetenschap gegrondvest.

Thans, nu dat alles zoo eenvoudig en als van zelf sprekend voor ons ligt, wordt het eenigszins moeilijk naar waarde te schatten hoeveel werk, hoeveel eigen onderzoek en juistheid van inzicht voor elken schakel van deze keten werden vereischt, waarbij [9]) HELMHOLTZ voor zich op den voorgrond had gesteld dat elke conclusie, die slechts eenigermate van gewicht was te achten, door eigen waarneming moest worden toegelicht en niet dan na volledig experimenteel onderzoek mocht worden vastgesteld.

Het ligt voor de hand, dat deze methode van onderzoek moest worden overgebracht op het klinisch gebied. Tal van vraagpunten doen zich daarbij voor: statistisch moet worden nagegaan hoe veelvuldig en in welken graad physiologische verscheidenheid en pathologische afwijking van refractie

en accommodatie voorkomen; de oorzaken daarvan en het verband met de verdere functiën van het oog, inzonderheid ook de invloed dezer anomaliën op de samenwerking der beide oogen, moeten worden ontleed, zoo ook de verdere gevolgen, die uit refractie- en accommodatiestoornissen ontstaan, en de wijze waarop in elk bijzonder geval daarin door hulpmiddelen kan worden voorzien.

Ziedaar het gebied, waaraan Donders in de eerste plaats zijne talenten heeft gewijd. Met de hem eigen helderheid van inzicht en groote mate van arbeidskracht heeft Donders hier een geheel van kennis bijeengebracht, hetgeen dáárin met den physiologischen arbeid van Helmholtz overeenstemt, dat van beiden moet worden getuigd, dat er sedert dien niets op af te dingen, noch ook iets wezenlijks aan toe te voegen bleef.

Het was voor zijn statistische studiën, dat Donders bij alle patiënten, die zich meer en meer bij hem aanmeldden, de refractie en de accommodatie wilde bepalen.

In de eerste plaats volgde uit dat onderzoek, dat anomaliën veel menigvuldiger en in veel hooger mate voorkomen, dan men had kunnen verwachten. Maar bovendien bleek alras, dat deze nasporing van onberekenbaar nut zou worden voor de onderzochte personen. Telkens weder deden zich gevallen voor, waar de patiënt, gewoon aan een beperkt gebruik van zijn gezichtsvermogen, zulks met gelatenheid had gedragen, maar zich nu onverwachts in staat zag gesteld door eenvoudige aanwending van glazen over een geheel onbelemmerd gebruik der oogen te beschikken.

Er was nog meer. De ervaring leerde bovendien, dat menige ziekte van het oog te spoediger voor de behandeling week, als te gelijkertijd door de aanwending van

de juiste glazen aan de inspanning van het oog te gemoet wordt gekomen.

En zóó werd het de taak van den oogarts om bij elken lijder, ook wanneer deze om geheel andere klachten komt, de refractie en de accommodatie te bepalen, en te beslissen welke hulpmiddelen hij bij inspannenden arbeid behoeft. [10])

Deze opvatting van de roeping der oogheelkundige kliniek maakt hare taak tot een zeer tijdroovenden arbeid; maar zij geeft de voldoening dat ze daarmede een heilzaam tegenwicht helpt verschaffen aan de eischen, die door de maatschappelijke ontwikkeling schier overal aan de individueele arbeidskracht in steeds toenemende mate worden gesteld, en die zich ook in de overspanning der oogen doen gelden.

De ontdekking van den oogspiegel bracht tevens in andere opzichten een geheelen omkeer in het standpunt der oogheelkunde te weeg.

„Het was een heerlijke tijd" — schrijft Donders [11]) — „iedere blik met den oogspiegel in het oog geslagen, was een „verrassing"... „Moeielijk kan ik den indruk teruggeven, „die mij aangreep, toen ik voor het eerst die wonderbare „zenuw van het oog, in hare volle levenswerkdadigheid, „gevoed door het stroomend bloed, voor mij zag. Zóó „diep in de werkplaats des levens was het den menschelijken blik nog niet vergund geweest door te dringen. „Dit was de indruk op allen, die het prachtig verschijnsel „aanschouwden, en onder den prikkel der nieuwheid wenschte „ieder dit te zien."

Schier in elk geval van vermindering van het gezichtsvermogen, dat niet door glazen is te herstellen, leerde het onderzoek met den oogspiegel, de oorzaak

daarvan kennen, als het gevolg van onvolkomen doorzichtigheid der middenstoffen, of wel van ziekelijke verandering der weefsels van het inwendige oog.

Van alle zijden kwamen beschrijvingen van ziekelijke afwijkingen, die in het oog werden ontdekt. Ieder beijverde zich, waar zich de gelegenheid daartoe voordeed, die nieuw ontdekte weefselveranderingen histologisch na te gaan. En zóó ontstond als met een tooverslag de nieuwe wetenschap der oogheelkundige pathologie.

Bovendien bleek in tal van gevallen, dat het onderzoek met den oogspiegel niet alleen van groote beteekenis was voor het onderzoek van het oog zelf, maar dat de oogspiegel ook als diagnostisch hulpmiddel kon dienen voor de herkenning van den algemeenen ziektetoestand. De aanwezigheid van tuberculeuse of andere infecties kon met den oogspiegel worden geconstateerd. Evenzoo die van bloedvaatziekten, diabetes, nierziekten, hersentumoren, ruggemergslijden.

De oogspiegel bleef daardoor niet uitsluitend het eigendom van den oogarts; maar weldra werd deze ook een wapen in de hand van elken modernen geneesheer.

En onder den invloed van steeds klimmende belangstelling stijgt deze nieuwe tak der geneeskunde tot een hoogte van ontwikkeling, „die durch ihre Schnelligkeit „und die Art ihres wissenschaftlichen Charakters vielleicht „ohne Beispiel in der Geschichte der Medicin dasteht.” [12])

Kenmerkend en veelbeteekenend was het voor den arbeid van Helmholtz, dat hij zijn werkkring altijd stipt heeft beperkt tot de physiologische zijde van het vraagstuk. In al zijn werken ook niet één zinsnede, niet één gedachte, die hem op klinisch gebied zoude voeren.

Toch heeft het streven van Helmholtz nog onschatbare

bijdragen voor de verdere ontwikkeling der klinische oogheelkunde geleverd.

Tien jaren arbeidens wijdde hij aan de bewerking zijner physiologische Optiek. Zijne experimenteele onderzoekingen, door mathematische bewerking en historische studie toegelicht, hebben een nieuw tijdperk geopend voor onze kennis van de physiologie van het zien. En daarmede heeft hij tevens den grondslag gelegd voor het klinisch onderzoek van de functioneele afwijkingen van het oog.

Want de methode van onderzoek van het physiologische oog behoeft slechts geringe wijziging, om ze ook voor klinische waarneming dienstbaar te doen zijn, en bovendien ligt in de juiste kennis der physiologische grens het uitgangspunt en de maatstaf voor de bepaling van elke pathologische stoornis.

Terwijl het objectief onderzoek met den oogspiegel ons het beeld geeft van de weefselverandering in het inwendige oog, leert het meer gevoelige functioneele onderzoek de waarde en de beteekenis dier veranderingen kennen.

De oogheelkundige school, door DONDERS hier gesticht, heeft zich ten allen tijde juist daardoor onderscheiden en gekenmerkt, dat ze, meer dan zulks elders geschiedt, gewicht legt op het functioneel onderzoek, bedoelende door dagelijksche bepalingen het ziekteproces op den voet te volgen, nauwkeuriger dan het objectief onderzoek dit vermag. [13])

Tot het ontwerpen dezer methoden hebben de physiologische studiën den grondslag geleverd, en ook uit dit gezichtspunt geldt HELMHOLTZ de hulde, door de Heidelberger Ophthalmologische Gesellschaft in 1858, [14]) ter herinnering aan de ontdekking van den oogspiegel, hem gebracht:

„Dem Schöpfer neuer Wissenschaft, dem Wohlthäter der Menschheit!”

De belangrijkste functie van het oog is de onderscheiding van vormen, waarvan de verklaring ontleend wordt aan de mozaiekvormige aaneenschakeling der percipieerende elementen van het netvlies.

In het netvliesbeeld worden twee punten van elkander afgescheiden erkend, als minstens één niet aangedaan element daartusschen blijft. De afmeting van de kleinst waarneembare distantie van twee punten in het netvliesbeeld komt dan ook overeen met de breedte der netvlieskegels, zooals het microscopisch onderzoek die heeft bepaald.

Waar de gezichtsscherpte vermindert, worden grootere netvliesbeelden vereischt, en om twee punten van elkander afgescheiden te zien, moet er een grooter aantal elementen zich daartusschen bevinden. Wederkeerig geeft dit het middel aan de hand, om uit den kleinsten gezichtshoek eene maat voor de hoegrootheid der gezichtsscherpte vast te stellen.

Helmholtz had er op gewezen, dat evenwijdige lijnen, afwisselend zwart en wit, en overal van gelijke breedte, door het physiologische oog onder een minimalen gezichtshoek van 60 secunden, voor elke lijn, worden herkend. Wordt de hoek kleiner, dan vertoonen deze lijnen zich hier en daar rozenkransvormig verdikt. Waar de lijn twee netvlieselementen raakt, doet deze zich tweemaal dikker voor, dan waar slechts één element wordt bedekt.

Dergelijke evenwijdige lijnen leveren, beter dan afzonderlijke punten, een geschikt hulpmiddel op, om de gezichtsscherpte te bepalen.

Op praktisch gebied stuit men hier echter op het bezwaar, dat de bewering van de onderzochte personen

dat zij de lijnen al dan niet scherp onderscheiden, geen voldoend objectieven waarborg oplevert.

Het lag bij gevolg voor de hand uit zulke lijnen, in dezelfde afmetingen, letters en gemakkelijk te omschrijven figuren te construeeren, die onder overeenkomstigen gezichtshoek kunnen worden gezien. [15])

De gezichtsscherpte drukken we nu uit in den kleinsten gezichtshoek, waaronder die letters worden herkend en genoemd, of, eenvoudiger geformuleerd: „in de verhouding van den afstand waarop deze Optotypen nog worden herkend, tot den afstand waarop ze zich onder den vastgestelden standaardhoek vertoonen."

Deze methode van omschrijving der gezichtsscherpte is thans overal dezelfde, en wordt alom op alle klinieken gebruikt. Op elke oogheelkundige kliniek is dit het eerste onderzoek, dat bij elken lijder wordt ingesteld. De bepaling van de gezichtsscherpte heeft aan de oogheelkundige kliniek eene gelijke beteekenis, als aan het ziekbed de waarneming der temperatuur.

De herkenning van vorm blijft bij zeer uiteenloopende graden van verlichting vrij wel onveranderd. Binnen zekere grenzen — Fechner stelde dit ook voor andere zintuigelijke waarneming als wet vast — zijn de waarnemingsverschillen onafhankelijk van de absolute sterkte der indrukken.

Bij maximale en ook bij minimale verlichting is deze wet echter niet van toepassing. Aan een bewolkten hemel kunnen de schaduwpartijen onveranderd dezelfde blijven bij verschillende sterkte van daglicht; maar bij heldere zomerzon verkrijgen ook de meer donkere wolken het maximum van waarneembaar licht, en de geheele lucht ver-

toont een schitterend wit. Men behoeft dan slechts een donker glas voor de oogen te plaatsen, en de schakeeringen treden weder te voorschijn. Daarentegen bij steeds afnemende verlichting, nadert de meest heldere groepeering de grens van waarneembaarheid en alles wordt een gelijkmatig donker.

Er is meer onderscheid in sterkte van licht, dan men in het algemeen neiging heeft te denken. Naar eene opgave van HELMHOLTZ [16]) is heldere zonneschijn 150.000 maal sterker dan maneschijn, en in beider licht kunnen we ons vrijelijk bewegen.

Zwart fluweel, door sterk zonlicht beschenen, is witter dan het witste papier bij maanlicht; maar we noemen toch het fluweel zwart, omdat we het vergelijken met de even sterk verlichte omgeving; en het papier blijft voor ons wit, omdat de voorwerpen daaromheen nog minder licht reflecteeren.

Geheel anders wordt het, wanneer men gelijktijdig of kort na elkander verschillende graden van verlichting vergelijkt. Ieder weet bij ervaring hoe donker een half gesloten kamer ons toeschijnt, als we uit het heldere zonnelicht naar binnen gaan. Menigmaal kan het voorkomen dat alsdan de ooglijder, die voor het half donker is geadapteerd, den arts moet geleiden.

Allengs — gemiddeld in een kwartier tijds — herstelt zich het onderscheidingsvermogen, en het schijnbaar absolute donker wordt eene voldoende verlichting om bij te lezen.

Wat geschiedt bij deze adaptatie voor de verlichting? Ongetwijfeld moet hierbij eene belangrijke verandering plaats grijpen in den voedingstoestand van het netvlies.

Inderdaad hebben ontdekkingen uit den lateren tijd ons geleerd, dat hier waarneembare weefselverandering

kan aangetoond worden. In 1876 vond FRANZ BOLL [17]) in Rome dat de retina in het donker van eene purperroode kleurstof is doortrokken, die in het licht verbleekt — en wèl te sneller, naarmate het licht intensiever is.

Zelfs kan men door het laten inwerken van omschreven lichtbeelden op het netvliesrood duidelijk waarneembare optogrammen ontwerpen. Zoo zou men werkelijk, door onderzoek onmiddelijk na den dood, het bewijs kunnen leveren of het oog al dan niet naar de lichtzijde gekeerd is geweest, welk feit met eenige Amerikaansche overdrijving aanleiding heeft gegeven tot het sensatiebericht, dat men in het oog van den vermoorde de beeltenis van den moordenaar had gezien.

Een tweede niet minder belangrijke ontdekking van denzelfden BOLL leerde ons, dat onder den invloed van het licht het netvliespigment zich verplaatst.

De pigmentlaag, die in het donker aan de buitenzijde van de percipieerende laag van het netvlies ligt, dringt tusschen de elementen in, en daalt tot aan de binnenleden der kegels, als om ze meer van elkander te scheiden.

Bovendien werd alhier in 1884 door VAN GENDEREN STORT, die onder leiding van ENGELMANN werkte, een nog belangrijker feit ontdekt, namelijk dat de kegels zelven onder den invloed van het licht zich bewegen en van vorm veranderen.

Ziedaar een geheel nieuw veld van onderzoek en beschouwing, hetgeen in de toekomst ook voor de pathologie van groote beteekenis kan worden; want bij sommige ziekten van het netvlies vermindert dit vermogen der adaptatie voor de verschillende graden van verlichting.

De verhouding van het oog tot het licht heeft ten allen

tijde den menschelijken geest beziggehouden. Reeds in den oudsten tijd ontmoeten we pogingen om dit vraagstuk op te lossen.

De eerste voorstelling is geweest dat eene kracht, van het oog uitgaande, de voorwerpen bereikt en het verband met de buitenwereld daarstelt.

Democritus, vier eeuwen vóór onze jaartelling, opent een nieuw tijdperk met het begrip dat het licht aan de lichtbron ontstaat, en als fijnste deeltjes langs de poriën der zintuigen de psychische perceptie bereikt.

Plato [18]) spreekt het eerst van eene samenwerking van oog en van licht, ofschoon zijn dichterlijke beschouwingen nog veel van physische begrippen verschillen:

„Van de organen schiepen de Goden het eerst de „lichtdragende oogen. Zij ontwierpen een orgaan, dat van „het vuur niet de eigenschap heeft van te branden, maar „wel om een mild, aan elken dag passend licht te ver„spreiden. Zoodra nu het instroomende licht het uit„stroomende opneemt, en het gelijke zich met het gelijke „verbindt, dan ontstaat in de richting der oogen een „(zichtbaar) lichaam, dáár waar het inwendige licht met „het uitwendige ineensmelt."

Tot aan de eerste helft dezer eeuw ontmoeten we omtrent licht en kleur de meest verwarde begrippen.

Goethe stelde in zijne Farbenlehre op den voorgrond dat de kleuren in het oog en niet daarbuiten ontstaan, want ook andere prikkels, galvanische stroom en mechanische inwerkingen doen kleurswaarneming ontstaan. Uitvoerig gaat hij na hoe, als nabeeld van sterk licht, kleursindrukken ontstaan. De verschijnselen van contrast en harmonie van kleuren zet hij op verdienstelijke wijze uiteen; maar ongelukkig put hij uit deze phy-

siologische feiten de gronden om NEWTON's leer omtrent de physische zijde van het vraagstuk te bestrijden en komt daarmede op een dwaalspoor van redeneering, dat ten slotte niet meer is te volgen.

Veelal ontmoet men op dit gebied eene spraakverwarring, doordat voor de physiologische lichts- en kleursindrukken en voor het physische licht dezelfde naam wordt gebruikt, en men vergeet dat kleur eerst kleur wordt in het netvlies, maar daarbuiten aethertrilling van eene bepaalde golflengte is. [19])

HELMHOLTZ baande ook op dit gebied den weg voor juister inzicht.

Hij ontdekt dat het mengen van kleur en het mengen van kleurstof niet hetzelfde is. Tot hiertoe had men uit de menging van kleurstoffen tot de samenwerking van kleuren besloten. En het uitgaan van deze onjuiste praemissen moest noodzakelijk tot de meest onjuiste conclusiën leiden.

Bij het gereedmaken van een collegeproef zag hij toevallig door eene glasplaat naar eene blauwe vlakte, terwijl door datzelfde glas geel licht werd gespiegeld. De gelijktijdige waarneming van geel en van blauw gaf hem den indruk van wit. Op allerlei wijzen kan deze proef worden herhaald: geel en blauw, op eene snel draaiende schijf naast elkander aangebracht, vermengt zich tot wit.

Kleurstoffen daarentegen geven bij menging niet eene toevoeging, maar wel eene onttrekking van licht. Wanneer wit licht door een blauw glas gaat, wordt het licht alleen daardoor blauw gekleurd, dat de gele stralen door het blauwe glas worden geabsorbeerd.

Zoo ook bij gekleurde vlakten onttrekt de kleurstof de tegengestelde kleur aan het opvallende licht. Mengt

men nu b. v. gele en blauwe verven dooreen, dan absorbeert de gele kleurstof de blauwe lichtstralen en de blauwe de gele, terwijl alleen het bijgemengde groen overblijft; maar een groen van weinig saturatie.

Meer heldere kleuren verkrijgt men, als men kleursgewaarwordingen doet samenvallen, zooals de mozaiek dit beoogt, en zooals de nieuwe schildermanier der fransche pointistes het eigenaardig effect weet te verkrijgen, waarvan Toorop ons onlangs hier enkele proeven te zien gaf. Kleine gekleurde stippen, mozaiekvormig bijeengevoegd, op den vereischten afstand gezien, geven daar, waar de waarneming ineenvloeit, de lichteffecten van ware menging van kleur.

Langs overeenkomstigen weg bestudeerde Helmholtz de menging der prismatische kleuren; maar aanvankelijk gelukte het hem niet een inzicht in den samenhang der veelvuldige verschijnselen te vinden.

Niet alléén de groote dichter Goethe, maar ook alle physici en physiologen van dien tijd hadden hier het hoofd gestooten. „Ich schliesse mich hier ein", — schrijft Helmholtz [20]) — „weil ich selber mich lange Zeit damit abgemüht habe, ohne eigentlich dem Ziele näher zu kommen, bis ich endlich entdeckte, dass eine überraschend einfache Lösung des Räthsels schon im Anfange dieses Jahrhunderts gefunden und längst gedruckt zu lesen war."

Deze oplossing van het vraagstuk was van denzelfden Thomas Young, die ook den eersten stoot had gegeven tot ontcijfering van het raadsel der Egyptische Hieroglyphen.

Thomas Young behoorde tot de scherpzinnigste menschen van zijn tijd. Ja zoover was hij zijn tijdgenooten in ontwikkeling vooruit, dat zijn werken en streven door niemand ten volle werd begrepen en gewaardeerd, en zijne verhandelingen bleven vergeten en begraven onder het stof

der folianten van de Royal-Society, om eerst door eene latere generatie op nieuw te worden ontdekt.

Young toonde aan dat het onaannemelijk is, dat iedere kleur en iedere tint in het netvlies door eigen trillingen vertegenwoordigd zouden zijn, en hij vroeg zich af, welk wèl het geringste aantal van hoofdkleuren kon zijn, waaruit, door combinatie in alle denkbare verhouding, de oneindige verscheidenheid van indrukken op te bouwen zou zijn.

Naar Young's beschouwing waren daartoe drie specifieke werkingen of energiën voldoende, als men daarvoor aanneemt de roode, groene en violette gewaarwording.

Young's drie-energiëntheorie werd door Helmholtz nader ontwikkeld, en aan al zijne waarnemingen en ontdekkingen getoetst. Wederkeerig vond hij in de theorie den leiddraad om orde te brengen in zijne nieuwe methode van experimenteel onderzoek, betreffende de combinatiën en de contrastwerkingen der kleuren.

Helmholtz is nog heden de warme verdediger en de gevierde vertegenwoordiger dezer theorie, waaraan ook zijn naam onafscheidelijk is verbonden.

Ongetwijfeld zal ten allen tijde de Young-Helmholtz-theorie een der gewichtigste phasen vertegenwoordigen in de geschiedenis van de ontwikkeling onzer kennis op dit gebied. En, mocht ook al de theorie niet onaantastbaar blijken te zijn, dan zal toch steeds als gewichtig en baanbrekend erkend blijven de onschatbare vermeerdering van kennis, die wij hier, aan de hand dezer theorie, aan Helmholtz hebben te danken.

Tegenover de Young-Helmholtz-theorie staat thans de kleurentheorie van Hering.

De groote feiten, die door het experimenteel onderzoek

van HELMHOLTZ direct werden toegelicht, berusten in de eerste plaats op de verschijnselen van menging en van contrastwerking der kleuren.

Ten opzichte der menging verhouden de kleuren zich tegenover elkander op zeer verschillende wijze. Rood kan met geel en met blauw, en evenzoo geel met rood en met groen tot samengestelde kleuren worden gemengd. Daarentegen is de gelijktijdige waarneming van rood en van groen — en zoo ook van geel en van blauw — niet mogelijk. Paarsgewijze heffen deze als kleur elkander op. Het rood en het groen, en evenzoo het geel en het blauw geven, gelijktijdig gezien, den indruk van grijs of van getemperd wit.

Deze zelfde kleurenparen verhouden zich ook eigenaardig tegenover elkander, wat de contrastwerking betreft. Als men helder rood aanziet en daarna de oogen sluit, ontstaat een negatief nabeeld van groen en omgekeerd. Een helder blauw geeft een geel, en een helder geel een blauw nabeeld.

Behalve deze opvolgende contrastverschijnselen ontstaat ook simultane contrastwerking van naast elkander waargenomen kleuren.

Op deze hoofdverschijnselen van menging en van contrastwerking baseert HERING zijne theorie. In plaats van de drie energiën van HELMHOLZ neemt hij er vier aan, maar die, twee aan twee, als de tegengestelde werking van een en dezelfde functie moeten worden opgevat.

Naar HERING's theorie kan de perceptie van alle kleuren en tinten opgebouwd worden uit de twee functiën, de rood-groene en de geel-blauwe; waarbij ook het zwart en het wit als physiologische tegenstelling zijn op te vatten, en niet, zooals HELMHOLTZ het bedoelde, als een gradueel verschil van eene enkelvoudige functie.

Deze twee theoriën staan thans tegenover elkander. Het nieuwere geslacht der Ophthalmologen zien wij ten dezen in twee kampen verdeeld; beide hunne wetenschappelijke opvattingen volgende, maar — bovendien wellicht ook — door persoonlijke sympathiën geleid.

Terwijl de eene partij zich onafscheidelijk verbonden voelt aan de historische autoriteit van een YOUNG en een HELMHOLTZ, schaart de tegenpartij zich gaarne onder het vaandel van den scherpzinnigen en even scherpen HERING, in wien zij den vertegenwoordiger der meest moderne wetenschap eeren, die wat er in HELMHOLTZ's beschouwingen naar psychologische verklaringen zweemt, als traditioneele overlevering over boord werpt.

Ontegenzeggelijk heeft de theorie van HERING het voordeel, dat zij gereeder voorstelling geeft om de verschijnselen der stoornissen van het kleuronderscheidingsvermogen te ontleden. DALTON was de eerste die dit gebrek heeft beschreven, zooals hij dit bij zichzelven ontdekte; terwijl het dan ook naar hem Daltonisme genoemd wordt. In verreweg de meeste gevallen, bestaat het Daltonisme in gebrekkige onderscheiding van rood en van groen. Rood en groen worden onderling en ook met grijs verward. Bevat de roode kleur geel of de groene kleur blauw, dan wordt de eerste voor geel en de tweede voor blauw aangezien.

De Daltonist heeft een vereenvoudigd kleurenstelsel: voor hem bestaan alle kleuren uit geel en blauw en de mengsels van beiden met zwart of met wit.

Maatschappelijk verkreeg het onderzoek naar het kleuronderscheidingsvermogen eene veel hoogere beteekenis, sedert op de spoorwegen en bij de scheepvaart meer kleursignalen in gebruik zijn genomen. Het is hier natuurlijk

noodig uit het personeel der beambten de kleurblinden te weren.

Deze kleurblindheid komt in sterkeren of minderen graad betrekkelijk veelvuldig voor. Men rekent dat ze bij 5 % der mannen wordt gevonden, maar — zonderling — bij vrouwen zeer zeldzaam.

In enkele zeldzame gevallen komt *totale* kleurblindheid voor, waarbij niet alléén de rood-groene, maar ook de geel-bauwe functie ontbreekt. Er wordt dan alléén nog maar zwart en wit onderscheiden, en zoo iemand ziet geen onderscheid tusschen eene kleurrijke aquarel en eene sepiateekening.

Ook bij sommige ziekten van het gezichtsorgaan ontwikkelt zich somtijds vermindering van kleuronderscheidingsvermogen.

De bepaling der kleurperceptie speelt eene gewichtige rol bij het klinisch onderzoek; en ook uit dit gezichtspunt blijft de verdere ontwikkeling van het physiologisch leerstuk der kleuren voor de oogheelkunde van het hoogste belang.

Nergens komen de physisch-physiologische wetenschappen en de psychologische beschouwingen nader met elkander in aanraking dan op het gebied der zintuigelijke waarneming.

En hand aan hand daarmede ontstaat er ook lichtelijk een verband tusschen de leer der hersenziekten en de oogheelkunde.

Bij hersenaandoeningen komen veelal waarneembare veranderingen van de gezichtszenuw voor, en de oogspiegel is bijgevolge een vruchtbaar hulpmiddel ter herkenning dezer ziekten.

Bouchut heeft hierop zijne leer der cerebroscopie ge-

vestigd en met Fransche voortvarendheid wordt de oogspiegel door hem als „hersenspiegel” geduid.

Trouwens de retina behoort naar den aard harer structuur en naar de wijze van haar ontstaan tot het hersenweefsel: „Die Netzhaut ist nichts anderes als ein an die Peripherie gerückter Theil des Gehirns.” [21]).

Hier zetelt de eerste phase der perceptie van het netvliesbeeld in de mozaiekvormig aaneenliggende staafjes en kegels, die naar telling en rekening van F. Salzer, voor elk oog op drie millioen zijn te schatten. [22]) Uit de bovenvermelde waarnemingen omtrent den kleinsten gezichtshoek moet worden aangenomen, dat in de gele vlek elk dezer elementen met ééne zenuwvezel samenhangt.

Aan de periferie schijnen daarentegen met elke vezel groepen van elementen te correspondeeren; want het onderscheidingsvermogen van vorm neemt sneller af dan het aantal elementen en ook dan de lichtswaarneming, terwijl bovendien uit denzelfden arbeid van Salzer is gebleken, dat het aantal vezelen in de gezichtszenuw 7 à 8 malen kleiner is dan het aantal staafjes en kegels.

Correspondeeren nu deze netvlies-organen met omschrevene centrale elementen van perceptie in de hersenen?

Ziedaar eene belangrijke vraag, die een eersten stap aanduidt op het ondoorgronde en alsnog ondoorgrondelijke gebied der cerebrale functiën.

Onderzoekingen uit den laatsten tijd en inzonderheid de veel besproken experimenten van Hermann Munk schijnen die vraag in bevestigenden zin te beantwoorden.

Met bewonderenswaardig geduld en met vastberadenheid heeft Munk dit onderwerp behandeld. Ongelukkig is hij daarbij in zijne conclusiën het gevaarlijke vaarwater der speculatieve beschouwing niet geheel kunnen ontgaan.

Munk opende den schedel van een hond onder de vereischte aseptische voorzorgen, en uitgaande van de voorgegane proeven van Fritsch en Hitzig [23]) en die van Ferrier [24]), vindt hij na herhaalde proefneming het gedeelte van de hersenschors, dat met het gezichtsorgaan in verband staat.

Als na het wegnemen dezer gezichtsspheer de schedelwond genezen is, herstelt zich de hond verder volkomen. Alléén wat het zien aangaat, vertoont hij gansch eigenaardige verschijnselen. Het dier ziet blijkbaar wél, maar het schijnt de vroeger goed bekende zaken niet te herkennen: het eten en den drinkensbak loopt hij voorbij, en bedreiging met de zweep laat hem onverschillig.

Na voortgezette oefening leert hij al deze voorwerpen weer kennen. Munk is hier dadelijk met eene verklaring gereed. De spheer, die hij heeft weggenomen, was niet die van perceptie, maar die van het geheugen der gezichtsindrukken. Het dier ziet wèl, maar hij kent de beelden niet meer en is gelijk aan een blindgeborene, wien eensklaps het gezichtsvermogen wordt gegeven. Het dier is geestelijk blind, „seelenblind". Met deze conclusie was Munk blijkbaar op de klippen van voorbarigheid en van phantasie gestrand.

De verdere experimenten van Munk zelven hebben dit bewezen.

Bij denzelfden hond heeft hij ook de gezichtsspheer der andere zijde weggenomen. Het dier wordt nu geheel en onherstelbaar blind. Noch door tijd, noch door oefening herstelt zich het herkenningsvermogen. Verder nam hij bij verschillende proefdieren telkens zeer kleine gedeelten van de gezichtsspheer weg. Verwijderde hij alleen het centrale gedeelte, dan wordt de gele vlek van het dier blind, en naarmate hij de verwonding zijdelings uitbreidt, ont-

staat ook, tegenover correspondeerende plaatsen van het netvlies, gezichtsveldsbeperking.

Het blijkt dus, dat in alle richtingen de retinale perceptie correspondeert met de cerebrale, — „der Art, dass benachbarten Netzhautelementen immer wahrnehmbare Rindeelemente entsprechen." [25])

Het is hiermede duidelijk, dat ter verklaring van het eigenaardige optreden der dieren geene „Seelenblindheit" behoefde aangenomen te worden; ze waren belemmerd in hunne bewegingen door de beperking van het gezichtsveld, totdat ze allengs excentrisch leeren waarnemen, zooals ook de ervaring bij ooglijders met gezichtsveldsbeperking ons zulks dikwijls doet zien.

Het is er verre van verwijderd, dat we het verloop der zenuwvezelen, van af de hersenschors tot aan het oog, nauwkeurig zouden kennen. Een langdurige strijd heeft er bestaan en is nauwelijks beslist over de vraag in hoeverre de beide oogzenuwen achter het oog in het chiasma elkander geheel of ten deele overkruisen.

Het lag voor de hand te verwachten dat hier eene scheiding zou plaats hebben van de zenuwvezelen, die van ééne hersenhelft komen, om zich over de beide oogen te verdeelen. Reeds Newton had dit waarschijnlijk geacht, op grond der halfzijdige beperking van de beide oogen, bij ziekte van ééne hersenhelft.

Maar het feit moest ook anatomisch worden bewezen. Onderzoekingen van Biesiadecki, Mandelstamm en vooral die van Michel toonden aan, dat de zenuwvezelen in het chiasma zóó dooreen geweven verloopen, dat eene dusdanige scheiding niet overtuigend kon worden aangetoond, ja dat, integendeel, bij behandeling met kleuringsmethoden

het verloop der vezelen eerder op totale overkruising wijst. Bij lagere dieren is het onderzoek veel gemakkelijker. Bij visschen verloopen de beiderzijdsche zenuwen geheel gescheiden. Bij amphibiën en bij vogels loopen ze laagsgewijze door elkander, maar zijn ze nog gemakkelijk te vervolgen. Bij al deze dieren vindt men totale overkruising.

Op grond dezer vergelijkende waarneming en in verband met het resultaat van zijn microscopisch onderzoek van het menschelijk chiasma, blijft MICHEL de totale overkruising verdedigen.

GUDDEN heeft de verdienste hier door experimenteel onderzoek eene beslissing te bebben mogelijk gemaakt. Hij nam bij een pasgeboren dier een oog weg, waardoor de verdere ontwikkeling van de overeenkomstige zenuwvezelen wordt gestuit en deze atrophieeren. Evenzoo sneed hij een der tractus optici door, boven het chiasma, en verkreeg daardoor atrophie van het perifeere gedeelte.

GUDDEN's onderzoekingen, door latere waarnemingen bevestigd en uitgebreid, hebben in deze aanvankelijk duistere kwestie het gewichtige feit aan het licht gebracht dat, in zake de geheele of gedeeltelijke overkruising, verschil bestaat bij de verschillende diersoorten, en wél dat, naar een vaste wet, de verdeeling van ééne zenuw naar de beide oogen vollediger wordt, naarmate er zich meer binoculair zien heeft ontwikkeld.

Bij de visschen, amphibiën en vogels, waar de oogen ter zijde van het hoofd zijn geplaatst, vindt men totale overkruising. Bij het konijn, den hond en den aap allengs meerdere semidecussatie, naarmate de oogen meer in een vlak komen te liggen; terwijl bij den mensch de ongekruiste bundels zich tot de gekruiste ongeveer als 2 tot 3 verhouden.

Deze verschijnselen zijn belangrijk voor de lokalisatie der hersenstoornissen, zoodat het verband van de verschillende takken der geneeskunde met de oogheelkunde zich ook hier weder doet gevoelen.

Evenals op het gebied der algemeene geneeskunde, zien we ook bij de oogheelkunde de Therapie in tweerlei vorm optreden; in de eerste plaats als de rationeele toepassing der wetenschap, uitgaande van de vastgestelde diagnose en van de wèl gepreciseerde kennis van het ziektebeeld als ook van de bekendheid met den aard en de werking van het geneesmiddel; in de tweede plaats neemt ze, als empirische Therapie, somtijds een meer onafhankelijk karakter aan.

In de geschiedenis der geneeskunde komt het veelvuldig voor, dat het toevallig vinden van eene geneeswijze de aanleiding is geweest, die het ziekteproces nader heeft doen kennen. Ja in menig geval konden wij de vereischte curatie als positieve kennis beschouwen, terwijl de aetiologie van het ziekteproces en de wijze van werking van het medicament alsnog geheel in het duister lag.

Een sprekend voorbeeld hiervan levert de oogheelkunde, te meer der vermelding hier waard, omdat ze ons voert naar eene andere zijde van het oogheelkundig terrein.

Door de nauwe betrekking der ontluikende oogheelkunde tot de physiologie, bleef ook aanvankelijk de physiologische richting bij de verdere ontwikkeling haar invloed doen gelden, getuige de arbeid van DONDERS, BOWMAN e. a.

Van groot belang was het, dat ook de klinische richting hare rechten zou doen gelden.

In die richting staat ontegenzeggelijk bovenaan het onvermoeide en onovertroffen streven van v. GRAEFE.

v. GRAEFE, die zijn oogheelkundige loopbaan tijdens de ontdekking van den oogspiegel begon, was de kliniker bij uitnemendheid. Waar het gold het verband daar te stellen tusschen de physiologische diagnostiek met klinische, therapeutische en operatieve toepassing, neemt v. GRAEFE overal de eerste plaats in. Geene geneeswijze op oogheelkundig gebied, waaraan zijn naam niet ten allen tijde zal blijven verbonden.

Een belangrijk onderzoek werd door hem ingesteld naar de werking der iridectomie. Waar door plaatselijke verduistering van het hoornvlies of door troebeling van het pupilvlak de doorgang van het licht was belemmerd, zag hij na iridectomie steeds verbetering van het gezichtsvermogen. Bij nauwkeurige observatie van een groot aantal dezer gevallen bemerkt hij dat daarenboven eene in het oogloopende verbetering wordt verkregen in die gevallen, waar het oog vóór de operatie te hooge tensie vertoonde. Hij ontdekt dat abnormale verhooging der tensie door iridectomie kan worden bestreden.

Uitgaande van deze feiten, stelt v. GRAEFE zich de vraag of deze geneeswijze van toepassing zou kunnen zijn op het inflammatoir glaucoma, dat blijkbaar in hoofdzaak op snelle toename der intraoculaire spanning berust.

Het inflammatoir glaucoma was de meest gevreesde van alle oogziekten. Onder de heftigste ontstekingsverschijnselen en ondragelijke pijnen gaat dikwijls in weinig uren het gezichtsvermogen teloor.

En, pijnlijk voor den geneesheer, zijne wetenschap schoot hier te kort. „Je ne pense pas” — schreef DESMARRES [25]) — „qu'on puisse obtenir une amélioration soutenue dans cette maladie, dont ordinairement le traitement le mieux dirigé ne peut entraver le progrès”.

En nog stelliger had reeds vroeger SICHEL [26]) het uitgesproken: „Il n'existe point d'exemple avéré de guérison du glaucome". „Les observations de guérison du glaucome ou d' amélioration du glaucome par des opérations doivent avoir pour base des erreurs de diagnostic ou la confusion dans la terminologie".

Niet zonder aarzeling stelt v. GRAEFE zich de vraag of hier de ontspannende werking der iridectomie mag worden beproefd.

De ongunstigste omstandigheden voor de operatie heeft men hier bijeen.

Toch heeft v. GRAEFE het ondernomen.

De patient GAUSE [27]) is een der velen, die met deze gevreesde ziekte zich bij hem aanmeldt. Het rechter oog is reeds vroeger onder dezelfde verschijnselen verloren gegaan. Het linker oog is thans sedert zeven dagen aangetast, het gezichtsvermogen is verloren, er bestaat zelfs geen perceptie van licht. De patient, die uit de ervaring aan het andere oog het verloop der ziekte kent, rekent zich tot de onherstelbare blinden, en roept alleen hulp in om van de ondragelijke pijnen te worden verlost.

Den 22sten December 1856 verricht v. GRAEFE de iridectomie, voor de eerste maal met deze bedoeling.

De uitkomst overtreft alle verwachting. Op hetzelfde oogenblik zijn de pijnen verdwenen, de verhoogde spanning is blijvend geweken, het oog herstelt zich allengs, en — wat ook v. GRAEFE niet had durven hopen, — het gezichtsvermogen verbetert zoo verre, dat na vijf maanden een gewone druk gelezen kan worden.

Voorzeker de grootste zegepraal, die in de operatieve heelkunde ooit werd verkregen.

Sedert dien stond weldra dit geval niet alleen; want het glaucoma is eene veelvuldig voorkomende ziekte.

Duizende en duizende oogen zijn door v. GRAEFE's operatie voor een wissen ondergang behoed. En 15 jaren lang heeft v. GRAEFE zelf schier dagelijks de operatie herhaald.

In de laatste verhandeling, die v. GRAEFE — ook in zijn laatste levensjaar — heeft geschreven, geeft hij een overzicht van de groote resultaten door deze ontdekking verkregen; maar met weemoed voegt hij er aan toe, dat het hem niet is mogen gelukken, noch van de oorzaken van de glaucomateuse hardheid, noch van de wijze, waarop de iridectomie daaraan te gemoet komt, zich ook slechts eene voorstelling te maken. [28])

„Im Allgemeinen lastet über der Aetiologie des Glaucoms noch das alte Dunkel, trotz der Forschungen so vieler Beobachter, die ihre Aufmerksamkeit dem Gegenstand in der Neuzeit zugewandt haben."

„Möchten die Früchte derartigen Untersuchungen recht bald der Wissenschaft entgegen getragen werden, und gleichzeitig die Klinik auf irgend einen glücklichen Weg zur Ermittelung der Ursache des primären Glaucoms gerathen."

Thans 30 jaren later mag men zeggen, dat in de hoofdzaak aan den wensch van v. GRAEFE is voldaan; maar het glaucoma blijft nog steeds een onderwerp van studie.

Bij een — zij het ook slechts oppervlakkig — overzicht van de geschiedenis der nieuwere oogheelkunde mag niet over het hoofd worden gezien, dat ze in zich op had genomen de oudere oogheelkunde, die zich meer uitsluitend bepaalde tot het uitwendig zichtbare oog; maar die reeds, zoowel op het gebied der ziektekunde als dat der geneeswijzen, eene betrekkelijke hoogte had bereikt.

Toch geeft ook hier dit 40-jarig tijdperk grooten vooruitgang te zien.

Het zijn vooral twee ontdekkingen, die hier op den voorgrond treden. In de eerste plaats, de onschatbare weldaad van LISTER's leer van asepsis, die ons den invloed van uitwendig aangebrachte infectie deed kennen, en ons den weg wees, hoe dien te voorkomen en te bestrijden.

En daarnaast — evenzeer van de hoogste waarde — de lokale anaesthesie, waarvan wij de toepassing in de oogheelkunde verplicht zijn aan CARL KOLLER uit Weenen, die tijdelijk onze stadgenoot is geweest.

Dank zij deze twee ontdekkingen heeft de oogheelkunde, vooral op het operatieve gebied, een geheel nieuw tijdperk betreden, nu ontsteking niet meer is te vreezen, en bovendien het anders zoo bewegelijke en gevoelige orgaan als een dood lichaam kan worden bewerkt.

De operatieve techniek erlangde daardoor eene mate van volkomenheid, die de stoutste verwachtingen van vroeger verre heeft overtroffen.

Ik heb getracht met eenige grepen uit de geschiedenis der nieuwere oogheelkunde U haren grondslag te schetsen.

Zij werd opgebouwd uit de aanverwante vakken van studie, en in hare toepassing blijft zij daarmede verbonden. Dit waarborgt haar wetenschappelijk karakter.

Uitgaande van nieuwe onderzoekingsmethoden, voortbouwende op tal van verbeterde hulpmiddelen en nieuwe geneeswijzen, kenmerkt zij zich door steeds verdere uitbreiding van haar gebied, alras te veel om door éénzelfden beoefenaar, in de groote verscheidenheid harer richtingen, overal met denzelfden aanleg te worden behartigd.

De nieuwere oogheelkunde eischt physische en physiologische studie, uitgebreiden en tijdroovenden histologischen

arbeid, waarnemingstalent voor objectieve en functioneele diagnostiek, klinische en operatieve ervaring.

En bovenal wordt van den beoefenaar der nieuwere oogheelkunde den moed gevorderd om groote verantwoordelijkheid te aanvaarden. Geen dag toch dat des naasten levensgeluk niet hangt aan de zekerheid van zijne hand en aan de juistheid van zijn blik.

Terwijl de geneeskunde het behoud van het leven beoogt, bedoelt de oogheelkunde een schier nog hooger belang, strevende naar het behoud en de herstelling van het licht der oogen, des levens eerste vreugde, meer waard dan alle schatten der aarde.

„Want beter dood, dan leven zonder licht!" [29])

AANTEEKENINGEN.

1) „Richtigkeit der Einsicht und der Darstellung, die einen fast an Unfehlbarkeit könnte glauben lassen." F. C. DONDERS, Rede in der Festsitzung der ophth. Ges., Heidelberg 1886, S. 37.

2) v. HELMHOLTZ. Das Denken in der Medecin. 1877, S. 6.

3) v. HELMHOLTZ. Wissensch. Abhandl. I, S. 74.

4) „Einen Montblanc neben einem Maulwurfshaufen." ARTHUR SCHOPENHAUER. Von ihm über ihn. Von FRAUENSTADT und LINDNER. Berlin 1863, S. 653.
Verder: Ueber das Sehen und die Farben. Dritte Auflage. S. 88.

5) v. HELMHOLTZ. Das Denken in der Medicin. S. 1.

6) Vergelijk: v. HELMHOLTZ. Das Sehen des Menschen. 1855, S. 9.

7) F. C. DONDERS. Astigmatisme en cylindrische glazen. 1862, Blz. 126.

8) v. HELMHOLTZ. Physiol. Optik. 1867, S. 121.

9) v. HELMHOLTZ. Popul. Wissensch. Vorträge. II, S. 4.

10) Aan het Ned. Gasth. v. Oogl. werd in 1891 bij 4113 oogen de refractie bepaald, en 1953 brillen voorgeschreven. Bij 753 der onderzochte personen werd storend astigmatisme gevonden.

11) Tiende jaarlijksch Verslag, Gasth. v. Oogl., Blz. 28.

12) v. HELMHOLTZ. Popul. wiss. Vortr. 1876, II, S. 5.

13) Opthalmometrologie von H. SNELLEN und E. LANDOLT. Graefe-Saemisch III, 1874.

14) Festsitzung der ophth. Gesellsch. Heidelberg, 1886, S. 41.

15) H. SNELLEN. Optotypi ad visum determinandum. Editio prima, 1862. Editio undecima, 1892.

16) v. HELMHOLTZ. Pop. wiss. Vortr. II, S. 57.

17) Arch. f. Anat. u. Phys., 1877.

18) PLATO'S TIMAEUS. Caput XVI.

19) „Licht wird erst Licht, wenn es ein sehendes Auge trifft; ohne dem ist es nur Aetherschwingung." v. HELMHOLTZ. Das Sehen des Menschen, S. 18.

20) v. HELMHOLTZ. Popul. wiss. Vortr. II, S. 47.

21) OTTO BECKER. Ueber Augenkrankheiten mit Rücksicht auf Lokalisation von Hirnleiden. Compt. rend. Amsterd. Congres 1880. P. 39.

22) FRITZ SALZER. Sitz. Ber. K. K. Acad. d. Wiss. LXXXI, 1880.

23) FRITZ u. HITZIG. Ueber electrische Erregbarkeit des Grosshirns. REICHERT'S u. DUBOIS-REYMOND'S Archiv. 1870, S. 300.

24) FERRIER. Experiments on the brain of monkeys. London 1875.

25) L. A. DESMARRES. Traité théorique et pratique des yeux. 2me Edition III, P. 737.

26) SICHEL. Propositions sur le glaucome. Annales d'oculistique. 1842.

27) Arch. f. Ophth. III, II 1857, S. 512.

28) Arch. f. Ophth. XV. 1869. S. 512.

29) Koning OEDIPUS van SOPHOKLES. Vertaald door H. VAN HERWERDEN. 1891, Blz. 48.

VERSLAG

DER

LOTGEVALLEN VAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT

TE UTRECHT

in het studiejaar 1891/92,

UITGEBRACHT DEN 20sten SEPTEMBER 1892,

DOOR

DR. H. SNELLEN,

bij het overdragen zijner waardigheid van Rector Magnificus

AAN

DR. J. CRAMER.

AANZIENLIJKE EN HOOGGEËERDE VERGADERING, VERTEGENWOORDIGERS DER REGEERING VAN STAAT EN VAN STAD, BESTUURDERS, HOOGLEERAREN EN STUDENTEN DEZER UNIVERSITEIT, GIJ ALLEN, DIE DOOR UWE TEGENWOORDIGHEID DEN LUISTER DEZER BIJEENKOMST VERHOOGT,

Zeer Gewenschte Toehoorders!

Onze Universiteit verheugt zich in eene uitgebreide en welgemeende belangstelling.

In het afgeloopen jaar heeft ze daarvan menig blijk mogen ontvangen, zóó van de zijde der Hooge Regeering, als ook van ons veelgeliefd Vorstelijk Huis.

Maar ook uwe tegenwoordigheid, heden en hier ter plaatse, levert het sprekend bewijs, dat er velen zijn, wien het welvaren dezer Hoogeschool na aan het harte ligt. Moge het thans ingetreden studiejaar op nieuw getuigen van den bloei en vooruitgang van wetenschap en onderwijs!

Vergunt mij, dat ik het afgesloten tijdperk in uwe herinnering terugroep: een terugblik op de lotgevallen van Stad en van School.

Want innig zijn zij samen verbonden, de Alma Mater onzer Universiteit en de Schutsgodin dezer Stad!

„Quis separabit?", „Wie zal hen scheiden?" zoo luidde de lijfspreuk van den Burgemeester en Curator van Utrecht, Mr. W. R. BOER, die in deze dubbele betrekking altijd krachtig heeft medegewerkt, om beider

belangen te behartigen en wederzijds in overeenstemming te brengen.

Reeds jaren lang was hij, als eerste Wethouder en herhaaldelijk als waarnemend Burgemeester, de ziel van het Dagelijksch Bestuur dezer Gemeente geweest, toen de Rector Magnificus van 1877[1]) het voorrecht had hem van deze plaats als Burgemeester en als Curator te begroeten, en hem te eeren als den begunstiger van wetenschap, den grooten geleerde op het gebied der staathuishoudkunde, „die ook aan de andere zijde van dit spreekgestoelte niet misplaatst zou zijn geweest."

Vijftien jaar hebben wij te over de gelegenheid gehad, nog vele andere voortreffelijke eigenschappen in hem te waardeeren, maar bovenal zijne groote welwillendheid, die altijd op den voorgrond trad, als de belangen der Universiteit ons tot hem voerden.

Wij hebben dit jaar de aftreding van den verdienstelijken man te betreuren, doordien hem, op zijn verzoek, wegens redenen van gezondheid, bij Koninklijk besluit van 18 September 1891, met dankbetuiging eervol ontslag werd verleend.

Het eerste officieele optreden van Rector en Secretaris in den afgeloopen cursus was het bezoek aan Mr. W. R. Boer, om hem deelneming en dank namens den Senaat te betuigen.

In de geschiedenis van elken dag zijn veelal leed en lief innig dooreengeweven: zóó stond ook tegenover dezen droeven afscheidsgroet de blijde mare, dat het der Koninklijke Regeering behaagd had, U, Hoog Edel Achtbare Heer B. Reiger, tot Burgemeester en tot Curator te

---

1) Prof. Dr. Nicolaas Beets.

benoemen. Nogmaals betuigen wij U onze onverdeelde ingenomenheid met dat besluit. Want ge waart geen vreemdeling in Utrecht. In de betrekking van Wethouder hadt ge reeds uwe sporen verdiend en uwe talenten doen kennen. Wij eeren in U den man van onafhankelijke overtuiging en van initiatief, van wiens krachtig optreden wij nieuwe bewijzen verwachten, dat het welvaren onzer Universiteit en de bloei der Stad ten innigste zijn verbonden.

Wellicht staan thans moeielijke tijden te wachten; maar te meer waardeeren we het dan, dat een onvervaarde hand aan het roer van het schip wordt geslagen.

Met ingenomenheid zagen we dat U het eerekruis op de borst werd gehecht. Als burgers van Utrecht zijn we er trotsch op dat het „Virtus nobilitat" op de ware plaats staat geschreven. Ontvang onzen gelukwensch met de U toegekende onderscheiding!

Wij verheugen ons in den welstand van de verdere Leden van het College van Curatoren.

De herbenoeming bij periodieke aftreding van den hooggewaardeerden Secretaris geeft ons een welkome aanleiding, om den wensch uit te spreken, dat hij een lange reeks van jaren de vriendelijke, altijd dienstvaardige vertegenwoordiger onzer belangen in het College moge blijven! Wij brengen U, Hooggeëerde Heer Mr. J. F. B. Baert, bij vernieuwing onzen dank voor uwe onschatbare welwillendheid!

Met diep leedwezen, Hoog Edel Achtbare Heer Voorzitter van het College, deelde de Senaat in het smartelijk verlies, dat uw huis heeft getroffen. Het vriendelijk beeld der edele en zoo gaarne weldoende overledene blijft in veler dankbare herinnering.

Aan het memento mori werd ook onze Studentenwereld herinnerd. Op 10 Februari ll. ontviel aan vrienden en verwanten een veelbelovend jongeling, H. J. THOOFT, nadat een slepende ziekte hem geruimen tijd aan het ziekbed had gekluisterd.

Geen onzer, waarde Collega d'AULNIS, die niet met uw huiselijk leed was begaan. De jeugdige spruit, op wie ge zoo vele illusiën hadt gebouwd, moest, helaas, U ontvallen. Wees van ieders deelneming verzekerd.

Onze hooggeschatte Collega SALZER keerde geheel hersteld tot ons weder en hervatte met vernieuwden ijver zijn gewaardeerd onderwijs. Jammer maar, dat geheel onvoldoende lokaliteit en gebrek aan hulpmiddelen zijn streven belemmeren.

Gedurende zijne afwezigheid werd zoo goed mogelijk in het onderwijs voorzien. Bij Koninklijk Besluit van 9 Oct. ll. werd de Lector der Chirurgie, Dr. J. E. VAN DER MEULEN uitgenoodigd den Hoogleeraar te vervangen. Wij brengen hem onzen dank voor de bereidvaardigheid, waarmede hij deze opdracht aanvaardde, en voor de wijze, waarop hij ze heeft vervuld.

De chirurgische Kliniek verkreeg een uitbreiding van haar personeel door de aanstelling van Dr. M. S. GUTTELING[1]) tot privaat-docent in de leer der huidziekten. Bij de groote uitbreiding der chirurgische vakken waren Hoogleeraar en Lector gaarne bereid dezen tak van het onderwijs aan hem af te staan. Stellig zal het heelkundig onderwijs daardoor aan volledigheid winnen.

Verouderen is een ramp, maar oud worden met een

[1]) Beschikking van 26 Maart 1892.

gezond wezen, een helder hoofd en een jong gemoed is een groot voorrecht.

Daarmede mochten we U, Hooggeleerde Brill, Nestor dezer Universiteit! komen gelukwenschen, toen ge den 10[den] October uw 80-jarig geboortefeest hebt gevierd.

Mogen we nog menig jaar U in goeden welstand begroeten, staande als oudste in het gelid van het fiere zestal der Oudhoogleeraren, tartende Art. 58, dat den leeftijd meet naar de quantiteit der jaren en met qualiteit geen rekening houdt.

In dit jaar zijn geen leerstoelen door ziekte of dood opengevallen.

Toch hebben wij een verlies te betreuren, dat droevigen ernst maar tevens dankbare herinnering wekt.

Den 26sten Augustus stonden we op het vriendelijk kerkhof van Oosterbeek aan de geopende groeve van onzen hooggevierden Oudhoogleeraar Mr. C. W. Opzoomer.

In treffende woorden bracht dáár zijn vriend, leerling en opvolger ons in herinnering wat Opzoomer in zijn meer dan 40-jarigen werkkring aan deze Universiteit is geweest.

„Aan hem had de natuur hare beste gaven geschonken; „indrukwekkend was zijn uiterlijk, geestig en belangrijk „zijn gesprek. Zijn woord maakte altijd machtigen indruk „en in de lange reeks zijner geschriften zijn er die heftig „zijn bestreden en vurig verdedigd; maar er is er geen, „dat ongemerkt voorbijging. Door zijn ongeëvenaard onder„wijs wist hij bij zijne leerlingen geestdrift te wekken „voor waarheid, eenvoud en zielenadel.”

Noode hadden we Opzoomer vóór twee jaar van ons zien weggaan, toen zijn geschokte gezondheid hem noopte zijn ontslag als hoogleeraar te nemen, nadat een poging,

om door een verlof en een verblijf aan den Rijn herstelling te vinden, aan de verwachting niet had mogen voldoen.

Thans, nu hij is heengegaan, voelen wij dieper dan ooit welk een man van beteekenis hij is geweest.

Bovenal was hij een man van karakter, die nooit, ter wille van niemand of niets, zijne overtuiging verloochende of verzweeg. Hij was een moedig en onversaagd kampvechter voor wat in zijn oog waarheid was, schitterende door rijkdom aan kennis en blakende van moed voor zijne overtuiging.

Schier op elk gebied der wetenschap heeft Opzoomer zich onderscheiden. Met Scholten was hij de vader der moderne theologie. Hij vertegenwoordigt in Nederland de nieuwere wijsbegeerte, en op juridisch gebied heeft hij eene eerste plaats ingenomen.

Zijn werk over het Nederlandsche Recht[1]) wordt gekenmerkt als „zóó omvangrijk, zóó grondig en met zóóveel „zelfstandigheid bewerkt", dat dit op zich zelf reeds voor zijne beroemdheid zou volstaan.

Herhaaldelijk heeft men hem voor Gemeenteraad of voor Tweede Kamer candidaat willen stellen; tweemaal werd hem de portefeuille van Justitie aangeboden: maar hij gaf de voorkeur aan de stilte van zijn studeervertrek.

In 1871 bedankte hij voor Leiden, waar hem de catheder van Stuffken was aangeboden.

Opzoomer was te Rotterdam op den 20sten September 1821 geboren, zoodat hij heden zijn 71sten jaardag zou hebben herdacht. Door streng godsdienstige ouders werd hij in het Calvinistisch geloof opgevoed. Op het Erasmiaansch Gymnasium behaalde hij de eerste prijzen.

[1]) Zie: Toespraak van Mr. A. A. de Pinto, 23 Juni 1886. Weekblad van het recht, No. 5295, blz. 3.

Aan de Universiteit werd hij met goud bekroond voor een prijsvraag der Juridische Faculteit. Als Student onderscheidde hij zich op theologisch gebied door zijne verdediging van de Groninger school tegenover den genialen en gevierden da Costa, en evenzeer door zijne critiek van de geschriften van den toen reeds als kanselredenaar befaamden Van Oosterzee.

Van zijne juridische dissertatie wordt getuigd, dat ze geheel nieuwe en hoogst belangrijke uitkomsten bevatte.

Terwijl hij bezig was voor zijne litterarische promotie, werd hij nog als Student tot Hoogleeraar in de Wijsbegeerte te Utrecht benoemd.

Van de Leidsche Universiteit ontving hij het Doctoraat honoris causa in de letteren.

Den 9den Juli 1846 hield hij hier zijne inwijdingsrede „de Wijsbegeerte den mensch met zich zelf verzoenende.”

Grooten tegenstand, maar ook spoedig navolging vond hij, wijl hij zijne rede in het nederlandsch uitsprak.

Veel meer nog deden titel en inhoud een storm tegen hem opgaan; het regende smaadredenen, en zelfs van den kansel werd gewaarschuwd tegen den roekelooze, den hoogmoedige, die, zoo het heette, het christendom trachtte te verdelgen, en het evangelie voor de wijsbegeerte deed wijken.[1])

Daartegenover stond de steun van velen, die zijn streven erkenden en zijne talenten wisten te waardeeren.

Maar ook die erkenning en waardeering legden weder nieuwe lasten op de jeugdige schouders.

„Het eerste jaar,” — zoo deelt hij ons mede[2]) — „toen

---

[1]) C. W. Opzoomer. In Mannen van beteekenis, door Prof. Jhr Dr. Van der Wijck.

[2]) 1846—1871. Redevoering op den dag zijner 25-jarige ambtsbediening, uitgesproken door Mr. C. W. Opzoomer. Blz. 13.

„ik nog zonder eenige oefening was, moest mijn zwaarste „zijn. Want het waren niet alleen de Studenten, die vol „ijver en belangstelling op de banken mijner toehoorders „plaats namen; — daar zag ik ook iederen morgen op „mij gericht de blikken van mannen, wier naam in de „wetenschap en in het leven met hooge eer was gekroond, „mannen als Mulder, Wenckebach, Rueb, Ballot, Suermondt, „van Marle. Hoe loodzwaar woog ze mij soms op het „hart de gedachte, dat ik hen tot voorganger en leer„meester moest zijn; dat zij, die in staat waren zooveel „te geven, met de edele bescheidenheid der hooge weten„schap tot mij kwamen om van mij te ontvangen."

We hoorden van hem hoe soms oogenblikken van wankelmoedigheid als donkere wolken zijne ziel bedekten; maar ten slotte zegevierden zijn moed en de kracht zijner overtuiging.[1])

Zijn arbeid werd met een goeden uitslag bekroond; zijn onderwijs had een onvergelijkelijken bijval; de tegenstand verminderde en de verbittering nam af. Allengs zag hij zijne eerst alleenstaande overtuiging tot algemeen goed geworden, en uit zijn streven om de methode der natuurkennis toe te passen ook op de zedelijke wetenschappen, ontwikkelde zich een school, die, in plaats van het gezag der overlevering, de leer der ervaring en het vrije denken als wegwijzers stelt tot de waarheid.

Opzoomer was een trouw vriend voor zijne vrienden, en het was een onschatbaar voorrecht te behooren tot hen, die hem meer van nabij leerden kennen. Geen grooter genot voor hem dan anderen van dienst te zijn, waartoe zijn groote belezenheid, zijn onovertroffen geheugen, zijn helder oordeel en de voortreffelijke gave van mededeeling eene rijke schatkamer leverden.

[1]) Ibidem. Blz. 12.

Maar, wat men conversatie en conventioneelen omgang heet, was nooit zijne zaak.

Als student reeds had hij geen tijd voor het gezellig verkeer en voor de genoegens eigen aan de onbezorgde jaren der jeugd.

Als hij Bilderdijk's dichtregel aanhaalt: „ik ken de menschen uit de boeken, 'k ben ze moe", werpt hij het „'k ben ze moe" ver van zich, en luidt zijne leuze: „Ik heb de menschen lief, innig, hartelijk lief."

Maar wel, vooral op verderen leeftijd, was hij moe van 's werelds gewoel en het gewirwar der menschen. En daaraan ook was het — naar ik meen — toe te schrijven, dat hij dikwijls niet kwam op onze bijeenkomsten, waar we hem noode hebben gemist.

Opzoomer's vriendelijk wezen, zijne buitengewone talenten en de groote invloed, dien hij, over een belangrijk tijdperk, op wetenschap en staatsbelang heeft geoefend, zullen te allen tijde met dankbaarheid worden herdacht!

Er zijn ook heuglijke feiten in dit jaarverslag te vermelden. Als zoodanig moet in de eerste plaats worden genoemd het begin van den bouw van een nieuwen tempel van wetenschap.

Twee en een halve eeuw had de vreemdeling, die Utrecht kwam bezoeken, vergeefs gezocht naar een Academie-gebouw; want aan deze gehoorzaal, indertijd door houten beschotten in college-kamers afgedeeld, kon nauwelijks die naam worden gegeven — ook niet, toen het voormalige politie-gebouw, met zijn weinig deftigen gevel, daaraan toegevoegd werd.

Colleges werden gegeven in allerlei ondoelmatige lokalen, hier en daar verspreid in de stad; en ook de examens liepen gevaar hun deftig karakter te verliezen, omdat de geschikte Faculteits-zalen ontbraken.

Thans zal een nieuw gebouw verrijzen, met de noodige ruimte, en met een gevel die spreekt.

Vereenigd met deze gehoorzaal en met den klassieken kloostergang, beide op voortreffelijke wijze gerestaureerd, wordt dit voor de Universiteit een Tehuis, dat met trots mag worden getoond.

Zes jaren herwaarts, ter viering van het 50ste Lustrum, werd door eenige Burgers van Utrecht eene niet onaanzienlijke som gelds bijeengebracht, teneinde in de bestaande leemten te voorzien.

In de vergadering van 21 November 1885 besloot de Raad dezer gemeente zich, onder overname dier gelden, met den bouw te belasten.

Op den 5den December daaraanvolgend werd door de Staten van dit gewest uit de provinciale middelen nog een belangrijke bijdrage voor dat doel ter beschikking gesteld.

Daarmede waren voldoende gelden bijeen om een bescheiden Universiteitsgebouw te verschaffen.

De Staat verklaarde zich bereid het beheer over dit gebouw met de zorg voor het ameublement en het onderhoud te aanvaarden.

Tot zooverre ging alles goed. Doch nu ontstond, helaas, een strijd tusschen Gemeentebestuur en Regeering, die vooral betrekking had op den vorm en den stijl van den gevel.

Ieder kent de lijdensgeschiedenis van dien strijd, die zes kostelijke jaren heeft geduurd en ernstig gevaar deed ontstaan voor geheel mislukken der plannen.

Dientengevolge was er dan ook een groote vreugde door de geheele stad, toen op den 23[sten] Juni 1891 het bericht werd verspreid, dat de goedkeuring van plannen en bestek door den Minister van Binnenlandsche Zaken[1]) was geteekend.

Den 17[den] October 1891 had de aanbesteding plaats. Het werk werd opgedragen aan den heer G. J. van Vloten alhier voor de som van *f* 146.666.

Eindelijk was dan de vervulling verzekerd van een lang gekoesterden wensch!

In ongeduldige spanning werd nu uitgezien naar den dag, waarop de aangevangen bouw op officieele wijze zou worden bezegeld.

Want die dag beloofde een dubbele feestdag te worden.

De blijde mare toch werd vernomen dat het H. M. der Koningin-Regentes had behaagd welwillend gehoor te geven aan de uitnoodiging van het Bestuur der Gemeente om een officieel bezoek van HH. MM. aan deze plechtigheid te verbinden, en toe te stemmen dat onze geliefde jeugdige Koningin Wilhelmina zou worden uitgenoodigd, om door feestelijke steenlegging de belangstelling in het toekomstig gebouw te verhoogen.

De 10[de] Juni 1892 werd tot feestdag bestemd.

Nooit heeft een schooner zomerzon over Utrecht geschenen dan op dien voor Stad en voor School zoo gewichtigen dag.

Nooit heeft het kanongebulder meer vreugde en vrede verkondigd dan toen het van verre weerklonk om de aankomst der vorstelijke gasten te melden.

Geen feestterrein zag men hier ooit fraaier gedost en

---

[1]) Z. Exc. Jhr. Mr. A. de Savornin Lohman.

dichter met een jubelende menigte bezet dan het Munsterkerkhof zich toen aan ons oog vertoonde: elk handbreed van het plein was bezet, zoo ook de stellages en de aangrenzende huizen tot op de nok van het dak, en de nissen en omgangen van den Dom tot aan de spits van den toren.

Treffend was het tooneel van die opeengedrongen menschenmassa, als 't ware een reuzen-pyramide vormend, met zonneschijn van binnen en van buiten.

Lieflijk klonken de kinderkoren, toen HH. MM. met gevolg op de tribune verschenen, waar de Autoriteiten van stad en provincie zich hadden verzameld om de hooge gasten te ontvangen.

En plechtig was de stilte op het oogenblik, dat het teedere Koningskind de kalk met zilveren truffel spreidde over den boven de plaats zijner bestemming zwevenden steen, die daarna werd neergelaten, om na deze wijding, vele opvolgende eeuwen lang, te blijven dienen tot sluitsteen van den boog boven den toegang, waardoor velen zullen ingaan, die daarbinnen wijsheid en waarheid komen zoeken.

Tot hiertoe was het Stedelijk Bestuur gastheer geweest; maar ook der Universiteit wachtte de eer van het koninklijk bezoek.

We hadden het groote voorrecht HH. MM. op deze plaats welkom te heeten en onzen dank te betuigen voor de koninklijke belangstelling, die onze Universiteit dien dag mocht ervaren.[1])

Tot herinnering aan dezen schoonen dag schreven beide Vorstinnen haar autograaf op de eerste bladzijde van 't Album van den Senaat, en werd door Koningin Wilhelmina welwillend aanvaard een fraaie aquarel, die Auditorium,

---

[1]) Bijlage 1.

Kloostergang en Dom voorstelt, geteekend door het geniale penseel van onzen verdienstelijken P. Josselin de Jong.

H.H. M.M. betuigden herhaaldelijk hare ingenomenheid met het bezoek, en het was uwen Rector een aangename taak om als materieel bewijs daarvan het Officiers-Kruis der orde van Oranje-Nassau van H. M. de Koningin-Regentes te ontvangen. Hij haastte zich voor deze onderscheiding, ook namens den Senaat, dank te betuigen.

Deze zaal in haar feestdos, gevuld, zooverre de ruimte het toeliet, door de vertegenwoordigers der Universiteit, ook door Utrechts fiere Muzenzonen met hunne talrijke vaandels, had inderdaad een zeer feestelijk aanzien. Plechtig klonk daarbij het talentvol orgelspel van onzen hooggeschatten vriend G. Nolst Trénité, wien we ook heden weder dank hebben te brengen.

Zeker zouden we met minder voldoening op deze receptie terugzien, wanneer niet zoovelen ons behulpzaam waren geweest.

Inzonderheid hadden we ons te verheugen in de hulp en toewijding van den Secretaris van den Senaat, Prof. Gallée, die zich met de regeling heeft willen belasten. Hem en u allen onze welmeenende dank!

Alvorens ik van deze feestherinneringen afstap, moet in herinnering worden gebracht dat onze gevierde Collega, Prof. van der Vliet, in een Latijnsch gedicht, schoon beide van vorm en inhoud, de geschiedenis van dien dag aan de vergetelheid heeft ontrukt, beter en blijvender dan het dorre proza dit vermag.

Het Academiegebouw heeft de eer van den dag.

Maar er zijn nog meer aanwinsten te vermelden, die luide getuigen van den bloei der Universiteit, maar ook van de zorg van Curatoren en van Regeering.

De nieuwe Laboratoria voor gezondheidsleer en voor scheikunde naderen hunne voltooiing. Het gebouw zal een sieraad zijn onzer stad, niet alléén om de sierlijkheid van den gevel, die den Rijksbouwkundige, den heer J. van Lokhorst, tot eer verstrekt, maar ook om de volledigheid en doelmatigheid der inrichting, die in overleg met de betrokken Hoogleeraren is ontworpen.

De aanbesteding van het gebouw dateert van 15 November 1890; het werd aangenomen door den heer C. F. Eykelen, uit Nijmegen, voor de som van *f* 124.700. Ongelukkig ondervindt, door de late aanbesteding van het kostbaar ameublement, de ingebruikneming een belangrijke vertraging.

De Bibliotheek verkreeg 627 drukwerken, 446 bij aankoop en 181 ten geschenke, — ongerekend tijdschriften, vervolgwerken, dissertaties en vlugschriften.

De afdeeling voor de handschriften onderging een belangrijke verbetering door het aanbrengen van een raam, waardoor in verlichting en ventilatie beter is voorzien.

Aan meerdere ruimte voor berging van boeken, maar ook aan uitbreiding der leeskamers blijft dringend behoefte.

Wij vernemen met vreugde, dat er ernstige pogingen in het werk worden gesteld om voor het Meterologisch Instituut van Zonnenburg een meer doelmatige plaatsing te vinden.

Bij ontruiming van dit gebouw, komt aldaar dan eene

geschikte localiteit om aan het aangrenzende Astronomisch Observatorium eene zeer gewenschte uitbreiding te geven.

Aan het Physisch Laboratorium zijn belangrijke verbeteringen aangebracht. De hulpmiddelen tot eigenoefening der Studenten zijn echter nog ontoereikend, en er wordt meer assistentie verlangd.

De voorgenomen verbouwing van het Botanisch Laboratorium is aangevangen, en werd aangenomen voor *f* 9539.

Hierdoor zal een belangrijke verbetering worden verkregen.

Bij beschikking van 25 Juni 1892 werd DR. J. C. KONINGSBERGER aangesteld tot Privaatdocent in de Systematiek der Phanerogamen.

Op den 4^{den} Mei 1892 overleed plotseling, ten gevolge van een ongeval, de Hortulanus, G. VAN DEN BRINK, die 35 jaren lang aan den Hortus was verbonden, en steeds met veel ijver zijne plichten had betracht.

In zijne plaats is tot Hortulanus benoemd de Heer J. K. BUDDE, te Overveen.

Het Anatomisch Laboratorium heeft belangrijke verbeteringen ondergaan.

De parketvloer in de Sectie-zaal bevordert de zindelijkheid.

40 Laboranten vinden daar plaats.

De werkkamer van den Hoogleeraar is in goeden staat gebracht.

Toch is de geheele inrichting te klein en te bekrompen.

De Anatomie vindt hier eene hoogst ongeschikte plaats in het midden der stad.

In de toekomst denken we ons een geheel nieuwe Anatomie, in de nabijheid van het Ziekenhuis en in verband met de Laboratoria der Pathologische Anatomie.

Door de welwillende beschikking van het Bestuur der Vereeniging tot instandhouding van het oudstudenten-fonds werd *f* 500 toegestaan tot het aankoopen van glazen vaten, om belangrijke praeparaten te bewaren.

Aan het Ziekenhuis weerklinkt een juichtoon, wijl de gelegenheid voor onderzoek bij de inwendige kliniek voor Hoogleeraar en voor Studenten belangrijk is verbeterd. In plaats van het tot dusverre daarvoor aangewezen lokaal werden twee ruimere kamers ter beschikking gesteld.

Met het oog op de dreigende epidemie is door de Stedelijke Regeering eene overeenkomst aangegaan met den Directeur der Amalia-Stichting. Een blijvende bestemming dier doelmatige, maar gewoonlijk leegstaande gebouwen, ook voor ziekten van anderen aard, zou het onderwijs zeer ten goede kunnen komen.

Zooals het Stedelijk Ziekenhuis thans is ingericht, blijft er nauwelijks gelegenheid voor het onderwijs in de Chirurgie.

Terwijl in de eischen der operatieve heelkunde, sedert Lister, een geheele ommekeer heeft plaats gevonden, vinden we hier — historisch misschien interessant — nog een inrichting van vóór 25 jaar.

369 Patienten der Kliniek en 1385 ambulatorische gevallen werden, zoo goed de gelegenheid het toeliet, hier behandeld.

De hulpmiddelen voor het onderwijs zijn geheel onvoldoende. De College-kamer kon hoogstens 25 toehoorders bevatten. Er ontbreekt een laboratorium voor wetenschappelijk onderzoek.

Regenten van het Ziekenhuis hebben thans — echter slechts als provisoire maatregel, en voor *één* jaar — een der ziekenzalen voor College-kamer afgestaan.

Een geheel nieuwe regeling is thans onvermijdelijk; want de overeenkomst tusschen de Regeering en de Vereeniging „Gods- en Gasthuizen" was met 31 December 1891 afgeloopen en werd als provisoire maatregel voor één jaar verlengd. Thans is voor 1893 een verhooging der subsidie van Regeeringswege met *f* 5000 voorgedragen, terwijl wegens de toeneming van het aantal patiënten ook de veranderlijke bijdrage *f* 5000 hooger is gesteld.

Er zijn plannen ontworpen tot uitbreiding van het bestaande gebouw.

Deze plannen zullen aan de Regeering voorgelegd worden.

Het onderwijs in de oogheelkunde gaat een nieuwe toekomst te gemoet.

De voor het Universiteits-onderwijs beschikbare lokalen zijn ten eenen male onvoldoende.

Hulpmiddelen voor onderzoek en voor behandeling van lijders ontbreken geheel.

In een en ander is tot hiertoe voorzien door de groote vrijgevigheid van HH. Regenten van het Nederlandsch Gasthuis voor behoeftige en minvermogende ooglijders. Thans heeft het Gasthuis ook voor eigen exploitatie een nieuw gebouw noodig.

De vraag is nu aan de orde gesteld, of de Directie van het Gasthuis en de Regeering, ieder afzonderlijk, in eigen inrichting zullen voorzien, dan of het Gasthuis een grooter gebouw zal ontwerpen, zoodat daaraan ook de gelegenheid zal worden verbonden, om in de eischen van het onderwijs van Staatswege te kunnen voorzien.

Onderhandelingen hieromtrent tusschen Regeering en HH. Regenten zijn zooverre gevorderd, dat principieel tot de laatstgenoemde oplossing is besloten, en wel in dezer voege, dat het gebouw door het College van Regenten zal worden

beheerd en bekostigd, terwijl van Regeeringswege een som van *f* 5000 als jaarlijksche bijdrage zal worden gestort.

Het ontwerp van bouw beantwoordt aan alle eischen, zoodat de stichting als inrichting van philantropie en van vrij onderwijs ongestoord zal voortbestaan en haar algemeen Nederlandsch karakter blijft handhaven, terwijl alle regelingen zijn getroffen om daaraan een gelegenheid voor Universitair onderwijs te verbinden — ruimer en vollediger dan die ergens elders, hier te lande of in het buitenland, wordt gevonden.

De bouw is aanbesteed en werd aanvaard door den Heer Wegerif te Apeldoorn voor de som van *f* 137,900.

Evenals de bouwplannen van het Academie-gebouw hebben ook deze ontwerpen hunne lijdensgeschiedenis gekend.

Het heeft langen tijd geduurd, alvorens de toestand der financiën toeliet tot den bouw te besluiten.

Donders zelf heeft tot in zijn laatste levensjaar voor de behartiging dezer belangen geijverd.

Dat we thans tot een afdoende oplossing zijn gekomen, danken we aan het onvermoeide streven van HH. Regenten; maar vooral ook aan den krachtigen wil en de toewijding van den Voorzitter.

Prof. Th. W. Engelmann heeft het Voorzitterschap van Donders overgenomen; en daarmede ook diens groote liefde voor deze stichting.

Te allen tijde heeft hij aanspraak op onzen innigsten dank!

Ook het onderwijs in de tandheelkunde eischt geheel nieuwe voorziening.

Dit onderwijs is tweeërlei. In de eerste plaats moet elke Arts, en vooral zij, die zich op het platteland zullen vestigen, eenige kennis van de tandheelkunde verwerven.

Meer en meer toch wordt het erkend, dat ziekelijke dentitie de oorzaak van ernstige ziekte kan worden. En buitendien moet elke Arts leeren de meest dringende hulp zelf te verschaffen.

In zooverre behoort dat onderwijs aan elke medische school te worden gegeven; maar dit behoeft niet volledig te zijn.

Geheel anders is het met de vakschool voor de specieele tandartsen, wier werking meer en meer op prijs wordt gesteld.

Het onderwijs moet hier uit den aard der zaak aanschouwelijk en practisch zijn. Daartoe wordt de gelegenheid voor het onderzoek en de behandeling van een groot aantal patiënten vereischt.

Elk aanstaand tandarts moet zich kunnen oefenen, ook in het mechanisch gedeelte. Maar die oefening mag niet geschieden buiten leiding van den leeraar.

Meer dan elders eischt het onderwijs hier een uitgebreid doceerend personeel en ruime lokaliteiten.

Eén vakschool van dien aard schijnt voldoende.

Het is wel van belang, dat zoodanige school, ofschoon op zich zelve staand, in eene Universiteitsstad zij geplaatst, opdat sommige der leerlingen aldaar de gelegenheid vinden hunne vakstudie met Hooger Onderwijs aan te vullen.

Utrecht werd daarvoor aangewezen. De examens tot toelating der tandartsen worden dan ook uitsluitend hier afgenomen.

Vraagt men echter, in hoeverre aan de opgenoemde eischen voor het onderwijs hier wordt voldaan, dan is het antwoord zeer onbevredigend. Het geheele doceerend personeel bestaat uit een Lector, die bovendien belast is met het Universitair onderwijs der Studenten, terwijl hem slechts één Assistent wordt ter zijde gesteld.

De inrichting der lokaliteiten is even gebrekkig. Voor alle onderwijs en voor klinischen arbeid is slechts één kleine kamer beschikbaar.

Onlangs is door de leerling-artsen, bij missive van 23 November 1891, een adres aan de Regeering gezonden, met verzoek dat in meerdere ruimte worde voorzien.

Moge spoedig in uitgebreiden zin aan hunne wenschen worden tegemoet gekomen, en de regeling van de Nederlandsche school voor aanstaande tandartsen met ernst ter hand worden genomen!

De leer der kinderziekten is een specialiteit, die als zoodanig meer en meer de aandacht verdient. De Utrechtsche Universiteit heeft een privaat-docent in dit vak. Voor het overige wordt van Regeeringswege daarvoor niets gedaan. Maar, dank zij het verdienstelijk streven van Dr. Hulshoff, is hier ter stede een klein Kinderziekenhuis gesticht, dat door particuliere liefdadigheid wordt bekostigd.

In de tweede week van Juli vierde de Hoogeschool van Dublijn haar 300-jarig bestaan.

Van alle oorden der wereld kwamen gedelegeerden en deputaties om hunne gelukwenschen te brengen.

Utrecht werd aldaar vertegenwoordigd door den Rector, die namens den Senaat een fraai calligraphisch perkament, gebonden in Utrechtsch fluweel, overhandigde.

Het zoude te ver voeren U een beschrijving te geven van de aaneengeschakelde feesten: plechtigen kerkdienst, diners, speeches, gardenparties en verdere invitaties.

De belangstelling van Utrecht werd te Dublijn op hoogen prijs gesteld. Dat bleek o. a. uit de benoeming van den Rector tot Honoris causa Fellow of the College of Surgeons.

In zekeren zin werd Utrecht daarbij tweemaal bedacht: want gelijktijdig werd dezelfde onderscheiding toegekend aan onzen voormaligen Collega, Prof. Gusserow, den voorganger van Prof. Halbertsma, thans Hoogleeraar te Berlijn.

Wanneer we op vreemden bodem landgenooten ontmoeten, komen deze ons al spoedig voor als oude bekenden, ook al hadden we elkander nooit vroeger gezien. Zoo ging het mij, toen ik in Ierland den Rector en Secretaris van Leiden leerde kennen.

Wèl een bewijs, dat er weinig band bestaat tusschen onze verschillende Universiteiten, wanneer we op een uur sporens afstand, elkander nauwelijks meer dan van naam kennen.

Moest tusschen de Zuster-Universiteiten, in een klein land als het onze, niet meer naar eenheid en samenwerking worden gestreefd?

Opzoomer schetste ons indertijd de voordeelen van één groote Universiteit boven de verbrokkeling in vieren.

Een zoodanige omverwerpende maatregel is hier thans wel ondenkbaar. Maar zou men de voordeelen daaraan verbonden niet eenigermate kunnen verkrijgen door, veel meer dan thans het geval is, onze belangen in overeenstemming te brengen?

De slotsom van het bespreken dezer vragen — aan gene zijde van twee zeeën — is geweest, dat van Leiden eene uitnoodiging zal uitgaan tot de aftredende en de nieuw benoemde Rectoren onzer vier Universiteiten, om zoo spoedig mogelijk bijeen te komen, ten einde zoodanige samenwerwerking voor te bereiden.

Moge dit denkbeeld, bij de ouderen gerijpt, ook bij de jongeren weerklank ontmoeten.

De belangstelling in wetenschap en de waardeering van Universitaire opleiding neemt toe.

In alle Universiteiten wordt aan de hulpmiddelen nieuwe zorg besteed. Ik heb u ook . dit jaar op menige aanwinst mogen wijzen en anderzijds zijn menige verbetering en aanvulling in uitzicht gesteld.

Het doceerend personeel is in de laatste jaren belangrijk vermeerderd; maar ook het aantal Studenten neemt toe.

In dit jaar werden bij den Rector 614 studenten ingeschreven, terwijl er in den Studenten-almanak 723, dus 109 meer worden vermeld. Dit verschil schuilt vooral in de juridische Faculteit, van welke 75 van de 155 de inschrijving verzuimden of, wat waarschijnlijker is, met overleg hebben nagelaten.

De verdeeling over de verschillende Faculteiten is als volgt:

In den Almanak zijn ingeschreven		Van deze zijn bij den Rector niet ingeschreven	
Juristen	155	75	48%
Medici	299	19	6^{5} %
Philosophen	106	7	6^{5} %
Theologen	125	4	3%
Litteratoren	35	1	3%

Onder de Theologen zijn 17 Duitschers en Hongaren.

Onder de ingeschrevenen komen 11 Dames voor.

Voor de eerste maal werden dit jaar bij den Rector ingeschreven:

42 Theologen
34 Medici
19 Philosophen
18 Juristen
4 Litteratoren.

In het geheel bedroeg de som, der voor de colleges gestorte gelden. . . . . *f* 67,220
en voor examens . . . . - 7,050
Te zamen - 74.270.

Promoties waren er:

in de	Rechtsgeleerdheid	11
„ „	Geneeskunde	6
„ „	Letteren	3
„ „	Wis en Natuurkunde	2
„ „	Godgeleerdheid	1
	Te zamen	241

waarvan 11 „met lof".

Terwijl in andere faculteiten zich weleens stemmen doen hooren tegen het schrijven van dissertaties, en sommigen, evenals zulks in Oosterijk het geval is, de promotie tot een bloote formaliteit wenschen te zien teruggebracht, verlangt men in de faculteit van geneeskunde, dat het verdedigen eener dissertatie ook aan de artsen worde toegestaan.

Als de promotie facultatief wordt gesteld, zal de Doctortitel meer waarde erlangen, en het kenmerk worden van wetenschappelijke studie.

Ontegenzeggelijk heeft het zijn nuttige zijde, wanneer de Doctorandus zijn Universitaire loopbaan eindigt met het schrijven eener dissertatie.

Geschiedt zulks onder de leiding van den Hoogleeraar, dan is het voor hem eene nuttige oefening in het opzoeken der litteratuur, en eene gewenschte gelegenheid zich een zelfstandig oordeel over eenig onderwerp eigen te maken.

Bijzonder voordeel is aan het samenstellen eener dissertatie verbonden op het natuur- of geneeskundig gebied, wijl de Doctorandus daar de gelegenheid heeft een experimenteel onderzoek in te stellen, waarbij hij zich in eigen waarneming kan oefenen, en — zooals dikwijls voorkomt — belangrijke uitkomsten verkrijgt, hetgeen dan voor den jeugdigen geleerde eene eerste schrede is op zijn wetenschappelijke loopbaan.

Uit hetzelfde gezichtspunt wordt in Art. 49 van de wet op het H. O. voorgeschreven, dat elk jaar beurtelings aan iedere Universiteit tien prijsvragen zullen worden uitgeschreven, twee door elke Faculteit.

Blijkbaar staat hier op den voorgrond, eigen werk en onderzoek te bevorderen.

Ook hier wordt in den regel de aandacht en de belangstelling der Studenten in de eerste plaats getrokken naar vragen, die met experimenteel onderzoek in verband staan.

Dit jaar was Utrecht aan de beurt de tien prijsvragen uit te schrijven.

Op die van de Faculteit der Godgeleerdheid, der Letteren en Wijsbegeerte, van Wis- en Natuurkunde en die der Rechtgeleerdheid zijn geene antwoorden ingekomen.

Daarentegen zijn op een der prijsvragen van de Geneeskundige faculteit, die meer uitsluitend experimenteel onderzoek eischte, twee voortreffelijke antwoorden ontvangen, die beide ten volle waard zijn geoordeeld om met goud te worden bekroond.

Ik verzoek den Heer Secretaris van den Senaat het Judicium met het oordeel der geneeskundige Faculteit wel te willen voorlezen. [1])

Nadat de Secretaris hieraan heeft voldaan, verlaat de Rector het spreekgestoelte en overhandigt de eerbewijzen met de volgende woorden:

Het is eene mij door wet en gewoonte voorgeschreven — maar ook zeer aangename taak, Mijne Heeren,

JAN PRINCE,

Candidaat in de geneeskunde te Amsterdam,

EN

DIRK BREESNEE,

Candidaat-Arts te Utrecht,

---

[1]) Zie Bijlage 2.

U de eerbewijzen uit te reiken voor de voortreffelijke wijze, waarop gij deze prijsvraag hebt beantwoord.

Gij hebt de Commissie, waaraan het oordeel over u beider arbeid was opgedragen in een niet geringe moeielijkheid gebracht.

Ditmaal was het niet — zooals wel eens voorkomt — de twijfel, of het antwoord al dan niet ter bekroning kon worden voorgedragen.

Integendeel voor beide verhandelingen werd zulks dadelijk en unaniem erkend.

Maar de moeielijkheid lag hierin, dat u beider arbeid gelijkelijk aan de gestelde eischen voldoet.

Wie van u beiden zal nu de zegepalm wegdragen?

Twee geschriften — al zijn ze over hetzelfde onderwerp en in denzelfden zin bewerkt — zijn heterogene grootheden, die men niet tegen elkander kan meten of wegen.

De Faculteit heeft dan ook besloten, u beiden ter bekroning voor te dragen, en het is zeer tot haar leedwezen, dat er formeele bezwaren bleken te bestaan, om u beiden eenzelfde materieel bewijs daarvan toe te kennen.

Maar meer dan goud zij u waard het getuigenis van deskundigen, dat u beider arbeid zich kenmerkt door *vlijt*, *kennis*, *inzicht*, *experimenteele vaardigheid* en *volharding*.

Wij wenschen u beiden geluk met de door u behaalde lauweren.

(De Rector herneemt zijne plaats.)

Nog eenmaal betreed ik dit spreekgestoelte, want mij roept nog de taak om van het Rectoraat plechtig afstand te doen.

Nog eens wensch ik terug te zien op dit voor mij gewichtige jaar.

Overal zie ik de vriendelijke medewerking van Curatoren en inzonderheid de nooit falende bereidwillige hulp van den gewaardeerden Secretaris van het College.

Evenzeer mag ik terugzien op een steeds vriendelijk tegemoetkomen van mijne Collega's, medeleden van den Senaat.

Het is niet altijd een gemakkelijke taak, aan het hoofd te staan van een strijdmacht, die uit louter Veldheeren bestaat, van wie velen bovendien vaak beter dan de Aanvoerder met het Commando vertrouwd zijn.

Maar *Gij* hebt mij aan dit laatste nooit herinnerd, en ik heb Uwe dienstvaardigheid dankbaar aanvaard!

Vooral heb ik verplichting aan U, waarde Galleé, die te allen tijde er naar streefdet mijn taak te verlichten.

Ook Gij, wakkere Jongelingschap, die de ziel zijt der Universiteit, Gij hebt aan mijn Rectoraat niet dan aangename herinneringen verbonden.

De gansche Stad beijverde zich, om bij elke gelegenheid van hare warme belangstelling in onze School te doen blijken.

U allen mijn afscheidsgroet en mijn dank!

En nu, Waarde Collega J. Cramer, reik ik den Rectoralen Scepter aan U!

Salve, Rector Magnifice! Iterumque Salve!

BIJLAGE 1.

TOESPRAAK VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

BIJ HET BEZOEK VAN HH. MM. AAN HET GROOT-AUDITORIUM,

op 10 Juni 1892.

»Met eerbiedigen dank aanvaard ik de hooge eer UU. MM. binnen ons Universiteits-gebouw te mogen begroeten, onder het gewaardeerde voorrecht hier aan UU. MM. te mogen voorstellen den Senaat van Hoogleeraren, nader vertegenwoordigd door de Assessoren van vier Faculteiten (Prof. Grinwis, Prof. Moltzer, Prof. Lamers, Prof. Bn. d'Aulnis de Bourouill).

Evenzoo verzoek ik aan UU. MM. de Oud-Hoogleeraren, onze hooggevierde Collega's, te mogen voorstellen, alsook de Kerkelijke Hoogleeraren, de Lectoren, de Docenten en verdere Dignitarissen dezer Universiteit.

Maar bovenal stel ik op hoogen prijs aan UU. MM. te mogen voorstellen de studeerende Jongelingschap onzer Hoogeschool, Jonge Mannen, blakende van levenslust, strevende naar veelzijdige kennis en ongemeene bekwaamheid, zich voorbereidende om den wetenschappelijken roem van het Vaderland, en, daarmede den luister van UU. MM.'s Regeering te verhoogen.

Ons allen is het een diepgevoelde behoefte UU. MM. onzen dank te brengen voor de bewijzen Uwer belangstelling, waarin onze Universiteit zich heden verheugt.

Den ons toegezegden nieuwen Tempel van Wetenschap, het op hoogen prijs gestelde geschenk van Utrecht's Burgerij en Regeering, door den Staat welwillend in beheer genomen, aanvaarden we heden met nieuwe ingenomenheid, nu de aangevangen bouw door koninklijke hand werd gewijd!

Maar evenzeer stellen wij den hoogsten prijs op het vereerend bezoek Uwer Majesteiten aan deze eerwaarde Gehoorzaal, die onze trots is zoowel om hare bouwkundige waarde, alsook om hare historische beteekenis voor onze Hoogeschool.

Dit voormalig Groot-Kapittelhuis van den Dom, gebouwd in de 15de eeuw, spreekt ons van de geschiedenis van Stad en van Land.

Op den 23en Januari 1579 werd hier, zooals de oude inscriptie in een der vensters vermeldt, de Unie van Utrecht gesloten, en de grondslag gelegd van een nieuwen Nederlandschen Staat, die ook het Hooger Onderwijs tot zijn recht zou doen komen.

Vóór 6 jaren, bij het 250-jarig stichtingsfeest, herdachten we hoe deze vroeger rijkgetooide raadzaal van Bisschoppen en Kapittelheeren uit den grijzen voortijd aan zijne oorspronkelijke bestemming werd onttrokken en ingericht tot gehoorzaal der nieuw ingestelde Utrechtsche Hoogeschool.

Helaas, de oude kunstzin vond toen geen genade. De schoone zaal werd door houten beschotten in collegekamers verdeeld, de rijk gekleurde wanden en zoldering werden met witkalk bedekt, alle versierselen verdwenen.

Het was het tijdperk van gevoelloosheid voor edele kunst, een tijdperk dat gelukkig achter ons ligt, zooals de voortreffelijke restauratie van deze aan de wetenschap gewijde gehoorzaal bewijst.

Dank het energisch initiatief der voorvechters van de Nederlandsche historische bouwkunst, dank het schitterend talent van de bouwmeester, werd onze gehoorzaal op hoogst voortreffelijke wijze gerestaureerd, en vormt ze thans, in verband met de klassieke Kloostergang en het majestueuse Kerkgebouw, een monument van oude bouwkunst, bewijzende dat kunst en wetenschap elkander niet behoeven uit te sluiten, neen, onafscheidelijk behooren samen te gaan.

Op dezen jubeldag, rijk aan stof tot dank en vreugde, moge het Uwen Majesteiten behagen, een aandenken van ons in ontvangst te nemen.

Rector en Senaat dezer Universiteit bieden UU. MM. ter herinnering aan dezen voor ons onvergetelijken feestdag, een door Nederlandsche kunstenaarshand ontworpen schets onzer gehoorzaal.

Wilt, Majesteiten, overtuigd zijn, dat binnen die muren ten allen tijde zullen worden gevonden wedijver en samenwerking op het gebied van wetenschap en kunst, trouw aan het Vaderland, innige verknochtheid aan ons Koninklijk Huis!"

BIJLAGE 2.

OORDEEL

OVER DE

ANTWOORDEN OP DE PRIJSVRAGEN,

die den 1sten Mei 1891

DOOR

RECTOR EN SENAAT DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT

ZIJN UITGESCHREVEN,

ingevolge Art. 49 der Wet op het Hooger Onderwijs.

De Faculteit der Godgeleerdheid, der Letteren en Wijsbegeerte, van Wis- en Natuurkunde en die der Rechtsgeleerdheid ontvingen op de door haar uitgeschreven vragen geen antwoorden.

Op de eerste der door de Faculteit van Geneeskunde uitgeschreven prijsvragen, aldus luidende: »De Faculteit verlangt een op eigen proefnemingen steunende critiek van de onderzoekingen van E. HEUBEL omtrent het herleven van het hart uit den toestand van schijnbaar volkomen lijkverstijving (Pflüger's Archiv für die ges. Physiologie, Bd. XLV, S. 462—582)", zijn twee antwoorden ingekomen, het een onder de zinspreuk: »in magnis voluisse sat est", het andere onder de zinspreuk: »Blut ist ein ganz besondrer Saft."

Het antwoord met het motto »in magnis voluisse sat est", 43 blz. in Fol. omvattende, is een frisch en goed geschreven stuk, dat overal getuigt van heldere begrippen en gezonde denkbeelden van den schrijver op het door hem bewerkte gebied der Physiologie. Worden in de inleiding vooral theoretisch-critische beschouwingen omtrent het begrip en de oorzaken van lijkstijfheid en de daarmede verwante toestanden ontwikkeld, in het tweede gedeelte vindt men de beschrijving van een veertigtal proeven of proefreeksen, met de uitkomsten er van, alle, zoo nauwkeurig mogelijk verrichte herhalingen der belangrijke proeven van HEUBEL, wiens resultaten telkens met die van den schrijver worden vergeleken. Aan het slot worden de hoofdresultaten kort besproken en de punten van overeenkomst en verschil met die van HEUBEL aangetoond en critisch onderzocht.

Het antwoord met het motto »Blut ist ein ganz besondrer Saft". 85

blz. in 4°., staat, wat stijl, rangschikking van den inhoud, helderheid en zelfstandigheid van beschouwingen betreft, niet zoo hoog als dat van den schrijver van »in magnis voluisse sat est", maar overtreft dit door rijkdom aan feiten. De schrijver heeft bijna het dubbele aantal stoffen onderzocht en ook de proeven in bijzonderheden meer gevariëerd. Buitendien wordt ook van de literatuur van het onderwerp op veel breedere schaal gebruik gemaakt.

De uitkomsten van beide onderzoekingen stemmen onderling zeer goed overeen en bevestigen over het algemeen de merkwaardige opgaven van HEUBEL omtrent den herstellenden invloed van bloed op het schijnbaar afgestorven hart. Evenwel vinden beide schrijvers dien invloed niet zoo buitengewoon groot, als HEUBEL's onderzoek deed verwachten, hetgeen vooral wordt verklaard uit de geringere grootte der kikvorschen door hen gebezigd.

Wenschelijk ware het geweest, nog meer in het bijzonder de veranderingen na te gaan door de verschillende verstijvende agentia in den hartswand voortgebracht, b. v. door microscopisch onderzoek, door imbibeeren met kleurstoffen, door bepaling der electromotorische krachten, verder, na te gaan welke stoffen in het bloed in de verschillende gevallen van verstijving de herstellende werking uitoefenen, n.l. serumalbumine — volgens KRONECKER, wiens belangrijke onderzoekingen beide schrijvers niet schijnen te kennen — of verschillende andere bestanddeelen van het bloed enz. Maar streng genomen werd dit door de prijsvraag niet geëischt en mogen beide verhandelingen om haren inhoud als voldoende antwoorden op de gestelde vraag worden beschouwd.

Vlijt, kennis, inzicht, experimenteele vaardigheid en volharding, niet minder dan het gewicht der verkregen uitkomsten — al zijn deze laatste in hoofdzaak slechts van bevestigenden aard — maken beide antwoorden, volgens het oordeel der Faculteit, waardig om met den gouden eerepenning te worden bekroond.

Op de uitnoodiging der Faculteit hebben zich als de schrijvers bekend gemaakt:

Van het antwoord onder de zinspreuk: »In magnis voluisse sat est" de Heer

JAN PRINCE,

Candidaat in de Geneeskunde te Amsterdam;

en van het antwoord onder de zinspreuk: »Blut ist ein ganz besondrer Saft" de Heer

DIRK BREESNEE,

Candidaat-Arts te Utrecht.

Loting heeft aan den Heer D. BREESNEE den gouden eerepenning, aan den Heer J. PRINCE een daarmede gelijk staande eervolle vermelding toegewezen.

EXAMENS.

Uitslag der Examens, door de Faculteiten der Wis- en Natuurkunde en der Geneeskunde, ingevolge de Wet van 25 Dec. 1878 (Staatsblad No. 222), afgenomen gedurende 1891—1892.

	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.
Eerste natuurkundig examen (Art. 4)	61	37	24
Tweede natuurkundig examen (Art. 5)	24	15	9
Theoretisch geneeskundig examen 1ste gedeelte (Art. 6)	38	28	10
Theoretisch geneeskundig examen 2de gedeelte (Art. 6)	31	25	6
Theoretisch examen in de tandheelkunde (Art. 9)	6	5	1
Theoretisch apothekers-examen (Art. 13) . . .	8	8	0
Bewijzen van kennis der Dier- en Delfstofkunde (Art. 15).	18	16	2
Totaal . .	186	134	52

Uitslag der Universiteits-Examens gedurende 1891—1892.

	Aantal geëxamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
Faculteit van Godgeleerdheid.			
Examen in Hebreeuwsche Taal en Israëlietische Oudheden	37	34 (2 c. laude)	3
Candidaats-examen, 1e gedeelte	18	18	
» 2e »	19	17 (3 c. laude)	2
Doctoraal-examen	1	1	
Faculteit van Rechtsgeleerdheid.			
Candidaats-examen	41	26	15
Doctoraal, rechtswetenschap	19	13	6
Doctoraal, staatswetenschap	—	—	
Faculteit van Geneeskunde.			
Candidaats-examen	11	11 (4 c. laude)	
Doctoraal-examen	10	7	3

	Aantal geëxamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen
Faculteit van Wis- en Natuurkunde.			
Propaedeutisch examen voor de geneeskunde	13	8 (1 c. laude)	5
Candidaats wis- en sterrekunde	1	1	
» » » natuurkunde. . . .	2	2	
» scheikunde	3	2	1
» aard- en delfstofkunde . . .			
» plant- en dierkunde			
» artsenijbereidkunde	1	1	
Doctoraal wis- en sterrekunde			
» » » natuurkunde			
» scheikunde.			
» aard- en delfstofkunde. . . .			
» plant- en dierkunde	1	1	
» artsenijbereidkunde.	1		1
Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.			
Aanvullings-examen (art. 86, H. O.) . .			
Candidaats Klassieke letterkunde. . . .	3	1	2
» Nederlandsche letterkunde. .	3	3 (1 c. laude)	
Doctoraal Klassieke » . .			
» Nederlandsche » . .			
Totaal . .	184	146 (11 c. l.)	38

PROMOTIËN.

Godgeleerdheid 1
Rechtswetenschap . . . . 11 (1 c. laude).
Staatswetenschap . . . .
Geneeskunde . . . . 6 (5 c. laude).
Wis- en Sterrekunde . . . .
Wis- en Natuurkunde . . . .
Scheikunde . . . . 1 c. laude.
Aard- en Delfstofkunde . . . .
Plant- en Dierkunde . . . . 1 c. laude.
Artsenijbereidkunde . . . . 2 (1 c. laude).
Klassieke Letterkunde . . . . 2 (2 c. laude).
Nederlandsche Letterkunde . . . .

Totaal. . . 24 (11 c. laude).

Promotiën honoris causa.

Geneeskunde [1]) 1

1) 26 Maart 1892 werd in de Faculteit der Geneeskunde tot Doctor honoris causa benoemd Prof. Dr. A. Kölliker te *Würzburg*.

SCHRIJVERS EN TITELS DER PROEFSCHRIFTEN,

DATUMS DER VERDEDIGING EN VERMELDING OF DE GRAAD „CUM LAUDE" VERLEEND IS.

Faculteit van Godgeleerdheid.

24 Mei 1892. **S. W. Louw,** Het ontstaan van het Priesterschap in de Christelijke kerk.

Faculteit van Rechtsgeleerdheid.

Rechtswetenschap.

11 Nov. 1891. **C. Reeling Knap,** De macht van de Waterschapsbesturen volgens de Jurisprudentie.

16 Maart 1892. **J. W. A. Immink, Rutgerus Corneliszoon,** Reservefondsen bij naamlooze Vennootschappen.

11 Mei » **R. Fruin, Jacobus Anthoniezoon,** Oprichters-aandeelen bij naamlooze Vennootschappen.

24 » » **G. F. thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg,** Beperking van den eigendom door plaatselijke Bouwverordeningen.

15 Juni » **B. W. Th. Sandberg,** Eenige bezwaren tegen de voorwaardelijke Veroordeeling en hare Invoering ten onzent.

20 » » **F. C. Hekmeijer,** De Rechtstoestand der inlandsche Christenen in Nederlandsch-Indië.

22 » » **J. C. H. Prikken,** Bescherming van woning.

6 Juli » **Th. A. Fruin,** Het deel van het vermogen dat niet voor Executie vatbaar is. (cum laude)

6 » » **D. H. J. van Mens,** Eenige opmerkingen over Afwezigheid, naar aanleiding van het Nederlandsche, in verband met het Duitsche ontwerp van een Burgerlijk Wetboek.

7 » » **P. Merkus,** Art. 418–420 van het Wetboek van Strafrecht.

7 » » **R. van Veen,** Verzekering van de Assurantie-premie.

Faculteit van Geneeskunde.

2 Oct. 1891. **J. H. Schuurmans Stekhoven,** Saccharomyces Kefyr. (cum laude)

17 » » **G. Grijns,** Bijdrage tot de Physiologie van den Nervus opticus. (cum laude)

29 » » **G. van Eysselsteijn,** Over de accommodatie en convergentie bij den zijdelingschen blik.

9 April 1892. **H. Snellen, Jr.,** Netvlies-aandoeningen bij Naphtaline-vergiftiging. (cum laude)

6 Juli 1892. **T. Verweij,** Experimenteele bijdrage tot de behandeling van intraperitoneale wonden. (cum laude)

7 » » **D. Snoeck Henkemans,** Bacterium coli commune. (cum laude)

Faculteit van Wis- en Natuurkunde.

Plant- en Dierkunde.

28 Oct. 1891. **J. C. Koningsberger,** Bijdrage tot de kennis der Zetmeelvorming bij de Angiospermen. (cum laude)

Artsenij-bereidkunde.

13 Nov. » **P. M. J. E. Woltering,** Over het ontstaan en de wijze van opsporing van Aldehyde in aethylalcohol. (cum laude)

25 Mei 1892. **P. Anema,** De zetel der Alkaloïden bij enkele narkotische planten.

Scheikunde.

16 Dec. 1891. **L. E. O. de Visser,** Proeven met den Manokryometer. (cum laude)

Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.

Klassieke letteren.

12 April 1892. **F. de Haan,** Annotationes ad Demosthenis quae fertur Orationem Lacriteam. (cum laude)

5 Juli » **A. I. Dronkers,** De Comparationibus et Metaphoris apud Plutarchum. (cum laude)

II. Staat der Rijks-Universiteit te Utrecht,

op 20 September 1892.

II. STAAT DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,

op 20 September 1892.

COLLEGE VAN CURATOREN.

Mr. H. Royaards van Scherpenzeel, benoemd bij Kon. besluit van 7 Dec. 1876, n°. 25, tot 30 Sept. 1899; benoemd tot Voorzitter bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, n°. 18.

Mr. H. G. Römer, benoemd bij Kon. besluit van 15 Juni 1870, n° 8. tot 30 Sept. 1901.

Mr. W. R. Boer, benoemd bij Kon. besluit van 15 Juni 1878, n°. 8. Op verzoek eervol ontslagen bij Kon. besluit van 27 Nov. 1891, n°. 23.

Jhr. Mr. J. Roëll, benoemd bij Kon. besluit van 13 Jan. 1885, n°. 6. tot 30 Sept. 1897.

Mr. W. J. M. Bosch van Oud-Amelisweerd, benoemd bij Kon. besluit van 7 Febr, 1889, n°. 18, tot 30 Sept. 1895.

B. Reiger, benoemd bij Kon. besluit van 27 Nov. 1891, no. 23, tot 30 Sept. 1893.

Secretaris van Curatoren.

Mr. J. F. B. Baert, benoemd bij Kon. besluit van 19 Jan. 1875, n°. 6, tot 30 Sept. 1897.

BESTUUR DER UNIVERSITEIT.

Rector magnificus: J. Cramer.

Assessoren: E. Mulder, G. van Overbeek de Meijer, J. baron d'Aulnis de Bourouill, J. H. Gallée.

Secretaris van den Senaat: H. Snellen.

Archivaris van den Senaat: N. W. P. Rauwenhoff.

BESTUUR DER FACULTEITEN.

	Voorzitter.	*Secretaris.*
Godgeleerdheid:	G. H. Lamers.	J. Cramer.
Rechtsgeleerdheid:	J. baron d'Aulnis de Bourouill.	J. C. Naber.
Geneeskunde:	T. Halbertsma.	C. H. H. Spronck.
Wis- en Natuurk.:	E. Mulder.	V. A. Julius.
Lett. en Wijsbeg.:	H. E. Moltzer.	M. Th. Houtsma.

HOOGLEERAREN. (1)

Faculteit van Godgeleerdheid.

J. J. P. Valeton Jr., (8 Dec. 1877). De geschiedenis van den Israëlitischen Godsdienst, de Israëlitische letterkunde, de uitlegging van het oude Testament.

G. H. Lamers, (19 Juni 1883). Vroeger te Groningen, sinds 30 Sept. 1874. De geschiedenis der Godsdiensten in het algemeen, de wijsbegeerte van den Godsdienst, de zedekunde, de geschiedenis der leer aangaande God.

J. Cramer, (19 September 1884). Vroeger te Groningen, sinds 10 Oct. 1876. De uitlegging van het Nieuwe Testament, de geschiedenis der leerstellingen van den christelijken Godsdienst, de oud-christelijke letterkunde.

H. G. Kleyn, (25 September 1888). De geschiedenis van het Christendom, de encyclopaedie der Godgeleerdheid, de christelijke archaeologie.

Faculteit van Rechtsgeleerdheid.

P. J. Hamaker, (12 Dec. 1877). De encyclopaedie der rechtswetenschap, het internationale privaatrecht, het burgerlijk recht.

J. baron d'Aulnis de Bourouill, (23 Maart 1878). De staatkundige geschiedenis, de statistiek, de staathuishoudkunde.

M. S. Pols, (26 Sept. 1879). Het strafrecht, de strafvordering.

J. de Louter, (18 Oct. 1879). Vroeger te Amsterdam, sinds 17 Nov. 1877. De wijsbegeerte van het recht, het staatsrecht, het volkenrecht, het administratief recht.

W. L. P. A. Molengraaff, (17 April 1885). Het handelsrecht, de burgerlijke rechtsvordering,

J. C. Naber, (21 Sept. 1885). Het Romeinsche recht, de Romeinsche rechtsgeschiedenis.

1) Bij de namen der Hoogleeraren worden vermeld de dagteekening hunner inwijdings-redevoering of publieke les, alsmede de vakken, hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (Staatsblad No. 102) of bij hunne benoeming opgedragen, met de later daarin gebrachte wijzigingen

Faculteit van Geneeskunde.

T. Halbertsma, (15 Oct. 1867). Vroeger te Groningen, sinds 28 Juni 1866. De verloskunde en de leer der vrouwenziekten.

Th. W. Engelmann, (20 Maart 1871). De physiologie.

S. Talma, (6 Oct. 1876). De geneeskunde, de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer, de propaedeutische kliniek.

G. van Overbeek de Meijer, (14 Dec. 1877). De gezondheidsleer, de geneeskundige politie, de gerechtelijke geneeskunde.

H. Snellen, (15 Dec. 1877). De oogheelkunde.

C. A. Pekelharing, (21 Sept. 1881). De algemeene physiologie en de vergelijkende biologie, de weefselleer en het experimenteele gedeelte der pharmakodynamie, bepaaldelijk de medische toxicologie.

C. H. H. Spronck, (24 Sept. 1888). De ziektekunde, de ziektekundige ontleedkunde.

E. Rosenberg, (28 Sept. 1888), vroeger Hoogleeraar te Dorpat, sinds 2 Oct. 1876. De ontleedkunde.

F. A. Salzer, (22 Mei 1890). De heelkunde.

Faculteit van Wis- en Natuurkunde.

C. H. C. Grinwis, (16 Oct. 1867). De wiskunde, de mechanica, de mathematische natuurkunde.

E. Mulder, (4 Dec. 1868). De organische scheikunde.

N. W. P. Rauwenhoff, (25 April 1871). De botanie.

J. A. C. Oudemans, (13 Juni 1856 tot 30 Sept. 1857; — 24 Jan. 1876) De sterrekunde.

H. C. Dibbits, (23 Juni 1876). De anorganische scheikunde.

H. Wefers Bettink, (15 Dec. 1877). De artsenijbereidkunde, de toxicologie.

W. Kapteyn, (16 Febr. 1878). De analytische meetkunde, de beschrijvende meetkunde, de integraalrekening, de theorie der functiën, de waarschijnlijkheidsrekening.

C. E. A. Wichmann, (22 Maart 1879). De geologie, de mineralogie, de palaeontologie, de krystallographie.

A. A. W. Hubrecht, (20 Sept. 1882). De zoölogie, de vergelijkende anatomie en physiologie.

V. A. Julius, (21 Sept. 1888). De proefondervindelijke natuurkunde, de physische aardrijkskunde, de meteorologie.

Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte.

H. van Herwerden, (28 Oct. 1864). De Grieksche taal- en letterkunde, de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst.

J. A. Wijnne, (29 Sept. 1873). De algemeene geschiedenis, de politische aardrijkskunde, de vaderlandsche geschiedenis (tijdelijk).

H. E. Moltzer, (26 Oct. 1882). Vroeger te Groningen, sinds 30 Maart 1865. De Nederlandsche taal- en letterkunde, het Middel-Nederlandsch.

J. H. Gallée, (22 Sept. 1882). Het Gotisch, de beginselen der vergelijkende Indo-Germaansche taalwetenschap in het algemeen en der Germaansche in het bijzonder, het Angelsaksisch en Middelhoogduitsch.

M. Th. Houtsma, (14 Mei 1890). De Hebreeuwsche letterkunde, de Israëlitische oudheden.

Jhr. B. H. C. K. van der Wijck, (16 Mei 1890). Vroeger te Groningen, sinds 1863. De Geschiedenis der wijsbegeerte, de logica, de metaphysica, de zielkunde.

J. van der Vliet, (13 Mei 1891). De latijnsche taal- en letterkunde, de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst, het Sanskriet.

OUD-HOOGLEERAREN.

(*Volgens Art. 58, Wet H. O.*)

W. G. Brill, geb. 10 Oct. 1811; N. Beets, geb. 13 Sept. 1814; B. J. Lintelo de Geer, geb. 12 Dec. 1816; J. I. Doedes, geb. 20 Nov. 1817; L. C. van Goudoever, geb. 6 Aug. 1820; C. M. Francken, geb. 7 Dec. 1820.

(*Volgens Art. 51 2de al., Wet H. O.*)

H. P. G. Quack, geb. 2 Jul. 1834; W. Koster, geb. 24 Oct. 1834; A. L. S. Gusserow, geb. 18 Jul. 1836; C. Pijnacker Hordijk, geb. 13 April 1847.

HOOGLEERAAR-TITULAIR.

(*Art. 112, Wet H. O.*)

J. P. Th. van der Lith, geb. 19 Sept. 1814.

HOOGLEERAREN

van de Instelling tot het opleiden van Leeraren voor het Hervormd Kerkgenootschap.

T. Cannegieter, (18 Nov. 1878). De leerstellige Godgeleerdheid, de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk en hare leerstellingen, het Nederlandsch Hervormd Kerkrecht.

E. H. van Leeuwen, (21 Jan. 1887). De bijbelsche Godgeleerdheid, de practische Godgeleerdheid met de daarbij vereischte oefeningen, de geschiedenis der Christelijke zending.

LECTOREN.

Dr. P. Q. Brondgeest, (benoemd bij Kon. besluit van 3 Aug. 1863, n°. 67 en 13 Oct. 1877, n°. 3). De physische diagnostiek, oefeningen in het gebruik van den keelspiegel, de kliniek der keelziekten, de chemische diagnostiek, de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer.

Dr. Th. Dentz, (benoemd bij Kon. besluit van 28 Sept. 1877, n°. 4). De tandheelkunde.

Dr. J. E. van der Meulen, (benoemd bij Kon. besluit van 21 Oct. 1877 n°. 23). De verbandleer, de operatieve chirurgie.

Dr. C. Winkler, (benoemd bij Kon. besluit van 4 Mei 1885, n°. 5). De psychiatrie.

PRIVAATDOCENTEN.

(toegelaten bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche zaken).

Mr. A. J. B. Rijke, (beschikking van 1 Oct. 1883, n°. 3521). Het notariaat en het fiscaal recht.

Dr. J. Lorié, (beschikking van 15 Mei 1884, n°. 1578). De palaeontologie. en (beschikking van 31 Mei 1888, n°. 1611), de mineralogie en geologie.

Dr. L. J. Morell, (beschikking van 16 Juli 1884, n°. 2301). De archaeologie en de geschiedenis der Grieksche kunst.

Dr. A. Huysman, (beschikking van 20 Mei 1886, n°. 1443). De oorheelkunde.

Dr. E. F. Kossmann, (beschikking van 13 Jan. 1887, n°. 100). De oud-Duitsche en Romaansche taal- en letterkunde.

Dr. L. Wirth, (beschikking van 2 Juli 1888, n°. 2005). De Hoogduitsche taal- en letterkunde.

Dr. M. Snellen, (beschikking van 29 Maart 1889, n°. 878). De meteorologie, het aardmagnetisme.

Dr. G. C. J. Vosmaer, (beschikking van 8 Mei 1889, n°. 1295). De zoölogie.

Dr. S. K. Hulshoff, (beschikking van 25 April 1890, n°. 1502'). De kinderziekten.

Dr. G. J. D. Mounier, (beschikking van 6 Oct. 1890). De mathematische theorie der levensverzekeringwetenschap.

Dr. M. L. Gutteling, (beschikking van 16 Maart 1892, n°. 1637°). De leer der huidziekten en syphilis.

Dr. J. C. Koningsberger, (beschikking van 25 Juni 1892, n°. 2902. De systematiek der Phanerogamen.

ASSISTENTEN voor het jaar 1892 bij de

Physiologie en Histologie	Bonno van Dijker (1 Mei 1891—20 Sept 1892). W. J. de Wilde, (1 Jan. 1892).
Anatomie	H. A. Laan, (1 Jan. 1892). J. Piekema. (14 Oct. 1892).
Pathologie	J. M. Baart de la Faille, (1 Aug. 1892).
Medische Kliniek	J. F. Langenbergh, (1 Jan. 1892).
Medische polikliniek	H. W. Schreuder, (1 Jan.—31 Mei 1892). J. Grijns, (1 Juni 1892).
Chirurgie	1ste assistent A. C. Ten Hove, (1 Jan. 1892), inwonend in het Ziekenhuis. 2de assistent G. Th. Walter, (1 Jan. 1892).
Chirurgische polikliniek	H. P. Bosscha, Volontair-assistent.
Gynaekologie en Obstetrie	1ste assistent B. Freriks, (1 Jan. 1885). 2de assistent P. Timmermans, (1 Aug. 1890), inwonend in het Ziekenhuis.
Gezondheidsleer	J. A. Vrijheid, (16 April 1887).
Pharmacie	B. Sjollema, (1 Jan. 1891).
Scheikunde (Leeuwenbergh)	Dr. L. E. O. de Visser, (1 Jan. 1889).
Scheikunde (de Hoogt)	Dr. A. J. A. Prange, (1 Jan. 1890).
Natuurkunde	J. H. Meerburg, (1 Jan. 1891).
Zoölogie	Dr. G. C. J. Vosmaer, (1 Jan. 1889).
Botanie	Dr. J. C. Koningsberger, (1 Mei 1889).
Oogheelkunde	Dr. H. Snellen, Jr., (1 Jan. 1890).
Tandheelkunde	A. A. T. W. Ledel, (1 Jan. 1892).

PEDELLEN.

N. Janssen, (1 Juli 1865).

J. N. de Kruijff, (1 Oct. 1866).

WETENSCHAPPELIJKE INRICHTINGEN EN VERZAMELINGEN.

Bibliotheek der Universiteit.

J. F. van Someren, *Bibliothecaris*, (benoemd bij ministerieële beschikking van 16 Maart 1889, n°. 750).

P. J. D. van Dokkum, *Conservator.*
J. Alblas, 1e *Amanuensis.*
J. D. C. van Dokkum, 2e *Amanuensis.*

Anatomisch Kabinet.

Prof. E. Rosenberg, *Directeur.*
I. L. A. Issels, *Prosector.*

Physiologisch Instituut.

Prof. Th. W. Engelmann, *Directeur.*
D. B. Kagenaar, *Amanuensis.*

Pathologisch Instituut

Prof. C. H. H. Spronck, *Directeur.*

Inrichting voor Tandheelkunde.

Dr. Th. Dentz, *Directeur.*

Museum voor Natuurlijke Historie.

Prof. A. A. W. Hubrecht, *Directeur.*
Mej. L. Schilthuis, *Conservatrix.*
J. G. de Groot, *Custos.*

Physisch Laboratorium.

Prof. V. A. Julius, *Directeur.*
M. P. Filbri, *Amanuensis.*

Chemisch Laboratorium „Leeuwenbergh".

Prof. E. Mulder, *Directeur.*
J. van Zanen, *Amanuensis.*

Chemisch Laboratorium aan de Hoogt.

Prof. H. C. Dibbits, *Directeur.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. H. Wefers Bettink, *Directeur.*

Hortus Botanicus en Botanisch Laboratorium.

Prof. N. W. P. Rauwenhoff, *Directeur.*
J. K. Budde, *Hortulanus.*
H. A. M. de Liefde, *Amanuensis.*

Astronomisch Observatorium.

Prof. J. A. C. Oudemans, *Directeur.*
C. Verloop Cz., *Amanuensis.*

Mineralogisch Instituut.

Prof. C. E. A. Wichmann, *Directeur.*

Ziekenhuis.

(Bij art. 7 van het Koninklijk besluit van 27 Maart 1817 is bepaald, dat het Collegie van Regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen zich met de Curatoren der Hoogeschool zal hebben te concerteeren, ten einde het Ziekenhuis op de geschiktste wijze tevens dienstbaar te maken aan het Akademisch klinisch onderwijs).

Dr. C. A. Lamping, *Directeur-Geneesheer.*
Dr. G. P. Wesselink, *tweede Geneesheer.*
Dr. J. E. van der Meulen, *Heelmeester.*
M. Henstedt, *eerste Apotheker.*
J. Krijnders, *Oeconoom.*

Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen.

Dr. A. Th. Moll, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. G. Luchtmans, *eerste Geneesheer.*
B. van Delden, *tweede Geneesheer.*
Dr. C. Winkler, *Buitengewoon Geneesheer.*
E. J. van de Hagt, *Secretaris-Penningmeester.*

Nederlandsch Gasthuis voor minvermogende en behoeftige Ooglijders.

Prof. H. Snellen, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. H. Snellen Jr., *Arts, inwonend Geneesheer.*
Dr. W. C. H. Nahmmacher, *Geneesheer.*
Dr. E. Krüger, *Geneesheer.*
J. M. Croockewit, *Assistent-Geneesheer.*

Koninklijk Nederlandsch Metorologisch Instituut.

Dr. M. Snellen, *Hoofd-Directeur.*
P. C. Visser, *Assistent Hoofd-Directeur en Secretaris.*

L. C. F. E. Engelenburg, *Tijdelijk Directeur der afdeeling Waarnemingen te land.*
W. van Bemmelen, *Assistent Directeur.*
K. F. G. Zaalberg, *Observator.*
P. F. baron van Heerdt, *Directeur der afdeeling Waarnemingen ter zee.*
M. E. B. I. Kluit, *Luit. ter zee 1e klasse, Assistent-Directeur der afdeeling Waarnemingen ter zee.*
L. Roosenburg, *Directeur der Filiaal-inrichting te Amsterdam.*
A. E. Arkenbout Schokker, *Directeur der Filiaal-inrichting te Rotterdam.*

JAARBOEK DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Redactie.

Prof. H. Snellen, *Rector-Magnificus tijdens het afgeloopen studiejaar.*
Prof. N. W. P. Rauwenhoff, *Archivaris van den Senaat.*
Prof. J. baron d'Aulnis de Bourouill, *Rechtskundig Lid.*

SERIES LECTIONUM

IN UNIVERSITATE RHENO-TRAIECTINA

Habendarum inde a die XX M. Septembris Anni MDCCCXCII usque ad ferias aestivas Anni MDCCCXCIII

RECTORE MAGNIFICO

JACOBO CRAMER.

In Facultate Theologica.

I. I. P. Valeton Iun. Historiam librorum Veteris Foederis tradet die lunae hora XI, die iovis hora II;
Exegesin librorum Veteris Foederis, diebus iovis et veneris hora I;
Historiam religionis Israëliticae, die veneris hora II;
Locos difficiliores V. T. cum provectioribus tractabit horis sibi auditoribusque commodis.

G. H. Lamers Philosophiam Religionis tradet diebus martis et iovis hora XI;
Historiam Religionum universalem, die iovis hora X;
Historiam doctrinae de Deo, die martis hora X;
Doctrinam morum, die mercurii hora XI.

I. Cramer Exegesin librorum Novi Foederis tradet diebus lunae et martis hora I;
Historiam dogmatum Religionis Christianae tractabit die mercurii hora I;
De Litteris Christianis primaevis aget diebus lunae et martis hora II.

H. G. Kleyn Encyclopaediam Theologiae tractabit die iovis hora IX;
Historiam Christianismi tradet die mercurii hora X, die veneris hora XI;
Archaeologiam Christianam tractabit die mercurii hora IX.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Theologiae Professores.

In Facultate Iuridica.

H. I. Hamaker Encyclopaediam Iuris tradet diebus lunae et martis hora XII;
Ius civile exponet die lunae hora XI, die mercurii horis II et XII;
Ius inter gentes privatum docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

I. d'Aulnis de Bourouill Oeconomiae politicae elementa et historiam tradet diebus lunae, martis et mercurii hora I;

Oeconomiae politicae capita selecta cum provectioribus tractabit horis sibi et auditoribus commodis;

Statistices methodum exponet die lunae hora XI;

Historiam Europae politicam enarrabit die iovis hora I.

M. S. Pols Ius Criminale docebit diebus iovis, veneris et saturni hora XI;

Methodum procedendi in causis criminalibus exponet diebus iovis et veneris hora XII.

I. de Louter Philosophiam iuris docebit diebus lunae et saturni hora IX;

Ius publicum Nederlandicum tradet diebus lunae, mercurii et saturni hora X;

Ius gentium exponet horis sibi et auditoribus commodis;

Ius, quod dicitur, administrativum Nederlandicum docebit die mercurii hora IX.

Guil. L. P. A. Molengraaff Ius mercatorium et maritimum docebit diebus martis et iovis hora X, die veneris hora IX;

Methodum procedendi in causis civilibus exponet die martis hora XI et die veneris hora X.

I. C. Naber Iustiniani institutiones interpretabitur diebus lunae, martis, mercurii et iovis hora XI;

Historiam iuris Romani tradet diebus mercurii et iovis hora X;

Ius Pandectarum candidatis iuris exponet horis sibi auditoribusque commodis.

A. I. B. Rijke Iuris Doctor, muneris notarii scientiam et ius fiscale in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, lectiones habebit et exercitationes practicas moderabitur diebus et horis postea indicandis.

Publice disputandi excercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

In Facultate Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

C. H. C. Grinwis docebit: Algebram superiorem, diebus iovis et veneris hora I;

Mechanicam theoreticam, diebus mercurii hora XI et veneris hora X;

Physicam mathematicam, diebus martis, mercurii et iovis hora X.

E. Mulder Chemiam organicam docebit diebus lunae, martis et mercurii hora IX;

Chemiam syntheticam et Thermo-chemiam, in provectiorum discipulorum usum, die iovis hora IX;

Experimenta in laboratorio chemico quotidie moderabitur.

N. Guil. P. Rauwenhoff docebit: Morphologiam generalem et Anatomiam Phanerogamarum deinde Cryptogamarum, diebus lunae, martis et mercurii hora X;

Capita selecta Botanices, in provectiorum usum, die mercurii hora I;

Biologiae plantarum elementa, die iovis hora I;

Exercitationibus microscopicis et phytographicis praeerit diebus lunae, martis, mercurii et veneris horis II—IV;

Provectiorum experimenta in laboratorio botanico quotidie moderabitur.

I. A. C. Oudemans docebit: Astronomiam popularem, diebus lunae et martis hora X;

Astronomiam theoreticam, diebus mercurii et iovis hora X;

Astronomiam theoreticam provectioribus destinatam, diebus martis et iovis hora XI;

Theoriam motus corporum coelestium, diebus lunae et mercurii hora XI;

Astronomiam practicam, die lunae hora I;

Instrumentorum astronomicorum usum explicabit et observandi exercitiis, favente tempestate, praeerit diebus et horis auditoribus commodis.

H. C. Dibbits docebit: Chemiam anorganicam, diebus iovis, veneris et saturni hora IX;

Chemiam theoreticam (Thermo-chemiam, alia), in provectiorum usum die martis hora IX;

Chemiam analyticam, die veneris hora XI;

De elementis minus frequentibus, in provectiorum usum, aget hora postea indicanda;

Chemiam practicam, diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris horis II—IV, saturni horis X—XII;

Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

H. Wefers Bettink Chemiam pharmaceuticam docebit die veneris horis X et I, die saturni hora IX;

Toxicologiam, diebus iovis hora XI;

Experimenta in laboratorio pharmaceutico quotidie moderabitur.

Pharmaciam (medicamenta quae dicuntur simplicia et galenica) die mercurii hora XI, diebus iovis et veneris hora IX.

Guil. Kapteijn docebit: Calculum integralem die lunae hora I et die martis hora XI;

Theoriam probabilitatis die lunae horis X et XI;

Geometriam analyticam, diebus martis et mercurii hora I.

C. E. A. Wichmann docebit: Mineralogiam generalem, diebus veneris et saturni hora X;

Geologiam et Palaeontologiam, diebus mercurii hora I et iovis hora X;
Exercitationibus mineralogicis et crystallographicis praeerit diebus mercurii et iovis horis II—IV;
Experimenta in laboratorio geologico quotidie moderabitur.

A. A. Guil. Hubrecht Zoologiam et Anatomiam comparatam docebit diebus martis hora I et iovis hora X;
Exercitationibus zootomicis praeerit diebus lunae et martis horis II—IV;
Capita selecta in provectiorum usum die iovis horis VIII—X pomeridianis;
Provectiorum experimentis in laboratorio zoologico quotidie praeerit.

V. A. Iulius Physicam experimentalem tradet diebus lunae, martis et mercurii hora XI;
Capita selecta Physicae experimentalis exponet diebus iovis et veneris hora XI;
Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

I. Lorié, Math. Mag., Phil. Nat. Doctor, Geologiam et Palaeontologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Palaeontologiam docebit hora postea indicanda.

M. Snellen, Math. Mag, Phil. Nat. Doctor, Meteorologiam et Magnetismum terrestrem in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Meteorologiae capita selecta docebit hora postea indicanda.

G. C. I. Vosmaer, Zool. et Bot. Doctor, Zoologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Capita selecta Morphologiae Vertebratorum tractabit die lunae hora I.

Guil. I. D. Mounier, Math. Mag. Phil. Nat. Doctor, doctrinae de vitae cautione theoriam mathematicam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, docebit:
Theoriam mathematicam praemiorum et calculum reservati, horis postea indicandis;
Calculum probabilitatis et statisticam mathematicam ratione habita applicationis ad vitae cautiones, hora postea indicanda;
Capita selecta theoriae provectioris cautionis vitae, reservationem periclitandi e. a., hora postea indicanda.

I. C. Koningsberger, Zool. et Bot. Doctor, Phanerogamarum systematicam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Capita selecta Systematices Phanerogamarum tractabit hora postea indicanda.

In Facultate Litterarum et Philosophiae.

H. van Herwerden lectiones de Litteris Graecis habebit diebus lunae et martis hora X, et die mercurii hora XI, interpretaturus e

comoedia quaedam et oratoribus Atticis; praeterea ex Homeri carminibus (ed. van Leeuwen et Mendes da Costa);

Artem metricam docebit die mercurii hora XII;

Litterarum Graecarum historiam enarrabit die martis hora XI;

Antiquitates Graecas tradet die lunae hora XI;

Candidatis Palaeographiam tradet domi suae, die iovis horis I—III.

I. A. Wijnne Historiam antiquam enarrabit die martis hora I, die mercurii hora X, die veneris hora X;

Historiam recentiorem, historiam patriae et geographiam politicam exponet die martis hora IX, die iovis horis X—XII;

Historiographiam Graecorum et Romanorum tradet die veneris hora XI.

H. E. Moltzer Grammaticam patriam docebit die iovis hora XII;

Poemata selecta medii aevi interpretabitur die mercurii horis I et II;

Historiam litterariam patriam enarrabit die martis hora II et die saturni hora X;

Hugenii Characteres explicabit die iovis hora IX;

Exercitationes palaeographicas moderabitur die saturni hora XI;

Stili praecepta tradet die saturni hora IX.

I. H. Gallée Capita selecta grammaticae linguarum Germanicarum tractabit cum provectioribus die mercurii hora II;

Grammaticae comparativae elementa tradet die iovis hora III;

Linguam Goticam, diebus lunae et iovis hora I;

Linguam Theodiscam medii aevi (W. Braune Althochd. Lesebuch), die veneris horis X—XII;

Antiquam Saxonum linguam (O. Behaghel Hêliand) tradet die iovis hora II;

Linguam Germano-Francicam Rheni inferioris tradet per priorem anni partem die mercurii hora I;

Lectiones de Litteris Anglo-Saxonicis habebit die veneris hora IX;

Historiam litterarum Theodiscarum saeculi IX^{i}—XI^{m} exponet post ferias hibernas die mercurii hora III;

Palaeographiam tradet domi suae horis postea indicandis.

M. Th. Houtsma Locos selectos e libris veteris Testamenti interpretabitur diebus lunae, martis et mercurii hora XI;

Antiquitates Israëlitarum explicabit diebus lunae et martis hora X;

Litterarum Hebraicarum historiam enarrabit post ferias hibernas die mercurii hora X;

Lectiones de litteris Aramaeis et Neo-Hebraicis habebit hora postea indicanda;

Linguae Arabicae elementa docebit horis auditoribus commodis.

B. H. C. C. van der Wyck Logicam et Metaphysicam docebit die veneris hora II;

Psychologiam, die veneris hora I;
Historiam Philosophiae antiquae, die saturni horis I et II.

I. van der Vliet interpretabitur Epistolas ad Atticum et Aeneidis lib. XI die martis hora II et die iovis hora X;
Doctrinam et historiam verbi Latini exponet die mercurii hora III;
Artem palaeographicam docebit die mercurii hora II;
Cum provectioribus leget Lucretium et Iuvenalem die saturni hora XI;
Antiquitates Romanas docebit die iovis hora XI, die veneris hora XII;
Capita selecta ex patrum Latinorum scriptis commentabitur horis sibi et auditoribus commodis;
Elementa linguae Sanscriticae docebit die martis hora III.

L. I. Morell, Litt. Hum. Doct. Phil. Theor. Mag., Archaeologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, capita selecta ex archaeologia et historia artis Graecae tractabit hora postea indicanda.

E. F. Kossmann, Phil. Theor. Doct., in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata;
Linguam historiamque litterariam Franco-Gallicam medii aevi tractabit;
Wolframi ab Eschenbach Willehalm (Guillaume d'Orenge) interpretabitur;
De Frederici Schiller vita et scriptis aget die saturni, horis postea indicandis.

L. Wirth, Phil. Doct. et bonarum artium Mag., in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, historiam »Scholae Romanticae" (Tieck, A. W. Schlegel, Fr. Schlegel, Fichte, Schleiermacher, Ritter, Schelling, Novalis, etc.) enarrabit diebus et horis postea indicandis.

In Facultate Medica.

T. Halbertsma Theoriam artis obstetriciae docebit die mercurii hora I;
Exercitationes clinicas in arte obstetricia et gynaecologia moderabitur et policlinico gynaecologico praeerit diebus lunae et veneris horis I—III;
Operationibus obstetriciis in pelvi facticia praeerit die mercurii hora II;
Operationes gynaecologicas in vivis instituet qualibet oblata occasione.

Th. Guil. Engelmann Physiologiam docebit diebus lunae et veneris horis X et XI, die martis hora II dimidiata;
Exercitationibus et experimentis physiologicis praeerit diebus martis et mercurii horis II—IV.

S. Talma Pathologiam et Therapiam specialem tradet diebus martis et mercurii hora IX;

Clinicen propaedeuticam docebit prioris semestris diebus lunae, veneris et saturni, alterius semestris diebus lunae et saturni hora IX ;
Exercitationes clinicas et therapeuticas moderabitur et policlinico medico praeerit diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris hora X

G. van Overbeek de Meijer Hygienen et Politiam medicam docebit die martis hora II dimidiata et die saturni hora II;
Medicinam forensem docebit die iovis hora II;
Exercitationes bacteriologicas cum aliis duodenis per alium mensem commilitonibus moderabitur diebus lunae, martis, iovis et saturni hora II—IV.

H. Snellen Ophthalmiatriam docebit propaedeuticam die iovis hora IX, theoreticam die veneris hora IX, clinicam die saturni horis IX en XI;
Operationibus in cadavere ophthalmiatricis praeerit qualibet oblata occasione;
Insuper Medicinae Candidatis patebunt Clinicae Exercitationes ophthalmoscopicae et microscopicae diebus iovis et veneris hora IV.

C. A. Pekelharing Histologiam docebit die iovis hora XI et I;
Chemiam physiologicam docebit die mercurii hora X et XI;
Exercitationes microscopicas moderabitur diebus lunae, iovis et veneris horis II—IV, exercitationes chemico-physiologicas diebus martis et mercurii horis II—IV;

Th. Guil. Engelmann en C. A. Pekelharing experimentis et indagationibus physiologicis in laboratorio physiologico quotidie praeerunt.

C. H. H. Spronck Pathologiam generalem docebit die martis hora IX, die saturni horis IX—XI;
Anatomen pathologicam exponet diebus mercurii, iovis et veneris hora III;
Sectionibus cadaverum praeerit quotidie hora XI:
Exercitationes pathologicas moderabitur diebus lunae et saturni horis III—V;
Indagationibus pathologicis provectiorum quotidie praeerit.

Aem. Rosenberg Anatomen tam systematicam, quam topographicam docebit die martis hora XI, die mercurii hora IX, die iovis hora X, die veneris hora IX et die saturni hora XI;
Exercitationes anatomicas practicas hiberno tempore moderabitur diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris hora II—IV;
Embryologiam docebit die veneris hora I.

F. A. Salzer Exercitationes clinicas et therapeuticas moderabitur diebus lunae, martis, iovis et veneris hora XI;
Policlinico chirurgico, in provectiorum usum, quotidie praeerit hora X;

Pathologiam et Therapiam chirurgicam specialem tradet die mercurii hora XI.

P. Q. Brondgeest, Medicinae Lector, Pharmacodynamicam et Toxicologiam medicam docebit diebus martis et veneris hora II;
Pharmacognosin, die martis hora X et die iovis hora IX;
Chemiam diagnosticam, die veneris hora IX;
Exercitationes policlinicas in morbis laryngis moderabitur et laryngoscopii usum docebit diebus lunae et mercurii hora IX.

Th. Dentz, Medicinae Lector, Policlinico odontiatrico praeerit simulque morbos dentium eorumque curationem exponet diebus lunae, mercurii et veneris hora IX; altero semestri etiam operationes odontiatricas in vivo et in ore facticio demonstrabit atque discentium exercitia moderabitur die iovis hora V;
Pathologiam et anatomen pathologicam dentium tradet die lunae hora vespertina VII dimidiata, iis autem, qui studiis imprimis odontologicis operam navare cupiunt, die mercurii hora vespertina VII.

I. E. van der Meulen, Medicinae Lector, Operationes chirurgicas in cadavere instituet, Aciurgiam i. e. indicationes et methodos operationum atque instrumentorum usum docebit, deligandi denique exercitia moderabitur die martis horis III—V et die iovis horis IV—VI dimidiata;
Clinicen propaedeuticam chirurgicam docebit die mercurii hora IV;
Clinicen chirurgicam, in provectiorum usum, docebit hora postea indicanda.

C. Winkler, Medicinae Lector, Psychiatriam docebit diebus lunae et saturni hora III.

A. Huysman, Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Otiatriam docebit die saturni hora X;
Operationes instituet qualibet oblata occasione.

S. K. Hulshoff, Medicinae Doctor, Paediatriam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata,
Exercitationes Clinicas in morbis infantum moderabitur die iovis hora IX;
Policlinico paediatrico praeerit die lunae hora II dimidiata.

M. S. Gutteling, Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Dermatologiam docebit die veneris hora IX.

T. Cannegieter, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,
Theologiam Dogmaticam tractabit die mercurii hora II, die veneris hora IX;

Historiam Ecclesiae Reformatae Nederlandicae eiusque dogmatum enarrabit die veneris horis X et III;

Iures ecclesiastici Reformati Nederlandici principia exponet die mercurii hora III.

E. H. van Leeuwen, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,

Theologiam Biblicam tractabit die martis hora X, die saturni hora IX;

Theologiam Practicam tractabit die saturni hora X, eandemque coniunctim cum Exercitationibus Homileticis invicem diebus mercurii et iovis hora vespertina VII;

Historiam Missionis Christianae enarrabit die martis hora IX.

BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ab hora XI ad horam IV unicuique patebit, exceptis diebus saturni per menses novembrem usque ad martium inclusum, quando hora X ad III, et feriarum tempore quando ab hora I ad horam III visitatores admittentur.

MUSEUM ANATOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM PHYSIOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant (Van Wijckskade).

MUSEUM HISTORIAE NATURALIS patebit die iovis et die saturni, ab hora X ad IV. Qui visere cupiunt custodem adeant (Hoogt, No. 159*a*).

LABORATORIUM PHYSICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM CHEMICUM (Leeuwenbergh) qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM CHEMICUM (Hoogt) qui visere cupiunt custodem adeant.

HORTUM BOTANICUM qui visere cupiunt hortulanum adeant.

LABORATORIUM BOTANICUM et MUSEUM BOTANICUM (Lange Nieuwstraat) qui visere cupiunt custodem adeant.

OBSERVATORIUM ASTRONOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM PHARMACEUTICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

MUSEUM GEOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

SERIES PROFESSORUM 1886—1892. [1])

Everardus Henricus van Leeuwen, anno MDCCCXXXIII die XIV mensis Martii in oppido Zalt-Bommel natus; anno MDCCCLII Universitatis Ultrajectinae discipulus factus, atque anno MDCCCLIX litterarum humaniorum candidatus et theologiae doctor inde profectus; deinde in pago Vreeland atque in oppidis Vlissingen, Vlaardingen et Zutphen Verbi Divini minister, anno MDCCCLXXXVI a Synodo Ecclesiae Reformatae Nederlandicae nominatus est Theologiae Professor, qui doceret in Universitate Ultrajectina Theologiam Biblicam, Theologiam Practicam, et Historiam Missionis Christianae, ibique anno MDCCCLXXXVII die XXI mensis Januarii oratione „De studie der Bijbelsche Godgeleerdheid en haar vernieuwd belang voor den Evangeliedienaar" inscripta, laborum academicorum initium fecit.

Victor Augustinus Julius, natus Ultraiecti die 11 m. Mai 1851; gradum matheseos magistri et philosophiae naturalis doctoris in Universitate Ultraiectina accepit, die 24 m. Jan. a. 1873; praeceptor scientiae naturalis in Schola Maiore Publica Roermondensi (1872—1877); deinde eiusdem scientiae professor in Academia Militari, quae Bredae est (1877—1886), deinde eiusdem Scientiae praeceptor in Schola Maiore oppidi Delft (1886—1888) denique d. 28 m. Jun. 1888 creatus professor Scientiae naturalis practicae, Geographiae physicae et meteorologiae in Academia Ultraiectina. Munus auspicatus est oratione habita, quae inscribitur: Leges et coniecturae ad naturae scientiam pertinentes, d. 21 m. Sept. a. 1888.

Carolus Henricus Hubertus Spronck, natus in pago Beek, provinciae Limburg, die 8 m. Febr. 1858; creatus Lector scientiae Anatomicae in Universitate Ultraiectina d. 19 m. Febr. 1886; gradum doctoris Medicinae in Universitate Amstelodamensi adeptus est die 7 m. Oct. 1886. Creatus professor Pathologiae et Anatomiae pathologicae in Univ. Ultrai. d. 21 m. Jun. 1888. Munus iniit oratione habita de: Immortalitate in rerum natura viva, quam recitavit d. 24 m. Sept. 1888.

1) Vervolg van het in 1886 uitgegeven Album Academicum.

Henricus Gerardus Kleijn, Lugduno-Batavus, nat. d. VII Nov. 1859, Theologiae et Literarum Semiticarum Doctor. E pago Hooge Zwaluwe, ubi, ut antea 1884—1889 in pago Wijngaarden, Ecclesiae Reformatae Minister fuit huc evocatus ad Encyclopaediam Theologiae, Historiam Christianismi et Archaeologiam Christianam tradendas professor Theologiae, hoc munus auspicatus est d. 25 Sept. 1888 oratione cui titulus: De Christelijke archaeologie in hare verhouding tot de geschiedenis des Christendoms.

Aemilius Woldemarus Rosenberg, natus in pago Tennern, provinciae Livoniae Russicae die 7. m. Mai 1842. Gradum doctoris medicinae in Universitate Dorpatensi adeptus est a. 1868. Professor ordinarius Anatomiae comparatae et historiae evolutionis in Universitate Dorpatensi 1878—1888. Die 21. m. Jun. 1888 creatus est Professor scientiae Anatomicae in Academia Ultrajectina. Quod munus die 28 m. Septemb. 1888 iniit oratione habita: »Eine vergleichende Beurtheilung der verschiedenen Richtungen in der Anatomie des Menschen."

Martinus Theodorus Houtsma, natus die 15 mensis Januarii A. 1851 in pago Irnsum, Frisius. Munus Adjutoris Interpretis Legati Warneriani accepit die 16 mensis Martii A. 1874 et gradum Doctoris Theologiae adeptus est die 8 mensis Maii A. 1875 in Academia Lugduno-Batava. Anno 1885 (Kal. April.) creatus est Lector linguarum Persicarum et Turcicarum in eadem Universitate, ubi inde a die 16 m. Aprilis A. 1889 insuper docuit Instituta Islamismi. Anni 1890 die 10 mensis Martii Trajectum ad Rhenum vocatus ad munus Professoris linguae Hebraicae et Antiquitatum Israëliterum obeuundum orationem inauguralem habuit die 14 mensis Maji ejusdem anni „de linguae Hebraicae studio."

Bernardus Henricus Cornelius Carolus van der Wijck, natus est in oppido Gorinchem, anno 1836. In Gymnasio Ultrajectino ad curriculum academicum praeparatus, Academicas Scholas Trajecti ad Rhenum ab anno 1854 usque ad annum 1859 frequentavit. Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct. honoris causa creatus est anno 1863 ab Academia Ultrajectina eodemque anno in Academia Groningana munus Professoris ordinarii in Facultate Philosophiae Theoreticae et Litterarum Humaniorum suscepit. Anno 1890 viro Clarissimo Opzoomer in Academia Ultrajectina a Rege Augustissimo successor creatus est. In hac Academia Ultrajectina officium auspicatus est d. 17 m. Sept. 1890, paulo post orationem inauguralem habuit „de fontibus et limitibus notionum" d. 6 m. Oct. 1890.

Fredericus Adalbertus Salzer, Austriacus, natus Vindobonae die 13 m. Maji 1858, promotus ad gradum doctoris universae medicinae Universitatis Vindobonensis die 29 m. Julii 1882; Adiutor Clinicae chirurgicae Vindobonensis 1884—1890; creatus chirurgiae professor in Universitate Ultrajectina mense Majo 1890, quod munus auspicatus est oratione habita quae inscribitur »über Wege und Ziele klinischer Chirurgie" die XXIX. m. Sept. 1890.

Joannes van der Vliet, natus in pago Reeuwijk prope Goudam d. 24 m. Apr. a. 1847. Gradum doctoris litterarum humaniorum et philosophiae theoreticae magistri in Univ. Lugduno-Batavo accepit d. 27 m. Jun. a. 1874. Rector Scholarum Latinarum in oppido Zalt-Bommel 1874—1876; conrector Gymnasii Assensis Drenthini (1876—1878), conrector Gymnasii Harlemensis 1878—1891. Linguae Sanscriticae docendae in Univ. Amstelodamensi veniam impetravit a. 18 m. Oct. 1890. Creatus Linguae Latinae et Antiquitatum Romanarum professor in Univ. Ultrai. d. 13 m. Mai 1891. Orationem inauguralem habuit die 18 m. Sept. 1891, cui titulus: *Athenae et Hierosolyma.* Linguae Sanscriticae institutio ei mandata est die 9 m. Apr. 1892.

AANTAL STUDENTEN

INGESCHREVEN AAN

DE RIJKS-UNIVERSITEIT te UTRECHT

gedurende het studiejaar 1891—1892.

TUDIEJAAR.	FACULTEIT VAN					TOTAAL.
	Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte.	
. . . . .	42	18	34	19	4	117
e	24	19	36	11	5	95
. . . . .	22	27	30	9	7	95
. . . . .	19	6	34	7	3	69
. . . . .	4	5	38	4	7	58
. . . . .	7	1	32	3	3	46
le.	2	1	20	3		26
e		1	13		1	15
le		2	6		1	9
. . . . .	1		3			4
. . . . .			1	1		2
de			1			1
ıde			2			2
. . . . .	121	80	250	57	31	539
; onderwijs .	121	80	250	57	31	539
ı.			13	27	3	43
. . . . .			17	15		32
. . . . .	121 [1])	80	280	99	34	614 [2])

Duitschers en Hongaren. 2) 11 Dames.

de vergelijking van deze getallen met de opgaven van den Studenten-
ık voor 1892 vindt men de volgende verschillen:

Ingeschreven:

	Bij den Rector Magnificus.	Volgens den Studenten-Almanak 1892
;anten.	121	125
ı	80	155
. . . .	280	299
phen	99	106
oren	34	35
	614	721

it verschil vergelijk verslag blz. 56.

Naamlijst

DER VOOR DE EERSTE MAAL

INGESCHREVENE STUDENTEN,

in den Cursus 1891—92. [1])

Datum van inschrijving.	Naam en Voornaam.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboort plaats.
1891.				
16 Sept.	H. P. B. Plomp.	J.	1872	Zuijlen.
»	H. F. H. Wilbrink Hoitsema.	J.	1871	Amsterdan
»	A. L. F. de Kock.	J.	1871	den Haag.
»	W. J. v. Beeck Calkoen.	J.	1871	Utrecht.
»	A. W. K. de Jong.	Ph.	1871	Utrecht.
»	C. Horsman.	Ph.	1873	Amsterdar
»	J. Broek.	M.	1870	Meppel.
»	A. G. A. van Rappard.	J.	1871	Arnhem.
17 Sept.	H. J. Nieboer.	Ph.	1873	Hengeloo.
»	H. F. Nierstrasz.	Ph.	1872	Rotterdam.
»	W. S. Kalma.	M.	1871	Losdorp.
»	L. A. M. Riemens.	M.	1869	Soerabaija.
»	C. Hartog.	M.	1872	Sliedrecht.
»	O. Hoogenbrug.	Th.	1872	Jorwerd.
18 Sept.	A. Oosterbaan.	Ph.	1872	Giethoorn.
»	A. G. H. van Hoogehuijze.	Th.	1871	Heinoo.
»	H. Smelt.	Th.	1871	Vriezenveer
»	W. G. van Leeuwen.	Th.	1871	Arnhem.
19 Sept.	A. W. Ausems.	M.	1871	Driel bij Ar
»	K. Stammes.	Ph.	1871	Schagen.
»	P. van Wolframsdorff.	M.	1872	Dinxperloo.
»	J. H. Roelants.	M.	1872	Schiedam.
»	A. Smits.	Ph.	1870	Woerden.
21 Sept.	W. C. Klaassen.	Ph.	1871	Halmaheira O. I.
»	W. A. van Zijst.	J.	1873	Wijk bij Du stede.
»	J. P. de Bie.	Th.	1871	Rotterdam.
22 Sept.	A. J. Wartena.	Th.	1872	Doesburg.
»	J. Lammerts van Bueren.	Th.	1872	Utrecht.
23 Sept.	W. A. F. Bastiaanse.	L.	1868	Utrecht.
»	D. J. van Driesum.	Ph.	1869	Leeuwarde
»	A. A. Sheeman.	J.	1871	Hoogezand.

1) Door de letters: M., Th., J., Ph. en L. worden de faculteiten van *Geneeskunde, Godgeleerd* *Rechtsgeleerdheid, Wis- en Natuurkunde, Letteren en Wijsbegeerte* aangeduid.

Datum van inschrijving.	Naam en Voornaam.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorte-plaats.
23 Sept.	P. A. de Wilde.	M.	1872	NieuweTonge.
»	J. L. van Os.	L.	1872	Hilversum.
»	J. F, A. Pool.	Ph.	1872	Samarang.
»	J. C. van Hoeve.	Th.	1868	Hoorn.
»	J. J. Homburg.	Th.	1869	Middelburg.
24 Sept.	J. A. Wensinck.	Th.	1869	Zutphen.
»	J. C. B Eykman.	Th.	1871	Koudekerke.
25 Sept	G. H. C. van Lennep.	M.	1870	Zeist.
»	C. de Wilde.	J.	1871	Utrecht.
»	W. H. M. Werker.	J.	1871	Utrecht.
»	C. van der Hoeven.	Th.	1868	Rotterdam.
»	L. A. Rademaker.	Th.	1872	Sneek.
»	J. Brinkhorst.	Th.	1868	Ellecom.
»	N. P. E. G. van Uchelen.	Th.	1870	Harderwijk.
»	E. T. K. Steller.	Th.	1870	Maganatoe N. O. I.
26 Sept.	J. M. Baart de la Faille.	M.	1867	Leeuwarden.
»	H. A. Lorentz.	J.	1871	Oudewater.
»	J. de Puij.	Th.	1870	Sexbierum.
»	J. L. Wennink.	M.	1872	Oldenzaal.
28 Sept.	P. van der Linden.	Th.	1871	Oud-Beijerland
»	J. Langman.	Th.	1871	Steenwijk.
29 Sept.	L. D. de Jong Schouwenburg.	Th.	1872	Amsterdam.
»	N. D. Stutterheim.	Th.	1873	Middelburg.
30 Sept.	A. M. J. H. R. Piters.	M.	1872	Eijsden.
»	A. J. H. Eijken.	Ph.	1871	Bantjermassin (Borneo).
2 Oct.	W. H. Weeda.	Th.	1872	Heineoord.
»	J. W. Alingh.	M.	1870	Winschoten.
»	J. Th. Wanting.	Ph.	1869	Utrecht.
»	N. P. van Rechteren Altena.	L.	1870	Nichtevecht.
3 Oct.	D. J. K. Wetselaar.	Ph.	1870	Padang N. I.
6 Oct.	A. de Visser.	Th.	1871	Dordrecht.
»	O. Groenewoud.	Th.	1871	Harlingen.
8 Oct.	J. Boer.	M.	1872	Oudewater.
»	H. G. Hamaker.	M.	1872	Leiden.
»	J. M. Croonen.	M.	1872	Tubbergen.
»	E. Th. Fijnvandraat.	M.	1870	Zwartsluis.
»	L. Alma.	L.	1872	Sneek.
»	B. van Selms.	Ph.	1873	Woerden.
»	L. C. G. Douwes Dekker.	Ph.	1871	Bodegraven.
»	A. A. de Veer.	J.	1871	Hagestein.
»	D. A. van Krevelen.	Th.	1872	Rotterdam.
»	H. Stegenga.	Th.	1871	Scharl.
»	L. J. Wesseldijk.	Th.	1870	Lochem.
0 Oct.	A. Dekker.	Th.	1868	Groot Ammers
3 Oct.	P. Lammers.	J.	1872	Oerlinghausen
»	W. C. P. Toewater.	J.	1872	Coevorden.

Datum van inschrijving.	Naam en Voornaam.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorte jaar.
13 Oct.	F. F. H. Westerman.	M.	1869	IJsselstein.
»	A. Griffijn.	Th.	1870	Rotterdam.
»	E. H. van Leeuwen.	J.	1873	Vlaardinger
»	F. J. P Moquette	M.	1871	Hykersmild
»	N. H. van der Lee.	M.	1871	den Haag.
»	G. J. W. Koolemans Beijnen.	M.	1871	Willeskop.
»	C. J. W. Heintz.	J.	1869	Leiden.
»	A. F. Heijl.	M.	1871	BanjoeWan
»	M. de Jong.	Th.	1867	Raard.
15 Oct.	D. Gerretsen.	Th.	1873	Oosterbieru
»	T. Hoekstra.	Th.	1871	Franeker.
»	M. J. Beukenhorst	Th.	1873	Winterswijl
»	R. Piekema.	M.	1872	Arnhem.
16 Oct.	F. Nagel.	M.	1853	Cleve.
»	A. H. M. Seipgens.	M.	1867	Roermond
»	K. Spielvogel.	M.	1854	Woldenburg
»	A. de Smitt.	M.	1867	Amsterdam.
»	E. Cassuto.	M.	1874	Amsterdam.
»	W. P. Mulié.	M.	1870	Leiden.
21 Oct.	A. Schilham.	M.	1871	's Heer Aren kerke.
»	H. J. Hooft Graafland.	J.	1871	Jutfaas.
23 Oct.	G. M. Stolte.	M.	1871	den Haag.
»	G. H. Cramer.	M.	1873	Woudenber
»	F. G. H. Michiels v. Kessenich.	J.	1866	Leeuwarder
»	J. Planteijdt.	M.	1870	Egmond a. Z
27 Oct.	B J. Bolwerk.	Th.	1870	Utrecht.
»	A. van Meerten.	Ph	1874	Utrecht.
»	S. E. Boorsma.	Ph.	1872	Katwijk a. Z
28 Oct.	E. J. van Coevorden.	M.	1870	Hoogeveen.
»	M. W. J. den Berger.	M.	1873	Buitenzorg.
29 Oct.	C. J. Breunissen.	M.	1863	Elst.
»	L. Blitz.	M.	1869	Amsterdam
»	Ch. Cohen.	M.	1868	Haarlem.
»	H. J. D. Hellendoorn,	M.	1864	Toeban.
»	Mej. H. J. C. van Laak.	M.	1869	Nieuw Hel
»	Mej. Th. C. E. Olivier.	Ph.	1860	Leiden.
»	H. J. Stam.	Ph.	1867	Arnhem.
»	H. J. Thoman.	M.	1854	Amsterdam
30 Oct.	H. E. G. van de Meene.	Th	1872	Doetinchem
»	A. Beijschlag.	Th.	1867	Freimersh
5 Nov.	C. Haas.	Th.	1869	Barmen.
»	R. Labouchère.	J.	1870	Zeist.
»	K. Nagij.	Th.	1868	Kis-Borosn
»	A. Pleijsier.	M.	1867	Schevening
»	D. Patonay.	Th.	1869	Nagy Kör
»	E. Rahm.	Th.	1866	Heiligenmo schel.

Datum van inschrijving.	Naam en Voornaam.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorte-plaats.
Nov.	J. H. A. Schowalter.	Th.	1870	Neustadt.
»	W. Theisinger.	Th.	1867	Gumbsweiler.
Nov.	A. Jekel.	Ph.	1871	Utrecht.
Nov.	A. van Geldere.	M.	1867	Amsterdam.
»	R. Klinger.	M.	1864	Rochlitz.
»	J. van Dam.	L.	1871	Wageningen.
»	G. F. G. de Bruijn.	Ph.	1858	Rotterdam.
»	A. de Weerd.	M.	1855	Nieuwe Pekela
»	J. Aaltsz.	M.	1864	Vianen.
Nov.	R. van der Laan.	Ph.	1864	Veendam.
Nov.	L. Meijboom.	M.	1869	den Haag.
Nov.	W. Wagenaar.	M.	1872	Utrecht.
Dec.	J. W. Roeloffs.	M.	1862	Nieuwenhoven
Dec.	L. A. Wouters.	Ph.	1871	Utrecht.
»	E. J. Hamburger.	M.	1873	Alkmaar.
»	L. E. Papelard.	M.	1859	Amsterdam.
1892.				
Jan.	F. H. Weber.	L.	1865	South Africa.
Maart	S. Meijer.	M.	1869	Amsterdam.
»	J. Mulié.	M.	1860	Leiden.
April.	L. L. van Rossum.	Ph.	1871	Geldermalsum
Mei.	G. Brink.	Ph.	1855	Amsterdam.

III. Wetten en Besluiten betreffende het Hooger Onderwijs.

Bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal is ingediend een wetsontwerp tot wijziging van de wet van 25 December 1878, (Staatsblad n°. 222), tot regeling der voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van Arts, Tandmeester, Apotheker, Vroedvrouw en Apothekersbediende.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

TE

UTRECHT.

1893—1894.

UTRECHT — 1893.
Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie"
J. VAN DRUTEN.

Voor belangstellenden in de geschiedenis der Utrechtsche Universiteit, die de Jaarboeken van den aanvang af compleet wenschen te bezitten, wordt daartoe tijdelijk, zoolang de voorraad zulks toelaat, de gelegenheid aangeboden tegen onderstaanden zeer billijken prijs:

Een compleet stel van 15 Jaarg. (1877/78-1892/93) à f 13.50.
Afzonderlijke Jaargangen ter completeering, per Ex. à f 1.50.

Na 1 December 1893 worden de Jaarboeken weder slechts tegen den oorspronkelijken prijs bij uitgaaf afgeleverd.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

TE

UTRECHT.

1893—1894.

UTRECHT — 1893.
Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie"
J. VAN DRUTEN.

INHOUD.

I. Bijdragen tot de geschiedenis der Universiteit over 1892/93.

II. Staat der Universiteit op 19 September 1893.

III. Wetten en Besluiten betreffende het Hooger Onderwijs.

I. Bijdragen tot de geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht.

1892—93.

REDEVOERING,

uitgesproken op den 24sten Maart 1893

DOOR

Dr. J. CRAMER,

RECTOR MAGNIFICUS DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Hooggeachte Vergadering,

Onder de talrijke door *Semler* ons nagelaten werken is er zeker geen van meer beteekenis, geen van verder reikende gevolgen, dan zijn werk over het vrije onderzoek van den Kanon. Groot was de aanstoot, dien het in de luthersche wereld gaf. Menige heterodoxe meening ten opzichte van de H. Schriften had men reeds, ook van *Semler*, gehoord. Maar dat de protestantsche theoloog recht had om het dogme van den Kanon zelf aan te tasten, en al de kanonieke boeken aan een wetenschappelijk onderzoek te onderwerpen, dat was nog nooit zoo stout uitgesproken. Toch kon *Semler* zich op voorgangers beroepen, die van dat recht vrijelijk hadden gebruik gemaakt. Niemand minder dan *Luther* had zich de vrijheid veroorloofd om critiek te oefenen op den door de Kerk hem overgeleverden Kanon, aan enkele geschriften hun kanoniek gezag te betwisten, en tegenover hen, die hem Schriftuur-plaatsen voor de voeten wierpen, zich te beroepen op Hem, die meer was dan de Schrift.

Zóó had *Luther* gesproken. Maar het duurde niet lang, of men rekende zulke woorden tot die, voor welke de groote Hervormer vergeving noodig had. Weldra vond men het niet alleen hoogst gevaarlijk tegenover Rome, maar ook ten eenenmale ongeoorloofd, om in twijfel te trekken wat de Kerk aangaande de Schrift had geleerd. Van „Gods Woord", leerde men, mocht geen tittel of jota

vallen. Goddelijke boeken mochten niet met gewoon-menschelijke geschriften gelijk gesteld worden. De critiek moest zwijgen, als God gesproken had.

Het behoort zeker tot de verdiensten van *Semler*, dat hij door zulke groote woorden zich niet heeft laten weerhouden om te doen, waartoe zijne overtuiging hem drong. Hij begreep, en terecht, dat hoe goddelijk de inhoud van een geschrift ook mocht wezen, het toch als geschrift een werk van menschen is, en daarom aan de wetten der historische critiek onderworpen. IJdel is dan ook de tegenstand geweest, die den aanvaller geboden werd. De waarheid was te machtig. Voet voor voet moest men wijken. Het éene offer na het andere werd gebracht, om toch het voornaamste in zijne onaantastbaarheid te redden. Maar te vergeefs. De critiek bleef bij haar beginsel: wat menschelijk is, behoort tot mijn gebied. Toen heeft men, om aan den greep dier eenvoudige waarheid te ontkomen, onderscheid gaan maken tusschen inhoud en vorm. Men liet de critiek vrij, waar het den vorm der Nieuw-Testamentische boeken gold, maar legde haar het zwijgen op, zoodra er sprake was van haren goddelijken, geïnspireerden inhoud. Wij hebben — zoo redeneerde men — den kostelijken schat in aarden vaten; wij hebben Gods Woord in menschelijke vormen! Stel u tevreden, gij onbarmhartige critiek! met de menschelijke vormen; maar laat ons het Woord Gods. Des noods geven wij u het geschiedkundige, voor een groot deel althans, prijs. Maar de leer, neen, die willen wij voor geen prijs missen, daar komt gij niet aan, die is en blijft voor ons het geïnspireerde Woord van God.

Lang heeft men in de meening verkeerd, dat zóó de buitenwerken gerust konden worden prijs gegeven, daar immers de vesting zelve behouden bleef. Maar het is een droom gebleken. Wat is een inhoud zonder vorm?

En wat is een vorm zonder inhoud? Het ééne kan het andere niet missen. Onmogelijk is het, geschiedenis en leer zóó van elkander te scheiden, dat het ééne een object is van de critiek, en het andere boven de critiek is verheven. Is niet de persoon van Jezus Christus eene geschiedkundige figuur, en is hij niet tevens de hoofdinhoud der Christelijke leer? Daarenboven, wat tot de Christelijke leer behoort, zal toch wel de geschiedenis moeten leeren. Maar dan is het immers hoogst bedenkelijk, geschiedenis en leer als het menschelijke en het goddelijke tegenover elkander te plaatsen? Men kan toch het goddelijk gezag niet afhankelijk maken van menschelijk onderzoek, of, gelijk de oude godgeleerden zich uitdrukten, de fides divina niet bouwen op de fides humana?

Zoo bleef er niets anders over — en het wordt tegenwoordig door tal van godgeleerden van allerlei richting volmondig erkend — dan het onderzoek van de Schriften des N. Testaments vrij te laten in den ruimsten zin van het woord. Of de tekst dier geschriften in den loop der eeuwen verandering heeft ondergaan, en of het mogelijk is, door middel van handschriften of andere getuigen, zoo noodig door conjecturen, hem te herstellen in zijn oorspronkelijken vorm; of de geschriften werkelijk afkomstig zijn uit den tijd, waarin zij geplaatst zijn, of van de personen, aan wie zij zijn toegeschreven; wat de auteurs met hunne geschriften hebben bedoeld en bij hun schrijven hebben gedacht; of zij op geschiedkundig en leerstellig gebied met elkander overeenstemmen of van elkander verschillen; of hunne voorstellingen zijn gevormd op het gebied des geloofs, of van buiten af, door vreemden invloed, hun deel zijn geworden — dat alles behoort tot het terrein van het wetenschappelijk onderzoek.

Van hoog belang mag dan de vraag worden genoemd: wat is het Nieuwe Testament thans nog voor den theoloog

van onze dagen, die aan de historische critiek alle recht laat wedervaren? Heeft het nog wel zooveel waarde voor hem als vroeger? Er is een tijd geweest, dat de locus de Sacra Scriptura, om met *Gaussen* te spreken, het dogme der dogmen was; nu vraagt men elkander, of er eigenlijk wel van een dogme van de Schrift sprake kan zijn.

't Is niet te ontkennen, dat onze Wet op het Hooger Onderwijs tot deze en dergelijke vragen aanleiding geeft. Terwijl vroeger gesproken werd van de Inleiding in de boeken des Nieuwen Testaments, is het nu de oud-christelijke letterkunde, die onderwezen moet worden. Wat men met die verandering op het oog had, is duidelijk. In overeenstemming met het aangenomen beginsel om de godgeleerde faculteit vrij te maken van de Hervormde Kerk, wilde men zelfs den schijn vermijden, alsof men den theoloog aan den oudtijds door haar van Rome overgenomen Kanon wilde binden. De godgeleerde wetenschap, zooals die aan onze Universiteiten onderwezen wordt, kent geen bindenden Kanon. Zij kent slechts een Nieuw Testament als deel der oud-christelijke letterkunde.

Hoe hoog echter dat Nieuwe Testament, ook al is het slechts een deel der oud-christelijke letterkunde, wordt geschat, blijkt hieruit, dat bepaaldelijk de uitlegging van het Nieuwe Testament als leervak wordt genoemd. Van eene uitlegging van de Apocriefen of van de schriften der apostolische Vaders, om niets anders te noemen, wordt niet gerept. Alleen het Nieuwe Testament heeft het voorrecht van te worden aangewezen als object van exegetisch onderzoek. Is dat eene inconsequentie? Is dat in strijd met het encyclopaedisch beginsel, dat aan onze Wet ten grondslag ligt?

Het encyclopaedisch beginsel! M. H., ik weet wel, dat de theologische faculteit met de juridische de eer geniet

van eene encyclopaedie te bezitten. Maar of daarom een encyclopaedisch beginsel kan gezegd worden onze wetgevers geleid te hebben, ik weet het niet, en eerlijk gezegd, het boezemt mij ook weinig belang in. Hoe gewichtig encyclopaedische vragen ook mogen zijn om het verband tusschen de verschillende leervakken te leeren kennen, en, zoo mogelijk, het beginsel te vinden, waaruit zij alle kunnen worden afgeleid — dit zoo mogelijk mag niet uit het oog verloren worden. Geene zucht om alles tot één beginsel terug te brengen mag leiden tot afsnijding van een leervak, dat nu eenmaal in de theologie van onze dagen niet kan worden gemist. Alle eer aan de logica! Maar hier zie ik liever inconsequentie dan miskenning van de behoeften van onzen tijd. Nu eens zal dit, dan dat op den voorgrond treden. Soms zal een leervak kunnen wegvallen, dikwijls ook eene nieuwe zelfstandig geworden wetenschap de algemeene aandacht vragen. Zóó is het in alle faculteiten; zóó is het ook in de theologische faculteit.

Welnu, laat ons dan den wetgever niet hard vallen, lat hij minder de logica dan de eischen des tijds heeft eraadpleegd. Laat ons liever hem dankbaar zijn, dat hij ie eischen zoo goed heeft begrepen!

Ik denk hier weder bepaald aan het Nieuwe Testament. ler die met de oud-christelijke letterkunde bekend is, et, dat uit een godsdienstig oogpunt het N. Testament schoonste is, dat die letterkunde heeft voortgebracht. ;en wij al aan de Christelijke Kerk geene onfeilbaarl toekennen in het vormen van den Nieuw-Testamenten Kanon, dit moet tot hare eer gezegd worden, dat net grooten takt is te werk gegaan, en over het neen het beste voor ons bewaard heeft. Veel is in atste jaren gevonden, wat eeuwen lang verborgen Maar iedere nieuwe vondst — het wordt door allen temd — stelt de geheel eenige voortreffelijkheid van

het Nieuwe Testament in steeds helderder licht. Er zijn onder de oude niet-kanonieke geschriften enkele, die het uit een letterkundig oogpunt winnen, die schooner zijn van vorm en in beter grieksch geschreven zijn. Ook vindt men hier en daar treffende gedachten, die als bloemlezing in ons Nieuw Testament niet zouden misplaatst zijn. Maar over het geheel missen zij die frischheid, die oorspronkelijkheid, die eenvoudigheid, die zeggingskracht, dien rijkdom van gedachten, die ons N. Testament kenmerken. Vooral echter is het het g o d s d i e n s t i g gehalte, waardoor het uitmunt. Eigenlijk is vergelijking hier niet mogelijk. Om nu van de Evangeliën niet te spreken, waarin ons het beeld van Jezus op onnavolgbare wijze geteekend wordt, zóódat ons godsdienstig gevoel in zijn diepsten grond wordt getroffen, er zijn bladzijden bij Johannes en Paulus, voor welke wij al de niet-kanonieke voortbrengselen der oud-christelijke letterkunde, uit een godsdienstig oogpunt, gaarne zouden willen missen. Hoe dat te verklaren is, onderzoeken wij thans niet. Ik constateer slechts het feit; en kan daarom niet anders dan toejuichen, dat juist de exegese van het Nieuwe Testament een afzonderlijk leervak gebleven is. De wetgever heeft daardoor getoond het onderscheid te kennen tusschen de letterkundige en tusschen de godgeleerde faculteit. Daar het hem blijkbaar om het godsdienstige leven te doen was, en wel zooals het zich in een Christen-land openbaart, heeft hij ook het leeuwendeel gegeven aan hetgeen, naar de getuigenis der gansche Christenheid, het classieke boek van den godsdienst mag heeten: het Nieuwe Testament.

Maar het is mijn doel niet, mij in encyclopaedische vragen te verdiepen. Er zijn andere, die voor onzen tijd van meer belang zijn. En daaronder mag de reeds door mij geopperde vraag wel het eerst genoemd worden:

Welke beteekenis heeft het Nieuwe Testament voor den theoloog van onzen tijd?

Ik zeg: voor den theoloog, niet: voor de gemeente. Wil ik hiermede scheiding gemaakt hebben tusschen theologie en gemeente? Niet in het minst. Daarvoor ben ik te diep overtuigd, dat er geene theologie meer zou wezen, als er geene gemeente meer was. Alleen om de gemeente bestaat de theologie. Dwaas zou het dus zijn van den theoloog, de gemeente uit het oog te verliezen, en zich om hare behoeften volstrekt niet te bekommeren; even dwaas als het zijn zou van den jurist, om bij de beoefening zijner wetenschap alleen een platonischen staat zich voor oogen te stellen.

Allerminst mag de theoloog onderscheid maken tusschen esoterische en exoterische wetenschap. Al vreest hij dat de groote meerderheid, om allerlei redenen, de resultaten van zijn onderzoek niet zal kunnen aanvaarden, hij moet toch de overtuiging hebben, dat er gevonden worden die ze wel kunnen aanvaarden, zoo niet terstond, dan toch later. Hij moet kunnen gelooven, dat hetgeen hij als waar heeft leeren kennen, ten slotte der gemeente ten goede zal komen.

Maar dat te gelooven, is gansch wat anders, dan bij zijne onderzoekingen uit te gaan van de vraag: wat zal het geven voor de gemeente? Men kan den bloei der gemeente op het oog hebben, zonder te vragen of de gemeente terstond en rechtstreeks door onze onderzoekingen gebaat wordt. Men kan, tot toetsing van zijne theoriën en bespiegelingen, rekening houden met de practijk van het leven der gemeente, zonder daarom aan die practijk de beslissende stem te geven. Men kan, wetende hoe licht men op de klip van het intellectualisme verzeilt, ter schole gaan bij het godsdienstige leven, gelijk zich dat, in zoo velerlei vorm, in de gemeente uitspreekt,

zonder zich daarom door dat godsdienstige leven eene dogmatiek te laten geven. Men kan eerbied hebben voor eene godsdienstige overtuiging die men niet meer deelt, vreezen van haar met ruwe hand aan te raken, aarzelen zelfs haar openlijk te bestrijden zoolang men haar niet door eene betere kan vervangen, zonder haar daarom voedsel te geven. De dienares der gemeente mag de theologie evenmin willen zijn als de koningin der gemeente, die van haar hoogen troon haar beveelt, wat zij te gelooven, en wat zij niet te gelooven heeft. Zij moet met de gemeente samenwerken, in het besef van hare beperktheid en in het gevoel van hare vrijheid.

Zóó moet het ook zijn ten opzichte van het Nieuwe Testament. Eeuwen lang heeft de Christelijke Kerk de geheel eenige beteekenis, die het voor haar geloofsleven had, niet beter weten uit te drukken, dan door het de praedicaten te geven van geïnspireerd, onfeilbaar, Woord van God. Dat hadden reeds de Rabbi's van Israël met hunne heilige boeken gedaan. En de Christenheid is hen daarin slechts gevolgd, eerst de oud-katholieke, toen de roomsch-katholieke, later de protestantsche Kerk.

M. H.! het zou mij te ver afleiden, als ik u wilde aantoonen, in hoever dat geloof in verband staat met het godsdienstige leven. Ik voor mij acht dat verband zóó nauw en innig niet, als men wel eens voorgeeft. Al neem ik gaarne aan, dat duizenden en duizenden dat geloof niet kunnen verliezen, zonder ten diepste in hun godsdienstig gevoel te worden gekwetst, zoo meen ik toch, dat het echt godsdienstige leven op den duur er niet bij verliezen zou, wanneer men de hooge vereering, welke men heeft voor ons eenig Nieuw Testament, terug gaf in woorden, die beter kunnen bestaan voor de rechtbank der wetenschap.

Welke zijn die woorden? Mij dunkt, het best zullen wij

die vinden, wanneer wij nagaan, wat het Nieuwe Testament voor den theoloog van onze dagen is uit een geschiedkundig, een leerstellig, en een godsdienstig oogpunt.

Dat de theoloog op het gebied der geschiedenis thuis moet zijn, lijdt wel geen twijfel. En wel niet alleen om, door het godsdienstig-christelijk leven in zijnen oorsprong en zijne ontwikkeling na te gaan, zijne hooge beteekenis beter te beseffen; maar ook omdat zijn geloof den steun der geschiedenis niet kan missen. Immers heeft het, in zoover het een christelijk geloof is, ook historische elementen in zich, die als zoodanig zich voor de historische wetenschap moeten kunnen legitimeeren. Gelooft men, dat God in Christus zijne hoogste openbaring ons heeft geschonken, en in zijn persoon en werk het laatste beslissende woord tot onze verlossing heeft gesproken; moet het ons dus te doen zijn om den inhoud van die openbaring steeds beter te verstaan, en in den rijkdom van dat woord steeds dieper door te dringen, dan moet het ons ook van het hoogste belang zijn te weten, wat de geschiedenis ons dienaangaande leert; de geschiedenis niet alleen van de Kerk door Christus gesticht, bestuurd en geleid, maar ook en vooral de geschiedenis van Jezus Christus zelven.

En zoo worden wij van zelf verwezen naar de Schriften des Nieuwen Testaments. Zoo ergens, dan moet daar de bron van onze kennis gezocht worden. Dit is zeker: het Nieuwe Testament geeft er zich voor uit. Het wil ons geschiedenis geven. Het wil ons in de Evangeliën het beeld van den historischen Jezus schetsen, en in het meer didaktisch gedeelte den indruk weergeven, dien hij op de harten der menschen heeft gemaakt. Het wil stichten ja, maar door te wijzen op hetgeen Jezus geweest is, gespro-

ken en gedaan heeft. Het wil leeren ja, maar op geen anderen grondslag dan die historisch gelegd is. Aan de twee groote feiten van Jezus leven: zijn dood en zijne opstanding, knoopt het alle beschouwingen, alle overtuigingen vast, die uit het geloofsleven ontspringen. En ook als het op den verhoogden Heer der gemeente wijst, van de werking van zijnen Geest gewaagt, en zijne toekomst voorspelt, is het altijd in den nauwsten samenhang met zijne verschijning onder de kinderen der menschen. Zoo loopt de historische draad door het gansche Nieuwe Testament heen. Het historische er uit weg te nemen, is niets anders dan het van karakter te doen veranderen.

Dit heeft de Christelijke Kerk altijd begrepen; niet het minst in dien hevigen kamp der geesten, waarvan de tweede, de gnostische eeuw gewaagt toen het Christendom gevaar liep, zijne feiten voor ideëen te moeten verwisselen, en van historie te worden: bespiegeling en philosophie. Moedig heeft het dat gevaar getrotseerd. Het heeft den strijd niet opgegeven, voordat zijn historisch karakter was gered. Ik meen, dat de Christelijke Kerk hierin te prijzen is; en dat dus de theoloog wèl zal doen met telkens terug te keeren tot het Nieuwe Testament, om zich van de beteekenis der historie steeds dieper te laten doordringen.

Maar als nu het historisch karakter van dat Nieuwe Testament niet meer vast staat? Als het nu eens ten gevolge van critische onderzoekingen bleek, dat er over den oorsprong des Christendoms een ondoordringbare nevel hangt, zoodat wij wel kunnen te weten komen, wat de gemeente van Jezus heeft geloofd, maar niet, wie hij in werkelijkheid geweest is? Zou het met het oog op die mogelijkheid niet geraden zijn, om ons christelijk geloof onafhankelijk te maken van de historie, of althans van de historische berichten? Het gaat toch niet aan —

zoo hoort men zich van vele zijden toeroepen — alleen te mogen gelooven bij de gratie der critici! Treurig vooruitzicht voorwaar, eerst dan eene vaste overtuiging te mogen hebben, wanneer alle historisch-critische vragen ten opzichte van het N. Testament voldoende zijn beantwoord! Nemen zij niet toe met den dag? En als wij dan zien, hoeveel geleerdheid, hoeveel scherpzinnigheid er noodig is om eene enkele quaestie op te lossen, dan is het wel om wanhopig te worden. Dan is het maar beter en veiliger, ons los te maken van die lastige critiek, haar in het land der liefhebbers goede reis te wenschen, maar verder het ruime veld der theologie zonder haar te doorkruisen, Hebben wij toch niet genoeg aan deze twee feiten, die door geene critiek zijn weg te redeneeren: de gemeente van bijna 19 eeuwen, en onze eigene levenservaring? Laat de historische critiek twijfelen zooveel zij wil, afbreken wat zij verkiest, er is toch eene gemeente, wier oorsprong, wier leven, wier gelooven, hopen en liefhebben alleen te verklaren is uit de waarheid van het apostolisch Evangelie. En er is eene christelijke levenservaring, die zóó krachtig kan wezen, en zóó diep kan gaan, dat zij het buiten de wetenschap wel stellen kan!

M. H! Er ligt in zulke uitboezemingen eene diepe waarheid. Straks zal ik er met allen ernst uwe aandacht voor vragen. Ik bedoel, dat ook het godsdienstige leven bij het wetenschappelijk onderzoek niet buiten spel blijft. Maar overigens . . . . . laat men toch voor eenzijdigheid zich wachten! Toen in de dagen van het Piëtisme de theologische studenten van Halle aan het twijfelen waren geraakt, en zich tot hunne hoogleeraren wendden om raad, werden zij gewezen op vroomheid en ascetische oefeningen als het groote middel om den twijfel te overwinnen. Het heeft niet gebaat. Het oude geloof kwam niet terug. En op het Piëtisme is het Rationalisme gevolgd.

Wij kunnen nu eenmaal de wetenschap niet missen. Een historische aanval eischt eene historische verdediging. Wijsgeerige zaken moeten wijsgeerig behandeld worden. Critische bedenkingen moeten langs critischen weg worden beantwoord. Bedoel ik daarmede, dat eerst alle quaesties op wetenschappelijke wijze moeten opgelost zijn, om ons vrijheid te geven den drang van het hart te volgen? Een dwaas die dat meent! Men moet wel een volstrekte intellectualist zijn, of laat mij liever zeggen, men moet wel een man zonder hart zijn, om zóó te spreken. Wie een hart heeft, en de getuigenis van dat hart laat gelden zooveel zij gelden kan en gelden moet, kan weten dat er op het gebied van het godsdienstige leven heiligdommen zijn, waar binnen de wetenschap niet kan doordringen, en op het gebied van het analyseerend verstand klippen, die alleen te ontzeilen zijn bij een godsdienstig geloof.

Maar hiervoor wachte men zich, dat men het godsdienstig gevoel het werk laat verrichten, dat aan de wetenschap is toevertrouwd. Als wij aan het historisch karakter van het Christendom des N. Testaments geen geloof meer kunnen slaan, zonder de wetten, ik zeg niet de hypothesen, maar de wetten, die bij elke geschiedvorsching gelden, te weerspreken, moeten wij daarin berusten, en ons niet willen redden door over te springen op een ander gebied. Zoo onwetenschappelijk als het is, om het geloofsleven der gemeente en de persoonlijke levenservaring buiten rekening te laten, zoo onwetenschappelijk is het tevens, om daarvan terug te vragen, wat de historische onderzoekingen ons hebben ontnomen. Leeren niet geschiedenis en ervaring dat, hoe eenvoudig het ook klinke dat men uit den aard van een verschijnsel tot zijne oorzaak besluiten mag, nochtans bij zulke gecompliceerde verschijnselen als het geloofsleven der gemeente en onze eigene levenservaring, zulke gevolgtrekkingen ons licht

op een dwaalspoor kunnen brengen? Uit zich het geloofsleven niet op verschillende wijze? Neemt het niet, naar gelang van tijd en omstandigheden, zeer verschillende vormen aan? Noemt men niet wel eens een onafscheidelijk deel van het christelijk-godsdienstige leven, wat er slechts door de overlevering, door vooroordeel of onkunde aan gehecht is, en van lieverlede er zóó mede is samengegroeid, dat het eene niet zonder het andere schijnt te kunnen gedacht worden? Zijn er niet tal van christenen, wier godsdienstig leven op dit oogenblik behoefte heeft aan overtuigingen, die wij voor ons kunnen missen, zonder dat ons godsdienstig leven er eenige schade door lijdt?

Neen waarlijk, men behoeft nog niet bedwelmd te zijn door den hartstocht der werkelijkheid, om als wetenschappelijk man behoefte te hebben aan eene werkelijkheid, zooals de historie ons die geeft. Zal ons wetenschappelijk geweten bevredigd zijn, dan moeten wij ook voor de rechtbank der wetenschap van de historische voorwaarden van ons geloofsleven rekenschap kunnen geven.

Hoe lang en moeilijk de weg van ons onderzoek ook moge wezen, onmogelijk kan hij vermeden worden. Er is geen ontkomen aan: òf verwijder alles uit uw christelijk geloof, wat betrekking heeft op den historischen persoon van Jezus Christus; òf laat de contrôle der geschiedenis in al haren omvang gelden!

Tot eene gelijke slotsom komen wij, als wij op het leerstellig karakter des Christendoms letten, gelijk wij dat kennen uit de boeken des N. Testaments. Veel is er in de laatste jaren gestreden over de vraag, of er een Christendom zonder dogmen mogelijk en wenschelijk is. Terwijl de een ijverde voor een „ondogmatisch Christendom", meende een ander, dat zulk een Christendom in de lucht hing. Terwijl de een in het oorspronkelijk Christendom geene

dogmen vond, vond een ander de gansche dogmatiek van lateren tijd er in terug. Terwijl de een van oordeel was dat de heerschappij van het dogme met het optreden van Luther geëindigd was, zeide een ander, dat dit alleen van die dogmen gold, die tot op Luther de Christenheid hadden beheerscht; maar dat iedere tijd aan dogmen behoefte heeft, zoodat de val van het oude noodzakelijk moet gevolgd worden door het opstaan van het nieuwe. Veel verwarring heeft in dezen het woord dogme aangericht. Neemt men het woord in de beteekenis waarin het eeuwen lang is gebruikt, en verstaat men er dus eene leer door, die door de eene of andere Kerk als absolute waarheid voor alle tijden is vastgesteld, dan oordeelt men geheel anders over zijne beteekenis en zijnen duur, dan wanneer men, gelijk meer en meer geschiedt, er wel eene gebrekkige, maar toch in de gegeven omstandigheden de beste uitdrukking in ziet van hetgeen de Christenheid op het gebied des geloofs als waarheid erkent.

Neemt men het in de laatste beteekenis — en hierover spreek ik thans alleen — dan kan moeilijk de stelling, dat het beste Christendom een Christendom zonder dogmen of leerstellingen is, gehandhaafd worden. De beste christenen zullen toch wel zij wezen, die van het hun geschonken denkvermogen een dankbaar gebruik maken, die over den inhoud, het wezen, den oorsprong, den grond en de waarde van hun geloof hebben leeren nadenken, en de resultaten van dat nadenken in den een of anderen vorm hebben wedergegeven. Wel verre dus van in de zoogenaamde dogmengeschiedenis eene ziektegeschiedenis te vinden, zie ik er de geschiedenis in van het hoogste en edelste streven, het streven namelijk om het beste wat de mensch heeft, zijn geloof, onder de beste woorden te brengen. Dat er veel ziekelijks is in de openbaringen van dat streven; dat er veel als hooge wijsheid, als onfeilbare waarheid is verkon-

digd, wat tegen de gezonde rede indruischte; dat men zich dikwijls op een gebied heeft gewaagd, waarop men niet huis was, ja waarop nooit een sterveling thuis zal komen; dat men tal van bestanddeelen in de geloofsleer heeft gemengd, die er niet toe behooren; dat men voor de formuleering van de waarheid maar al te dikwijls heeft geijverd alsof zij de waarheid zelve was, vergetende dat het bezit van de volle waarheid geen mensch, maar God alleen toekomt — dat alles weet ieder die met de geschiedenis der leerstellingen van den Christelijken godsdienst van meer nabij bekend is. Maar dat neemt niet weg, dat het streven zelf schoon is en grootsch, alleszins onze kennisneming, onze bewondering waardig.

En waar vinden wij nu den draad, die ons in dien doolhof der meeningen den weg wijst? Waar vinden wij den toetssteen van het al- of niet-christelijke van hetgeen zich op dat gebied als christelijk bij ons aanmeldt? Hierop kan het antwoord alleen zijn: in het Nieuwe Testament. Nemen wij aan, bij de meest besliste erkenning van het recht der critiek, dat werkelijk daarin de oorkonden te vinden zijn van de grondvesting der Christelijke Kerk, dan lijdt het geen twijfel, of de ontwikkeling der latere eeuwen moet daaraan getoetst worden. Niet in dien zin, waarin de rechtsgeleerde zijn wetboek opslaat, om te weten welk artikel op dit of dat geval toepasselijk is. Wie op zulk een wijze zijn Nieuw Testament gebruikt, miskent het in zijne ware beteekenis, bezondigt zich aan critiek en historie, en loopt gevaar zich op allerlei dwaalwegen te verliezen. Als het maar om teksten te doen is, zonder dat op literarisch, logisch en het historisch verband wordt gelet, ja, wat zou men dan niet als christelijk kunnen stempelen? Dan is er geene kerk, geene sekte, geene partij, geene dwaling, die men niet in het N. Testament kan terugvinden.

Maar ook bij eene juiste exegese en eene zuiver-historische beschouwing van het Nieuwe Testament meene men niet, een samenstel van waarheden te zullen verkrijgen, dat, wat eenheid betreft, niets te wenschen overlaat, en als eene apostolische dogmatiek de eerste in de rij der dogmatieken zou kunnen heeten. Er is wel eene Nieuw-Testamentische theologie, maar er is geene Nieuw-Testamentische dogmatiek meer, als men eenmaal uit het vaarwater der oude harmonistiek is verlost. Eenheid is er zonder twijfel; maar het is geene eenheid van dogmatiek. Het zijn beginselen, beschouwingen, overtuigingen, leidende gedachten, waarin de overeenstemming bestaat; eene overeenstemming, groot genoeg om te spreken van één Evangelie, maar niet groot genoeg om te spreken van ééne dogmatiek.

Men moet het ernstig meenen met de verwerping van het supranaturalisme der vorige eeuw, dat sprak van geopenbaarde waarheden, hier en daar in het Nieuwe Testament nedergelegd, om door een geloovig en scherpzinnig dogmaticus tot een samenhangend geheel te worden verwerkt. De Openbaring bestaat niet in het mededeelen van waarheden in den vorm van leerstellingen en formulen. God openbaart zich, openbaart zijn wil, zijn raad, zijne gedachten aan, in en door menschen, die menschelijk voelen, maar met een fijn en diep gevoel zooals wij elders niet vinden; menschelijk zien, maar dingen zien, die in verstand en hart niet zouden zijn opgekomen; menschelijk denken, maar bij het licht dat de Geest der waarheid ontsteekt, en met eene energie die het hoogste omvat, en in het diepste vermag door te dringen; menschelijk handelen maar zóó dat goddelijke kracht, goddelijk leven zich daarin doet gevoelen.

Van die openbaring Gods gewagen de boeken des N. Testaments in geheel eenigen zin. O zeker, er zijn

redeneeringen in, waarin wij den schrijver niet volgen kunnen, voorstellingen waarvan latere eeuwen het gebrekkige hebben doen uitkomen. Als alle menschen waren de auteurs kinderen van hunnen tijd. Niet alleen de joodsche, maar ook de grieksche wereld heeft op den gedachtengang, de uitdrukkingen, de meeningen invloed geoefend, bij den een meer, bij den ander minder. Dit alles is niet meer te loochenen. Maar daarbij, welk eene diepte van opvatting, welk een rijkdom van leven, welk eene oorspronkelijkheid zooals wij alleen kunnen verwachten in den tijd der eerstelingen van den Geest van Christus! Er zijn gedachten in, die eerst na eeuwen recht zijn verstaan, en in hare levenwekkende kracht openbaar zijn geworden; gedachten, tot welke de Christelijke Kerk telkens is teruggekeerd, na langen tijd, soms eeuwen achtereen, te zijn afgedwaald; gedachten, die de stoutste denkers hebben geïnspireerd; gedachten die het initiatief hebben gegeven voor tal van hervormingen op maatschappelijk en staatkundig gebied; gedachten die het godsdienstige leven brengen tot zijne rijkste ontwikkeling, tot zijn hoogsten bloei.

Moge dan al de formuleering van die gedachten, gelijk elke formuleering, den stempel dragen van haren tijd, de gedachten zelve zullen door geen enkelen theoloog, die zijne roeping verstaat, straffeloos worden miskend.

Ten slotte, M. H! vraag ik uwe aandacht voor de groote beteekenis van het godsdienstig karakter des N. Testaments voor den christelijken godgeleerde. Ik zeg: voor den christelijken godgeleerde, niet: voor den christen. Het kan toch niet in mij opkomen, een betoog voor u te houden over hetgeen de christen in het N. Testament vindt voor zijn godsdienstig leven. Uilen naar Athene dragen, doe ik liever niet. Welke theologische overtuiging men ook toegedaan zij, daarover is geen verschil,

gelijk ik bij den aanvang reeds zeide, dat wie het godsdienstige leven in zijne innigheid en diepte, in zijne frischheid en kracht, in zijnen rijkdom en omvang wil leeren kennen, tot onzen Bijbel, en met name tot ons Nieuw Testament zich moet wenden.

Thans is het echter de vraag, welke beteekenis het godsdienstig karakter van het Nieuwe Testament heeft voor den godgeleerde als zoodanig, als man der wetenschap. Op die vraag wordt lang niet hetzelfde antwoord gegeven. Van menige zijde zie ik een waarschuwenden vinger opgeheven tegen de geringste poging om den godsdienst invloed te laten oefenen op den wetenschappelijken arbeid. Wat heeft — zoo vraagt men — de godsdienst met de wetenschap te maken? Moet de wetenschap niet souverein blijven in eigen kring? Heeft het vergeten daarvan niet tot de grootste verwarring, tot de ergerlijkste misstanden, misgrepen, misdaden zelfs aanleiding gegeven? Heeft het niet de wetenschap in hare vlucht belemmerd, en alzoo, tot schade van de menschheid, vooruitgang en beschaving tegengehouden, vooroordeelen gekweekt, onkunde en domheid in de hand gewerkt? Laat toch de wetenschap de plaats, die zij met zooveel moeite veroverd heeft, behouden. Laat haar vrij. Of anders, ontzeg aan uwe theologie het recht om zich eene wetenschap te noemen. Want zij is dan niet vrij meer, en dus den naam van wetenschap niet waardig. Gij stelt dan vast, wat eerst de vrucht van wetenschappelijk onderzoek kan wezen. Gij onderzoekt dus voor de leus. Gij zijt niet onpartijdig. Wat gij gelooft, wilt gij u tot geen prijs laten ontnemen. Gij houdt het vast, tegen het licht der wetenschap in. Dat mag niet. Wie zóó doet, is geen wetenschappelijk man. Eene theologie, die dat onvermijdelijk maakt, kan den naam van wetenschap niet dragen!

Wat zal de theoloog hierop antwoorden? Om woorden moet het hem niet te doen zijn. Het woord wetenschappelijk wordt in zóó verschillenden zin gebezigd, dat men niet in zak en assche behoeft te gaan, wanneer men zich den blaam van onwetenschappelijkheid naar het hoofd ziet geworpen. De rechtbank is nog ver te zoeken, die bevoegd is voor alle wetenschappen uit te maken, wat al of niet met dien naam zich sieren mag. Iedere wetenschap heeft haar eigen terrein, hare eigene methode. De vraag is alleen, of de theologie, welke het, gelijk alle wetenschap, om de waarheid moet te doen zijn, haar doel niet kan bereiken, zoolang zij niet ophoudt met het godsdienstige leven rekening te houden bij hare wetenschappelijke onderzoekingen.

Dit ontken ik ten sterkste. Wel moet toegegeven worden, dat de theologie in dezen veel op haar geweten heeft. Meer dan eens heeft zij in naam van den godsdienst het wetenschappelijk onderzoek met den banvloek getroffen. Met in te grijpen in dingen die buiten haar gebied lagen, heeft zij veel goeds gekeerd en veel kwaads bevorderd. Door te vergeten dat zij gelijk elke wetenschap van menschelijke afkomst is, heeft zij zich veel menschelijks vreemd geacht, en daarentegen veel goddelijks zich aangematigd. In naam van God heeft zij tegen menige hervorming zich verzet, en een blind geloof geëischt voor hetgeen onvereenigbaar was met de eerste beginselen van rede en geweten. Waarlijk, als men daarop let, en dan in aanmerking neemt, hoe nog altijd, niet alleen van roomsch-katholieke, maar ook van protestantsche, ook van gereformeerde zijde, die oude tijden worden teruggewenscht, het verlies van de vroegere heerschappij wordt betreurd, en naar herwinning van het verlorene met alle kracht wordt gestreefd, dan kan men zich den slechten naam, waarin de theologie bij velen staat, voor een goed deel verklaren.

Evenwel, men zij niet onbillijk. Men stelle niet op de rekening der theologie, wat aan den tijdgeest te wijten is, en make onderscheid, wat trouwens bij elke wetenschap wordt geëischt, tusschen de wetenschap zelve en hare priesters. Maar vooral — en hiermede raken wij de principieele quaestie — vooral late men den eisch, dat het godsdienstig leven ophoude een woord meê te spreken bij het wetenschappelijk onderzoek, als onredelijk en onwijsgeerig varen. Waarop anders komt toch die eisch neer, dan op scheiding van verstand en hart? En nu, welke psycholoog zal in zulk eene scheiding berusten? Welke psycholoog zal den toestand, waarin men met het verstand een heiden, en met het hart een christen zich noemt, normaal noemen? Welke psycholoog zal bij het vormen van voorstellingen en denkbeelden geene rekening willen gehouden zien met gewaarwording en gevoel? Ligt er dan geene waarheid in het woord van *Vauvenargues*: de groote gedachten komen uit het hart? Is dit nu waar voor elke geestelijke wetenschap, veel meer nog wanneer deze met den geest zelven zich bezig houdt; allermeest wanneer, gelijk dit bij de theologie het geval is, het diepste leven des geestes geraakt wordt.

Weinige godgeleerden hebben dat helderder in het licht gesteld, dan *Alexandre Vinet*, een der diepste en edelste denkers uit het begin dezer eeuw. 't Is waar, door gebrek aan critische vorming is hij eenzijdig geweest. Zijne intuitieve natuur heeft hem menige beteekenisvolle bijzonderheid uit het oog doen verliezen. Maar ook aan den anderen kant hem blikken op het geheel der dingen doen werpen, die den meester, of laat mij liever zeggen, den profeet, den ziener verraden. Zoo is hij het vooral geweest, die op de eenheid der menschelijke natuur heeft gewezen, niet als eene mozaïkvormige, maar als eene organische eenheid, waarbij één beginsel aan alles ten gronde ligt,

en alles harmonisch samenwerkt tot welstand van het geheel. „Heureux l'homme — zegt hij ergens — qui reçoit la vérité par toutes ses facultés à la fois!" 1) Zoo is het. Op eenheid is de mensch aangelegd. Waar dus ééne van de faculteiten des geestes sluimert of met eene andere in botsing komt, daar is disharmonie, onwaarheid.

Men bewijst dus waarlijk geen dienst aan de wetenschap, met haar vrij te willen houden van allen invloed van het hart. Allerminst late men, waar het de wetenschap van den godsdienst, of, wil men, de theologie betreft, de edelste faculteit die de mensch bezit, de faculteit om te gevoelen, om te waardeeren, om te beminnen, om te aanbidden, buiten rekening. Wat zeg ik? buiten rekening? Alsof dit mogelijk ware, ook al wenschte men het! Men kan wel goedvinden om te decreteeren: in alles wat de wetenschap betreft zwijge het hart! Maar daarmede heeft men aan het hart het zwijgen nog niet opgelegd, althans niet voor goed. Het blijft spreken, of men hooren wil of niet. „Naturam expellas furca, tamen usque recurret." Heeft men het hart de voordeur van het huis der wetenschap uitgezet, het komt de achterdeur weder in, en mengt zich in het onderzoek, terwijl men het op mijlen afstands verwijderd acht; is het niet sympathetisch, dan antipathetisch; is het niet in den vorm van vooringenomenheid, dan in den vorm van tegeningenomenheid. . . . zoodra namelijk onze belangen min of meer in het onderzoek betrokken zijn. Dezelfde *Vinet*, van wien ik zoo even sprak, heeft eens gezegd, dat, als men er belang bij had aan het bestaan van Julius Caesar te twijfelen, licht eene reden van twijfel zou worden gevonden. 2) Dit is zoo vreemd niet

1) Littérature du 19e siècle, III. p. 259.

2) Essai sur la manifestation des convictions religieuses, 2e ed. 1858, p. 217.

als het klinkt. „Voraussetzunglosigkeit" kan van niemand, ook niet van een historicus gevorderd worden. Aan geen geschiedschrijver, zegt onze *Fruin*, mag als ideaal worden voorgehouden, dat hij „van het verledene een spiegelbeeld geeft". Dat is „het onmogelijke te eischen". Hij kan het gebeurde niet anders voorstellen dan „zooals het zich aan zijne verbeelding voordoet" 1). Bij al het objectieve, dat de ware geschiedbeschrijving kenmerkt, blijft er dus altijd iets subjectiefs over, iets dat ten nauwste samenhangt met de oorspronkelijkheid, de individualiteit van den geschiedschrijver; niet alleen met zijne methode, niet alleen met zijne kennis, niet alleen met de scherpte van zijn blik; maar ook met zijne sympathiën en antipathiën, met zijn wenschen, hopen, vreezen, i. e. w. met zijn gemoedsleven. Zooals hij zelf is, zoo is het beeld, dat hij van het verledene geeft. En wat de mensch is, dat wordt vooral door zijn innerlijk leven bepaald.

Van daar zooveel verschil van geschiedbeschouwing. Van daar, om maar één voorbeeld te noemen, dat de geschiedenis van protestantsche en van roomsch-katholieke zijde zoo verschillend wordt weergegeven, wanneer de belangen van kerk en godsdienst er in gemoeid zijn. Nu kan men zeggen: „dat behoort niet! Er is slechts ééne geschiedenis; en daarom moet er ook maar ééne geschiedbeschrijving wezen, onverschillig welke kerkelijke of godsdienstige richting men toegedaan zij". Maar daarmede komt men niet verder. Het verschil blijft, en zal blijven. Iets anders zou het zijn, als men alles evident kon maken. Maar hoeveel is er op geschiedkundig terrein, waarvoor de evidentie ontbreekt! Hoeveel, dat in het duister gehuld blijft! Hoeveel gapingen, die door de verbeelding moeten aangevuld worden! Hoeveel argumenten,

[1]) De onpartijdigheid van den geschiedschrijver, 1860.

die hun gewicht ontleenen aan het oogpunt, waaruit men eene zaak beziet, aan het standpunt, dat men inneemt! Welk een ruim veld voor waardeering, voor indrukken, voor beschouwingen, voor bespiegelingen, voor ervaringen, d. i. dus voor subjectiviteit en individualiteit!

Schrap de geschiedenis uit de rij der wetenschappen, wanneer gij voor die subjectiviteit en individualiteit geene plaats in de wetenschap wilt overlaten. Maar dan niet alleen de geschiedenis; ook de wijsbegeerte, waarin toch zooveel van de richting van het denken afhangt, en deze richting wederom van den toestand van den innerlijken mensch, zoodat wij ook hier wel zouden kunnen zeggen: zooals de mensch is, zoo is ook zijne philosophie! Ja welke wetenschap, waarvan niet de natuur het object is, zou zich dan kunnen staande houden? Zelfs is het de vraag, als de evidentie hier beslissen moet, of er dan wel eene andere wetenschap overblijft dan de mathematische.

Wat dan? Zullen wij de hoop opgeven van tot waarheid te komen, en dat te eerder, naar mate wij hooger stijgen met onze idealen, en dieper dalen in de schatkameren der menschelijke natuur? Dat zou wel treurig zijn! Maar ik zie niet in, dat iets ons daartoe dwingt. Indien maar bij het volgen van de rechte methode de waarheidszin zoo krachtig mogelijk spreekt. Dat de waarheid te vinden is als zij op de rechte wijze wordt gezocht, ook al zijn de afdwalingen vele en velerlei; en dat voor die waarheid alles moet zwichten, ook de meest geliefkoosde meeningen, ook de diepste overtuigingen — daaraan kunnen, mogen wij niet twijfelen. Hoofdzaak is dus, dat de waarheidszin niet sluimere maar wakker zij, niet krank zij maar gezond, niet ongeoefend zij maar ontwikkeld. Hoe krachtiger en zuiverder die waarheidszin zich doet gelden, des te eerder zullen de vooroordeelen vallen, de misvattingen

ophouden, de dwalingen worden prijsgegeven, en alzoo het doel der wetenschap worden bereikt.

Passen wij dit alles toe op de godgeleerde wetenschap, dan springt in het oog hoe onwetenschappelijk de eisch is, dat haar beoefenaar bij zijne historische en philosophische onderzoekingen vrij zij van alle vooringenomenheid, volkomen onverschillig omtrent het resultaat van zijn onderzoek. Hierop komt het aan, dat hij genoeg waarheidszin hebbe, om zijne gevoelens, zijne wenschen, zijne belangen aan de waarheid ten offer te brengen. Misprijs niet in hem dat hij van godsdienstige overtuigingen uitgaat; maar misprijs in hem, dat hij om harentwil de strenge eischen der wetenschap tracht te verzachten. Verwacht van hem niet, dat hij met twijfelen aanvange; maar verwacht van hem, dat hij den twijfel verkiest boven eene ingebeelde zekerheid. Laat hem gelooven, maar laat hem niet toe het gemis aan kennis daarmede goed te willen maken. Laat hem hopen, maar laat hem de oogen niet moedwillig sluiten voor hetgeen den grond zijner hoop zou kunnen doen wankelen. Laat hem liefhebben wat hij tot het voorwerp van zijn onderzoek heeft gekozen; maar laat hem niet vasthouden wat gebleken is zijne liefde onwaardig te zijn.

Zoo zal het dubbele gevaar worden vermeden: aan de éėne zijde het gevaar, waarop ik vroeger reeds wees, van het gemoedsleven te plaatsen buiten de contrôle der wetenschap; aan de andere zijde het gevaar van, door miskenning van het gemoedsleven, eene rijke bron van kennis te sluiten en eene onmisbare voorwaarde van kennis gering te schatten. Aan hoeveel eenzijdigheid het bekende: „pectus est quod theologum facit" ook lijde, en hoeveel verwarring en onheil de pectoraal-theologie ook hebbe aangericht — toch blijft het waar, dat het gemoedsleven voor den theoloog onmisbaar is om tot kennis van de

waarheid te komen. Gelijk den geschiedschrijver vele schatten der historie verborgen blijven als zijn hart niet warm klopt voor al wat waarlijk menschelijk is; gelijk de rechtsbegrippen, door den rechtsgeleerde toegepast, niet buiten den invloed van zijn zedelijk gevoel zijn gevormd; gelijk bij de beoordeeling van een kunstwerk eene eerste plaats aan het schoonheidsgevoel toekomt — zoo is ook, in veel hoogere mate, het godsdienstig gevoel voor den theoloog een eerste vereischte.

Vóór alle dingen moet hem dus welkom wezen, wat dat godsdienstig gevoel kweekt en voedt. En zoo keer ik tot mijn uitgangspunt terug: de beteekenis van het Nieuwe Testament voor den theoloog uit een godsdienstig oogpunt. Staat, gelijk ik reeds opmerkte, zijne beteekenis voor den christen, omnium consensu, vast, dan kan het den theoloog, als hij liefde heeft voor zijne wetenschap, en haar werkelijk vooruit wil brengen, niet anders dan geraden zijn, zich in die geschriften te verdiepen, die wonderbare geschriften, die bij al het menschelijke dat ze kenmerkt, zoo goddelijk — waar en schoon blijven spreken tot hart en geweten.

Ik heb gezegd.

VERSLAG

VAN DE

LOTGEVALLEN DER UNIVERSITEIT TE UTRECHT

in het Studiejaar 1892/93,

UITGEBRACHT DEN 19den SEPTEMBER 1893

DOOR

DR. J. CRAMER,

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

MR. M. S. POLS.

Mijne Heeren Curatoren, Hoogleeraren, Lectoren, Doctoren, Studenten, en Gij allen, die deze plechtigheid met uwe tegenwoordigheid vereert,

Ik heet u welkom aan deze plaats. De rusttijd is weder voorbij. Overschoone zomerdagen, zóó vele als men ze maar zelden achtereenvolgens beleeft, dagen waarin de rust dubbel wordt gewaardeerd, en lichaam en geest zoo rijke gelegenheid vinden om zich te ontspannen, en nieuwe kracht te ontwikkelen en te ontvangen — wij hebben ze genoten, ieder op zijne wijze. Met opgewektheid gaan wij dan ook het nieuwe Academiejaar in. Wat het ons brengen zal, weten wij niet. Maar mij dunkt, de voorteekenen zijn gunstig. Haast zou ik de stelling willen verdedigen, dat het op den derden Dinsdag van September in langen tijd zoo licht niet geweest is voor onze Universiteit, als thans. Gelukke het mij, ook u onder dien indruk te brengen, door met u een blik te werpen op de lotgevallen onzer Universiteit in den jaarkring, die zich aanstonds zal sluiten.

Het was eene droevige tijding, die onze geëerbiedigde Koningin-Regentes in den vreemde bereikte, dat haar vader, de Vorst van Waldeck-Pyrmont, in den leeftijd van 62 jaren, den 12^{en} Mei haar ontvallen was. Wij hebben gedeeld in haren rouw Maar wij konden dat niet doen zonder er met dankbaarheid aan te denken, dat haar eigen leven, gelijk dat van onze jeugdige lieftallige Koningin, voor ons gespaard bleef. Hoe dierbaar die beide levens zijn voor

ons volk, telkens blijkt het, nog onlangs op den 31en Augustus, vooral in deze onze stad, zonneklaar. Ons volk blijft aan het Oranje-huis verknocht — moedgevend verschijnsel in deze woelzieke dagen, waarin zooveel wankelt wat vaster scheen te staan dan graniet, en driften worden ontketend, van welker losbarsting voor maatschappij en staat het ergste is te vreezen. Wat voor honderd jaar de Septembermaand in Frankrijk te aanschouwen gaf, zullen wij niet licht vergeten. Maar evenmin willen wij vergeten, hoeveel stormen zijn bezworen en nog voortdurend bezworen kunnen worden door eene Regeering, die de oude traditiën, waarin zij geworteld is, in eere houdt, maar dan ook medeleeft met het volk, zijne belangen verstaat en behartigt, meêgaat als het noodig is, zonder beginselloosheid, pal staat als het moet, zonder halsstarrigheid, en alzoo weet wat zij wil, en doet wat zij kan, niet voor deze richting en die partij, maar voor de gansche natie. God spare nog vele, vele jaren het leven onzer Koningin, het leven onzer Koningin-Regentes!

Hoezeer ons volk het huis van Oranje eert, bleek ook den 8en October van het vorige jaar, toen H. K. H. Groothertogin van Saksen-Weimar, geb. Princes Sophie der Nederlanden haar gouden huwelijksfeest vieren mocht. Vele en velerlei waren de bewijzen van hoogachting en genegenheid, geschonken aan eene Princes, die altijd getoond had haar vaderland niet te vergeten, en ook in den vreemde de oude Oranje-traditie van hulpvaardigheid en weldadigheid zoo waardig in eere had gehouden. Ook onze Senaat heeft niet geaarzeld zich aan die hulde aan te sluiten.

Ons Curatorium bleef voltallig, altijd zorgend, altijd wakend — niet het minst zijn wakkere Secretaris — voor het welzijn en den bloei der Universiteit. Geen wonder dat wij blijven deelen in aller vreugde en smart.

U wenschen wij geluk, Mr. BOSCH VAN AMELISWEERD, met uwe verheffing in den adelstand, die gij zeker niet noodig hadt om herinnerd te worden aan het „noblesse oblige", maar die toch zeker wel in verscheidene kringen zal medewerken om uwen persoon en uwe verdiensten hooger te doen schatten.

Met u hebben wij getreurd, hooggeachte Mr. RÖMER, toen gij uwe echtgenoote moest verliezen, met wie gij tal van jaren zoo gelukkig vereenigd waart. Moge uw levensavond door de liefde van hen, die gij behouden mocht, verhelderd worden.

U allen danken wij voor hetgeen gij hebt toegebracht om zoovele van onze wenschen te vervullen. De zaken van onze Universiteit zijn waarlijk in goede handen.

Onze Senaat heeft een zwaar verlies geleden. Nog geen drie jaren zijn er verloopen, sedert wij Dr. FRIEDRICH ADELBERT SALZER welkom heetten in ons midden [1]), en nu reeds moeten wij hem missen. Den 7den April overleed hij te Dresden op zijne reis van Utrecht naar Weenen.

Ach! Hoeveel schoone verwachtingen zijn met hem ten grave gedaald! In de school van den beroemden BILLROTH te Weenen gevormd, had hij reeds spoedig zoowel door zijne praktische als door zijne wetenschappelijke werkzaamheid de aandacht der chirurgen op zich gevestigd. Ook hier, aan onze Universiteit, had hij slechts kort te vertoeven om ons den rijkdom van onze aanwinst te doen kennen. Over zijne heelkundige bekwaamheden, zijn rusteloozen ijver, zijne gave van doceeren, zijne innemende manieren, zijne humaniteit is maar ééne stem, onder zijne ambtgenooten, onder zijne studenten, onder zijne patienten

---

[1]) Dr. SALZER aanvaardde zijne betrekking den 29en September 1890 met eene rede over „*Ziel und Wege der Klinischen Chirurgie*".

vooral, die aan hem hun leven of hunne gezondheid te danken hebben. Aan hetgeen hij lief had gaf hij zich geheel. Hij spaarde zich niet. Misschien te weinig. Misschien dacht hij te weinig aan zich zelven, aan hetgeen hij voor zich zelven physisch en psychisch noodig had om sterk te zijn bij vermoeienden arbeid en teleurstellende ervaringen. Met een fijn en diep gevoel begaafd te zijn, en dan zooveel lijden te zien, hooggespannen verwachtingen te koesteren, en dan gedurig op moeielijkheden te stuiten, die slechts door geduldig wachten te overwinnen zijn, daartoe is eene lichaams- en zielskracht noodig, die hij wel zocht, maar niet vond. Reeds kort nadat hij zijne werkzaamheid alhier had aangevangen, had hij tot zijne versterking een rusttijd van eenige maanden gevraagd en verkregen. En werkelijk scheen het, toen hij teruggekeerd was, dat alle gevaar was geweken. Maar wij hadden ons te vroeg verblijd. De worsteling begon op nieuw, in nog heviger mate, en hij bezweek. Wie zal het verklaren? In raadselen wandelt de mensch op aard.

Wat echter een raadsel blijve, niet de vraag, waarom SALZER aan onze Universiteit, al was het slechts voor zoo korten tijd, werkzaam moest wezen. Het is den 13^den^ April gezegd aan zijn graf, waarheen onze Senaat en het Studentencorps hunne vertegenwoordigers hadden gezonden, het is gezegd op een wijze, waarop alleen zijn ambtgenoot en vriend Dr. ENGELMANN dat zeggen kon en zeggen mocht, hoeveel onze Universiteit aan hem verplicht is, welke verbeteringen door zijn toedoen reeds zijn tot stand gebracht, en welk een nieuw leven hij onder de medische studenten heeft doen ontstaan, dat schoone dagen voor de chirurgische wetenschap belooft.

Niet te verwonderen dus, dat de benoeming van Dr.

A. Freiherr von Eiselsberg tot opvolger van onzen Salzer met zooveel blijdschap is begroet. Jaren lang met Salzer bevriend, aan dezelfde kliniek te Weenen, eerst als tweede, later als eerste assistent werkzaam, in menig opzicht zijn geestverwant en evenknie, is hij ons van harte welkom. Treurige familieomstandigheden verhinderen hem, nu reeds hier te zijn. Spoedig echter hoopt hij zijn werk onder ons aan te vangen. Wij vertrouwen dat hij zich weldra hier thuis zal gevoelen als in een tweede vaderland, de achting en vriendschap der studenten zich zal verwerven in dezelfde mate als zijn voorganger en vriend, de chirurgische kliniek eene hoogte zal zien bereiken die haar tot een model maakt voor Nederland, en vele jaren daarvan één harer sieraden wezen mag.

Wij hebben nog een ander verlies geleden, maar gelukkig niet zoo droevig. Den 4den December vierde Dr. J. A. Wijnne zijn zeventigsten verjaardag, den laatsten dien de Wet hem gunde als lid van den Senaat. Dat dit den Senaat ter harte ging, behoef ik u wel niet te zeggen. Wij verliezen in hem een trouwhartigen ambtgenoot, een man van groote belezenheid, van ijverige plichtsbetrachting, van grondig en onpartijdig onderzoek. „De moeilijkheid van het opsporen van de historische waarheid", die hij in zijne inwijdingsrede der studeerende jeugd voor oogen hield, heeft hij zelf diep gevoeld. Maar hij is er nooit voor teruggedeinsd. Integendeel, het is hem een prikkel geweest om verder te gaan en dieper te delven, totdat de waarheid gevonden was. Zijne stem zal niet meer in de gehoorzalen der Universiteit worden vernomen. Maar de vruchten van zijn onderzoek, dikwijls met zooveel moeite gekweekt, zullen haren weg vinden, gelijk zij dien reeds jaren lang gevonden hebben, overal waar nauwkeurigheid als een der eerste vereischten

van den waren historieschrijver wordt gewaardeerd. De Universiteit heeft hem verloren, maar de wetenschap niet. Blijve hij nog lang voor haar gespaard!

Naar aanleiding van het aftreden van Dr. WIJNNE heeft de letterkundige faculteit gemeend bij Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken er op te moeten aandringen, dat voortaan, evenals aan de andere Nederlandsche Universiteiten, de leervakken der Geschiedenis niet meer door éénen, maar door twee Hoogleeraren zouden onderwezen worden. Met het oog op den grooten omvang dier vakken, die het bijna ondoenlijk maakt om de behoeften van de studenten in de Classieke, en in de Nederlandsche taal en letterkunde gelijkelijk te bevredigen, achtte men eene splitsing dringend noodzakelijk. Het heeft echter niet zoo mogen zijn. Ook de stappen, door Curatoren gedaan, hebben niet gebaat. Oude en Nieuwe Geschiedenis zullen met de Vaderlandsche Geschiedenis voorloopig aan éénen hoogleeraar toevertrouwd blijven.

Eene zware taak! Maar daarom verblijdt het ons te meer, dat de Heer F. J. L. KRÄMER zich niet heeft laten afschrikken, maar de benoeming [1]) tot opvolger van Dr. Wijnne bereidvaardig heeft aangenomen. Van een man, wiens omvangrijke kennis en boeiende voordracht in vele kringen, niet het minst aan het Gymnasium alhier, waar hij vroeger onderwijs gaf, werden opgemerkt en gewaardeerd, en die ook in geschriften getoond had, menige bladzijde uit de Geschiedenis met talent te kunnen behandelen, van zulk een man mag veel worden verwacht. Het was dan ook niet alleen, omdat de doctors-titel zoo uitnemend bij den professors-titel paste, maar ook omdat men hier werkelijk met een vir doctissimus te doen had,

1) Bij Kon. Besl. van 12 Juni, No. 18.

dat onze Senaat besloot den Heer Krämer te promoveeren tot doctor in de letteren honoris causa. Waarde Krämer, aanvaard weldra uw ambt met lust en moed. Zijt gij wel eens bezorgd hoe het gaan zal met zoo zwaren last op de schouders? denk dan aan Willem III, wiens voortreffelijke gemalin gij met zooveel warmte hebt geteekend. Stadhouder van Holland, kon hij ook nog de kroon van Engeland dragen. Het was maar voor een tijd, gelukkig! maar toch, hij heeft haar gedragen, en wel met roem en eere.

Of misschien de Minister, bij het afwijzen van het verzoek der letterkundige faculteit gedacht heeft: één nieuwe leerstoel is voor dit jaar genoeg? ik weet het niet. Maar wel weet ik, dat er algemeene vreugde was aan onze Universiteit, bij het vernemen dat er een leerstoel voor het onderwijs in de psychiatrie en zenuwziekten was opgericht, en dat voor dien leerstoel was benoemd Dr. C. Winkler, lector in de psychiatrie alhier. [1]) 't Is waarlijk eene groote eer voor Utrecht, en het verhoogt niet weinig den luister der Universiteit, dat de eerste leerstoel voor psychiatrie en zenuwziekten in onze stad is opgericht. En dat gij, Dr. Winkler, de eerste zijt die den nieuwen leerstoel bezet — wij hadden het verwacht, en wij wenschen er u van harte geluk meê. Met verlangen zien wij uw optreden, met vertrouwen uwe werkzaamheid te gemoet. Vooral in dezen onrustigen, gejaagden tijd, waarin de sterkte van onze zenuwen op zoo zware proef wordt gesteld, doet het goed te weten, dat ook het onderwijs in de leer der zenuwziekten aan bekwame handen is toevertrouwd.

De 15de en de 16de October waren blijde dagen voor

1) Bij Kon. Besl. van 25 April, No. 26.

onze Universiteit. Op den 15^{den} was het vijf en twintig jaren geleden, dat Dr. T. HALBERTSMA zijne inwijdingsrede hield. Met het oog op het feest, den 29sten Juni 1891 gevierd, toen hij zijne aanvaarding van het hoogleeraarsambt te Groningen herdacht, meende hij thans den gedenkdag in stilte te moeten laten voorbijgaan. Dat echter de Senaat zich niet heeft laten weerhouden om Dr. Halbertsma de vernieuwde verzekering te geven van zijne hoogachting en genegenheid, liet zich verwachten.

De 16^{en} October was voor u een feestdag, een rechte feestdag, hooggeschatte GRINWIS! Rector en Secretaris van den Senaat, ambtgenooten en vrienden, leerlingen en oud-leerlingen wedijverden om u hunne hulde te brengen op uw zilveren ambtsfeest. Op nieuw is toen gebleken, hoeveel achting en liefde men u toedroeg, hoe zeer men uwe nauwgezetheid en toewijding op prijs stelde, hoe hoog men vooral uw onderwijs schatte. Het was voor u en de uwen een schoone dag.

Van harte hebben wij ons met u verblijd, waarde VAN DER VLIET, toen gij van de Leipziger firma TEUBNER de opdracht ontvingt om eene nieuwe uitgave der Metamorphosen van Apuleius te bewerken, en de Regeering naar aanleiding daarvan u in staat stelde wetenschappelijke onderzoekingen te doen in de voornaamste boekerijen van N. Italie [1]). Het land waar het hart van ieder die natuurschoon, kunst en wetenschap liefheeft, henentrekt, hebt gij nu zelf gezien. Wat schoone vruchten zal dat voor uw onderwijs dragen! En hoe zal dit weder op zijne beurt medewerken om den classieken stempel krachtiger te doen uitkomen, zonder welken eene Universiteit haar karakter verloochent. Blijf nog lang onze classieke latinist.

---

[1]) Men zie het verslag van deze reis in de *Staatscourant* van 7 Juli 1893.

Eene andere onderscheiding viel onzen hygiënist Dr. van Overbeek de Meijer te beurt. Aan vele voortbrengselen der Westersche beschaving blijft de Sultan van Turkije den toegang in zijn Rijk nog ontzeggen. Maar den ontsmettingsoven, waarmede onze ambtgenoot reeds zoo velen aan zich heeft verplicht, heeft hij welkom geheeten, en dat getoond door den ontwerper tot Commandeur der Medjidieh-orde te benoemen. Wij wenschen hem daarmede geluk.

Neem ook gij, geachte Spronck, onzen gelukwensch aan met uwe benoeming tot ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw, waarover ieder die u kent en uwe bacteriologische onderzoekingen weet te waardeeren, zich verblijdt. Ook uwe benoeming, waarde Gallée, tot buitenlandsch lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie hebben wij met blijdschap begroet. Daar gij een hart voor de Vlaamsche broeders hebt, moet die benoeming u aangenaam wezen. Wij verheugen ons, dat uwe letterkundige verdiensten ook buiten ons vaderland worden erkend.

Ook aan den Senaat in zijn geheel viel in het afgeloopen jaar eene onderscheiding ten deel; maar het was eene onderscheiding, die weemoedige herinneringen opwekte. Tal van vrienden en leerlingen van onzen Opzoomer gaven ons zijn portret in olieverf, geschilderd door de kunstenaarshand van Josef Israëls, ten geschenke voor de Senaatskamer. Treffend is ons de ernstige denker uit de laatste jaren zijns levens, voordat die droevige krankheid hem overviel, weergegeven. Nu wij zijne klank- en krachtvolle stem niet meer hooren, kunnen wij toch op zijne beeltenis staren, en gedenken wat hij voor onze Universiteit zooveel jaren is geweest.

Ons allen, waarde ambtgenooten, vure die herinnering aan bij den aanvang van dezen nieuwen cursus. Er

zijn er onder ons die dankbaar zijn gestemd bij het terugzien op genezing van min of meer ernstige krankheid; anderen die dagen van zorg en angst doorleefden, thans gelukkig door dagen van hope vervangen; anderen, wien de dood veelgeliefden ontnam; anderen, die zoo hartelijk wenschen, in dit nieuwe jaar over eene kracht te mogen beschikken, die hun vroeger maar al te zeer ontbrak. Zoo zijn er tal van bijzondere wenschen, behoeften, belangen, die zich in den ouden cursus deden gelden, en ook in den nieuwen wel niet zullen zwijgen. Dat zij maar geen hinderpaal zijn voor eene ijverige vervulling van onze taak. Zij het voor ons allen een recht gelukkig jaar!

Nieuwe privaat-docenten werden in het afgeloopen jaar niet toegelaten. Één zullen wij weldra verliezen, Dr. J. C. KONINGSBERGER, die eene benoeming tot leeraar in de plant- en dierkunde aan de Rijks-H. B. School te 's Hertogenbosch heeft aangenomen. Velen, niet het minst Dr. Rauwenhoff, wiens assistent hij zooveel jaren was, zullen zijn heengaan betreuren. Door zijne persoonlijkheid, gaven en studie heeft hij menigeen voor zich gewonnen, menigeen aan zich verplicht.

Het aantal assistenten werd met één vermeerderd. Bij de heelkunde werd een derde assistent aangesteld, aan wien de polykliniek is opgedragen.

Wat de studenten betreft, zijn wij op nieuw vooruitgegaan. Tot 660 is hun getal geklommen, 46 meer dan in het vorige jaar. Van dezen werden voor de eerste maal ingeschreven, voor de Godgeleerdheid 39 (waaronder 10 Duitschers en Hongaren), voor de Rechtsgeleerdheid 28, voor de Geneeskunde 73, voor de Wis- en Natuurkunde 25, voor de Letteren en Wijsbegeerte 13, te zamen 178; verre de meesten voor volledig onderwijs.

Voor zoover mij bekend is, zijn slechts twee uit de rij der studenten weggevallen, de heer A. M. A. Meijer, candidaat-arts, en kort daarop, door een treurig ongeval, de heer L. J. M. van Erp Jr., veelbelovend student in de medicijnen.

Blijkens de examens en promoties, waaromtrent het *Jaarboek*, dat eerlang verschijnen zal, en dat ik u bij dezen zeer aanbeveel, nader u zal inlichten, is er over het algemeen goed gewerkt. Zelfs had onze Universiteit de eer één harer kweekelingen, den heer M. J. van Erp Taalman Kip, candidaat in de medicijnen, de gouden medaille te zien behalen op de beantwoording van eene medische prijsvraag bij de Groningsche Universiteit.

In geen enkel opzicht werd het den Rector door het Studentencorps moeilijk gemaakt. Integendeel, in aller welwillendheid en medewerking mocht hij zich met zijne ambtgenooten altijd door verblijden. Niet alleen werd dit op den „dies" der Universiteit, dien wij den 24[en], in plaats van den 26[en] Maart, met opgewektheid vieren mochten, betuigd en beklonken; maar bij verschillende gelegenheden ook in daden getoond. Van harte hopen wij, dat eerlang één hunner lievelingswenschen worde vervuld, en een beter, ruimer, schooner gebouw verrijze, waarin zij niet minder gezellig dan in het oude, zullen kunnen uitrusten van hunne studiën.

Wanneer wij u opwekken om het fonds, dat daartoe bijeengebracht wordt, met eene bijdrage te steunen, roepen wij u tevens met nadruk toe: denkt ook aan het *Oud-Studentenfonds*, dat thans zijn 8[e] jaar is ingetreden. Uit het Verslag omtrent dat fonds over het afgeloopen jaar, dat voor een deel in het Jaarboek zal worden opgenomen, zult gij bemerken, hoezeer het ondersteuning verdient. Oud-Studenten onzer Universiteit, toont door uwe medewerking, dat gij een hart blijft houden voor uwe Alma Mater.

Wat onze Academische inrichtingen betreft, is er veel stof van blijdschap, al blijft er ook te wenschen en te vragen over.

De gebouwen der *Bibliotheek* zijn over het algemeen in een goeden staat, uitgezonderd de vleugel, waarin de werkkamers, de leeskamer en andere vertrekken gelegen zijn. De bouwvallige toestand, waarin deze verkeert, maakt, in verband met de geringe ruimte tot berging van boeken, gedeeltelijke verbouwing en uitbreiding noodzakelijk.

717 Drukwerken — 498 bij aankoop en 219 ten geschenke, waaronder een kostbare nederlandsche bijbel van 1477 van Mr. W. J. Royaards van den Ham, verrijkten dit jaar de Bibliotheek, ongerekend de tijdschriften, vervolgwerken, dissertaties en vlugschriften. Grooter was dus de aanwas dan in vorige jaren. Evenwel nog verre na niet groot genoeg. Reeds lang vóór het eind des jaars blijken de gelden, waarover sommige faculteiten tot aankoop van boeken hebben te beschikken, ontoereikend te zijn. Zeer is het te wenschen, dat de requesten aan de Regeering tot verkrijging van hoogere subsidiën door haar mogen worden ingewilligd.

Belangrijk is het bezoek van de Bibliotheek, en vooral het gebruik van de handschriften toegenomen. Toch kon dit nog beter zijn, de belangrijke diensten in aanmerking genomen, die zulk eene kostelijke instelling aan den vriend van wetenschap en letteren bewijzen kan. Onbekend maakt onbemind. Men kome en zie, welke schatten daar verzameld zijn. Misschien wordt deze en gene er door bewogen, om de Bibliotheek te begiftigen met boeken en handschriften, en haar alzoo te doen wedijveren met hare zusterinstellingen te Leiden en te Amsterdam.

Over den gebrekkigen toestand van het *Academisch Ziekenhuis*, wat de *operatieve heelkunde* betreft, gewaagde ik reeds met een enkel woord. Bitter waren de klachten, die mijne beide voorgangers in het rectoraat daarover deden hooren. Of zij ze nu nog herhalen zouden, weet ik niet. Maar dit moet erkend worden: onder het professoraat van Dr. Salzer is veel verbeterd. Al gaat het langzaam, in overeenstemming met onzen landaard, wij gaan toch vooruit. Wie weet wat voor Dr. von Eiselsberg nog is weggelegd! Ook de *inwendige kliniek* vraagt, niet vergeten te worden als het tot eene reorganisatie komt, en meerdere gelden ter beschikking van het Ziekenhuis worden gesteld. Zeer gaarne zag zij meer patienten opgenomen, dan nu nog, bij de geringe subsidie mogelijk is.

Ten opzichte van het *physiologisch Laboratorium* hebben de Heeren Engelmann en Pekelharing met dankbaarheid de verhooging der jaarwedde van den assistent voor physiologische scheikunde (van *f* 500 op *f* 1000) begroet. De kans om een bekwamen helper gedurende langeren tijd aan het laboratorium te verbinden is daardoor niet weinig verhoogd.

Het *nieuwe Gasthuis voor behoeftige en minvermogende ooglijders* nadert zijne voltooiing. Dat daarin gelegenheid zal wezen om in de eischen van het onderwijs in de oogheelkunde van staatswege te voorzien, is u uit het verslag van den Rector des vorigen jaars reeds bekend. Welk een feest zal het voor dezen, onzen hooggeachten Snellen, en niet minder voor de Regenten van het Gasthuis zijn, wanneer het nieuwe gebouw kan worden betrokken. Had onze Donders dat nog eens mogen beleven!

Die gedachte was in veler hart, toen op den eersten April de marmeren buste van Donders door de Ned. Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst aan het

Gasthuis, in tegenwoordigheid van vele genoodigden, waaronder ook Rector en Secretaris van den Academischen Senaat, en Rector en Ab-actis van het Studentencorps, werd overgedragen. Hoe getuigden de hartelijke woorden door Dr. H. P. Kapteijn als voorzitter van genoemde maatschappij, door Dr. Engelmann namens de Regenten van het Gasthuis, en door Dr. Snellen als Geneesheer-Directeur gesproken, van de groote eer waarin men den Meester bleef houden. Zeker, van het nieuwe Gasthuis zal zijne buste het minste sieraad niet zijn.

Voor het *tandheelkundig* onderwijs blijft ruimere localiteit nog altijd een dringende eisch.

Met dankbaarheid mogen wij vermelden, dat de in de Rijksbegrooting van het vorige jaar vastgestelde uitbreiding van het *botanisch Laboratorium* uitgevoerd, en in November 1892 voltooid is. Tengevolge daarvan zijn tevens andere verbeteringen, ruimere lokalen voor de praktische oefeningen der studenten verkregen, en is ook de inrichting van het Museum verbeterd.

Het *physisch Laboratorium* is een instrumentmaker rijker geworden, maar blijft nu reeds twee cursussen even arm aan hulpmiddelen voor de aanstaande medici en pharmaceuten, om de praktische oefeningen te hervatten.

De wensch, dat naast de *Sterrewacht* eene woning voor den Directeur dier inrichting verrijze, is reeds meermalen uitgesproken. Zal die wensch nu vervuld worden, nu het meteorologisch Instituut wordt verplaatst? Wij houden goeden moed. Misschien wacht ons eene verrassing als Dr. Adolf Steinheil van München ons bereidde. Voor dertig jaar had diens vader ons een kijker geleverd met een voorwerpglas van bijzondere constructie. In den loop der jaren echter bleek, dat dat glas om allerlei redenen niet aan de verwachting beantwoordde. Dit

kwam de eer van zijn zoon te na. Met grootmoedigheid bood hij den hoogleeraar in de sterrekunde aan, aan de Sterrewacht een nieuw voorwerpglas te schenken, naar verkiezing een astronomisch of een photografisch. Daar de kijker reeds van een nieuw astronomisch voorwerpglas voorzien was, werd het laatste gekozen. Dit kostbaar geschenk is op het eind der maand Juni hier aangekomen. Aan het opstellen en gebruiken er van zijn echter aanmerkelijke kosten verbonden, waaromtrent nog geene voorstellen konden gedaan worden.

Het glanspunt in de geschiedenis onzer laboratoria heb ik voor het laatst bewaard. Gij raadt misschien wat ik bedoel. Gij denkt aan het Sterrebosch, en roept u dat schoone gebouw voor den geest, waarin de laboratoria voor *anorganische scheikunde* en voor *gezondheidsleer* zich bevinden. Het heeft lang geduurd, langer dan men gedacht had, voordat het nieuwe gebouw in gebruik kon genomen worden. Maar nu is de vreugde dan ook te grooter. Reeds sinds maanden kon Dr. Overbeek de Meijer er werkzaam zijn. En nu maakt ook Dr. Dibbits zich gereed om er zijne chemische lessen te geven en zijne chemische proeven te verrichten. Eene ongekende weelde zal het voor hem zijn, na zich 17 jaren te hebben beholpen, in dat fraaie gebouw, in die ruime lokalen, te midden van zooveel comfort en kunst, werkzaam te wezen. Vraag maar aan Dr. Overbeek de Meijer, die zoo lang alles van nabij heeft kunnen gadeslaan, wat hij van het nieuwe gebouw denkt, en hij zal u zeggen, dat het niet alleen als gebouw een sieraad is der Universiteit, maar ook aan de tegenwoordige eischen van het onderwijs geheel beantwoordt.

Ik wensch mijnen beiden ambtgenooten hartelijk geluk. Mogen geneeskunde en natuurkunde hun nog lang dank-

baar blijven voor hunnen arbeid. Twee beelden versieren den gevel: de Wijsheid en de Voorzichtigheid met kinderenbeeldjes aan den voet, waarvan het ééne leest, het andere over het gelezene nadenkt. Zeker heeft men met de onderzoekende wijsheid niet den chemicus alleen, en met de nadenkende voorzichtigheid niet den hygiënist alleen op het oog gehad — en omgekeerd evenmin. Het ééne is van het andere niet te scheiden. Een wijs man is altijd voorzichtig. En een voorzichtig man wenscht zich altijd te laven aan de bron der wijsheid. Waarde ambtgenooten, verrast ons door schoone studiën, waaruit uwe wijsheid blijkt; maar niet minder door eene voortreffelijke praktijk, waarin uwe voorzichtigheid spreekt.

Het langst heb ik stil gestaan bij de geneeskundige en bij de wis- en natuurkundige faculteit. Dit lag voor de hand. Als er van wenschen en behoeften sprake is, tot welker vervulling de medewerking van Curatoren en Regeering wordt vereischt, zijn het altijd deze beide faculteiten, die het eerst in aanmerking komen. Zij kosten het meest, en vragen dus het meest. Maar dit neemt niet weg, dat er wenschen en behoeften zijn bij de andere faculteiten, of bij al de faculteiten gezamenlijk, gewichtig genoeg om bij eene gelegenheid als deze, al is het met een enkel woord, besproken te worden. Zoo blijkt telkens dat het Academisch Statuut in verscheidene opzichten wijziging noodig heeft. Ook de Regeering begrijpt dat. Niet lang geleden is o. a., na ingewonnen advies van de Universiteiten, bij Koninklijk besluit vastgesteld, dat voortaan de juristen en literatoren evenmin als de theologanten aan een bepaalden examentijd zullen gebonden zijn; en dat de beide deelen van het doctoraal examen in dien zin als zelfstandige deelen zullen beschouwd worden, dat eene afwijzing bij het

tweede examen het zich op nieuw onderwerpen aan het eerste niet noodzakelijk maakt. Dat er nog vele desiderata overblijven, behoef ik u wel niet te zeggen. Zij blijven in de portefeuille, of in de pen, of in het hoofd, totdat er gelegenheid komt om met de Regeering van gedachten te wisselen.

Uitnemende diensten kan hierin de Rectoren-vergadering bewijzen, waarover de Rector van het vorige jaar u sprak. Misschien herinnert gij u nog, dat hij gewaagde van een plan, op het feest te Dublin bij hem en andere afgevaardigden van de Nederlandsche Universiteiten opgekomen, om tot versterking van den band tusschen de Zuster-Universiteiten hare nieuw benoemde en laatst afgetredene Rectoren op bepaalde tijden te doen samenkomen tot bespreking van gemeenschappelijke belangen. Dit plan heeft algemeene toejuiching gevonden. En zoo heeft dan de samenkomst plaats gehad, tot tweemalen toe. Ieder begrijpt, dat er op zulke samenkomsten van het nemen van besluiten en het afdoen van zaken geen sprake kan zijn. Zij hebben geen officieel karakter. De afgetreden Rector heeft den schepter neergelegd, en kan alleen door zijne meerdere ondervinding invloed oefenen; terwijl de dienstdoende Rector zonder den Senaat niets vermag. Niettemin — de ervaring zal het leeren — kunnen zulke samenkomsten, door nadere kennismaking en gedachtenwisseling, de samenwerking bevorderen, en alzoo den bloei van het Universiteits-leven verhoogen.

Omdat, voorloopig althans, alleen eene samenwerking van de vier Universiteiten bedoeld werd, bleef Delft er buiten. Dit verhinderde echter niet, dat, toen den 4[en] Jan. de *Polytechnische School* aldaar haar gouden feest vierde, ook de Utrechtsche Senaat een bewijs van deelneming in hare feestvreugde gaf.

Van de Universiteiten buiten ons vaderland was het

alleen die van *Padua*, die ons eene uitnoodiging zond om op den 6en December den 300-jarigen gedenkdag van het optreden van Galilei als hoogleeraar aldaar te komen mede vieren. Bij alle erkenning van de uitstekende verdiensten van Galilei voor de natuurkundige wetenschap vond de Senaat geene termen, om op eene andere wijze dan door een hartelijken brief van zijne belangstelling te doen blijken.

Den 9den December hadden de vrienden van JACOBUS MOLESCHOTT, hoogleeraar aan de Universiteit te *Rome*, bestemd om den 70sten verjaardag van den beroemden physioloog feestelijk te vieren. Ook Utrecht wilde niet achterblijven. Utrecht was het tooneel van zijn eerste wetenschappelijk optreden geweest. Met Utrechtsche Professoren, onder welke vooral Donders moet genoemd worden, was hij, ook nadat hij ons vaderland had verlaten, door banden van vriendschap vereenigd gebleven. Zoo voelde dan de Senaat der Utrechtsche Universiteit zich gedrongen ook zijne hulde hem te brengen op dien gedenkwaardigen dag. Op hoogen prijs werd die hulde door den jubilaris gesteld. In een met gloed geschreven brief van dankbetuiging, in zijn geheel met goedvinden van den Senaat in het Studenten-Weekblad *Minerva* opgenomen, erkende hij ontzaglijk veel aan de Utrechtsche Hoogeschool te danken te hebben, en de opwekking en bezieling nooit te zullen vergeten, die hij van haar ontvangen had. Helaas, thans is zijn welsprekende mond voor altijd gesloten. Den 21sten Mei nam de dood hem weg. Maar lang, lang zal zijn naam genoemd worden, niet alleen in Italië, maar ook in Zwitserland, in Duitschland, en ook in ons Vaderland, als de naam van een talentvollen natuurvorscher, die, zoo dikwijls hij zich bewoog op zijn eigen terrein, het terrein der medische en physiologische wetenschap, onvergankelijke lauweren zich verwierf.

Ook den 27sten December, den dag waarop de groote Louis Pasteur te *Parijs* zijn' zeventigsten verjaardag vierde, wilde de Senaat niet onopgemerkt laten voorbijgaan. Met het doctoraat in de medicijnen honoris causa, waarvan de bul hem door de Heeren Engelmann en Overbeek de Meijer werd overhandigd, meende men den man te moeten eeren, aan wiens geniale werkzaamheid gansch Europa hulde bracht, den grooten chemicus, wiens bacteriologische onderzoekingen met zoo schoon succes zijn bekroond, den onvermoeiden menschenvriend, wien zooveel honderden en duizenden hun leven te danken hebben.

Den 4den Februari was het feest te Berlijn. Het gouden jubilé der doctor-promotie van Emil du Bois-Reymond werd gevierd. Zou de Senaat der Utrechtsche Universiteit ook aan dit feest deel nemen? Onze medische faculteit, wakker als altijd waar het de vereering van groote geneeskundigen geldt, meende op die vraag toestemmend te moeten antwoorden. Op haar voorstel werd den jubilaris, als een der groote grondleggers der moderne biologische wetenschap, een telegram van gelukwensching gezonden.

Heeft de Universiteit door dergelijke huldebewijzen getoond het karakter der wetenschap als internationaal te erkennen, hare eigene alumni heeft zij daarom niet vergeten. Ingevolge een genomen besluit, om op voorstel der betrokken faculteit aan mannen van verdienste een brief van gelukwensching te zenden met den dag, dat zij voor vijftig jaar het doctoraat aan deze Universiteit verwierven, heeft de Senaat den 29en Juni onzen hooggeachten stadgenoot, den Heer J. A. Grothe geluk gewenscht met den dag, waarop hij voor 50 jaren tot doctor in de letteren werd gepromoveerd, nadat hij een jaar te voren het doctoraat in de rechten had verkregen. Met waardeering werd daarbij melding gemaakt van zijne vele verdiensten

op menig gebied, in het bijzonder op het gebied van de geschiedenis der zending.

Nog ééne zaak rest mij te vermelden, zeker niet de minste. Integendeel, meer dan eenige andere stemt zij ons tot vreugde bij den aanvang van den nieuwen cursus. Nog enkele maanden geduld — maar wat beteekenen die maanden bij de jaren, die wij hebben moeten wachten!— en het nieuwe *Universiteits-gebouw* kan worden betrokken. Dat zal een feest zijn! Met moeite weerhoud ik mij, u eenig denkbeeld te geven van de schoonheden en geriefelijkheden, die ons in onze nieuwe woning zullen omringen. Maar ik moet mij bedwingen. Ik wil mijn hooggeachten opvolger in het rectoraat niet tegen mij innemen, door op *zijn* weg te treden. Aan *hem* het voorrecht, onze gevoelens te vertolken op dien feestelijken dag! Aan *mij* thans nog alleen, een woord van dank te spreken voor de ondersteuning en medewerking, op velerlei wijze, door allen met wie ik als Rector in aanraking kwam, een iegelijk in zijne betrekking, mij geschonken. Met genoegen denk ik aan het afgeloopen jaar terug.

Moogt ook gij dat aan het einde van den cursus kunnen zeggen, waarde POLS, die door H. M. de Koningin-Regentes tot mijnen opvolger zijt benoemd! Aan u draag ik mijne waardigheid als Rector-Magnificus over. God zegene onze Universiteit onder uw, naar wij verwachten, krachtig en wijs bestuur, en geve haar goede en schoone dagen!

Ik heb gezegd.

EXAMENS.

Uitslag der Examens door de Faculteiten der Wis- en Natuurkunde en r Geneeskunde, ingevolge de Wet van 25 Dec. 1878 (Staatsblad No. 222), genomen gedurende 1892—1893.

	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.
›rste natuurkundig examen (Art. 4)	45	32	13
weede natuurkundig examen (Art. 5)	37	23	14
ıeoretisch geneeskundig examen 1ste gedeelte (Art. 6)	25	16	9
ıeoretisch geneeskundig examen 2de gedeelte (Art. 6)	24	20	4
heoretisch examen in de tandheelkunde (Art. 9)	26	24	2
heoretisch apothekers-examen (Art. 13) . . .	18	18	0
ewijzen van kennis der Dier- en Delfstofkunde (Art. 15).	16	14	2
Totaal . .	191	147	44

Uitslag der Universiteits-Examens gedurende 1892—1893.

	Aantal geëxamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
Faculteit der Godgeleerdheid.			
ıamen in de Hebreeuwsche Taal en Israëlietische Oudheden	27	25 (4 c. laude)	2
ındidaats-examen, 1e gedeelte	17	17	
» 2e »	18	18 (1 c. laude)	
ɔctoraal-examen	3	3 (1 c. laude)	
Faculteit der Rechtsgeleerdheid.			
ındidaats-examen	31	19	12
›ctoraal Rechtswetenschap	34	23 (1 c. laude)	11
›ctoraal Staatswetenschap	1	1	
Faculteit der Geneeskunde.			
ndidaats-examen	12	12 (1 c. laude)	
ctoraal-examen	8	6	2

	Aantal geëxamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
Faculteit der Wis- en Natuurkunde.			
Propaedeutisch examen voor de geneeskunde	15	12 (1 c. laude)	3
Candidaats wis- en sterrekunde			
» » » natuurkunde . . .			
» scheikunde	1	1	
» aard- en delfstofkunde . . .			
» plant- en dierkunde			
» artsenijbereidkunde	3		3
Doctoraal wis- en sterrekunde			
» » » natuurkunde . . .	1	1 (c. laude)	
» scheikunde			
» aard- en delfstofkunde . . .			
» plant- en dierkunde			
» artsenijbereidkunde	2	2	
Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.			
Aanvullings-examen (art. 86, H. O.) . .	1	1	
Candidaats Classieke letterkunde . . .	9	9 (1 c. laude)	
» Nederlandsche letterkunde . .	3	3 (1 c. laude)	
» Wijsbegeerte	1	1	
Doctoraal Classieke letterkunde . . .	1	1	
» Nederlandsche letterkunde . .	3	3 (2 c. laude)	
Totaal . .	191	158 (14 c. l.)	33

PROMOTIËN.

Godgeleerdheid	
Rechtswetenschap	11 (1 c. laude).
Staatswetenschap	
Geneeskunde	5 (3 c. laude).
Wis- en Sterrekunde	
Wis- en Natuurkunde	
Scheikunde	
Aard- en Delfstofkunde	
Plant- en Dierkunde	
Artsenijbereidkunde	
Classieke Letterkunde	2
Nederlandsche Letterkunde	
Totaal . .	18 (4 c. laude).

Promotiën honoris causa.

Tot doctor in de Geneeskunde werd bevorderd Prof. L. PASTEUR van Parijs (Senaatsbesluit van 19 Dec. 1892); tot doctor in de Ned. Letteren F. J. L. KRÄMER benoemd hoogleeraar aan de Rijks- Universiteit van Utrecht (Senaatsbesluit van 22 Juni 1893.)

SCHRIJVERS EN TITELS DER PROEFSCHRIFTEN,

DATUMS DER VERDEDIGING, EN VERMELDING OF DE GRAAD „CUM LAUDE" VERLEEND IS.

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Rechtswetenschap.

28 Sept. 1892. **M. A. H. L. van Lier,** Afbetalingscontracten.

13 Dec. » **J. A. F. Geiswelt van der Netten,** De cheque. (cum laude)

23 Dec. » **H. Rahder,** Belasting op het roerend vermogen in Nederland.

20 Jan. 1893. **P. A. Greup,** Opmerkingen over poging tot misdrijf.

25 Maart » **N. A. Tonckens,** Het recht van belastingheffing der plaatselijke besturen.

13 April » **M. A. Hartog,** De paardenfokkerij als tak van staatszorg.

26 Mei » **L. M. Rollin Couquerque,** Tweërlei dogma.

29 » » **C. L. Kooiman,** Fragmenta juris antiquissimi.

28 Juni » **L. J. Rietberg,** Het recht van vereeniging en vergadering in het Nederlandsche Staatsrecht.

6 Juli » **H. J. Scheuer,** Insubordinatie en militair tweegevecht.

6 » » **H. A. van den Wall Bake,** Eenige opmerkingen over art. 49 der Wet van 9 April 1875. (Staatsblad n°. 6.)

Faculteit der Geneeskunde.

20 April 1893. **H. P. Bosscha,** Primaire, secundaire en tertiaire netvliesbeelden na momentane lichtindrukken. (cum laude)

24 Juni » **C. H. van Herwerden,** Micro-organismen bij epidemische cerebro-spinaalmeningitis. (cum laude)

1 Juli » **G. Th. Walter,** Bijdrage tot de kennis der Streptococcen. (cum laude)

3 Juli 1893. **H. Idenburg,** Myositis segmentaria.

5 » » **D. de Niet,** Beschouwingen aangaande de oorzaken van de Aziatische Cholera en hare verspreiding.

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

Classieke Letteren.

24 Sept. 1892. **G. Blokhuis Bz.,** De latinitate qua usus est Tertullianus in *Apologetico.*

24 Febr. 1893. **J. W. Brinkgreve,** De regno Pergameno deque ejus dynastis usque ad regem Attalum I.

II. Staat der Rijks-Universiteit te Utrecht,

op 19 September 1893.

STAAT DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

op 19 September 1893.

COLLEGE VAN CURATOREN.

Mr. H. Royaards van Scherpenzeel, benoemd bij Kon. besluit van 7 Dec. 1876, nº. 25, tot 30 Sept. 1899; benoemd tot Voorzitter bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, nº. 18.

Mr. H. G. Römer, benoemd bij Kon. besluit van 15 Juni 1870, nº. 8, tot Sept. 1901.

Jhr. Mr. J. Roëll, benoemd bij Kon. besluit van 13 Jan. 1885, nº. 6, tot 30 Sept. 1897.

Jhr. Mr. W. J. M. Bosch van Oud-Amelisweerd, benoemd bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, nº. 18, tot 30 Sept. 1895.

B. Reiger, benoemd bij Kon. besluit van 27 Nov. 1891, nº. 23, tot 30 Sept. 1893.

Secretaris van Curatoren.

Mr. J. F. B. Baert, benoemd bij Kon. besluit van 19 Jan. 1875, nº. 6, tot 30 Sept. 1897.

BESTUUR DER UNIVERSITEIT.

Rector magnificus: M. S. Pols.

Assessoren: A. A. W. Hubrecht, M. Th. Houtsma, G. van Overbeek de Meijer, J. Cramer.

Secretaris van den Senaat: H. C. Dibbits.

Archivaris van den Senaat: N. W. P. Rauwenhoff.

BESTUUR DER FACULTEITEN.

	Voorzitter.	Secretaris.
Godgeleerdheid:	J. Cramer.	H. G. Kleijn.
Rechtsgeleerdheid:	J. de Louter.	H. J. Hamaker.
Geneeskunde:	Th. W. Engelmann.	C. H. H. Spronck.
Wis- en Natuurk.:	E. Mulder.	W. Kapteijn.
Lett. en Wijsbeg.:	H. E. Moltzer.	M. Th. Houtsma.

HOOGLEERAREN. (1)

Faculteit der Godgeleerdheid.

J. J. P. Valeton Jr. (8 Dec. 1877). De geschiedenis van den Israëlietischen Godsdienst, de Israëlietische letterkunde, de uitlegging van het Oude Testament.

G. H. Lamers (19 Juni 1883), vroeger te Groningen sinds 30 Sept. 1874. De geschiedenis der Godsdiensten in het algemeen, de wijsbegeerte van den Godsdienst, de zedekunde, de geschiedenis der leer aangaande God

J. Cramer (19 September 1884), vroeger te Groningen sinds 10 Oct. 1876. De uitlegging van het Nieuwe Testament, de geschiedenis der leerstellingen van den Christelijken Godsdienst, de oud-christelijke letterkunde.

H. G. Kleijn (25 September 1888). De geschiedenis van het Christendom, de encyclopaedie der Godgeleerdheid, de Christelijke archaeologie.

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

H. J. Hamaker (12 Dec. 1877). De encyclopaedie der rechtswetenschap, het internationale privaatrecht, het burgerlijk recht.

J. Baron d'Aulnis de Bourouill (23 Maart 1878). De staatkundige geschiedenis, de statistiek, de staathuishoudkunde.

M. S. Pols (26 Sept. 1879). Het strafrecht, de strafvordering.

J. de Louter (18 Oct. 1879), vroeger te Amsterdam sinds 17 Nov. 1877. De wijsbegeerte van het recht, het staatsrecht, het volkenrecht, het administratief recht.

W. L. P. A. Molengraaff (17 April 1885). Het handelsrecht, de burgerlijke rechtsvordering.

J. C. Naber (21 Sept 1885). Het Romeinsche recht, de Romeinsche rechtsgeschiedenis.

1) Bij de namen der Hoogleeraren worden vermeld de dagteekening hunner inwijdings-redevoering of publieke les, en de vakken, hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (Staatsblad No. 102) of bij hunne benoeming opgedragen, met de later daarin gebrachte wijzigingen.

Faculteit der Geneeskunde.

T. Halbertsma (15 Oct. 1867), vroeger te Groningen sinds 28 Juni 1866. De verloskunde en de leer der vrouwenziekten.

Th. W. Engelmann (20 Maart 1871). De physiologie.

S. Talma (6 Oct 1876). De geneeskunde, de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer, de propaedeutische kliniek.

G. van Overbeek de Meijer (14 Dec. 1877). De gezondheidsleer, de geneeskundige politie, de gerechtelijke geneeskunde.

H. Snellen (15 Dec. 1877). De oogheelkunde.

C. A. Pekelharing (21 Sept. 1881). De weefselleer en de physiologische scheikunde.

C. H. H. Spronck (24 Sept. 1888). De ziektekunde, de ziektekundige ontleedkunde.

E. Rosenberg (28 Sept. 1888), vroeger Hoogleeraar te Dorpat sinds 2 Oct. 1876. De ontleedkunde.

C. Winkler, benoemd bij Kon. Besluit van 25 April 1893, n°. 26. De psychiatrie, en de leer der zenuwziekten.

A. Freiherr von Eiselsberg, benoemd bij Kon. Besluit van 29 Juni 1893, n°. 22. De heelkunde.

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

C. H. C. Grinwis (16 Oct. 1867). De wiskunde, de mechanica, de mathematische natuurkunde.

E. Mulder (4 Dec. 1868). De organische scheikunde.

N. W. P. Rauwenhoff (25 April 1871). De botanie.

J. A. C. Oudemans (13 Juni 1856 tot 30 Sept. 1857; 24 Jan. 1876) De sterrekunde.

H. C. Dibbits (23 Juni 1876). De anorganische scheikunde.

H. Wefers Bettink (15 Dec. 1877). De artsenijbereidkunde, de toxicologie.

W. Kapteijn (16 Febr. 1878). De analytische meetkunde, de beschrijvende meetkunde, de integraalrekening, de theorie der functiën, de waarschijnlijkheidsrekening.

C. E. A. Wichmann (22 Maart 1879). De geologie, de mineralogie, de palaeontologie, de kristallographie.

A. A. W. Hubrecht (20 Sept. 1882). De zoölogie, de vergelijkende anatomie en physiologie.

V. A. Julius (21 Sept. 1888). De proefondervindelijke natuurkunde, de physische aardrijkskunde, de meteorologie.

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

H. van Herwerden (28 Oct. 1864). De Grieksche taal en letterkunde, de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst.

H. E. Moltzer (26 Oct. 1882), vroeger te Groningen sinds 30 Maart 1865. De Nederlandsche taal en letterkunde, het Middel-Nederlandsch.

J. H. Gallée (22 Sept. 1882). Het Gothisch, de beginselen der vergelijkende Indo-Germaansche taalwetenschap in het algemeen en der Germaansche in het bijzonder, het Angelsaksisch en Middel-Hoogduitsch.

M. Th. Houtsma (14 Mei 1890). De Hebreeuwsche letterkunde, de Israëlietische oudheden.

Jhr. B. H. C. K. van der Wijck (6 Oct. 1890), vroeger te Groningen sinds 1863. De Geschiedenis der wijsbegeerte, de logica, de metaphysica, de zielkunde.

J. van der Vliet (18 Sept. 1891). De Latijnsche taal en letterkunde, de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst, het Sanskriet.

F. J. L. Krämer, benoemd bij Kon. besluit van 12 Juni 1893. n°. 18. De algemeene geschiedenis, de politische aardrijkskunde, de vaderlandsche geschiedenis.

OUD-HOOGLEERAREN.

(*Volgens Art. 58, Wet H. O.*)

W. G. Brill, geb. 10 Oct. 1811; N. Beets, geb 13 Sept. 1814; B. J. Lintelo de Geer, geb. 12 Dec. 1816; J. I. Doedes, geb. 20 Nov. 1817; L. C. van Goudoever, geb. 6 Aug. 1820; C. M. Francken, geb. 7 Dec. 1820; J. A. Wijnne, geb. 4 Dec. 1822.

(*Volgens Art. 51 2de al., Wet H. O.*)

H. P. G. Quack, geb. 2 Jul. 1834; W. Koster, geb. 24 Oct. 1834; A. L. S. Gusserow, geb. 18 Jul. 1836; C. Pijnacker Hordijk, geb. 13 April 1847.

HOOGLEERAAR-TITULAIR.

Art. 112, Wet H. O.

J. P. Th. van der Lith, geb. 19 Sept. 1814.

HOOGLEERAREN

van de Instelling tot het opleiden van Leeraren voor het Hervormd Kerkgenootschap.

T. Cannegieter (18 Nov. 1878). De leerstellige Godgeleerdheid, de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk en harer leerstellingen, het Nederlandsch Hervormd Kerkrecht.

E. H. van Leeuwen (21 Jan. 1887). De bijbelsche Godgeleerdheid, de practische Godgeleerdheid met de daarbij vereischte oefeningen, de geschiedenis der Christelijke zending.

LECTOREN.

Dr. P. Q. Brondgeest (benoemd bij Kon. besluit van 3 Aug. 1863, nº. 67 en 13 Oct 1877, nº. 3). De physische diagnostiek, oefeningen in het gebruik van den keelspiegel, de kliniek der keelziekten, de chemische diagnostiek, de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer.

Dr. Th. Dentz (benoemd bij Kon. besluit van 28 Sept. 1877, nº. 4). De tandheelkunde.

Dr. J. E van der Meulen (benoemd bij Kon. besluit van 21 Oct. 1877 nº. 23). De verbandleer, de operatieve chirurgie.

PRIVAATDOCENTEN.

(toegelaten bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche zaken).

Mr. A. J. B. Rijke (beschikking van 1 Oct. 1883, nº. 3521). Het notariaat en het fiscaal recht.

Dr. J. Lorié (beschikking van 15 Mei 1884, nº. 1578. De palaeontologie; en (beschikking van 31 Mei 1888, nº. 1611) de mineralogie en geologie.

Dr. L. J. Morell (beschikking van 16 Juli 1884, nº. 2301). De archaelogie en de geschiedenis der Grieksche kunst.

Dr. A. Huijsman (beschikking van 20 Mei 1886, nº. 1443). De oorheelkunde.

Dr. E. F. Kossmann (beschikking van 13 Jan. 1887, nº. 100). De Oud-Duitsche en Romaansche taal en letterkunde.

Dr. L. Wirth (beschikking van 2 Juli 1888, nº. 2005). De Hoogduitsche taal en letterkunde.

Dr. M. Snellen (beschikking van 29 Maart 1889, nº. 878). De meteorologie, het aardmagnetisme.

Dr. G. C. J. Vosmaer (beschikking van 8 Mei 1889, nº. 1295). De zoölogie.

Dr. S. K. Hulshoff (beschikking van 25 April 1890, nº. 1502') De kinderziekten.

Dr. G. J. D. Mounier (beschikking van 6 Oct. 1890). De mathematische theorie der levensverzekeringwetenschap.

Dr. M. L. Gutteling (beschikking van 16 Maart 1892, n°. 1637°). De leer der huidziekten en syphilis.

ASSISTENTEN bij de

Physiologie en Histologie .	W. Middelveld Viersen (1 Jan. 1893).
	W. J. de Wilde (1 Jan. 1892).
Anatomie.	H. A. Laan (1 Jan. 1892).
	J. Piekema (14 Oct. 1892).
Pathologie	J. M. Baart de la Faille (1 Oct. 1892).
Medische Kliniek	A. J. Hoorweg (1 Jan. 1893).
Medische polikliniek . . .	J. F. Langenbergh (1 Jan. 1893.)
Chirurgie.	1ste assistent Dr. G. Th. Walter (1 Jan. 1893).
	2de assistent L. P. van Lelyveld (1 Jan. 1893).
Chirurgische polikliniek. .	Dr. H. P. Bosscha (1 Maart 1893).
Gynaekologie en Obstetrie .	1ste assistent B. Freriks (1 Jan. 1885).
	2de assist. A. van der Hoeven (1 Aug. 1893).
Gezondheidsleer	J. A. Vrijheid (16 April 1887).
Pharmacie	B. Sjollema (1 Jan. 1891).
Scheikunde (Leeuwenbergh)	vac.
Scheikunde (Sterrebosch) .	Dr. A. J. A. Prange (1 Jan. 1890).
Natuurkunde	J. H. Meerburg (1 Jan. 1891).
Zoölogie	Dr. G. C. J. Vosmaer (1 Jan. 1889).
Botanie	Vacant.
Oogheelkunde	Dr. H. Snellen, Jr. (1 Jan. 1890).
Tandheelkunde.	R. Anema (1 Jan. 1893).

PEDELLEN.

N. Janssen (1 Juli 1865).
J. N. de Kruijff (1 Oct. 1866).

WETENSCHAPPELIJKE INRICHTINGEN EN VERZAMELINGEN.

Bibliotheek der Universiteit.

J. F. van Someren, *Bibliothecaris* (benoemd bij ministerieële beschikking van 16 Maart 1889, n°. 750).

P. J. D. van Dokkum, *Conservator.*
J. Alblas, 1e *Amanuensis.*
J. D. C. van Dokkum, 2e *Amanuensis.*
G. A. Nagtegaal, *Bewaarder.*

Anatomisch Kabinet

Prof. E. Rosenberg, *Directeur.*
I. L. A. Issels, *Prosector.*

Physiologisch Instituut.

Prof. Th. W. Engelmann, *Directeur.*
D. B. Kagenaar, *Amanuensis.*

Pathologisch Instituut.

Prof. C. H. H. Spronck, *Directeur.*

Inrichting voor Tandheelkunde.

Dr. Th. Dentz, *Directeur.*

Museum voor Natuurlijke Historie.

Prof. A. A. W. Hubrecht, *Directeur.*
A. H. Schmidt, *Conservator.*
J. G. de Groot, *Custos.*

Physisch Laboratorium.

Prof. V. A. Julius, *Directeur.*
M. P. Filbri, *Amanuensis.*

Chemisch Laboratorium „Leeuwenbergh".

Prof. E. Mulder, *Directeur.*
J. van Zanen, *Amanuensis.*

Chemisch Laboratorium „Sterrebosch".

Prof. H. C. Dibbits, *Directeur.*
J. W. de Groot, *Amanuensis.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. H. Wefers Bettink, *Directeur.*

Hygiënisch Laboratorium „Sterrebosch".

Prof. G. van Overbeek de Meijer, *Directeur.*

Hortus Botanicus en Botanisch Laboratorium.

Prof. N. W. P. Rauwenhoff, *Directeur.*
J. K. Budde, *Hortulanus.*
H. A. M. de Liefde, *Amanuensis.*

Astronomisch Observatorium.

Prof. J. A. C. Oudemans, *Directeur.*
C. Verloop Cz., *Amanuensis.*

Mineralogisch Instituut.

Prof. C. E. A. Wichmann, *Directeur.*

Ziekenhuis.

(In art. 7 van het Koninklijk Besluit van 27 Maart 1817 is bepaald, dat het College van Regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen zich met de Curatoren der Hoogeschool zal hebben te concerteeren, ten einde het Ziekenhuis op de geschiktste wijze tevens dienstbaar te maken aan het Academisch klinisch onderwijs).

Dr. C. A. Lamping, *Directeur-Geneesheer.*
J. A. Wijnhoff, *arts, tweede Geneesheer.*
Dr. J. E. van der Meulen, *Heelmeester.*
Dr. B. Trouw, *Assistent-geneeskundige.*
M. Henstedt, *eerste Apotheker.*
J. J. Wesselman *Oeconoom.*

Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen.

Dr. A. Th. Moll, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. G. Luchtmans, *eerste Geneesheer.*
B. van Delden, *tweede Geneesheer.*
Prof. Dr. C. Winkler, *Buitengewoon Geneesheer.*
E. J. van de Hagt, *Secretaris-Penningmeester.*

Nederlandsch Gasthuis voor minvermogende en behoeftige Ooglijders.

Prof. Dr. H. Snellen, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. H. Snellen Jr., *Arts.*
Dr. W. Koster Gzn., *Arts.*

KoninklijkNederlandsch Meteorologisch Instituut.

Dr. M. Snellen, *Hoofd-Directeur.*
P. C. Visser, *Assistent Hoofd-Directeur en Secretaris.*

. . . . *Directeur der afdeeling Waarnemingen te land.*

W. van Bemmelen, *Assistent-Directeur van die afdeeling.*

K. F. G. Zaalberg, *Observator.*

P. F. baron van Heerdt, *Directeur der afdeeling Waarnemingen ter zee.*

M. E. B. I. Kluit, *Luit. ter zee 1e klasse, Assistent-Directeur der afdeeling Waarnemingen ter zee.*

L. Roosenburg, *Directeur der Filiaal-inrichting te Amsterdam.*

A. E. Arkenbout Schokker, *Directeur der Filiaal-inrichting te Rotterdam.*

SERIES LECTIONUM

IN UNIVERSITATE RHENO-TRAIECTINA

Habendarum inde a die XIX M. Septembris Anni MDCCCXCIII usque ad ferias aestivas Anni MDCCCXCIV

RECTORE MAGNIFICO

— MEINARDO SIDERIO POLS. —

In Facultate Iuridica.

H. J. Hamaker Encyclopaediam Iuris tradet diebus lunae et martis hora XII;
Ius civile exponet die lunae hora XI, die mercurii horis XI en XII;
Ius inter gentes privatum docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

J. d'Aulnis de Bourouill Oeconomiae politicae elementa et historiam tradet diebus lunae, martis et mercurii hora I;
Oeconomiae politicae capita selecta cum provectioribus tractabit horis sibi et auditoribus commodis;
Statistices methodum exponet die lunae hora XI;
Historiam Europae politicam enarrabit die iovis hora I.

M. S. Pols Ius Criminale docebit diebus iovis, veneris et saturni hora XI;
Methodum procedendi in causis criminalibus exponet diebus iovis et veneris hora XII.

J. de Louter Philosophiam iuris docebit diebus lunae et saturni hora IX;
Ius publicum Nederlandicum tradet diebus lunae, mercurii et saturni hora X;
Ius gentium exponet horis sibi et auditoribus commodis;
Ius, quod dicitur, administrativum Nederlandicum docebit die mercurii hora IX.

W. L. P. A. Molengraaff Ius mercatorium et maritimum docebit diebus martis et iovis hora X, die veneris hora IX;
Methodum procedendi in causis civilibus exponet die martis hora XI et die veneris hora X.

J. C. Naber Iuris Romani institutiones interpretabitur diebus lunae, martis, mercurii et iovis hora XI;

Historiam iuris Romani tradet diebus veneris et saturni hora XI;

A. I. B. Rijke, Iuris Doctor, muneris notarii sciëntiam et ius fiscale in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, lectiones habebit et exercitationes practicas moderabitur diebus et horis postea indicandis.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

In Facultate Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

C. H. C. Grinwis docebit

Calculum differentialem, diebus iovis et veneris hora I;

Mechanicam theoreticam, diebus martis, mercurii et iovis hora X;

Physicam mathematicam, post ferias hiemales, diebus mercurii hora XI et veneris hora X.

E. Mulder Chemiam organicam docebit diebus lunae, martis et mercurii hora IX;

Chemiam syntheticam et Thermo-chemiam, in provectiorum discipulorum usum, die iovis hora IX;

Experimenta in laboratorio chemico quotidie moderabitur.

N. W. P. Rauwenhoff docebit

Morphologiam generalem, Anatomiam et Physiologiam plantarum, diebus lunae, martis et mercurii hora X;

Capita selecta Botanices, die veneris hora I;

Exercitationibus microscopicis et phytographicis praeerit diebus lunae, martis, mercurii et veneris horis II—IV;

Provectiorum experimenta in laboratorio botanico quotidie moderabitur.

J. A. C. Oudemans docebit

Astronomiam popularem, diebus lunae et martis hora X;

Astronomiam theoreticam, diebus mercurii et iovis hora X;

Astronomiam theoreticam provectioribus destinatam, diebus mercurii et iovis hora XI;

Theoriam motus corporum coelestium, diebus martis et iovis hora IX;

Capita selecta cum provectioribus tractabit die lunae et mercurii hora IX;

Astronomiam practicam tironibus, die lunae hora I, provectioribus die mercurii hora I—III;

Instrumentorum astronomicorum usum explicabit et observandi exercitiis, favente tempestate, praeerit diebus et horis auditoribus commodis.

H. C. Dibbits docebit

Chemiam anorganicam, diebus iovis, veneris et saturni hora IX;

Chemiam theoreticam (Thermo-chemiam, alia), in provectiorum usum, die martis hora IX;

Chemiam analyticam, die veneris hora XI;

De elementis minus frequentibus, in provectiorum usum, aget hora postea indicanda;

Chemiam practicam, diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris horis II—IV, saturni horis X—XII;

Experimentis provectiorum quoditie praeerit.

H. Wefers Bettink Chemiam pharmaceuticam docebit die veneris horis X et I, die saturni hora IX;

Toxicologiam, die iovis hora XI;

Experimenta in laboratorio pharmaceutico quotidie moderabitur;

Pharmaciam (medicamenta quae dicuntur simplicia et galenica) die mercurii hora XI, die iovis et veneris hora IX.

W. Kapteijn docebit

Calculum integralem die lunae hora I et die martis hora XI;

Theoriam probabilitatis, die lunae hora X et XI;

Geometriam analyticam, diebus martis et mercurii hora I.

C. E. A. Wichmann docebit

Mineralogiam generalem, diebus veneris et saturni hora X;

Geologiam et Palaeontologiam, die lunae hora I et die saturni hora X;

Crystallographiam, in provectiorum usum, die martis hora X;

Exercitationibus mineralogicis et crystallographicis praeerit diebus mercurii et iovis horis II—IV;

Experimenta in laboratorio geologico quotidie moderabitur.

A. A. W. Hubrecht docebit

Zoologiam et Anatomiam comparatam diebus iovis hora I et veneris hora XI;

Exercitationibus zootomicis praeerit die iovis horis X—XII et II—IV;

Exercitationes microscopicas et embryologicas in candidatorum usum moderabitur diebus lunee I—IV, saturni IX—IV;

Capita selecta in provectiorum usum die iovis horis VIII—X pomeridianis;

Provectiorum experimentis in laboratorio zoologico quotidie praeerit.

V. A. Iulius Physicam experimentalem tradet diebus lunae, martis et mercurii hora XI;

Capita selecta Physicae experimentalis elementarae exponet die veneris hora XI;

Capita selecta in candidatorum usum tradet die jovis hora XI;

Exercitationes practicas iis moderabitur qui ad candidati gradum adspirant, diebus martis et mercurii horis postmeridianis.

Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

J. Lorié, Math. Mag., Phil. Nat. Doctor, Geologiam et Palaeontologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Palaeontologiam docebit, hora postea indicanda.

M. Snellen, Math. Mag., Phil. Nat. Doctor, Meteorologiam et Magnetismum terrestrem in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Meteorologiae capita selecta docebit, hora postea indicanda.

G. C. J. Vosmaer, Zool. et Bot. Doctor, Zoologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Capita selecta Morphologiae Invertebratorum tractabit diebus et horis auditoribus commodis.

W. J. D. Mounier, Math. Mag. Phil. Nat. Doctor, doctrinae de vitae cautione theoriam mathematicam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, docebit:

Theoriam mathematicam praemiorum et calculum reservati, horis postea indicandis;

Calculum probabilitatis et statisticam mathematicam ratione habita applicationis ad vitae cautiones, hora postea indicanda;

Capita selecta theoriae provectioris cautionis vitae, reservationem periclitandi e. a., hora postea indicanda;

In Facultate Litterarum et Philosophiae.

H. van Herwerden lectiones de Litteris Graecis habebit diebus lunae et martis hora X, et die mercurii hora XI, interpretaturus e tragoedia quaedam et Thucydide; praeterea ex Homeri carminibus (ed. van Leeuwen et Mendes da Costa);

Artem metricam docebit die mercurii hora XII;

Litterarum Graecarum historiam enarrabit die martis hora XI;

Antiquitates Graecas tradet die lunae hora XI;

Candidatis Palaeographiam et alia tradet, die iovis horis I—IV.

H. E. Moltzer Grammaticam patriam docebit die iovis hora XII;

Poemata selecta medii aevi interpretabitur die mercurii horis I et II;

Historiam litterariam patriam enarrabit die martis hora II et die saturni hora X;

Vondelii satiras explicabit die iovis hora IX;

Exercitationes palaeographicas moderabitur die saturni hora XI;

Stili praecepta tradet die saturni hora IX.

Cum provectioribus leget librum, qui inscribitur Limburgsche Sermoenen, die martis hora I.

I. H. Gallée Grammaticae comparativae elementa tradet die iovis hora III;

Linguam Goticam, diebus lunae hora I, die mercurii hora III;

Linguam Theodiscam medii aevi (W. Braune Althochd. Lesebuch), die veneris horis X—XII;

Antiquam Saxonum linguam tradet die mercurii hora I;

Lectiones de Litteris Anglo-Saxonicis habebit die iovis hora I;

Lectiones habebit de Antiqua lingua Frisica (F. Buitenrust Hettema Bloemlezing van Oud-friesche geschriften) die mercurii hora II;

Historiam litterarum Theodiscarum saeculi IXi—XIm exponet die mercurii hora II.

M. Th. Houtsma Locos selectos e libris veteris Testamenti interpretabitur diebus lunae, martis et mercurii hora XI;

Antiquitates Israëlitarum explicabit diebus martis et mercurii hora X;

Litterarum Hebraicarum historiam enarrabit post ferias hibernas die lunae hora X:

Lectiones de litteris Aramaeis ét Neo-Hebraicis habebit hora postea indicanda;

Linguae Arabicae elementa docebit horis auditoribus commodis.

B. H. C. K. van der Wyck Logicam et Metaphysicam docebit die veneris hora II;

Psychologiam, die veneris hora I;

Historiam Philosophiae antiquae, die saturni horis I et II.

J. van der Vliet interpretabitur Ciceronis orationem pro Caelio et Plauti Amphitryonem die martis hora I et die iovis hora X;

Doctrinam et historiam vetustioris sermonis Latîni exponet die mercurii hora III;

Artem palaeographicam docebit die mercurii hora II;

Cum provectioribus leget Taciti Dialogum die saturni hora XI;

Antiquitates Romanas docebit die iovis hora XI;

Historiam litterarum Latinarum primi post Chr. n. saeculi docebit die veneris hora XII.

Capita selecta ex patrum Latinorum scriptis commentabitur horis sibi et auditoribus commodis;

Elementa linguae Sanscriticae docebit die martis hora II et iovis hora IX.

F. J. L. Krämer Historiam antiquam enarrabit die lunae hora IX, die mercurii hora X et XI;

Historiam recentiorem, historiam patriae et geographiam politicam exponet die martis hora IX et X, die iovis hora X, die veneris hora IX.

L. J. Morell, Litt. Hum. Doct. Phil. Theor. Mag., Archaeologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, capita selecta ex archaeologia et historia artis Graecae tractabit hora postea indicanda.

E. F. Kossmann, Phil. Theor. Doct., in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Linguam historiamque Franco-Gallicam medii aevi tractabit;

Wolframi ab Eschenbach Willehalm (Guillaume d'Orenge) interpretabitur,

De Frederici Schiller vita et scriptis aget die saturni, horis postea indicandis.

L. Wirth, Phil. Doct et bonarum artium Mag., in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, historiam «Scholae Romanticae" (Tieck, A. W. Schlegel, Fr. Schlegel, Fichte, Schleiermacher, Ritter, Schelling, Novalis, etc.) enarrabit diebus et horis postea indicandis.

In Facultate Medica.

T. Halbertsma Theoriam artis obstetriciae docebit die mercurii hora I;

Exercitationes clinicas in arte obstetricia et gynaecologia moderabitur et policlinico gynaecologico praeerit diebus lunae et veneris horis I—III;

Operationibus obstetriciis in pelvi facticia praeerit die mercurii hora II;

Operationes gynaecologicas in vivis instituet qualibet oblata occasione;

De chirurgia abdominis tradet hora postea indicanda.

Th. W. Engelmann Physiologiam docebit diebus lunae et veneris horis X et XI, die martis hora II dimidiata;

Exercitationibus et experimentis physiologicis praeerit diebus martis et mercurii horis II—IV.

S. Talma Pathologiam et Therapiam specialem tradet diebus martis et mercurii hora IX;

Clinicen propaedeuticam docebit prioris semestris diebus lunae, veneris et saturni hora IX;

Exercitationes clinicas et therapeuticas moderabitur et policlinico medico praeerit diebus lunae, martis, mercurii et iovis hora X.

G. van Overbeek de Meijer Hygienen et Politiam medicam docebit die martis hora II dimidiata et die saturni hora II;

Medicinam forensem docebit die iovis hora II;

Exercitationes bacteriologicas aliis duodenis per alium mensem commilitonibus moderabitur diebus lunae, martis, iovis et saturni hora II—IV.

H. Snellen Ophthalmiatriam docebit propaedeuticam die iovis hora IX, theoreticam die veneris hora IX, clinicam die saturni hora X et XI;

Operationibus in cadavere ophthalmiatricis praeerit qualibet oblata occasione;

Insuper Medicinae Candidatis patebunt Clinicae Exercitationes ophthalmoscopicae et microscopicae diebus iovis et venerishora III,

C. A. Pekelharing Histologiam docebit die iovis hora XI et I;

Chemiam physiologicam docebit die mercurii hora X et XI;

Exercitationes microscopicas moderabitur diebus lunae, martis et veneris horis II—IV, exercitationes chemico-physiologicas diebus mercurii et iovis horis II—IV;

Th. W. Engelmann et C. A. Pekelharing experimentis et indagationibus physiologicis in laboratorio physiologico quotidie praeerunt.

C. H. H. Spronck Pathologiam generalem docebit die martis hora IX, die saturni horis IX—XI;

Anatomen pathologicam exponet diebus mercurii, iovis et veneris hora III;

Sectionibus cadaverum praeerit quotidie hora XI;

Exercitationes pathologicas moderabitur diebus lunae et saturni horis III—V;

Indagationibus pathologicis provectiorum quotidie praeerit.

Aem. Rosenberg Anatomen tam systematicam, quam topographicam, docebit die martis hora XI, die mercurii hora IX, die iovis hora X, die veneris hora IX et die saturni hora XI;

Exercitationes anatomicas practicas hiberno tempore moderabitur diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris hora II—IV;

Embryologiam docebit die veneris hora I.

C. Winkler Psychiatriam docebit diebus lunae et saturni hora III;

Pathologiam cerebralem docebit die martis hora VIII:

Pathologiam systematis nervorum peripherici docebit die saturni hora VIII;

Exercitationes clinicas moderabitur die veneris hora X.

A. von Eiselsberg exercitationes clinicas et therapeuticas moderabitur diebus lunae, martis, iovis et veneris hora XI.

Policlinico chirurgico in provectiorum usum quotidie praeerit hora X.

Pathologiam et therapiam chirurgicam specialem tradet die mercurii hora XI.

P. Q. Brondgeest, Medicinae Lector, Parmacodynamicam et Toxicologiam medicam docebit diebus martis et veneris hora II.

Pharmacognosin, die martis hora X et die iovis hora IX.

Chemiam diagnosticam, die veneris hora IX;

Exercitationes policlinicas in morbis laryngis moderabitur et laryngoscopii usum docebit diebus lunae VIII—X et saturni hora IX.

Th. Dentz, Medicinae Lector, Policlinico odontiatrico praeerit simulque morbos dentium eorumque curationem exponet diebus lunae, mercurii et veneris hora IX; altero semestri etiam operationes odontiatricas in vivo et in ore facticio demonstrabit atque discentium exercitia moderabitur die iovis hora V;

Pathologiam et anatomen pathologicam dentium tradet die lunae hora vespertina VII, iis autem, qui studiis imprimis odontologicis operam navare cupiunt, die mercurii hora vespertina VII.

J. E. van der Meulen, Medicinae Lector, operationes chirurgicas in cadavere instituet, Aciurgiam i. e. indicationes et methodos operationum atque instrumentorum usum docebit, deligandi denique exercitia moderabitur die martis horis III—V et die iovis horis IV—VI dimidiata;

Clinicen propaedeuticam chirurgicam docebit die mercurii hora IV;

Clinicen chirurgicam, in provectiorum usum, docebit hora postea indicanda.

A. Huijsman, Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Otiatriam decebit die saturni hora IX;

Operationes instituet qualibet oblata occasione.

S. K. Hulshoff, Medicinae Doctor, Paediatriam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata,

Exercitationes clinicas in morbis infantum moderabitur die iovis hora IX;

Policlinico paediatrico praeerit die lunae hora II dimidiata.

M. S. Gutteling, Medicinae Doctor, fn Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Dermatologiam docebit die veneris hora IX.

In Facultate Theologica.

J. J. P. Valeton Iun. Historiam librorum Veteris Foederis tradet die lunae hora XI, die iovis hora II;

Exegesin librorum Veteris Foederis, diebus iovis et veneris hora I;

Historiam religionis Israëliticae, die veneris hora II;

Locos difficiliores V. T. cum provectioribus tractabit horis sibi auditoribusque commodis.

G. H. Lamers Philosophiam Religionis tradet diebus martis et iovis hora XI;
Historiam Religionum universalem, die iovis hora X;
Historiam doctrinae de Deo, die martis hora X;
Doctrinam morum, die mercurii hora XI.

J. Cramer Exegesin librorum Novi Foederis tradet diebus lunae et martis hora I;
Historiam dogmatum Religionis Christianae tractabit die mercurii hora I;
De Litteris Christianis primaevis aget diebus lunae et martis hora II;

H. G. Kleijn Encyclopaediam Theologiae tractabit post ferias hibernas die martis hora IX;
Historiam Christianismi tradet die mercurii hora X, die veneris hora XI;
Archaeologiam Christianam tractabit die iovis hora IX.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Theologiae Professores.

T. Cannegieter, Theologiae in Ecclesia Reformato Nederlandica Professor,
Theologiam Dogmaticam tractabit die mercurii hora II, die veneris hora IX;
Historiam Ecclesiae Reformatae Nederlandicae eiusque dogmatum enarrabit die mercurii hora III et veneris hora X;
Iuris ecclesiastici Reformati Nederlandici principia exponet die veneris hora III.

E. H. van Leeuwen, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,
Theologiam Biblicam tractabit die martis hora X, die saturni hora IX;
Theologiam Practicam tractabit die saturni hora X, eandemque coniunctim cum Exercitationibus Homileticis invicem diebus mercurii et iovis hora vespertina VII;
Historiam Missionis Christianae enarrabit die martis hora IX.

BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ab hora XI ad horam IV unicuique patebit, exceptis diebus saturni per menses novembrem usque ad martium inclusum, quando hora X ad III, et feriarnm tempore. quando ab hora I ad horam III visitatores admittentur.

MUSEUM ANATOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM PHYSIOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant (Van Wijckskade).

MUSEUM HISTORIAE NATURALIS patebit die mercurii et die saturni, ab hora X ad IV. Qui visere cupiunt custodum adeant (Hoogt).

LABORATORIUM PHYSICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM CHEMICUM (Leeuwenbergh) qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM CHEMICUM (Sterrebosch) qui visere cupiunt custodem adeant.

HORTUM BOTANICUM qui visere cupiunt hortulanum adeant.

LABORATORIUM BOTANICUM et MUSEUM BOTANICUM (Lange Nieuwstraat) qui visere cupiunt custodem adeant.

OBSERVATORIUM ASTRONOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM PHARMACEUTICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

MUSEUM GEOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM HYGIENICUM (Sterrebosch) qui visere cupiunt custodem adeant.

AANTAL STUDENTEN

INGESCHREVEN AAN

DE RIJKS-UNIVERSITEIT te UTRECHT

gedurende het studiejaar 1892—93.

STUDIEJAAR.	FACULTEIT VAN					TOTAAL.
	Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte.	
Eerste	39	28	47	21	9	144
Tweede	38	13	29	15	7	102
Derde	22	17	36	16	5	96
Vierde	16	6	30	11	6	69
Vijfde	15	1	34	9	4	63
Zesde.	2	1	34	4	4	45
Zevende.	1	3	27	3		34
Achtste		1	13	2		16
Negende.			9		1	10
Tiende			4			4
Elfde.			2			2
Twaalfde			1	1		2
Dertiende			1			1
Veertiende			1			1
Totaal	133	70	268	82	36	589
Volledig onderwijs .	133	70	268	82	36	589
2 lessen			25	3	3	31
1 les.			18	20	2	40
Totaal	133 [1])	70	311	105	41	660 [2])

1) 18 Duitschers en Hongaren. 2) 19 Dames.

Bij de vergelijking van deze getallen met de opgaven van den Studenten-Almanak voor 1893 vindt men de volgende verschillen:

Ingeschreven

	Bij den Rector Magnificus.	Volgens den Studenten-Almanak [illegible]
Theologanten	133	134
Juristen	70	146
Medici	311	317
Philosophen.	105	112
Litteratoren.	41	40
	660	749

NAAMLIJST

DER VOOR DE EERSTE MAAL

INGESCHREVENE STUDENTEN,

in den Cursus 1892—93. [1])

Datum van inschrijving.	Naam en Voornaam.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorte-plaats.
1892.				
20 Sept.	M. P. Hoek.	Ph.	1872	Utrecht.
»	Th. M. G. Treussart van Rappard.	J.	1872	Rotterdam.
»	J. W. R. van Eeten.	J.	1869	Utrecht.
»	Ch. B. Hardenberg.	M.	1874	Nijmegen.
»	W. van Rijn.	Ph.	1875	Rotterdam.
»	H. J. I. B. Franke.	M.	1872	Utrecht.
»	Th. Ch. van der Voort.	M.	1872	Utrecht.
»	H. Ch. Folmer.	M.	1870	Eenrum.
»	Th. A. A. J. Quanjer.	M.	1873	Bussum.
»	E. Hoefer.	M.	1872	Blaricum.
»	H. B. Ch. Gieben.	Ph.	1871	Breda.
22 Sept.	S. J. van Zijst.	J.	1874	Wijk bij Duurstede.
»	J. H. Wesselink.	M.	1875	Oudeschoot.
»	P. van Beekum.	M.	1873	Noordeloos.
»	J. G. Fischer.	M.	1874	Utrecht.
»	A. Meyroos.	J.	1874	Arnhem.
»	J. B. van Leent.	M.	1872	Den Helder.
»	P. R. Hoorweg.	J.	1873	Meester Cornelis.
»	W. Prange.	J.	1872	Batavia.
»	Ch. F. A. Beck.	M.	1873	Leiden.
»	A. Oudegeest.	J.	1871	Houten.
»	J. H. Jonckers Nieboer.	L.	1874	Heteren.
»	W. R. H. Kranenburg.	M.	1871	Gouda.
»	C. E. A. van Till.	J.	1871	Groningen.
»	W. M. J. van Lutterveld.	J.	1873	Geldermalsen.
»	J. C. Hol	M.	1874	Utrecht.
»	J. A. van Dusseldorp	M.	1873	Werkendam.
»	C. J. Pekelharing.	J.	1874	Leiden.
24 Sept.	W. Trugg	M.	1874	Den Bosch.
»	P. B. van Leggelo.	M.	1867	Winsum.
»	J. J. van Ingen.	Th.	1873	Utrecht.

1) Door de letters: M., Th., J., Ph. en L. worden de faculteiten der *Geneeskunde*, *Godgeleerdheid* *Rechtsgeleerdheid*, *Wis- en Natuurkunde*, *Letteren en Wijsbegeerte* aangeduid.

Datum van inschrijving.	Naam en Voornaam.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboortplaats.
24 Sept.	J. Weener.	Th.	1873	Zuylen.
26 Sept.	D. Gerhardt.	Ph.	1873	Utrecht.
»	R. Broersma	L.	1872	Leeuwarde
»	D. H. Beyerman.	M.	1873	Woerden.
27 Sept.	W. van de Hagt.	L.	1870	Genemuide
»	J. N. Bongart van der Grient.	M.	1872	Hindeloope
»	H. J. F. Keers	Th.	1873	Lonneker
28 Sept.	G J C. Hartman	M.	1873	Paramarib
»	J. F. A. J. Söhngen.	M.	1866	Oirschot.
»	A. Knöps.	M.	1872	Middelharn
»	J. Nievergeld.	Ph.	1869	Maastricht.
»	J H. ten Have.	Th.	1872	Eexta.
»	J. M. Ph. Schippers.	Th.	1868	Utrecht.
»	W. J. de Leeuw.	Th.	1862	Oosterwold
»	G. Langhout.	Th.	1874	Oosterend.
»	E. Collins.	Ph.	1868	Rotterdam.
»	J Ch. Kromsigt.	Th.	1872	Kortgene.
»	J H. Ledeboer.	Th.	1872	Loenen aan Vecht.
»	G. van Hoogstraten.	Th.	1870	Veessen.
30 Sept.	P. J Roscam Abbing.	Th.	1872	Ginneken
»	F. C Unger.	Th.	1874	Dedemsvaart
»	L. J. Terneden.	Ph.	1873	Rotterdam.
»	K. H. L. van Klaveren.	M.	1872	Rotterdam.
»	S. L. Schouten.	Ph.	1874	Rotterdam.
»	L L. Bakhoven.	M.	1873	Deventer.
»	D. F. W. van den Kieboom.	M.	1875	Rotterdam.
»	C. J C. Burkens.	M.	1873	Rotterdam.
»	J. G. Moltzer.	M.	1874	Geervliet.
»	A. A. de Rooij.	Ph.	1871	Leur.
1 Oct.	H. Th. Obbink.	Th.	1869	Aalten.
»	G. Smit.	Th.	1867	Kruiningе.
»	J. Bolman.	Th.	1868	Harlingen.
»	J. F. X. van de Wetering.	Ph.	1874	's Gravenhag
3 Oct.	R. W. J. C. de Menthon Bake.	J.	1873	Almelo.
»	J. W. Hannema.	Th.	1872	Hantum.
4 Oct.	A. Troelstra.	Th.	1867	Woudsend.
»	G. N. Bouma.	J.	1871	Sneek.
5 Oct.	J. E. Muschart.	M.	1868	Breda.
»	Mej. W. J. Haverkamp.	Ph.	1874	Batavia.
»	Th. C V. Ter Maat.	Ph.	1871	Arnhem.
»	C H. Bekker.	Ph.	1873	Hellevoetsluis
6 Oct.	J. L. R. Idsinga.	Th.	1871	Zwolle
»	E. Saraber.	Th.	1870	's Gravenhag
»	W. Hellemans.	Th.	1871	Utrecht.
7 Oct.	H. van Essen.	Th.	1869	Delftshaven.
»	D. van der Meijden.	M.	1866	Almenum.
»	J. H. Sanders.	M.	1869	's Gravenhag

Datum van inschrijving.	Naam en Voornaam.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorte-plaats.
7 Oct.	J. A. F. Th. Herckenrath.	M.	1871	Utrecht.
3 Oct	M. F. L. Ennema.	Ph.	1872	Kampen.
»	D. J. du Saar.	Ph.	1870	Harlingen.
»	P. B. E. Kikkert.	M.	1872	Haarlem.
»	C. Birkhoff.	Ph.	1871	Middelharnis.
»	W. A. Roest.	J.	1874	's Gravenhage.
) Oct.	J. K. C. Trillaard.	Th.	1872	Middelburg.
2 Oct.	D. van Lonkhuijzen.	Th.	1872	Heteren.
»	W. A. Eerdbeek.	Th.	1872	's Gravenhage.
»	E. Bessem.	L.	1874	De Lemmer.
»	F. A. C. van Lynden van Sandenburg.	J.	1873	's Gravenhage.
»	J. Wessels.	M.	1874	Tholen.
»	B. C. van der Nagel.	M.	1870	Rotterdam.
»	P. Groeneboom.	L.	1874	Amersfoort.
»	A. Sparenburg.	M.	1875	Utrecht.
3 Oct.	J. E. Schalkwijk.	J.	1871	Rotterdam.
»	F. H. van Leeuwen.	J	1871	Vlaardingen.
»	P. Th. A. van Rijn	Ph.	1866	Delft.
»	E. Mackay.	J.	1872	Amerongen.
»	H. Hovinga.	J.	1871	Oostwold.
»	A. de Rijk.	M.	1874	Utrecht.
»	Th. G. van Niekerk.	M.	1873	Utrecht.
»	H. Bakker.	Th.	1875	Leeuwarden.
»	R. A. C Frijling.	Th	1870	Dalfsen.
»	S. Schoch.	Th.	1873	Leiden.
4 Oct.	K. C. J. M. Sassen.	J.	1872	Den Bosch.
»	A. J Jochems	M.	1875	Rotterdam.
»	L. A. Bredenberg.	M.	1871	Hoogkeppel.
»	F. L. G. Z. M. Vonk de Both.	J	1873	Zevenaar.
»	L. A M Sassen.	J	1873	Den Bosch.
»	G. A. Blits.	Ph.	1872	Den Helder.
.7 Oct.	H. E. E. Roëll.	J.	1872	Haarlem.
»	B. J. Veenhoven.	J.	1869	Hoogezand.
»	H A. van Karnebeek.	J.	1874	's Hage.
»	P. M. Badings.	M.	1873	Gouda.
»	Mej. C. J. Wijnhoff.	Ph.	1873	Tiel.
»	L. M. Rutgers van Rozenburg.	J.	1870	Amsterdam.
»	H. A. Waller	M.	1870	Amsterdam.
»	J. C. van Haeften.	J.	1871	Batavia.
»	L. Timmer.	L.	1864	Zuidhorn.
»	R. Anema.	M.	1871	Franeker.
.8 Oct.	F. L. W. van Schuylenburch.	J.	1870	Terborg.
0 Oct.	V. Vervoorn.	M.	1872	's Gravendeel.
»	W. A. Vulker.	M.	1871	Zwolle.
1 Oct.	F. G. J. Steenmeyer.	M.	1866	Gouda.
4 Oct.	F. van Dantzig.	M.	1867	Gouda.
»	J. A. Snijders Jr.	Ph.	1869	Delft.

Datum van inschrijving.	Naam en Voornaam.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorte-plaats.
25 Oct.	D A. K. Costerman Boodt.	M.	1869	Lent.
»	E U. Schallenberg.	Th.	1872	Rotterdam.
29 Oct.	J. Cremer.	Th.	1869	Solingen.
»	L. Egerhazi.	Th.	1869	Mezö Band (Hong.)
»	K. Lutz.	Th.	1868	Gehrweiler.
»	E. Krieger	Th.	1870	Haschbach.
»	G. Tarkanije.	Th.	1866	Kolozsvar.
»	R. Voemel.	Th.	1868	Barmen.
»	F. Schaefer.	Th.	1871	Gemuenden.
»	A. Risch.	Th.	1869	Walsheim.
»	G. Schüler.	Th.	1869	Simmern.
»	P. A. de Graaff.	Ph.	1870	Leeuwarden.
3 Nov.	M. J Rijkmans.	M.	1861	Steenwijk.
»	P. J. N. Hoeke.	M.	1867	Zonnemaire.
»	G. M. van der Wal.	M.	1869	Rotterdam.
5 Nov.	J. Hofman	M.	1862	Bierum.
»	A. E. Zeckendorf.	M.	1872	Amsterdam.
14 Nov.	L. Marton.	Th	1870	Lovasbereny (Hong.)
»	L. J. de Klerk	Ph.	1874	Haarlem.
17 Nov.	J. F. Helling.	M.	1864	Amsterdam.
»	G. H. Bisseling.	M.	1871	Utrecht.
»	W. C. Baert.	L.	1864	Amsterdam.
30 Nov.	N. Ph. Tendeloo.	M.	1864	Ajermadidi (Menado).
3 Dec.	L. A. van Schuylenburch.	J.	1870	Terborg.
5 Dec.	I J. de Vries.	M.	1874	Amsterdam.
14 Dec.	Mej. S. J. C. Buddingh.	L.	1842	Delft.
»	Mej. M. A. F. de Favauge.	L	1858	Haaften.
21 Dec.	J. van Gorkom, Jr.	Th	1861	Harmelen.
»	J. H. Sandberg.	M.	1868	Amersfoort.
»	Mej J. Roeseling.	L.	1872	Utrecht.
1893.				
12 Jan.	J. Mulié.	M.	1860	Leiden.
»	J Duval.	M.	1871	Utrecht.
20 Jan.	J. A. Schreuder.	M.	1867	Hoogvliet.
31 Jan.	H. A. Rijpma.	Ph.	1871	Midlum.
»	Mej H. van Dijk.	M.	1876	Amsterdam.
2 Febr.	J. G. A. ter Horst.	L.	1872	Doetinchem.
4 Febr.	Mej. H. C. Dey.	M.	1873	Amsterdam.
»	L. K. Weynschenk.	M.	1869	Djocjocarta.
»	P. Fijnvandraat.	L.	1860	Deventer.
11 Febr.	M. E. Riedweeg.	M.	1870	Richwiller.
»	Mej. B Vas Nunes.	M	1873	Amsterdam.
»	A. Boxman Diemont.	Ph.	1862	Baarn.

Datum van schrijving.	Naam en Voornaam.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorte-plaats.
1 Febr.	F. A. Pannekoek.	Ph.	1869	Vaassen.
1 Maart	Mej H. Troelstra.	L.	1867	Leeuwarden.
»	T. C. A. Bölger.	M.	1869	Franeker.
»	F. J. Margadant. Jr.	M.	1874	Amsterdam.
»	Mej. P. G. Geill.	M.	1871	Nisse.
1 April.	Mej A. J. Haverbult.	M.	1861	Amsterdam.
9 Mei.	J. Wiedeman.	M.	1863	Beets.
»	J. Moolenburgh.	M.	1851	Zonnemaire.
6 Juni.	Mej. L. Hamburger.	M.	1865	Alkmaar.
»	J R Borggreve	M.	1867	Ezinge.
»	H. J. A. Faass.	M.	1862	Nijmegen.

BIJLAGE.

VEREENIGING
TOT
Instandhouding van het Oud-Studentenfonds
ter bevordering van den bloei der Rijks-Universiteit te Utrecht.

Het doel der Vereeniging, in 1886 opgericht, is volgens art. 1 van hare *Statuten:* de bevordering van den bloei der Utrechtsche Rijks-Universiteit, 1°. door de aanschaffing van boekwerken en instrumenten; 2°. door het geven van subsidie aan Studenten van gemelde Hoogeschool voor wetenschappelijke onderzoekingen zoowel hier te lande als in den vreemde; 3°. en verder door al wat overeenkomstig deze statuten tot bereiking van vermeld doel zal geacht worden oorbaar en nuttig te zijn.

Leden der Vereeniging zijn Oud-Studenten: *a* die hebben uitgemaakt de Hoofd-commissie van Oud-Studenten, welke tot het in het leven roepen van dit fonds hebben samengewerkt; *b* die tot dit fonds bijdragen door eene gift in eens van ten minste *f* 50; *c* die jaarlijks ten minste *f* 5 bijdragen (art. 4.)

De Rector-magnificus en de Secretaris van den Senaat, zoomede de Voorzitter en de Secretaris der vijf faculteiten van de Utrechtsche Hoogeschool hebben het recht de vergaderingen bij te wonen en over alle zaken hun gevoelen kenbaar te maken. Zij mogen echter, zoo zij geen leden der Vereeniging zijn, aan de stemming geen deel nemen (art. 10).

Volgens het laatste verslag over het jaar 1891/92 bedraagt het kapitaal thans op het Grootboek der Nationale Schuld $2\frac{1}{2}$% op naam der Vereeniging gebracht het cijfer van *f* 29.900.

De rente van dit kapitaal benevens de jaarlijksche contributiën der leden, verminderd met de kosten aan de administratie verbonden tot een bedrag van *f* 34.50, vormen te zamen het beschikbaar saldo over het jaar 1892—1893, dat thans eene som van *f* 948.29 bedraagt, tegen *f* 827.37 het vorige jaar.

Op het verzoek van den Hoogleeraar Dr. E. Rosenberg is ten bate van het Anatomisch Instituut alhier eene som van *f* 500 beschikbaar gesteld.

Binnen een niet al te lang tijdsverloop kan een krachtiger optreden in het belang onzer Universiteit worden tegemoet gezien.

III. Wetten en Besluiten betreffende het Hooger Onderwijs.

Stb. n° 261

WET van den 12den December 1892, tot wijziging van de wet van 25 December 1878 (Staatsblad *n°. 222), houdende regeling der voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van arts, tandmeester, apotheker, vroedvrouw en apothekersbediende, aangevuld bij de wetten van 28 Juni 1881* (Staatsblad *n°. 103) en van 26 October 1889* (Staatsblad *n° 137*).

IN NAAM VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

WIJ EMMA, KONINGIN-WEDUWE, REGENTES VAN HET KONINKRIJK,

Allen, die deze zullen zien of hooren lezen, saluut! doen te weten:

Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat wijziging wenschelijk is van de wet van 25 December 1878 (*Staatsblad* n°. 222), houdende regeling der voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van arts, tandmeester, apotheker, vroedvrouw en apothekersbediende, aangevuld bij de wetten van 28 Juni 1881 *Staatsblad* n°. 103) en van 26 October 1889 (*Staatsblad* n°. 137);

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Artikel 1.

In de artikelen 3, 4, 9, 18, 19, 20 en 22 van de wet van 25 December 1878 (*Staatsblad* n°. 222), houdende regeling der voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van arts, tandmeester, apotheker, vroedvrouw en apothekersbediende, aangevuld bij de wetten van 28 Juni 1881 (*Staatsblad* n°. 103) en van 26 October 1889 (*Staatsblad* n°. 137), worden de volgende wijzigingen gebracht.

Artikel 3. Aan dit artikel wordt het volgende toegevoegd:

»Zij die in een ander Rijk of in eene der Nederlandsche koloniën of overzeesche bezittingen na afgelegd examen het regt tot uitoefening der geneeskunst in haren geheelen omvang verkregen hebben, kunnen geheel of gedeeltelijk vrijstelling genieten van het theoretisch geneeskundig en de daaraan voorafgaande examens en van de overlegging van de verklaring en het bewijs bedoeld in het derde lid van artikel 2.

»Door Ons wordt bij algemeenen maatregel van bestuur, na ingewonnen advies van de senaten van de Rijks-universiteiten, aangewezen, welke getuigschriften of diploma's aan de bezitters vrijstelling verleenen en hoe ver die vrijstelling strekt."

Artikel 4. Het tweede lid van dit artikel wordt gelezen als volgt:

»Tot het afleggen van dit examen zijn alleen bevoegd zij, die in het bezit zijn van het getuigschrift verkregen door het met goed gevolg afleggen van het eindexamen voor de hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus, bedoeld in artikel 57, of van het examen A, bedoeld in artikel 59 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), houdende regeling van het middelbaar onderwijs."

Artikel 9. Aan dit artikel wordt het volgende toegevoegd:

»Bevoegd tot het afleggen van het theoretisch examen in de tandheelkunde zijn alleen zij, die bevoegd zijn tot het afleggen van de examens, bedoeld in artikel 84 van de wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102) tot regeling van het hooger onderwijs, en zij, die bevoegd zijn tot het afleggen van het eerste natuurkundig examen.

»Zij die in een ander rijk of in een der Nederlandsche koloniën of overzeesche bezittingen na afgelegd examen het regt tot uitoefening der tandheelkunst verkregen hebben, kunnen geheel of gedeeltelijk vrijstelling genieten van het theoretisch examen in de tandheelkunde en de daaraan voorafgaande examens.

»Door Ons wordt bij algemeenen maatregel van bestuur, na ingewonnen advies van de senaten van de Rijks-universiteiten, aangewezen welke getuigschriften of diploma's aan de bezitters vrijstelling verleenen en hoe ver die vrijstelling strekt."

Artikel 18. Uit het eerste lid van dit artikel vervalt het woord »kosteloos".

Als vierde lid wordt aan het artikel het volgende toegevoegd:

»Voor het afleggen van elk dezer examens wordt in handen van den voorzitter der commissie, welke het examen afneemt, eene som van vijf en twintig gulden betaald.

„In geval van afwijzing wordt voor de eerste herhaling van een examen geene betaling gevorderd."

Artikel 19. Uit het eerste lid van dit artikel vervallen de woorden:

»nadat hij in handen van den voorzitter der commissie eene som van vijf en twintig gulden gestort heeft".

Artikel 20. Dit artikel wordt gelezen als volgt:

»De examens in artikelen 16 en 17 bedoeld worden afgenomen door commissiën, samengesteld uit een voorzitter en twee leden.

»Onze Minister, met de uitvoering dezer wet belast, wijst den geneeskundigen inspecteur of adjunct-inspecteur, binnen wiens dienstkring het examen wordt afgenomen, of een lid of plaatsvervangend lid van den

skundigen raad als voorzitter der commissie aan en benoemt de
der commissie en hunne plaatsvervangers.

ɜt lid of plaatsvervangend lid van den geneeskundigen raad, als
tter fungeerende, en de leden der commissie en hunne plaatsver-
rs genieten reis- en verblijfkosten en presentiegeld door Ons te bepalen

ɔor het afleggen van elk dezer examens wordt in handen van den
tter der commissie, welke het examen afneemt, eene som van vijf
n betaald. In geval van afwijzing wordt voor de eerste herhaling
en examen geene betaling gevorderd.

ın de vroedvrouw of aan den apothekersbediende, die aan het
ɜn voldaan heeft, wordt hiervan een getuigschrift uitgereikt."

ikel 22. Na het derde lid van dit artikel wordt het volgende
ɔegd:

ɜ examens worden in het Nederlandsch gehouden."

Artikel 2.

:e wet treedt in werking op 1 Januari 1894.

die vóór dat tijdstip de bevoegdheid hebben verkregen tot het
en van het eerste natuurkundig examen, behouden die bevoegdheid.

ten en bevelen, dat deze in het *Staatsblad* zal worden geplaatst,
t alle Ministericele Departementen, Autoriteiten, Colleges en Ambte-
, wie zulks aangaat, aan de nauwkeurige uitvoering de hand
ı houden.

ȝeven te 's Gravenhage, den 12den December 1892.

EMMA.

Minister van Binnenlandsche Zaken,
TAK VAN POORTVLIET.

Uitgegeven den *negen en twintigsten* December 1892.

De Minister van Justitie,
SMIDT.

BESLUIT van den 22sten Juli 1893, houdende nadere wijziging van het bij Koninklijk besluit van 4 Juni 1878 (Staatsblad *nº. 86) gewijzigde Koninklijk besluit van 27 April 1877* (Staatsblad *nº. 87), waarbij de in de artikelen 84, 88 en 92 der wet van 28 April 1876* (Staatsblad *nº. 102) bedoelde examens en promotiën zijn vastgesteld.*

IN NAAM VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

WIJ EMMA, KONINGIN-WEDUWE, REGENTES VAN HET KONINKRIJK,

Op de voordracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 1 Juni 1893, nº. 15222, afdeeling onderwijs;

Gezien de Koninklijke besluiten van 27 April 1877 (*Staatsblad* nº. 87), en van 4 Juni 1878 (*Staatsblad* nº. 86);

Gezien de adviezen van ieder der Senaten der Rijksuniversiteiten;

Den Raad van State gehoord (advies van 4 Juli 1893, nº. 17);

Gelet op het nader rapport van den voornoemden Minister, van 19 Juli 1893, nº. 3452, afdeeling Onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan, te bepalen:

Artikel 1.

Artikel 2, § 2, van het Koninklijk besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* nº. 87), wordt gelezen als volgt:

Examens ter verkrijging van het doctoraat:
a. in de rechtswetenschap,
b. in de staatswetenschap.

a. *Rechtswetenschap.*

Het candidaatsexamen omvat:

a. de encyclopaedie der rechtswetenschap;
b. de geschiedenis en grondbeginselen van het Romeinsche recht;
c. de grondbeginselen der staathuishoudkunde.

Het doctoraalexamen omvat:

a. het Nederlandsch burgerlijk recht, en de hoofdbeginselen van de Nederlandsche burgerlijke rechtsvordering;

b. het handelsrecht;

c. het Nederlandsche staatsrecht;

d. het strafrecht en de hoofdbeginselen van de Nederlandsche strafvordering.

De vakken onder *a* en *b* vormen het eerste, die onder *c* en *d* het tweede gedeelte van het examen.

b. *Staatswetenschap.*

Het candidaatsexamen is hetzelfde als dat voor de rechtswetenschap.

Het doctoraalexamen omvat:

a. het staatsrecht;

b. de staatsinstellingen van Nederland en zijne koloniën en overzeesche bezittingen;

c. het volkenrecht;

d. de hoofdbeginselen van het Nederlandsch burgerlijk-, handels- en strafrecht;

e. de staathuishoudkunde;

f. de theorie der statistiek.

De vakken onder *a* en *b* vormen het eerste, die onder *c*, *d*, *e* en *f* het tweede gedeelte van het examen.

Artikel 2.

Artikel 4 van het Koninklijk besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87), wordt gelezen als volgt:

Alle doctorale examens worden in twee gedeelten gesplitst, die met tusschenruimte van minstens 24 uren en hoogstens 14 dagen, telkens door de faculteit te bepalen, worden afgelegd. De faculteit is bevoegd in bijzondere omstandigheden de tusschenruimte te verlengen. Voor zooveel noodig wordt door de faculteit tevens bepaald, waarover elk gedeelte van het examen zal loopen.

Na gunstigen afloop van het eerste gedeelte van het examen worden den candidaat door de faculteit een of meer onderwerpen betreffende de wetenschap, waarin het doctoraat wordt verlangd, opgegeven, door hem schriftelijk te behandelen en bij het tweede gedeelte van het examen voor de faculteit te verdedigen.

Ingeval niet beide gedeelten binnen den voorgeschreven termijn met goed gevolg worden afgelegd, wordt aan hem, die bij het eerste gedeelte voldaan heeft, hiervan bij het einde van het tweede gedeelte een bewijs uitgereikt, tegen overlegging waarvan hij tot het tweede gedeelte afzonderlijk, mits aan dezelfde universiteit, weder wordt toegelaten.

Artikel 3.

Artikel 5 van het Koninklijk besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87), wordt gelezen als volgt:

De examens worden mondeling afgelegd, behoudens de voorschriften van art. 2, § 3 en art. 4, lid 2.

In de faculteit der wis- en natuurkunde kunnen de examens ter beoordeeling van de faculteit bovendien practisch geschieden.

Artikel 4.

Artikel 8 van het Koninklijk besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87), wordt gelezen als volgt:

Tot het afleggen van examens wordt gelegenheid gegeven:

1°. in de faculteiten der godgeleerdheid, der rechtsgeleerdheid en der letteren en wijsbegeerte, voor alle examens ten allen tijde;

2°. in de overige faculteiten:

voor de candidaatsexamens zes weken vóór en vier weken na de zomervacantie, behoudens de bevoegdheid der faculteiten om ook op andere tijden te examineeren;

voor de doctorale examens ten allen tijde.

Gedurende de vacantiën worden geene examens afgelegd.

De Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk in het *Staatsblad* zal worden geplaatst en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State.

Het Loo, den 22sten Juli 1893.

EMMA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

TAK VAN POORTVLIET.

Uitgegeven den *derden* Augustus 1893.

De Minister van Justitie,

SMIDT.

BESLUIT van den 22sten Juli 1893, tot wijziging van het Koninklijk besluit van 30 Juli 1886 (Staatsblad *n°. 125) houdende aanwijzing van de buitenlandsche instellingen en getuigschriften, bedoeld in artikel 85bis der wet, regelende het hooger onderwijs, vastgesteld bij de wet van 23 Juli 1885* (Staatsblad *n°. 141*).

IN NAAM VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ. ENZ. ENZ.

WIJ EMMA, KONINGIN-WEDUWE, REGENTES VAN HET KONINKRIJK,

Op de voordracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 2 Juni 1893, n°. 2338[3], afdeeling Onderwijs;

Gelet op artikel 85*bis* der wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102) gewijzigd bij de wet van 23 Juli 1885 (*Staatsblad* n°. 141);

Gezien het Koninklijk besluit van 30 Juli 1886 (*Staatsblad* n°. 125);

Gezien de adviezen van ieder der Senaten der Rijksuniversiteiten;

Den Raad van State gehoord (advies van 4 Juli 1893, n°. 18);

Gelet op het nader rapport van voornoemden Minister, van 18 Juli 1893, n°. 3453 afdeeling Onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan, te bepalen:

Eenig Artikel.

Artikel 1 B sub 1° van het Koninklijk besluit van 30 Juli 1886 (*Staatsblad* n°. 125), wordt gelezen als volgt:

het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd »examen de candidat en philosophie et lettres" in België.

De Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk in het *Staatsblad* zal worden geplaatst en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State.

Het Loo, den 22sten Juli 1893.

EMMA..

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

TAK VAN POORTVLIET.

Uitgegeven den *derden* Augustus 1893.

De Minister van Justitie,

SMIDT.

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

TE

UTRECHT.

1894–1895.

UTRECHT — 1894.
Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie",
J. VAN DRUTEN

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

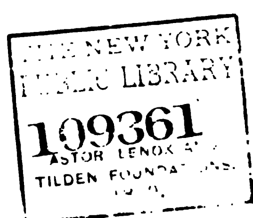
TE

UTRECHT.

1894–1895.

UTRECHT — 1894.
Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie",
J. VAN DRUTEN.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
109361
ASTOR LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.

INHOUD.

I. Bijdragen tot de geschiedenis der Universiteit 1893/94.

II. Staat der Universiteit op 18 September 1894.

III. Wetten en Besluiten betreffende het Hooger Onderwijs.

I. Bijdragen tot de geschiedenis der Rijks-Universiteit te Utrecht.

1893–1894.

REDEVOERING.

over de nieuwe richtingen in het strafrecht

UITGESPROKEN OP 12 APRIL 1894

DOOR

Mr. M. S. POLS,

RECTOR MAGNIFICUS DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

Hooggeachte toehoorders!

Toen ik mij bereid had verklaard ter voldoening aan een oud eerbiedwaardig gebruik op den jaardag der Universiteit eene toespraak te houden, bleef ik geruimen tijd in twijfel op welke wijze daaraan te voldoen. Hoewel nog geene zekerheid was verkregen, bestond toch reeds gegronde hoop dat die dag een dubbele feestdag zou zijn, en een gemengd karakter zou aannemen. Die hoop is verwezenlijkt. Op den dag zelven waarop zij haar 258 jarig bestaan herdenkt, is de Universiteit in het bezit gekomen van hetgeen haar tot nu toe ontbrak, van een Universiteitsgebouw dat op dien naam mag bogen, een gebouw ons nu reeds dierbaar (ik zeide het reeds heden morgen), minder om pracht van bouw en versiering en voortreffelijke inrichting voor het gebruik dan om zijn oorsprong. Het zal U dus niet verwonderen dat ik aanvankelijk er aan dacht over die gebeurtenis en een daarop toepasselijk onderwerp te spreken. Zoo ik er van afzag, was het niet omdat die gebeurtenis mij niet vervulde, mij niet toescheen het hoofdmoment van dezen dag te zijn, maar omdat voor de bespreking daarvan op heden andere gelegenheden bestonden, en het mij eigenaardiger voorkwam den jaardag van de stichting der Universiteit die toch ook aanspraak heeft op belangstelling, naar oud herkomen te herdenken door eene rede over een onderwerp, de wetenschap be-

treffende waarvan het onderwijs aan den Rector is opgedragen.

Ik zal dus eenige oogenblikken uw gehoor in beslag nemen voor een onderwerp dat ik koos, omdat het voor de strafrechtswetenschap van actueel gewicht is en zich in zekeren zin aanvullend aansluit aan hetgeen ik besprak, toen ik bij eene andere gelegenheid van deze zelfde plaats het woord had te voeren. Toen ik voor omstreeks 15 jaren mijn ambt aanvaardde, achtte ik onnoodig eene verklaring van beginselen of aanwijzing van de richting, door mij bij de beoefening van het strafrecht als de ware erkend, en dus bij mijn onderwijs te volgen. Onnoodig omdat mijne richting eenvoudig was die welke nagenoeg algemeen door de strafrechtswetenschap werd gevolgd. Zij liep over een zeer breeden weg, met tallooze zijpaden die afwisseling aanboden. De een mocht zich daarop sneller bewegen dan de ander, verder zijn voortgeschreden of zich uitstapjes veroorlooven in meer belovende zijpaden, eenige aanmerkelijke afwijking in richting viel niet te bespeuren. De groote strijd, in de tweede helft der vorige eeuw aangevangen tegen het destijds heerschende strafrecht, na langen tijd met afwisselende kansen te zijn gevoerd, was sedert lang geëindigd met eene, naar men meende, beslissende en onherroepelijke zegepraal van het moderne strafrecht. Van dat oude strafrecht was, voor zooveel althans het materieele recht aangaat, weinig of niets overgebleven, en zoo men bij het optrekken van het nieuwe gebouw nog een klein gedeelte van het oude materiaal had gebruikt, was het niet langer te onderscheiden. Zoowel de strafwetgeving als de strafrechtswetenschap hadden alle banden met het oude recht losgemaakt, en alleen de geschiedvorscher of een liefhebber van antiquiteiten snuffelde nog nu en dan in den ouden bestoven rommel. De om-

wenteling is zelfs zoo groot en radikaal geweest, dat het moeite kost zich een toestand voor te stellen waarvan toch minder dan een eeuw ons scheidt, en dat niettegenstaande enkele overblijfselen zich nog lang hebben staande gehouden. Wie kan zonder eenig gevoel van bevreemding zich voorstellen dat in de eerste jaren dezer eeuw hier te lande is geradbraakt, of zich herinneren dat tot voorbij de helft dezer eeuw steeds dichte drommen van nieuwsgierigen zich op de openbare markt verdrongen, om zich te vergasten aan het door de overheid aldaar opgevoerde schouwspel van het geeselen en brandmerken van medemenschen. Die omwenteling had ten onzent een tijdelijk rustpunt gevonden in het nieuwe strafwetboek, destijds bij de Tweede Kamer aanhangig. Ik besprak mitsdien den loop dier omwenteling ten onzent, en de getuigenis welke die loop aflegde voor eene zelfstandige ontwikkeling van het moderne strafrecht in Nederland, niettegenstaande een verouderd Fransch wetboek uit het begin der eeuw nog de grondslag was gebleven van ons positief recht. De weldra gevolgde vaststelling van het wetboek leverde, dank zij eene voor zulk een groot werk zeldzame gemeene instemming, een nieuw bewijs, dat over de richting nagenoeg geen verschil bestond, althans hier te lande. En ongeveer evenzoo was het overal elders gesteld.

In de weinige jaren, sedert verstreken, is echter eene beweging ontstaan op strafrechtelijk en penitentiair gebied, zeldzaam, zooal niet eenig, in de geschiedenis der wetenschappen, eene beweging die, zoo ze slaagde, de vruchten van den langen moeitevollen arbeid, sedert het einde der vorige eeuw aan de hervorming van het strafrecht en het stelsel van repressie besteed, zou vernietigen, en het strafrecht, zoo het nog werd erkend, terugvoeren naar de dwalingen van vroegere eeuwen. Zij ging uit van aan-

hangers van de z.g. positieve richting in de wijsbegeerte, en vond onder de adepten dier richting steeds talrijkere scharen, die in zich de roeping voelden ontwaken het strafrecht naar de leeringen der positieve wijsbegeerte op nieuwe grondslagen te vestigen. Zij uitte zich in hetgeen men zou kunnen noemen, een inval van enkele der natuurwetenschappen op het gebied van het strafrecht, met inlijvingslustige geestdrift, gevolgd door een poging van een deel der strafrechtsgeleerden om van de ontstaande verwarring gebruik te maken tot inlijving van deelen van het gebied van andere wetenschappen, door uitwissching van de grenzen door den aard van het strafrecht aan hunne wetenschap gesteld. Allerwege hoorde men van nieuwe wetenschappen gewagen, bereid geheel of tendeele de taak der strafrechtswetenschap op zich te nemen. We verkregen eene crimineele anthropologie met eene crimineele embryologie, anatomie, pathologie, psychologie, biologie, en zelfs het begin van eene crimineele zoölogie en botanie. Voorts eene criminologie, eene penologie, eene crimineele sociologie. In dien cyclus van wetenschappen, met den naam van penale wetenschappen bestempeld, was voor de strafrechtswetenschap geen plaats meer. De naam van wetenschap is haar reeds boudweg ontzegd, alleen als kunst heeft ze nog recht op een bescheiden plaatsje in het maatschappelijk leven. Hare plaats als wetenschap behoort voortaan aan de wetenschap der strafpolitiek, die al die penale wetenschappen schijnt te omvangen. Ook de oude onderscheiding van kunst en wetenschap schijnt dus verouderd.

Op zich zelve behoeft de wetenschappelijke strijd aan de strafrechtswetenschap geene aanleiding te geven tot bezorgdheid. Hoe talrijk ook de aanhangers der positieve

wijsbegeerte mogen zijn, en hoe onwrikbaar hunne overtuiging dat zij alleen de ware wetenschap bezitten en zeker zijn van de toekomst, de strijd is geen nieuwe noch voor het eerst op het gebied van het strafrecht gestreden. De vorm moge nieuw zijn, de zaak zelve is overoud en zal waarschijnlijk ook in de toekomst onder nieuwe vormen telkens weder opdoemen, omdat ze een verschil betreft van veel wijderen omvang. Het eenvoudigst kan men het geschilpunt, meen ik, uitdrukken als de vraag of de menschelijke handelingen aan den mensch kunnen worden toegerekend ten goede en ten kwade. Dat het feitelijk geschiedt, dat eene goede handeling ons ten goede, een slechte ten kwade wordt geduid, niet in het eene of andere geval, maar altijd en algemeen, wanneer maar het goede of kwade karakter van de handeling wordt erkend, is voor geen betwisting vatbaar. Het moge dwaas, verkeerd, onzinnig zijn; maar het gebeurt. En evenmin valt te betwijfelen dat onder normale omstandigheden, wil men hem zoo noemen, de normale mensch van oordeel is dat het zoo behoort, zelfs als hij onbewust is van den grond van dat gevoel, instinktmatig gevoelt, dat het recht en billijk is, dat elk naar mate hij goed of slecht handelt, wordt behandeld, dat elk loon naar werken bekomt. Daarop nu berust ook het verband tusschen misdrijf en straf, en daaruit vloeit noodzakelijk voort het eigenaardig karakter van straf, dat door het taalgebruik algemeen en op elk gebied wordt erkend, dat straf is en niets anders kan zijn dan een *verdiend* kwaad, het loon voor een *gepleegd* kwaad. De straf kan andere doeleinden dienen, andere gevolgen hebben, den gestrafte afschrikken van verder kwaad, verbeteren, krachtig werken tot voorkoming van misdrijf, tot beveiliging van de maatschappij, maar dit verandert op zich

zelve niet den aard van het kwaad voor zoover men het straf noemt.

Daarnaast staat de vraag of dat algemeene feit van toerekening, dat algemeene gevoel van het rechtmatige van de oplegging van een kwaad als straf, d. i. als verdiend kwaad, recht van bestaan heeft. Het antwoord op die vraag bevat in werkelijkheid de kern van het verschil waaruit alle andere verschillen zich van zelf ontwikkelen. De strafrechtswetenschap neemt het aan, hare bestrijders ontkennen het, deels op grond dat het niet zoo *is*, deels op grond dat niet zoo *kan* zijn, maar over het algemeen op grond van het z. g. determinisme. Volgens hen is de mensch absoluut onvrij, onmachtig tot zelfbepaling bij zijne handelingen, is het misdrijf even als de dader, als het ware slechts een schakel in de onafgebroken keten van oorzaken en gevolgen, die geenerlei ruimte laten aan eene vrije keuze van den dader, die niet anders heeft kunnen handelen dan hij gehandeld heeft. Zoo dit de feitelijke mogelijkheid om hem aansprakelijk te stellen niet uitsluit, en hij feitelijk ook algemeen aansprakelijk wordt gesteld, het heeft geen anderen grond dan dat het feitelijk geschiedt. Het heeft zijn grond niet in den aard der zaak, mag niet als eene wezenlijkheid worden opgevat. Men kan daarvoor de terminologie van het strafrecht gebruiken, evenzeer spreken van wilsvrijheid, schuld, toerekenen en straf; maar die woorden hebben uitsluitend een conventioneelen zin, als uitdrukkende wat feitelijk geschiedt.

De gevolgtrekking ligt voor de hand. Ze leidt noodzakelijk tot verwerping van de gemeene opvatting van de straf als een *verdiend* kwaad, eene opvatting die (naar men beweert) oneindig veel kwaad heeft gebrouwen en nog voortdurend brouwt, omdat er uit wordt afgeleid dat

er eene zekere maat of evenredigheid behoort te worden bewaard tusschen het bedreven en het opgelegde kwaad, tusschen het misdrijf en de straf. Dit nu is eên gruwel in de oogen der nieuwe richting. Want het dwingt den wetgever bij het bedreigen, den rechter bij het opleggen van straf, die maat te eerbiedigen, legt ze aan banden, stelt aan hunne vrije beschikking over de straffen perken die hen machteloos maken tegenover de misdadigers, terwijl het in strijd is met het ware karakter van de straf, die uitsluitend is een middel tot verdediging der maatschappij tegen hen die door schadelijke daden blijken gevaarlijk te zijn, min of meer ongeschikt te zijn voor het maatschappelijk leven, voor het leven naar de regels of voorschriften, die in den gegeven staat van beschaving of maatschappelijke ontwikkeling noodig worden geacht. De straf dient om ze daarvoor geschikt te maken of om, als dit niet mogelijk blijkt, ze voor goed onschadelijk te maken. Men heeft daarvoor de kunsttermen *adapteeren* of *elimineeren* aangenomen. In eenvoudiger taal kan men het noemen *genezen* of *afmaken*, wel niet noodzakelijk in letterlijken zin als levend, maar als maatschappelijk wezen.

Daartegenover staat de gewone opvatting, die in de strafrechtswetenschap de overheerschende is, dat al de genoemde begrippen van wilsvrijheid, schuld, toerekenen en straf een werkelijken zin hebben, gegrond op den aard der zaak, dat er met name een wezenlijke grond bestaat voor de feitelijk aangenomen en door de straf gehandhaafde aansprakelijkheid, wat men ook wel noemt eene zedelijke aansprakelijkheid. Volgens de positivisten berust dat echter op zuiver metaphysische beschouwingen, waarmede de wetenschap zich niet kan ophouden, omdat ze behooren tot het gebied van het geloof.

Vreest niet, geachte toehoorders, dat ik u met meta-

physische beschouwingen zal bezig houden. De vraag is veel eenvoudiger en heeft met metaphysica, determinisme of indeterminisme, de causaliteitsleer, in werkelijkheid niets te maken. Ze is zuiver een vraag van feiten en van waarneming van verschijnselen, behoort zelfs alleen als toepassing van eene hulpwetenschap van het strafrecht, de psychologie, tot het gebied van het strafrecht, en is voor zoover het dat gebied betreft, vrij eenvoudig. Bij iedere menschelijke handeling doet zich een verschijnsel voor, dat men van ouds en steeds heeft uitgedrukt door het woord *wil*. De mensch handelt nooit zonder dat hij door een lust daartoe wordt gedreven, en zonder vooraf bij zich zelven overlegd te hebben of hij aan dien lust al dan niet gevolg zal geven, en een keus te hebben gedaan. Met andere woorden hij neemt na beraad een besluit, hetzij om te doen, hetzij om niet te doen.

Dat kiezen na overleg met zich zelven noemt men het bepalen van den wil, willen. Dat kan sneller of langzamer gaan, maar heeft altijd plaats; want waar het ontbreekt, kan er van handeling geen sprake zijn. Alleen een gewilde daad is een handeling. Soms doet zich echter bij dat overleg en die keuze, bij die bepaling van den wil een feit voor, dat de keuze wel niet absoluut onmogelijk maakt, maar in hooge mate belemmert, een krachtigen moreelen dwang uitoefent in den een of anderen zin. In dat geval noemt men die keuze, de bepaling van den wil onvrij, en spreekt men in het strafrecht kortheidshalve van onvrijheid van den wil of van eene onvrije handeling, ten einde haar te onderscheiden van andere handelingen waarbij dat feit niet is geconstateerd. Bij dat alles blijft men dus zuiver op het terrein van feiten, van verschijnselen die ook in het strafrecht als werkelijk alleen worden aangenomen op grond van waarneming, en in het straf-

proces, waar dit noodig is, naar de gewone regels van het bewijs van feiten worden bewezen.

Verder gaat en behoeft het strafrecht niet te gaan, want op het feit van die keuze berust in het strafrecht, even als daar buiten, de toerekening der handeling. Aan den veroorzaker van een strafbaar kwaad wordt dat kwaad als schuld toegerekend, omdat — en voor zoover hij het gewild heeft, voor zoover het een gevolg is van zijne keuze tusschen doen en niet doen. Daarnaast blijft eene andere vraag bestaan, die de positivisten ten onrechte er mede verwarren, wanneer ze van metaphysica spreken of beweren dat de wilsvrijheid in het strafrecht onvereenigbaar is met het determinisme. Uit het feit dat er een keus wordt gedaan tusschen doen en niet doen, volgt niet noodzakelijk dat die keus absoluut vrij, absoluut ongedetermineerd is, geheel in de lucht hangt. Ook die keuze wordt noodzakelijk bepaald door oorzaken die geen ander gevolg mogelijk maakten. De eenige vraag is maar, welke die oorzaak is, en die vraag kan de determinist evenmin *met zekerheid* uitmaken als de indeterminist; want daar elke oorzaak weder het gevolg is van verder liggende oorzaken, geraken beiden ten slotte op een terrein, waar ze niet langer door waarneming zekerheid kunnen bekomen, tot verklaring toevlucht moeten nemen tot eene hypothese. En zoo is het in deze. Op het gebied der zielkunde, waar de oplossing te zoeken is, bestaan nog tal van raadselen, van vragen waarachter de meest gezaghebbende psychologen een vraagteeken, een verklaring van onvermogen der wetenschap stellen. Uit het constante van het feit eener voorafgaande overweging gevolgd door een keuze omtrent doen of niet doen, besluit men tot het bestaan van een wilsvermogen, van eene eigenschap van den mensch, die hem in staat stelt niet alleen de gevolgen

zijner handelingen te berekenen, maar ook het zedelijk en maatschappelijk geoorloofde te beoordeelen en daarnaar zijne keuze te bepalen, neemt men aan een vermogen om weerstand te bieden aan den zinnelijken prikkel der lusten. De verdere genesis van dat wilsvermogen, volgens de gemeene opvatting (naar ik meen) slechts een bijzonderen vorm van het denkvermogen, de oorzaken die het doen werken en daarbij invloed uitoefenen, zijn, meen ik, door de psychologie nog onopgehelderd, al bestaan dienaangaande verschillende hypothese of theoriën. Ik waag het niet mij daarin te begeven, en behoef mij ook alleen bezig te houden met die van de positivisten. Deze maken zich de oplossing gemakkelijk door hunne hypothesen eenvoudig als axiomata te beschouwen, er hun verder stelsel op te bouwen, als waren ze door waarneming tot zekerheid gebrachte en gestaafde waarheden. Het gehalte dier hypothesen geeft echter geen aanleiding er ernstig gevaar voor de strafrechtswetenschap van te vreezen. Toch mag deze het streven der positieve school niet met onverschilligheid aanzien. De geschiedenis van het strafrecht leert dat geheel soortgelijke leeringen als de hare grooten invloed kunnen verkrijgen en hoogst schadelijk werken. Maar bovendien dreigt de wijze waarop men ze ingang wil doen vinden, groote schade (zelfs al mislukt dat streven) aan de belangen, waarvoor die wetenschap optreedt.

Opmerkelijk is m. i. de overeenstemming tusschen de nieuwe leeringen en die welke in de 17ᵉ en 18ᵉ eeuw overheerschend waren, ook in de praktijk van het strafrecht; de overeenstemming van de positieve leer met de leer van het maatschappelijk verdrag, niet zooals ze door DE GROOT werd opgevat, maar door zijne volgers, THOMAS HOBBES, PUFFENDORFF en andere, de overeenstemming

tusschen de voorgestelde middelen tot beveiliging van de maatschappij of verdediging van het maatschappelijk belang. Ze zijn anders ingekleed en staan tegen wil en dank onder den machtigen invloed der moderne strafrechtsbegrippen die ze bestrijden en in minachting trachten te brengen; maar de oude leer die tot al de gruwelen van het oude strafrecht en de oude strafrechtspleging leidde, blinkt overal door de naden van het nieuwe kleed. Zelfs de meest consequente der positieve strafrechtsleeraars, de schrijver der Criminologia, Garofalo, die onverholen in theorie verklaart dat tusschen de maatschappij en de misdadigers geenerlei altruïstische overwegingen of voorschriften reden van bestaan hebben, en dat de maatschappij tegenover de misdadigers bevoegd en verplicht is naar zuiver egoïstische beginselen te handelen, moet telkens erkennen dat eene consequente toepassing, hoewel eigenlijk noodig, niet langer mogelijk is, omdat het hedendaagsche zedelijkheids- of menschelijkheidsgevoel er zich tegen verzet. Maar het is geen toeval, dat hij bij de ontwikkeling van het stelsel van eliminatie meer dan eens met zekere voorliefde, die iets heeft van watertanden, melding maakt van het feit dat onder de regeering van Hendrik VIII, of zooals hij elders stelt van Hendrik VIII en Elisabeth, 72000 leegloopers en vagebonden zijn opgeknoopt, en met lof gewaagt van den oud-Engelschen vorm van deportatie, waaraan hij kortweg de betrekkelijk geringe criminaliteit van het tegenwoordige Engeland toeschrijft, al erkent hij dat deze soort van eliminatie niet meer gaat. Hij vergenoegt zich dan ook met een zeer ruime toepassing van de doodstraf te vorderen, en overigens voor onverbeterlijken eene deportatie, die hij vooral aanbeveelt als eenvoudig en minst kostbaar, eenvoudig overbrenging naar een eiland of naar het binnenland van

JAARBOEK

DER

RIJKS-UNIVERSITEIT

TE

UTRECHT.

1894—1895.

UTRECHT — 1894.
Stoom- Boek- en Steendrukkerij „de Industrie",
J. VAN DRUTEN.

talent de nieuwe leer met geestdrift aanvaardden en haar een meer juridieken vorm en beteren juridieken inhoud trachtten te geven. Ze werd eerst van eene meer ernstige beteekenis toen ze zich ook buiten Italië uitbreidde en eenige algemeen bekende en met recht gevierde criminalisten zich bij de beweging aanslooten, en in meerdere of mindere mate met het gezag van hun naam ook die beschuldigingen tegen het bestaande strafrecht en de strafrechtsinstellingen dekten. Dit dwingt tot bespreking ook van de nauwkeurigheid van de aangevoerde feiten en van den aard en de wetenschappelijke waarde van de beweging, afgescheiden van den schoolschen strijd over het positivisme.

Die beweging nam, zooals men weet, een aanvang met het werk van den Turijnschen hoogleeraar in de gerechtelijke geneeskunde, Lombroso, over den misdadigen mensch, in 1876 het eerst als een geheel uitgegeven, na in de voorafgaande jaren reeds bij gedeelten te zijn bekend geworden. De opgang dien het maakte, is niet een van de minst zonderlinge verschijnselen van de beweging. Afgescheiden van het wellicht verdienstelijke van dat werk op anthropologisch gebied, van de pathologisch anatomische, anthropometrische, biologische en psychologische onderzoekingen, waarover ik mij geen persoonlijk oordeel aanmatig, is de rechtsgeleerde kennis van Lombroso blijkbaar nul, zijne opvatting van strafrecht en straf, van misdrijf en misdadiger, volkomen fictief, zijne kennis van geschiedenis en van ethnologie meer dan primitief, zijne methode van onderzoek en zijn betoog, althans waar hij het zuiver gebied der natuurwetenschappen verlaat, zoo gebrekkig en onsamenhangend dat ze m. i. op den naam van wetenschappelijk kwalijk aanspraak kunnen maken. Zijne zoogenaamde onderzoekingen betreffende de geestelijke eigenschappen van den mensch

en de typische verscheidenheid daarvan bij verschillende categorien of klassen van menschen zijn niets dan fantasiën, geïllustreerd door anecdotes hier en daar bijeengegrabbeld, blijkbaar alleen met het oog op haar nut voor het betoog, met de meest volmaakte minachting voor het al of niet zuivere of betrouwbare van de bronnen waaraan hij die als feiten voorgestelde anecdotes ontleende. Waar hij z. g. conclusien trekt, strekken deze voorzeker tot bevestiging zijner stellingen, maar zijn in den regel niet gerechtvaardigd door de premissen, soms daarmede in strijd en meestal volkomen willekeurig, terwijl hij van de eene conclusie tot de andere pleegt over te springen, zonder herkenbaar of duidelijk aangewezen verband, met eene lichtheid en gemakkelijkheid die meer *ver*wondering dan *be*wondering wekken.

Enkele voorbeelden van gemis aan wetenschappelijk inzicht of wetenschappelijken ernst, die men trouwens op iedere bladzijde van zijne werken terug vindt, mogen volstaan. Dat men tot illustratie of opheldering eener gedachte dichterlijke beelden oproept, is zeker ook in een wetenschappelijk werk geoorloofd. Voortdurend vindt men ze echter bij LOMBROSO als werkelijke feiten aangevoerd tot staving van stellingen, zelfs waar deze van feitelijken aard zijn. Herhaaldelijk b. v. vindt men verhalen uit den Ilias en de Odyssee als historische feiten vermeld, en ten bewijze dat in het oude Rome vrouwenroof of liever verkrachting vóór het huwelijk, de aanvankelijke vorm van het huwelijk was, acht hij voldoende naar den Sabijnschen maagdenroof te verwijzen. En hij gaat nog veel verder. Ook moderne werken van verdichting gebruikt hij als geschiedkundige bronnen. In het boek over de vrouw, door hem en een ander geleerde uitgegeven, vindt men het aangeboren wreede en wraakzuchtige ka-

rakter der vrouw gestaafd door drie lange verhalen, getrokken uit een reeks van novellen, voor enkele jaren verschenen in de Revue des deux mondes, vindt men telkens bekende Fransche romanschrijvers als autoriteiten aangehaald. Evenzoo staaft hij zijne stellingen betreffende den aangeboren misdadigen of onzedelijken aard der kinderen hoofdzakelijk door min of meer apocryfe verhalen uit de kinderkamer, waaronder vele van meer dan kinderlijke naïviteit.

Van oneindig meer belang nog is een andere dwaling of een ander gebrek aan ernst bij het onderzoek, die rechtmatigen twijfel wekt ook betreffende de nauwkeurigheid zijner onderzoekingen op zuiver anthropologisch gebied. De hoeksteen van zijn leer is, zooals bekend is, het z. g. atavisme in verband met de leer der evolutie. Bij veredelde planten- en diersoorten treft men telkens individuen aan, bij wie de door cultuur verworven eigenschappen der soort, hoewel door lange overerving aangeboren geworden, geheel of ten deele ontbreken, een plotselinge terugkeer wordt waargenomen tot het oorspronkelijke wilde type, tot eigenschappen reeds lang door de soort verloren. Voorzoover ik den vrij verwarden gedachtengang heb kunnen volgen, stelt Lombroso zich de misdaad voor als een eigenschap van de menschelijke natuur, door zijne stoffelijke en geestelijke samenstelling bepaald, in kiem ook aanwezig bij planten en dieren, bij den mensch in de eerste fase zijner evolutie, in den nog wilden staat, overheerschend, zoodat ze daarin normaal, niet anormaal is, door veredeling langzamerhand verdwijnende, maar door de werking van het atavisme plotseling bij enkele individuen terugkeerende en in meerdere of mindere mate het oude type, thans anormaal geworden, vertegenwoordigende. Het staat mitsdien tegenover het normale

type als een daarvan scherp onderscheiden anormaal misdadigerstype, door hem aangeduid als de misdadige mensch of, wat hij zelf daarmede vereenzelvigt, de geboren misdadiger. Volgens hem zijn die anormale individuen door toepassing der experimenteele methode van de natuurwetenschappen gemakkelijk aan te wijzen. Daartoe stelt hij een onderzoek in naar de stoffelijke en geestelijke eigenschappen van misdadigers en niet-misdadigers, stelt de verschillen tusschen beiden vast en vergelijkt ze met hetgeen geschiedenis en ethnologische onderzoekingen betreffende nog levende wilden ons omtrent het oorspronkelijke normale wilde type leeren kennen. Daargelaten nu de vraag of de leer van evolutie en atavisme, zooals hij ze opvat en toepast, juist is, en in hoeverre men recht heeft die leer vooralsnog te beschouwen als iets anders dan eene hypothese, tot verklaring van waargenomen verschijnselen nuttig, en niet, zooals in werkelijkheid Lombroso en zijne school doen, als een verkregen waarheid waarop men veilig kan voortbouwen, is reeds meermalen de vraag gesteld, met welk recht men de tegenwoordig nog voorkomende z.g. wilden voorstelt als overblijfsels van het oorspronkelijk type van den mensch, de Australische wilden, de Fidji-eilanders, de Amerikaansche Indianen, als vertegenwoordigers van het type, waaruit het geheele tegenwoordig levende menschdom is ontstaan. Die vraag, door de meest gezaghebbende anthropologen, naar ik meen, beslist ontkennend beantwoord, schijnt bij Lombroso geen oogenblik zelfs gerezen. Maar er is oneindig meer. Hij veroorlooft zich tot die wilden te brengen, op één lijn met hen te stellen, in één adem te noemen volken, die geen ernstig denkend geleerde ooit onder de wilde volken heeft gerangschikt, die (hoe afwijkend ook in cultuur van de tegenwoordige blanke cultuurvolken) evenveel recht,

ten deele zelfs veel oudere brieven als cultuurvolk bezitten. Ik vergenoeg mij te wijzen op de Chineezen, de Hindous, de Maleijers, evenzoo de beroemde cultuurvolken der oudheid, de Egyptenaren, de Israëlieten, de oude Grieken en Romeinen, de Germanen. Hunne zeden en gewoonten, gebruiken en wetten worden voortdurend als die van wilden met die der Australiërs en Fidji-eilanders in één adem vermeld. Voor de kennis van het prototype van de misdaad en de misdadigers wordt verwezen naar het wetboek van Manou. de Mozaïsche wetgeving, de wet der 12 tafelen, de oud-duitsche volksrechten. Als een staaltje van geschiedkundige kennis is het dunkt mij voldoende te vermelden, dat hij de vermaarde instelling van den vrede, die in het oud-duitsche en middeleeuwsche recht zulk eene groote plaats bekleedt, beschouwt als een feest ter eere van de godin Freya, de doodstraf op vredebreuk verklaart als oorspronkelijk een menschenoffer aan de goden, — en dat (voor zoover ik heb kunnen vinden) op geen anderen grond dan eene taalkundige verwantschap der woorden, herinnerende aan de bekende verklaring van Medemblik en Vlissingen als Medea's blik en Ulyssesstad, tot staving van voorhistorische betrekkingen tusschen Grieken en Friezen. Evenzoo beroept hij zich elders in het voorbijgaan en als ware het een wetenschappelijk vaststaand feit, op de bekende instelling van de besnijdenis, als een evolutionairen vorm van het menscheneten.

Hetzelfde onderscheidingsvermogen dat zijne onderzoekingen betreffende het oorspronkelijke type van den wilde kenteekent, vindt men terug bij zijne onderzoekingen betreffende het tegenwoordige misdadigerstype. Met vrij wat ophef vermeldt hij de talrijkheid zijner waarnemingen op levende en gestorven misdadigers en niet-misdadigers, die het veelomvattende en degelijke zijner onderzoekingen zou-

den bewijzen. Hij onderzocht ongeveer 4000 misdadigers, zonder te rekenen het aantal niet-misdadigers. Zijne volgelingen voegden er nog duizenden en duizenden bij, en spreken er met blijkbare zelfvoldoening over, als een waarborg voor de zekerheid der verkregen resultaten. Zelfs crimineel anthropologen die zijne conclusiën verwerpen, achten dit een ontwijfelbare verdienste. Over de nauwkeurigheid dier waarnemingen matig ik mij geen oordeel aan, al rechtvaardigen wellicht zulke overweldigende getallen eenig wantrouwen betreffende de zorg, waarmede elk onderzoek plaats had. Maar er is een andere grond waarom ik de waarde der verkregen resultaten meen te moeten betwijfelen. Een vergelijkend onderzoek van misdadigers en niet-misdadigers heeft alleen waarde als men zich vooraf verzekert, tot welke categorie elk onderzocht individu behoort, eene werkelijke geene fictieve onderscheiding aanneemt. Dit eenvoudige voorschrift verzuimde LOMBROSO, en ook hierin werd hij meestal door zijn volgelingen gevolgd. Als criterium van onderscheiding nam hij aan, of men al dan niet in de gevangenis zit. Hoe weinig dit beduidt, behoeft geen betoog. Het vond een vermakelijke illustratie op het laatst gehouden crimineel anthropologische congres, waar een der leden eene photografie toonde van een niet-misdadiger, die toevallig door een der andere leden werd herkend als van iemand, die op dat oogenblik wel niet in de gevangenis schijnt te hebben gezeten, maar reeds tal van vrij zware veroordeelingen had ondergaan. Als tegenhanger kan dienen dat daarentegen LOMBROSO zelf het type van den geboren misdadiger terugvond in een portret van den toondichter MASCAGNA, hem als dat van een moordenaar vertoond.

De verdere lotgevallen van de leer van LOMBROSO zijn in vele opzichten opmerkelijk en leerrijk voor de kennis

en kenschetsing van de school die zich naar aanleiding daarvan vormde, maar zijn voor een bespreking in kort bestek weinig geschikt. Slechts een zeer klein, langzaam wegsmeltend deel der crimineel anthropologen, zooals de nieuwe leeraars van den misdadigen mensch zich noemen, zijn volgers of leerlingen van Lombroso, of gelooven zelve aan den misdadigen mensch als eigenaardig menschelijk type. Verreweg het grootste deel zijn slechts navolgers van zijn voorbeeld, alleen in naam aan hem en onderling verbonden. Zijn werk gaf als het ware het sein aan de aanhangers der positieve richting in het algemeen, dat hun het gebied van het strafrecht als een te winnen gebied aanwees. Het wekte vooral de beoefenaars der anthropologie en phychiatrie op, die in grooten getale zich aan de nieuw ontdekte wetenschap der crimineele anthropologie wijdden; maar bij hen voegden zich meer en meer positivisten op ander gebied, ook criminalisten, een heirleger van bondgenooten alleen verbonden door het geloof aan het positivisme en aan een roeping om het strafrecht te hervormen. Het zeer gemengde karakter der verbondenen geeft aan de leeringen der school een even gemengd, maar tevens minder zeker karakter, dat spoedig tot onderlinge verdeeldheid en splitsing in meerdere scholen leidde, zonder dat men het bondgenootschap tegen het bestaande strafrecht opgaf. Wel bestaat er schijnbaar groote overeenstemming. Vooral op de talrijke congressen of bijeenkomsten worden steeds bij acclamatie of zonder noemenswaardig verzet, motiën aangenomen, en in de tallooze geschriften, uit de school voortgekomen, vindt men voortdurend hoog opgegeven van eene gemeene overtuiging. Maar zoodra men de zaak nader beschouwt, vindt men eenstemmigheid alleen ten opzichte van uiterst vaag gestelde z. g. principieele

vragen, of omtrent z. g. feiten die men zonder of na een zeer oppervlakkig onderzoek als onbetwistbaar waar voteert. Aandoenlijk is de eenstemmigheid in het ongunstig oordeel over hetgeen men de klassieke school van het strafrecht gelieft te noemen, de eenstemmigheid ten opzichte van het volkomen bankroet van het bestaande strafrecht, vooral van het bestaande strafstelsel, over de schrikbarende toeneming van de criminaliteit en van de recidive, over de vreeselijke gevolgen van de vrijheidsstraffen, vooral van de korte, over de zegenrijke uitkomsten reeds verkregen of te verwachten van de aangeprezen maatschappelijke geneesmiddelen, oude of nieuwe, mits niet de bestaande. Maar als men naar de gronden van dat oordeel zoekt, blijkt meestal dat de feiten zuiver hypothetisch zijn. En zoekt men naar bepaald geformuleerde stellingen waaromtrent eenstemmigheid zou bestaan, dan blijkt meestal dat men het in werkelijkheid op geen enkel punt eens is. Meer oprecht dan voorzichtig werd dit op het crimineel anthropologische congres te Brussel uitgesproken door een der koorvoerders van de crimineele anthropologie hier te lande, die aan eene zuster-universiteit voorlezingen houdt over de nieuwe leer. „Al de criminalisten (dus verzekerde de heer JELGERSMA) en al de alienisten van de nieuwe positieve school, die zich onledig hebben gehouden met onderzoekingen op het uitgestrekte gebied der criminologie (dit is de moderne naam voor de strafrechtswetenschap), zijn het daarover eens dat men niet langer moet voortgaan met het bestudeeren der misdrijven, maar vóór alles van de misdadigers. Het is ongeveer het eenige punt waarover ze het eens zijn."[1]) Het kan, dunkt mij niet duidelijker gezegd worden, doch zelfs

---

[1]) Actes du 3e Congrès bl. 32.

omtrent dat ééne punt moet hij zich vergissen. Ik acht althans ondenkbaar dat alle criminalisten van de nieuwe positivistische school van oordeel zijn dat men niet langer moet voortgaan met het bestudeeren der misdrijven. Bedoelde de heer Jelgersma, dat men niet moet voortgaan met uitsluitend de misdrijven in abstracto te bestudeeren, maar daarnaast, en in de eerste plaats zelfs, ook de misdadigers, dan is de eenstemmigheid op dit punt niets bijzonders bij de criminalisten van de nieuwe school, maar eene eigenaardigheid van de criminalisten van elke richting, al is de overgroote meerderheid der criminalisten van oordeel dat elke studie zijn eigenaardige plaats heeft, en dat die van den misdadiger krachtens eene voor wetenschappelijke studie onmisbare, hoewel aan de nieuwere scholen naar het schijnt onbekende wetenschappelijke afbakening der grenzen, niet op het terrein der strafrechtswetenschap, maar op dat van hare hulpwetenschappen valt.

Opmerkelijk is vooral de verhouding der z. g. crimineel anthropologische school tot haar vader. Niettegenstaande men het algemeen eens schijnt over de onsterflijke verdiensten van den grooten Lombroso, en daarvan hoog opgeeft vooral tegenover de wereld buiten de school, is eigenlijk niemand het met hem eens, en is zijn leer van het atavisme en van den misdadigen mensch, op het eerste congres der school in 1885 nog opgehemeld als de hoeksteen van het geheele stelsel, als een vaststaand resultaat dat geen verdere discussie toelaat, op het tweede en derde congres afgemaakt op eene wijze dat er niets van overblijft. Op het laatste congres schitterde de Italiaansche school zelfs door hare afwezigheid, en was alleen vertegenwoordigd door een gemeenschappelijk schrijven van een vijftigtal harer voornaamste aanhangers, waaronder

hare erkende hoofden, Lombroso, Ferri en Garofalo, waarin in beleefden vorm en onder betuiging van sympathie voor het streven van het congres, daaraan vrij onomwonden de naam van een wetenschappelijk congres werd ontzegd, de te verwachten discussiën vooraf als eene *„logomachie plus ou moins brillante"* gekenteekend. En als wedergroet werd van den *misdadigen mensch*, de groote vinding van Lombroso, waarop het gebouw zelve van de crimineel anthropologische wetenschap rust, op de meest oneerbiedige wijze en zonder dat er een protest werd gehoord, gesproken als van den harlekijn van Lombroso. Toch belette dit niet dat er onder de crimineel anthropologische geleerden waren, die van het congres teruggekeerd, met onverzwakten ijver het prediken van den misdadigen mensch hebben hervat. En evenzoo is het met de stellingen en beweringen der school in het algemeen, overal waar ze niet eenvoudig oude reeds vroeger bekende en onderzochte leeringen overneemt. Waagt men zich mitsdien aan eene bestrijding, dan is men steeds blootgesteld aan het gevaar eener niet-ontvanklijk verklaring, op grond dat het niet zijn leeringen van de school, maar bijzondere meeningen van enkelen, waarvoor men de verantwoordelijkheid niet behoeft te aanvaarden.

Hoe het zij, de leer van het atavisme bleek weldra eene niet levensvatbare vrucht. Lombroso zelf had trouwens reeds andere oplossingen aan de hand gegeven. De geboren misdadiger kon b. v. ook wel een verborgen epilepticus zijn; maar ook daarvan bleken de andere crimineel anthropologen niet gediend. Er werden nu tal van andere theorien verkondigt, die van de herediteit of erfelijke belasting, van de degeneratie, de physieke of moreele verwording, de psychose, de zedelijke krankzinnigheid, en dergelijke meer. De eenvoudigste was zeker

die dat de misdadiger niets is dan een krankzinnige; maar ook die theorie vond weinig ingang. Verreweg de meeste crimineel anthropologen hielden vast aan eene onderscheiding tusschen misdadigers en krankzinnigen.

Inmiddels waren naast deze anthropologische theorien, ook meerdere andere verkondigd, dank zij de toetreding van aanhangers, vreemd aan de studie der natuurwetenschappen, en niet ongeneigd de leiding der beweging tegen de strafrechtswetenschap van de natuurphilosofen over te nemen. Hoewel evenzeer doordrongen van de dringende noodzakelijkheid om de maatschappij te redden van den ondergang, dien zij dank zij de tekortkomingen dier wetenschap te gemoet ging, meenden zij vooraf de crimineele anthropologie zelve op hechtere, ten deele andere grondslagen te moeten hervormen. Zoo ontstonden o. a. twee nieuwe wetenschappen of nieuwe benamingen voor richtingen in de school, de criminologie en de crimineele sociologie.

De criminologie of wetenschap van het misdrijf toont door haar naam reeds het punt van verschil met de crimineele anthropologie of wetenschap van den misdadigen mensch. Onbekend met het strafrecht had LOMBROSO gevangenen en veroordeelden met misdadigers verward. Zulk een dwaling was niet te verwachten van de criminalisten die tot de school toetraden. Zij moesten bovendien het zwakke juridieke gehalte van zijn werk gevoelen. Onder hen bevonden zich twee criminalisten van groot talent, FERRI, een hoogleeraar in het strafrecht, en GAROFALO, een lid van de magistratuur. Deze ondernamen eene juriedieke constructie van de crimineel anthropologische leer, en vooral het werk van GAROFALO over de criminologie, het eerst in 1885 verschenen, maakte grooten opgang, ook buiten Italië. Het is m. i. een van de

merkwaardigste en meest kenmerkende werken door de school voortgebracht, en stelt de praktische gevolgen der leer in het licht met eene openhartigheid die den schrijver voor zijne latere volgers en bondgenooten een *enfant terrible* maakt. Terecht begon hij met eene bepaling van het begrip van misdaad en nam hij eene onderscheiding aan tusschen de verschillende strafbare handelingen, tusschen hetgeen hij noemt natuurlijke misdrijven, waaronder hij verstaat schadelijke handelingen in strijd met de zedelijkheid of liever het normale zedelijkheidsgevoel, zooals zich dit niet in dezen of genen staat, dus afhankelijk van de bijzondere wetgevingen of de willekeur van den wetgever, maar in het maatschappelijk leven van alle beschaafde volken heeft ontwikkeld en blijft ontwikkelen, en misdrijven in juridieken zin, en sluit hij de laatste buiten zijne beschouwingen [1]). Hij past daarbij de leer van het altruïsme van den Engelschen wijsgeer SPENCER toe, en komt daarmede tot eene onderscheiding van verschillende klassen van misdadigers, en tot het beginsel van eliminatie en adaptatie als grondslag van het strafstelsel.

Hoewel in vele opzichten afwijkende van LOMBROSO, neemt GAROFALO toch, evenals deze, aan dat de oorzaak van de misdaad ligt in den misdadiger, in anormaliteiten van het menschelijk organisme, die den misdadiger maken tot een eigenaardig type van de menschheid, organisch onderscheiden van het normaal geworden type. De cri-

---

[1]) Tot voorkoming van misverstand zij opgemerkt dat het *te recht* alleen betreft het beginsel der onderscheiding, niet de door GAROFALO daarvan gedane toepassing. In werkelijkheid keert hij, blijkbaar onbewust, terug tot het uitgangspunt van DE GROOT, wiens onderscheiding van een natuurlijk en een willekeurig of conventioneel recht, door zijne opvolgers slecht verstaan en verknoeid, oneindig hooger staat.

mineel sociologische school stelt die oorzaak daarentegen in het organisme van de maatschappij, waarin zich een gelijk verschijnsel als de ziekte in het menschelijk organisme voordoet, maar misdrijf heet. Deze maatschappelijke ziekte openbaart zich nu in concreten vorm, in het individu, wanneer daarin de kiem aanwezig is alsmede de voorwaarden harer ontwikkeling.

Zonder dus het aandeel van het individu, de medewerking van anthropologische factoren te ontkennen, legt deze school den nadruk op de gebreken in de maatschappelijke organisatie en in de ongunstige maatschappelijke toestanden waarin het individu verkeert. Om de ziekte te bestrijden en te voorkomen moet men mitsdien deze oorzaken kennen, ze wegnemen of er de schadelijke gevolgen van voorkomen of afwenden. Deze leer die in Frankrijk vooral gehuldigd, aanleiding gaf tot eene onderscheiding van eene Fransche en eene Italiaansche school van crimineel anthropologen, laat groote vrijheid aan de anthropologische richting om het aandeel van anthropologische factoren meer of minder uit te breiden, evenals ook de anthropologische school de medewerking van sociale faktoren niet ontkende, voor zooveel de z. g. gelegenheidsmisdadigers betrof; maar zij sluit het absoluut misdadige type uit, den z. g. geboren misdadiger of den onverbeterlijken misdadiger. Zij laat zelfs ruimte voor de strafrechtelijke leer der aansprakelijkheid, al is zij deze niet gunstig, zoodat men over het algemeen kan aannemen, dat zij die leer wel niet aanneemt, maar toch niet absoluut verwerpt, en niet ongunstig gestemd is voor mogelijke surrogaten. Dit maakt haar veel gematigder in hare beschouwing van de misdadigers, die zij meer als de slachtoffers van sociale misstanden, dan als zedelijk misschapen monsters beschouwt, maar vermeerdert het

heterogene harer bestanddeelen, het onzekere en onvaste van hare leeringen. Ze is dan ook blijkbaar met haar naam verlegen, blijft zich de crimineel anthropologische noemen, maar helt over naar den naam van crimineel sociologische.

De crimineel sociologische richting baande den weg aan den laatsten telg der crimineele anthropologie, de internationale criminalistische vereeniging. Wel werd, en wordt nog in zekeren zin, haar verband met de school ontkend, meent zij zich eene zuiver strafrechtelijke vereeniging, omdat ze alleen beoefenaars der strafrechtswetenschap omvat, verwerpt zij den naam van de school, zelfs het karakter eener school; wel lag aan hare oprichting de hoop of gedachte ten grondslag criminalisten van alle richtingen tot gemeenschappelijk onderzoek van praktische vragen van strafrechtshervorming te vereenigen; maar de richting in haar programma aangewezen liet, bij mij althans, geen twijfel over. Zij werd opgericht door drie rechtsgeleerden, die onder de strafrechtsleeraars eene voorname, in de wetenschap eene hoog gewaardeerde plaats bekleeden, de hoogleeraren von Liszt, van Hamel en Prins, die ook sedert de hoofdleiders bleven; en de nadere herhaalde toelichtingen van het program der oprichting, moeten (dunkt mij) alle onzekerheid op dat punt doen verdwijnen; vooral nu ten vorigen jare de principieele vraag is gesteld en ontwikkeld op eene wijze, die onverholen aansluiting aan de Fransche school met sympathiën voor de Italiaansche bewijst. Vooral de herhaalde breedvoerige betoogen van den strijdlustigste der drie oprichters, von Liszt, hebben een helder licht geworpen op de stellingen der school, hare beteekenis voor het strafrecht en de strafrechtswetenschap niet minder scherp geformuleerd dan in het werk van Garofalo.

Die aansluiting openbaart zich trouwens ook op een punt, dat juist de hooge achting die ik voor de oprichters koester, mij doet betreuren. In plaats van een blijk van zelfstandigheid te geven tegenover hunne bondgenooten van de reeds bestaande crimineel anthropologische scholen, namen de voornaamste woordvoerders der vereeniging (het is mij een genoegen daarbij uitdrukkelijk eene uitzondering te kunnen maken voor mijn Amsterdamschen collega) van den aanvang als het ware ook de onhebbelijkheden over van de Italiaansche school, waar deze een oordeel uitspreekt over hetgeen zij bestrijdt, en zelfs in den regel de deels fantastische deels eenzijdige voorstelling van feiten. Ook de vereeniging meent steun en ingang voor hare hervormingsvoorstellen te vinden door de zinledige machtspreuken der Italiaansche school zoo schel mogelijk te doen klinken, de schrikbarende toeneming van de criminaliteit en van de recidieve, de voldingend gebleken onmacht van het bestaande recht tegenover de misdadigers, de ongerechtigheden van de klassieke school, de jammerlijke en onverstandige houding van de rechterlijke macht tegenover het misdrijf, en dergelijke meer. Daardoor wordt noodeloos de aandacht afgeleid van de ware punten van verschil, en aan den wetenschappelijken strijd een noodeloos scherp karakter gegeven. Maar bovendien, en dit is van oneindig meer belang, door de wijze waarop men van het bestaande recht en de bestaande instellingen spreekt, schept men een gevaar, dat de tegenpartij dwingt tot een kritiek van de juistheid der vooropgestelde feiten, ook waar zij zich liever zou bepalen tot de vragen van wetenschappelijk beginsel. Want het gevaar betreft een der hoogste belangen. De weldadige preventieve kracht, die het strafrecht ook naar mijne meening bezit, ligt veel minder dan men meestal denkt, in den rechtstreekschen

invloed, dien het uitoefent op de individueele misdadigers, dan in de zijdelingsche werking van de strafwet en de strafrechtspleging op de maatschappij in het algemeen. De eerbied voor het recht en de instellingen die de samenleving in den staat beheerschen en beschermen, wat men zou kunnen noemen het zedelijk vertrouwen dat ze bezitten, geeft niet alleen een hechteren steun aan het geheele maatschappelijke samenzijn en samenleven, maar werkt ook weldadig terug op dat recht en die instellingen. Het veroorlooft deze zelfs ondanks groote gebreken aan hare roeping te voldoen, omdat het aan de personen, geroepen om de taak dier instellingen uit te voeren, een hooger gevoel van verantwoordelijkheid en een grootere zedelijke kracht geeft, die hen in staat stellen ook met gebrekkige middelen hun taak te vervullen. De gebrekkigste instellingen kunnen volledig slagen, waar de voortreffelijkst ingerichte bij gebreke aan zedelijken steun van de zijde der gemeenschap volledig falen. Dit behoort zeker niet te weerhouden van eene aanwijzing, van eene warme zelfs felle bestrijding dier gebreken. Maar wie uit zucht om hervormingsplannen aan te bevelen, een ongemotiveerd wantrouwen wekt ten opzichte van bestaande instellingen, belemmert of verlamt hare werking. De schade daardoor aan het belang dat men door die hervormingsplannen meent te bevorderen, toegebracht, blijft, ook al blijken die hervormingsplannen ten slotte onuitvoerbaar.

Afgescheiden nu van het meer of minder voortreffelijke of praktisch uitvoerbare der voorgestelde hervormingen, heeft men het recht het wantrouwen dat de nieuwere richting zich ten taak schijnt te stellen ten opzichte van de bestaande instellingen te verwekken, volkomen ongemotiveerd te noemen. Men kan zonder eenig bezwaar toegeven dat ze verre van volmaakt zijn, dat ze voor

volmaking vatbaar zijn. De voortdurende studie en onafgebroken strijd tot verbetering, wegneming of althans vermindering van gebreken, rusteloos voortgezet door de beoefenaars van het strafrecht en van de penitentiaire wetenschap, waaraan ook de aanhangers der z. g. klassieke school hunne beste krachten wijden, bewijzen dat deze er evenzeer van overtuigd zijn. Maar dat ze onmachtig zijn gebleken tegenover de misdagers, dat de criminaliteit en de recidieve op schrikbarende wijze toenemen, zijn machtspreuken, die als strijdleus dienst kunnen doen, maar waarvan de absolute onnauwkeurigheid met recht mag worden beweerd. Voor zoover mij bekend, is zelfs nimmer eene ernstige poging gedaan het te staven, al vindt men wel nu en dan enkele algemeene cijfers medegedeeld, aan de Gerechtelijke Statistiek ontleend, maar op zich zelve zonder waarde. Voor de recidieve trouwens kan het nimmer meer dan eene gissing zijn, bij gemis van vertrouwbare gegevens, die voor alle staten behalve voor Frankrijk ontbreken. Voor de criminaliteit in het algemeen daarentegen vindt men voldoende gegevens. Daar men de legende eener schrikbarende toeneming ook ten onzent ten nadeele onzer instellingen trachtte te verspreiden, getroostte ik mij de moeite van een breedvoerig en gedetailleerd onderzoek. Voor andere landen is het door anderen geschied, en overal, behalve in twee staten, vindt men hetzij stabiliteit, hetzij vermindering, in enkele, zooals in Italië en Engeland, zelfs eene zeer sterke vermindering. De eenige mij bekende poging van andere zijde gedaan om de bewering te staven, werd door von Liszt voor Duitschland ondernomen, maar hoewel hij uit zijne mededeelingen de gewone conclusie van de nieuwe school trok, gaf hij slechts algemeene cijfers, die vooral voor zulk een uitgestrekt rijk, dat uit zoovele ook op het punt

der criminaliteit ontzachelijk uiteenloopende landen bestaat, volkomen onvoldoende zijn, en moest hij zelf erkennen dat een der belangrijkste rubrieken, die der misdrijven tegen de eigendommen, eene regelmatige sterk dalende richting aanwijst.

Nog minder ernstigen grond heeft de beschuldiging te dier zake tegen het bestaande strafrecht en de strafrechtswetenschap ingebracht. Waar men zelf erkent en, met meer nadruk dan een algemeen erkende waarheid vordert, op den voorgrond stelt dat het strafrecht slechts één van de middelen is tot bestrijding van de criminaliteit, dat daarnaast talrijke andere preventieve middelen bestaan, sluit de conclusie die de machteloosheid tegenover het misdrijf uitsluitend aan het strafrecht wijt, niet op de premissen. En ongelukkig voor de nieuwe richting keert zich het argument tegen haar zelve. Voor twee landen, ik vermeldde het reeds, valt niet te ontkennen eene zeer ernstige, voor een daarvan eene in werkelijkheid schrikbarende toeneming van misdrijven. Maar het zijn juist de landen waar de nieuwe richting den sterksten invloed tot nu toe heeft verkregen ook op de wetgeving, Frankrijk waar het door de crimineel anthropologen met warmte aangeprezen noodlottige deportatiestelsel is aangenomen, en België waar de nieuwe richting overheerschend is geworden, de voorwaardelijke veroordeeling, waarvoor de criminalistische vereeniging zulk een geestdriftvolle propaganda maakt, haar misdrijfkweekende kracht op ontzettende wijze openbaart. Het feit is te opmerkelijk om er niet een oogenblik bij stil te staan. Nog betrekkelijk kort geleden bekleedde België met zijn voortreffelijk ingericht en gestreng gehandhaafd gevangenisstelsel een eerste plaats onder de landen met dalende of geringe criminaliteit. In 1870 bedroeg het aantal veroordeelingen tot

correctioneele gevangenisstraf van zes maanden en minder slechts ruim 10.000, slechts iets meer dan thans bij ons. Dit handhaafde zich aanvankelijk nog eenige jaren, totdat een reactie tegen het bestaande stelsel ontstond, in gelijke richting als die van de criminalistenvereeniging. In 1884 was het aantal dier veroordeelingen reeds tot ruim 19000 gestegen in een regelmatigheid van toeneming die, zoo ze niet gestuit werd, volgens de verklaringen der regeering, in 1890 tot 28000 zou zijn geklommen. Om die toeneming te stuiten voerde men de voorwaardelijke veroordeeling in, en het resultaat was dat men in 1890 ruim 36000 bereikt had. Ik wees indertijd op dat naakte feit tegenover het luid gejubel, allerwege en ook bij ons aangeheven, over de schitterende resultaten blijkens zuiver fantastische voorstellingen in België verkregen met die instelling die men met vurigen aandrang ook ten onzent verlangde. Sedert hoorde men niets meer van de resultaten in België verkregen, en zelfs onze regeering verzocht dienaangaande vergeefs nadere inlichting aan de Belgische. Toevallig nu kwamen mij dezer dagen wel niet de verslagen zelve, maar de eindcijfers voor 1892 onder de oogen, en begreep ik waarom men niets verder had gehoord. Het aantal van gezegde veroordeelingen was reeds gestegen tot ruim 46000. In de laatste acht jaren dus eene vermeerdering met 27000 of ruim 142%. Bij ons daarentegen, die nog zuchten onder een strafrecht op den grondslag van de oude versleten en vermufte routine der klassieke school, kwam men niet hooger dan 10000, wat als men het verschil in bevolking in aanmerking neemt, op elke 100 veroordeelingen hier, 326 in België geeft. Ligt nu de schuld der vermeerdering van de criminaliteit uitsluitend aan de richting van strafrecht en strafrechtswetenschap, zooals

de nieuwe school beweert en in het oneindige herhaalt, dan is *hare* richting veroordeeld. In allen gevalle is *hare* onmacht tegenover het misdrijf op jammerlijke wijze gebleken.

Het zou onmogelijk zijn in het korte mij vergunde bestek alle bezwaren te vermelden uit de feitelijke voorstellingen der school oprijzende. Een daarvan mag echter niet onvermeld blijven. Wie eenigszins bekend is met de geschiedenis van de strafrechtshervorming in deze eeuw, kan moeielijk ontkennen dat twee feiten daarin een hoofdrol spelen. In de eerste plaats is het hooge gewicht van het subjectieve element, door het oude recht miskend of althans zeer onvoldoende erkend, meer en meer op den voorgrond gesteld en tot zijn recht gekomen. Meer en meer is de overtuiging doorgedrongen dat de schuld en daarmede de mate van strafwaardigheid niet uitsluitend, zelfs niet in de eerste plaats wordt bepaald door het gevolg, door het schadelijke der handeling, maar door den wil, door wat men zou kunnen noemen de misdadige gezindheid die zich in de handeling openbaart. In de nieuwe strafwetboeken, ook in het onze, is daaraan voor zooveel het een onderwerp van wetgeving is, eene vroeger geheel onbekende zorg en nauwgezetheid besteed. Of het goed- of afkeuring verdient, vooruitgang of achteruitgang in de strafwetgeving en strafrechtswetenschap bewijst, kan een punt van geschil zijn, het feit zelve kan geacht worden voor geen redelijken twijfel vatbaar te zijn. In de tweede plaats is een uiterst levendige beweging op het z. g. penitentiair gebied waar te nemen, aangevangen in het eind der vorige eeuw en gedurende meer dan een eeuw met onverzwakte kracht voortdurende. Het hooge gewicht van de preventieve middelen naast het repressieve middel der straf, de noodzakelijkheid eener

krachtige organisatie dier middelen en van eene geheele hervorming van het strafstelsel, met het oog niet alleen op onderlinge samenwerking van alle middelen dienstbaar tot bestrijding van het kwaad van het misdrijf, maar ook om zooveel mogelijk, zonder afbreuk te doen aan de repressieve kracht, de weldadige preventieve werking der straf te verhoogen, is meer en meer erkend en heeft de belangstelling en wetenschappelijke krachten van ontelbare mannen van alle beschaafde klassen, en daaronder van de uitnemendste, in beslag genomen. Daardoor is eene nieuwe wetenschap ontstaan, de penitentiaire wetenschap, naast en in voortdurende aanraking en samenwerking met de strafrechtswetenschap, en door deze als een kostbare hulpwetenschap erkend en hoog gewaardeerd. Criminalisten van alle richtingen hebben steeds medegewerkt en werken voortdurend mede aan de ontwikkeling dier nieuwe wetenschap, hebben in niet geringe mate bijgedragen tot haar bloei, en haar vruchtbaar gemaakt ook voor het strafrecht en de strafrechtsinstellingen. Daaraan vooral hebben wij de geheele verandering, de omwenteling van het strafstelsel te danken, dat met dat der vorige eeuwen zulk een schrille tegenstelling vormt. Ook dit is een onbetwistbaar feit, dat men gunstig of ongunstig kan beoordeelen, maar niet ontkennen. Dat beoefenaars der natuurwetenschappen met die feiten die, voor een groot deel althans, geheel buiten het terrein hunner studiën zijn voorgevallen, onbekend zijn, laat zich verklaren. Hunne meening dat de beoefenaars der strafrechtswetenschap zich uitsluitend bezig houden met de misdrijven in abstracto, zich niet bekommeren om de misdadigers, onbekend zijn met het bestaan van andere middelen om het misdrijf te bestrijden, zich althans deze niet aantrekken, behoeft men hun dus niet toe te rekenen, ook al is men

wellicht van oordeel dat ze verstandiger zouden handelen haar voor zich te houden. Minder verklaarbaar is echter dat de oprichters der criminalitische vereeniging, die zelve aan de beweging op strafrechtelijk en penitentiair gebied deel namen en nog nemen, die meening voetstoots beamen en uiten, zoodra ze het terrein van het strafrecht voor dat van de anthropologie of sociologie verlaten. Ze gaan zelfs zoover dat zij in hun programma als iets nieuws, aan de nieuwere richting verschuldigd, en waarvan het verzuim de magere resultaten verklaart, tot nu toe door het recht in den strijd tegen het misdrijf verkregen, voorstellen te doen wat sints een eeuw door de penitentiaire wetenschap wordt gedaan en tot de meest ingrijpende veranderingen ook in het strafrecht heeft geleid. Dat men aan de zaak een anderen naam geeft, van strafpolitieke vragen en niet van penitentiaire vragen spreekt, op verscheidene punten eene andere richting volgt, de belangrijkste penitentiaire vragen, o. a. die over de beste inrichting van het gevangeniswezen, ter zijde stelt als doellooze twistvragen, zoolang de grondslagen van de strafwetgeving niet zijn vastgesteld, ook den strijd over de doelmatigheid van andere straffen ontwijkt, maakt geen verschil in de zaak, geeft geen recht de oogen te sluiten voor de werkelijkheid, en als een verdienste van de school aan deze toe te kennen wat lang vóór het ontstaan der school een onderwerp van ernstige degelijke studie was, en op een overrijke litteratuur kan bogen.

De penitentiaire wetenschap heeft trouwens meer dan de strafwetenschap van het voortschrijden der nieuwe richting te vreezen, en is ook haar machtigste vijand. Want het is vooral op haar werk dat de aanval is gericht, en waarover met de minste kennis en waardeering wordt gesproken. Op praktisch gebied is het der nieuwe richting

vooral te doen om eene geheele verandering van strafstelsel, waardoor wat de penitentiaire wetenschap verwerpt, weer in eere hersteld, wat zij als haar eeretitel kan aanwijzen, het hervormde gevangeniswezen, de moderne gevangenisstraf, op den achtergrond zal worden geschoven. In de hoogte de doodstraf op ruime schaal toegepast en voorts de deportatie, in de laagte surrogaten van straffen, voorwaardelijke veroordeeling en berisping of praktisch volstrekt onuitvoerbare straffen, een arbeidsstraf zonder opsluiting en dergelijke. Daar tusschen in, voor zoover niet door een geldstraf vervangen, de gevangenisstraf, liefst voor onbepaalden termijn, omdat men niets anders nog heeft gevonden om haar geheel te kunnen ontberen. Dat zulk een stelsel geen toekomst heeft, blijkt uit het bankeroet der voorwaardelijke veroordeeling in België, en van de deportatie in Frankrijk, bij het ontwerp van een nieuwen Code Pénal eindelijk erkend. Maar inmiddels zullen de heftige aanvallen tegen de gevangenisstraf als strafmiddel het weldadige werk der penitentiaire hervorming ernstig belemmeren. Want het is er nog verre van daan dat deze reeds zelfs een gedeeltelijke zegepraal heeft behaald. In vele van de belangrijkste Staten verkeert het gevangenisstelsel nog in een toestand die aan de beschrijvingen, door Howard in de vorige eeuw van den toenmaligen toestand gegeven, herinnert. Wat men in Italië, in Duitschland tegen de gevangenisstraf voor geringere misdrijven, de kortdurende gevangenisstraffen aanvoert, mag op de verzekering van bevoegde en onbevangen deskundigen worden aangenomen als in hoofdzaak juist, hoewel overdreven. voor ons en België en meerdere andere landen, volkomen uit de lucht gegrepen. Het is omdat men tegen het strafmiddel aanvoert, wat uitsluitend betreft de uitvoering. Wat betreffende de gestichten waarin die korte straffen

in eerstgenoemde landen worden ondergaan, van onbevangen zijde wordt vermeld, grenst soms aan het ongeloofelijke, en wordt van de zijde van de voorstanders der penitentiaire hervorming met niet mindere kracht bestreden en aan de kaak gesteld, — maar zij doen het om op het invoeren der sints lang algemeen erkende verbeteringen aan te dringen. Daarbij stuit men echter op één belangrijk bezwaar, de groote kosten, die vooral in de groote staten de hervorming steeds doen uitstellen. Dit verschaft niet alleen bij het niet-deskundige publiek, maar ook bij de regeeringen, crediet voor zoogenaamde goedkoope middelen die ten slotte blijken oneindig duurder in de uitkomst te zijn. Daarin ligt de donkerste schaduwzijde van de nieuwe beweging. Velen zoeken haar in de verzwakking van het zedelijk gevoel bij de gemeenschap door de ontkenning van de zedelijke verantwoordelijkheid van den mensch voor zijne handelingen, door de voorstelling van de misdadigers als absoluut gedetermineerde slachtoffers van een aangeboren aard of van maatschappelijke misstanden. Op zich zelve acht ik dit gevaar niet zoo groot, al ontken ik het niet geheel. Maar het *gevoel* van zedelijke verantwoordelijkheid is zoo ingeworteld in de menschelijke natuur, dat daardoor alleen reeds theoriën die haar ontkennen, weinig kans hebben door te dringen bij die klassen van de maatschappij, die het meerendeel der misdadigers leveren, en bij wie dat gevoel wellicht sterker werkt, omdat het onberedeneerd is en als het ware instinktmatig werkt. Oneindig grooter acht ik het gevaar, gelegen in het verwekken van wantrouwen ten opzichte van instellingen die, hoe onvolkomen ook, weldadig werken tot beteugeling van het misdrijf, ten einde de publieke opinie gunstig te stemmen voor gevaarlijke proefnemingen waarvan de noodlottige gevolgen niet zijn te overzien.

Men ontneemt aan die instellingen daardoor den zedelijken steun dien ze behoeven ook voor de noodzakelijke voorwaarden harer voortdurende ontwikkeling en verbetering. Dat te bestrijden moge in de eerste plaats de taak zijn van de penitentiaire wetenschap, de strafrechtswetenschap is verplicht haar daarbij krachtig te steunen, ook door het bestrijden van dwalingen op strafrechtelijk gebied, die de mogelijkheid dier proefnemingen voorbereiden.

Ik heb gezegd.

VERSLAG

DER

LOTGEVALLEN VAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT

TE UTRECHT

in het studiejaar 1893/94.

UITGEBRACHT DEN 18den SEPTEMBER 1894,

DOOR

MR. M. S. POLS.

bij het overdragen der waardigheid van Rector Magnificus

AAN

DR. H. C. DIBBITS.

MIJNE HEEREN CURATOREN, PROFESSOREN, LECTOREN, DOCTOREN EN GIJ ALLEN DIE DEZE PLECHTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT,

Hooggeachte toehoorders!

Een nieuwe jaarkring zal straks, als ik deze plaats verlaat, voor de Universiteit aanvangen, een oude jaarkring zijn afgesloten, en voordat ik mijne kortstondige voorbijgaande waardigheid aan mijn opvolger overdraag, rust op mij de plicht van het af te sluiten tijdvak verslag te doen, als het ware een terugblik te geven op het goede en het kwade, den voorspoed en de teleurstelling die het afloopende jaar baarde.

Gelukkig hij die van onvermengd goed, van onverstoorden voorspoed zou kunnen gewagen, wien het gegeven mocht zijn geworden de treurige snaren onberoerd te laten. Maar dwaas die het verwacht, zich niet gelukkig waant als het goede het kwade verre overtreft, en, al wordt het niet vergeten, in de schaduw stelt. Het eerste geluk was wellicht geen mijner voorgangers beschoren, het laatste werd in ruime mate mijn deel. De gunstige voorteekenen waarvan mijn geachte voorganger ten vorigen jare gewaagde, zijn niet teleurgesteld, de blijde verwachting die hij uitte, ten aanzien van het toen aanbrekende jaar, is niet ijdel gebleken. Veel, zeer veel van hetgeen hij slechts in het verschiet kon stellen, is verwezenlijkt. Zelfs de verhoogde stemming en meer feestelijke toonen, gewoonlijk voor jubilea en lustra bewaard,

hebben niet ontbroken. Heeft de zomerzon dit jaar er blijkbaar naar gestreefd ons zijn bestaan, althans zijn eigenschappen te doen vergeten, zijn naamgenoot de Sol Justitiae, heeft door alle seizoenen heen, bijna onafgebroken vroolijk mogen schijnen.

Het helderst scheen hij zeker op 12 April, den dag waarop de Universiteit haar 258 jarig bestaan vierde. Het uitstel door het samenvallen van de Paaschdagen met 26 Maart, opende de gelegenheid het feest der stichting van de Universiteit te doen samenvallen met de inbezitneming van hare nieuwe woning, en ik zou meenen te kort te doen aan de hooge beteekenis van dit feit, het glanspunt van mijn rectoraat en een glanspunt in de geschiedenis der Universiteit, wanneer ik daarvan niet in de eerste plaats gewaagde, daaraan een plaats toekende onder de verbeteringen van de stoffelijke hulpmiddelen. Het heeft eene beteekenis oneindig hooger dan het stoffelijk voordeel, er door verkregen, maakt den 12en April 1894 tot een der groote dagen van de geschiedenis der Universiteit, waardig geplaatst te worden naast den dag harer stichting.

Al is het slechts eene herhaling van hetgeen op dien dag reeds werd gezegd, een verslag van het gebeurde zou onvolledig zijn wanneer het naast de feiten niet iets teruggaf van hetgeen in aller gedachten was, in al wat er gedaan en gesproken werd uiting vond, en allerminst voor de vertegenwoordigers der Universiteit immer op den achtergrond mag treden. — Wat de stemming verhoogde, het gevoel inniger en dieper maakte toen de Universiteit hare nieuw gestichte woning betrad, het was niet de gedachte aan de pracht van bouw en versiering en de voortreffelijke inrichting, maar de gedachte aan den oorsprong, aan het gevoel dat de stichting had geïnspireerd en mogelijk gemaakt. Ze is een geschenk uit de hand

van wie de Universiteit dat het liefst aanvaardt, geïnspireerd door het gevoel dat haar het meest moet treffen. Ze is een geschenk van de stichters zelve van de Universiteit en te danken aan het gevoel dat zij gedurende een tweehonderdvijftigjarig bestaan bij hare stichters heeft weten te doen ontstaan en niettegenstaande eene formeele scheiding weten te onderhouden. Sints lang zijn de officiëele banden die stad en lande van Utrecht aan hare Universiteit verbonden, verbroken. De Utrechtsche Universiteit is eene rijksinstelling, door het Rijk beheerd, onderhouden en bekostigd. Officiëel kan de Universiteit geenerlei aanspraken meer doen gelden tegenover de stad en provincie waarin ze is gevestigd, hebben deze niets meer met haar te maken, niet langer in hare behoeften te voorzien, haar te verzorgen en te steunen. Toch is ook nu weder gebleken, dat de inwendige band nimmer verbroken is, de natuurlijke rechten en verplichtingen die de wettelijke hebben vervangen, nimmer verloochend zijn. Niettegenstaande de wettelijke scheiding kon in het nieuwe gebouw in het volle licht der zon het *Quis separabit* de beelden van stad en Universiteit vereenigen.

Het was zeker niet de eerste keer dat de milde hand harer stichters de Universiteit aan de voortdurende erkenning van den band herinnerde, maar nimmer bleek zoo treffend welke diepe wortels de Universiteit in den loop der eeuwen in hare onmiddellijke omgeving had geschoten, den kostbaren steun dien ze zich daarin had verworven. En daarin mag de Universiteit zonder van ijdele zelfverheffing verdacht te worden, een bewijs zien dat zij in de lange reeks van jaren van haar bestaan hare roeping niet verloochend, in de taak haar door hare stichters opgedragen, niet is te kort geschoten.

Dankbaar erkennen wij (ik mag ook hierbij uit naam

der Universiteit spreken, als tolk van de gevoelens van allen die er aan verbonden zijn) dankbaar (zeg ik) erkennen wij en zullen wij steeds blijven herdenken, dat toen eenmaal de stichting was verzekerd, ook uit hoogeren en uitgebreideren kring van warme belangstelling mocht blijken en krachtige steun werd verleend. Het beeld dat in den gevel prijkt boven de voorpoorte, bewaart niet alleen voor altijd de herinnering aan den band die Nederland aan Oranje bindt, aan de groote verplichtingen die de vrijheid van onderzoek en de vrijheid van het woord, onmisbare levensvoorwaarden voor de Universiteit en de wetenschap, aan het vorstenhuis dat reeds meer dan drie eeuwen met en voor Nederland heeft geleefd en gewerkt, maar ook aan de lieftallige kinderhand die de eerste steen heeft gelegd, aan de jeugdige Koningin en aan Hare doorluchtige moeder die door Hare deelneming aan de inleiding van den bouw den Koninklijken stempel op de stichting drukten. Dankbaar erkennen wij dat ook het Rijk op overtuigende wijze getuigenis heeft gegeven van ingenomenheid en belangstelling door eene der stichting waardige inrichting en stoffeering van het pand dat aan haar zorg zou toevertrouwd, aan haar beheer zou worden overgegeven, niet minder door de nog onvoltooide onderneming der vereeniging van het nieuwe gebouw met de reeds bestaande localiteiten, die de verwachting rechtvaardigt dat beide deelen hoewel onderscheiden toch één harmonisch geheel zullen vormen. Maar toch die stichting zelve hebben wij uitsluitend te danken aan provincie en stad en burgerij van Utrecht, die door vorstelijke mildheid en krachtige volharding haar tot stand brachten, bewogen (wie die er de geschiedenis van kent, kan het ontkennen, en wie die deel uitmaakt van de Universiteit, zal er geen grond

tot hoogere waardeering in vinden) niet in het algemeen door liefde voor de wetenschap, belangstelling in het hooger onderwijs en zijne instellingen, maar door liefde voor de Universiteit van Utrecht, voor de instelling twee en een halve eeuw vroeger door stad en lande van Utrecht in het leven geroepen. Ik mag uw tijd en aandacht niet in beslag nemen door te herhalen wat reeds door mijne voorgangers werd vermeld, in de jaarboeken der Universiteit is opgeteekend en trouwens nog versch in uwe herinnering ligt, de geschiedenis van het gebouw. Alleen de slotsom zij vermeld. Het gebouw is als blijk van achting en waardeering van haar verleden, naar aanleiding van de herdenking van haar 250-jarig bestaan aan de Universiteit aangeboden door de gemeente. Het is een blijk van achting en waardeering waarvan de ernst gestaafd, de waarde verhoogd is, niet slechts door het echt vorstelijke van de gift, zelden geëvenaard, door de zware geldelijke offers die het eischte, door de zoo onloochenbaar gebleken hartelijke algemeene instemming der ingezetenen, hunne aanzienlijke vrijwillige bijdrage, door de goedkeuring en krachtige steun der provincie, maar ook door de onwrikbare volharding die, toen onvoorziene tegenwerking de uitvoering nog eenige jaren kwam vertragen en in gevaar bracht, alle hinderpalen wist uit den weg te ruimen. Dit karakter van de stichting drukt er een stempel op, voor de Universiteit van hooge waarde.

De Universiteit mocht bovendien zich verheugen in talrijke hooggewaardeerde bewijzen van instemming en van belangstelling in den bouw. Ik maakte reeds gewag van de koninklijke wijding bij het leggen van den eersten steen, op de zorg der Regeering voor eene waardige inrichting en voor eene voltooiing van het werk door herbouw en aansluiting der reeds bestaande lokalen

aan de nieuwe stichting. Maar ook van andere zijden stroomden de bewijzen van belangstelling toe, in bijdragen tot verhooging van den luister van het gebouw.

Ook daarop mag de Universiteit niet zonder een gevoel van verheffing terugzien, omdat ze aan zoovele banden herinnert, door haar geknoopt en onderhouden. Het prachtige glasraam dat de trapruimte verlicht, het kunstwerk van den schilder Derkinderen, heeft zij te danken aan het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, door zoovele banden aan de Universiteit verbonden. Hadden de oud-studenten reeds naar aanleiding van het 50ste lustrum van hunne onverzwakte liefde voor de Universiteit een schitterend bewijs gegeven door de stichting van het Oud-studentenfonds, bestemd in andere behoeften der Universiteit te voorzien, een aanzienlijk aantal vereenigde zich met andere belangstellenden tot versiering van het gewelf van die trapruimte met het kunstwerk van den schilder Prof. Sturms. Ook het studentenkorps bleef niet achter. Behoef ik te herinneren aan de treffende plechtigheid die de rei der feesten opende in den avond van 11 April, toen door het korps bij monde van zijn waardigen rector, den student Wijt, ter plaatsing in het gebouw werd aangeboden het marmeren borstbeeld der jeugdige vorstin die er den eersten steen van had gelegd, een beeld, als kunstwerk van hooge waarde, maar van oneindig hoogere waarde voor de Universiteit, als getuigenis van den geest harer kweekelingen, een geest doorblinkende niet slechts in de gedachte en de keuze van het geschenk, maar ook in de treffende wijze waarop bij de aanbieding als bij de verdere feestelijkheden de eer en waardigheid van de Universiteit hoog werd gehouden. Het is nimmer onverschillig, maar bij die gelegenheden waarin de Universiteit ook buiten haar gewonen kring

op den voorgrond treedt, haar naam ook ver daarbuiten de aandacht trekt en beoordeeling en vergelijking uitlokt, van bijzondere waarde dat ook hare kweekelingen op wie voor een deel de hoop der toekomst rust, omdat uit hen een deel van de élite des volks moet worden getrokken, blijken bezield te zijn van een geest die blijde verwachtingen rechtvaardigt, zich bewust toonen dat ze niet alleen als feestvierende individuen beoordeeld worden, maar als een lichaam dat deel uitmaakt van de Universiteit, en ten deele ook haar hoogen naam heeft op te houden. De ervaring leert het ijdele van alle bezorgdheid op dat punt, maar zoo er geen grond bestond tot blijde verrassching, het is steeds een aangename waarneming, een aangename taak er van te mogen getuigen.

Talrijke andere geschenken versieren de afzonderlijke zalen. Ze allen te vermelden zou mij de perken van tijd die ik mij moet stellen, doen overschrijden. Maar één daarvan mag ik niet onvermeld laten, omdat ze der Faculteit waartoe ik behoor, werd aangeboden door een man wiens naam, bij haar in hooge eere, eene bijzondere waarde geeft aan zijne belangstelling. De Nestor en eerste onzer geschiedvorschers, de Leidsche hoogleeraar Fruin, heeft met eene herinnering aan zijn titel van doctor honoris causa in de rechtswetenschap, hem in 1886 door deze Universiteit verleend, en aan zijn ook ons onvergetelijken broeder, zoolang een sieraad onzer Universiteit en van de Faculteit, verzocht te mogen bijdragen tot versiering van de kamer dier Faculteit; en hem danken wij de fraaie schoorsteenversiering die thans de naaktheid van den wand vervangt.

In den voormiddag van 12 April had in eene plechtige vergadering in het nieuwe gebouw de overdracht plaats, en legde eene nieuwe indrukwekkende getuigenis van den

geest, van het gevoel dat in de stichting uiting vond, in de welsprekende en treffende toespraak waarmede het Hoofd der Gemeente de overgifte der sleutels aan den vertegenwoordiger van het Rijk inleidde. Ik zou den indruk zijner woorden slechts verzwakken als ik trachtte ze in kort resumé saam te vatten. Allen die tot de Universiteit behooren, waren aanwezig of vertegenwoordigd, en geen hunner kan ze vergeten hebben.[1]) In niet minder treffende woorden werd de dank der Regeering uitgesproken door den Voorzitter van het collegie van Curatoren, door Z. Excellentie den Minister van Binnenlandsche zaken met dier vertegenwoordiging belast, terwijl aan den dank van den Senaat en van de Universiteit door mij als Rector uiting werd gegeven.

Ik kon daarbij tevens uitvoering geven aan het besluit van den senaat om een eenvoudig maar duurzaam aandenken aan dien voor de Universiteit zoo gewichtigen dag, eene medaille waarop nevens een toepasselijk opschrift ook eene afbeelding van het Gebouw, aan te bieden aan allen die bij de totstandkoming van het groote werk zich op bijzondere wijze hadden onderscheiden of van hunne bijzondere waardeering hadden doen blijken, en na het doorluchtige vorstinnenpaar, in de eerste plaats aan de Gemeente. Moge de duurzaamheid van het gebouw de duurzaamheid van zijn beeld op de medaille evenaren!

Meende ik de zedelijke beteekenis der stichting op den voorgrond te moeten plaatsen, het is niet uit miskenning van het meer stoffelijke voordeel dat er uit voortvloeit. Te lang reeds had de Universiteit op pijnlijke wijze het

[1]) Met verlof van den heer Burgemeester is zijne rede hierachter als bijlage gevoegd.

gemis van een eigenlijk Academiegebouw, het gemis van de meest noodzakelijke lokalen, den weinig waardigen toestand der bestaande gevoeld, om niet met een gevoel van verlichting en verfrissching hare nieuwe woning te betrekken. Onze verwachting is niet te leur gesteld. Al wacht eene volkomen bevrediging op de voltooiing van de verbouwing van het oude gedeelte dat meerdere lokalen zal moeten leveren, zonder welke de verbetering onvoldoende zou zijn voor de behoefte, doch waarmede bij den bouw en de inrichting van het nieuwe gedeelte rekening is gehouden, toch kan nu reeds worden voorzien dat ruimte en goede inrichting op nieuw stof tot voldoening zal leveren, als het geheele werk zal voltooid zijn. Eerst dan zal ook het volle nut der stichting, voorzooveel de collegezalen betreft, kunnen genoten worden, zal het niet langer noodig zijn de talrijkheid en tijd der lessen afhankelijk te maken van beschikbaarheid der lokalen, een ongerief dat in meer dan één opzicht schadelijk werkte. Ten volle daarentegen is reeds het nut gebleken van het bezit van Faculteitskamers, dat aan een schier onhoudbaren, in alle opzichten althans betreurenswaardigen toestand een einde heeft gemaakt. De goede regeling, de rust en de waardigheid der examina zijn nu volledig gewaarborgd.

De nieuwe lokalen hebben bovendien reeds de gelegenheid verschaft andere behoeften te bevredigen die, zoo ze al niet rechtstreeks de Universiteit betroffen, dus strikt genomen geen voorziening eischten, toch behoeften waren wier bevrediging in de eerste plaats van de Universiteit mag worden verlangd en haar belangen en aanzien bevordert. In het verslag mag niet onvermeld blijven dat dit jaar voor de eerste maal de Universiteit in staat is gesteld lokalen beschikbaar te stellen voor andere weten-

schappelijke doeleinden die haar ter harte gaan, buiten het onderwijs aan hare studenten. Ten einde het beschaafde publiek in de gelegenheid te stellen over de doelmatigheid van het gebouw voor het geven van onderwijs een oordeel te vormen, en tevens een blijk van waardeering te geven van hetgeen ten deele ook aan zijn steun en zijne medewerking te danken was, werd het voornemen opgevat door één der hoogleeraren uit elke faculteit eene openbare les te doen houden. Aan dat voornemen werd uitvoering gegeven door de hoogleeraren Valeton, de Louter, Winkler, Hubrecht en Moltzer in de collegiekamer der Theologische faculteit, verreweg het ruimste der nieuwe lokalen. Zoo ten slotte die zaal te klein bleek voor het aantal toehoorders, zoodat de laatste sprekers verplicht waren het Groot Auditorium te gebruiken, kon dit moeielijk eene teleurstelling ten opzichte van de geschiktheid der nieuwe lokalen heeten, daar het alleen te danken was aan eene belangstelling in die lessen van den kant van het beschaafde publiek, waartegen zelfs de ruimte van *deze* zaal ter nauwernood bestand was. Eene belangstelling bovendien die tot herhaling prikkelt, omdat zij bleek die *lessen* te betreffen en niet een uitvloeisel te zijn van den wensch de lokalen te zien, waaraan in de ruimste mate reeds was te gemoet gekomen. Niet minder aangenaam is het te kunnen vermelden dat in Augustus van dit jaar in het Gebouw de 15e bijeenkomst van het vermaarde internationale sterrekundige Genootschap plaats had, dat mitsdien de Universiteit zich mocht verheugen ook vreemde geleerden op waardige wijze in haar eigen gebouw te kunnen ontvangen.

Noemde ik de gebeurtenis van 12 April het glanspunt van het afloopende jaar, aan talrijke andere lichtpunten heeft het niet ontbroken, al kan het Verslag zich daartoe

helaas niet bepalen. In het collegie van Curatoren had slechts éénе verandering plaats. De politieke beroeringen en stormen, waarin ook wij als burgers van den staat in meerdere en mindere mate werden betrokken, zijn over de Universiteit heen gegaan zonder haar te deeren of blijvende storing te veroorzaken. Toch bleven ze voor de Universiteit niet geheel zonder gevolg. Een der leden van het collegie van curatoren werd tot de vervulling van eene hooge betrekking geroepen, die hem bewoog dat collegie te verlaten. Bij K. B. van 25 Mei 1894 werd aan Jhr. Mr. Roëll, kort te voren benoemd tot Minister van Buitenlandsche Zaken, op zijn verzoek eervol ontslag verleend als Curator der Universiteit, met dankbetuiging voor de vele en gewichtige diensten door hem in die betrekking den Lande bewezen. Niemand aan de Universiteit, die zooveel aan hem te danken heeft, zal die laatste toevoeging een ijdelen vorm noemen. In 1885 tot lid van het College benoemd, toonde hij steeds een open oog en een warm hart te bezitten voor de belangen der Universiteit, trad hij daarvoor steeds op in het openbaar, ook in de landsvertegenwoordiging, maar nog meer in alle kringen waarin hij zich bewoog en zijn woord invloed, zijne medewerking kracht kon uitoefenen. In zijn plaats werd bij hetzelfde besluit benoemd Mr. W. H. de Beaufort, en ik meen de Universiteit met die keuze te mogen gelukwenschen. De nieuwe benoemde draagt niet alleen een naam die goeden klank heeft in de wetenschap en de letteren, maar ook in deze Universiteit, en de plaats die hij zich in de landsvertegenwoordiging heeft verworven, stelt hem in staat voor het belang der wetenschap en van de Universiteit ook daar op te treden en te waken. Tusschen hem en de Universiteit bestaat trouwens sints lang een band, krachtiger dan de officieele band van den

ambtsplicht en dezen sterkend waar beiden vereenigd zijn. De opleiding aan eene Universiteit kweekt een eigenaardig gevoel dat moeielijk is te omschrijven, al wordt het in meerdere of mindere mate door elk ondervonden en duurzaam behouden, maar dat zulk een treffende en diep gevoelde uitdrukking vindt in den naam van *Alma Mater*. De vroegere voorstelling dat de Universiteit niet uitsluitend bestond uit het besturend en onderwijzend personeel en de studenten, maar ook de door haar gecreëerde doctores blijvend omvat, moge sints lang overal, behalve in Engeland, formeel zijn opgeheven, in het gemoed leeft ze voort dank zij dat gevoel. Dat ook onze Universiteit dat gevoel inspireert, behoeft geen nadere verzekering na al de bewijzen die ze daarvan voortdurend ondervindt, en in zoo ruime mate ook dit jaar heeft ondervonden. En dat ze levendig ook wordt gevoeld door onzen nieuwen Curator, behoeft evenmin nadere verzekering ten opzichte van den Voorzitter van het Oud-Studentenfonds, slechts een der blijken van onverflauwde liefde voor de Universiteit, slechts een der waarborgen die den wensch overbodig maken dat hij hare belangen zal behartigen.

Van hare zijde mag ik verklaren, dat ook de Universiteit dien band ten volle erkent en hoog waardeert, dat ze met belangstelling en voorliefde terug ziet op hare voormalige kweekelingen, trotsch is op de breede schaar van voortreffelijke mannen tot wier opleiding zij heeft bijgedragen, met vreugde de gelegenheid aangrijpt die zich voordoet, om daarvan te doen blijken. Die gelegenheid werd haar dit jaar meer bijzonder tweemaal gegeven. Tweemalen viel mij het voorrecht te beurt namens den Senaat een woord van oprechten gelukwensch en eene uiting van hooge waardeering te richten tot oud-studenden dezer Universiteit op den vijftigsten verjaardag van hunne bevordering tot doctor,

eerst aan Dr. Blom Coster, den algemeen geachten Nestor en nog steeds den meest gevierden der Haagsche geneesheeren, daarna aan onzen hooggeëerden Curator Mr. Römer. Dubbel aangenaam was het mij die taak te mogen vervullen ten opzichte van mannen die zich mogen verheugen, niet alleen in eene eervolle loopbaan, maar in eene voortdurende macht tot werkzaamheid, die den wensch mogelijk maakte dat ze nog lang tot voldoening voor henzelven en tot nut van anderen zouden mogen werkzaam blijven. Dubbel aangenaam ook omdat het mannen gold wier liefde voor de Universiteit onverflauwd is gebleven, en geen gelegenheid verzuimt zich te doen gelden, en waarvan één ook als Curator aan haar is verbonden.

De periodieke aftreding van een der leden van het Collegie van Curatoren had geene verandering ten gevolge. Bij K. B. van 29 September 1893 werd de heer B. Reiger door herbenoeming voor het collegie behouden. Voor niemand eene verrassing omdat niemand iets anders kon verwachten, mag toch het feit niet vermeld worden zonder een (zij het ook voor hem evenmin als voor ieder ander op zich zelve noodige) uiting van ingenomenheid van de zijde der Universiteit. De herbenoemde had reeds, ook in een andere quailteit, die ingenomenheid tot een plicht der dankbaarheid gemaakt. Maar ze kan niet worden vermeld zonder eene herinnering aan de treffende wijze waarop ook daarna is gebleken dat ze een hechten en stevigen grondslag had, en zonder dat ook daaraan namens de Universiteit uitdrukking wordt gegeven. Wat het Hoofd der Gemeente op 12 April uitsprak, moge een uiting zijn geweest van de gevoelens der Gemeente ten opzichte van de Universiteit, ieder gevoelde dat het ook kwam uit het hart van den heer Reiger, en werd bezield door eene hooge opvatting van de taak aan

de Universiteiten en ook aan de onze opgedragen. Dit maakt het tot een voorrecht hem in eene andere hoedanigheid aan de Universiteit verbonden, haar voor een deel ook aan zijn zorg toevertrouwd te weten.

De Senaat had dit jaar geen verliezen te betreuren. Noch de dood noch art. 58 van de wet op het hooger onderwijs deden zetels in zijn midden ontruimen. Integendeel, de ten vorigen jare ontruimde zetels werden weder ingenomen en één nieuwe bezet. Reeds enkele dagen na den aanvang van den cursus aanvaardden de drie ten vorigen jare benoemde hoogleeraren op plechtige wijze hun ambt, — op 20 September Prof. WINKLER met eene rede over: *de beteekenis van het onderwijs in de psychiatrie voor de geneeskunde*; op 22 September Prof. KRÄMER met eene rede over: *de wetenschap der historie*; op 2 October Prof. VON EISELSBERG met eene rede: *Ueber die äusseren Bedingungen und die Socialen Indicationen für chirurgischen Operationen.*

Wat ik van de hoogleeraren zeide, dat geen van hen aan de Universiteit ontviel, mag herhaald worden van de lectoren, maar helaas! niet van de oud-hoogleeraren. Op 19 Februari 1894 overleed de oud-hoogleeraar VAN GOUDOEVER in den ouderdom van 73 jaren, waarvan niet minder dan 41 aan den dienst van het hooger onderwijs gewijd, eerst als buitengewoon, later als gewoon hoogleeraar. Het was mijn droevige taak de deelneming van den Senaat aan zijne nagelaten betrekkingen te betuigen, en met assessoren en secretaris als vertegenwoordigers van den Senaat te staan aan zijn graf, waar namens den Senaat door Prof. ENGELMANN, zoolang zijn collega in Senaat en faculteit, een roerend woord van hulde en dankbare erkenning van zijne verdiensten als geleerde en als collega werd gesproken. Te kort mocht hij de rust genieten, hem door het

voorschrift der wet opgelegd. De woorden, door mijn voorganger OUDEMANS na zijn aftreden uitgesproken, liggen nog te versch in het geheugen om herhaling te behoeven. De herinnering aan zijne verdiensten zijn reeds in de Annalen der Universiteit opgeteekend, en zouden in mij slechts een nieuwen minbevoegden tolk vinden. Het was de herinnering daaraan, en niet minder die aan zijne humaniteit en hooggewaardeerde eigenschappen als collega ook in den meer privaten kring, die den Senaat met ingenomenheid en dankbaar het beeltenis deden aanvaarden, door zijne nagelaten betrekkingen aangeboden, en aan den wand der Senaatskamer prijkend. Het vond er helaas! ook reeds het beeld van zijn opvolger SALZER, op zoo jeugdigen leeftijd en zoo spoedig na zijn optreden onder ons, aan de wetenschap en de Universteit ontrukt. Het werd insgelijks dit jaar aangeboden door zijne moeder Mevrouw de Weduwe SALZER te Weenen, en niet zonder vernieuwde aandoening aanvaard.

Liet de ziekte het onderwijzend personeel niet geheel met rust, gelukkig behoef ik er alleen in het verleden van te gewagen. Ze mocht den hoogleeraar TALMA in den aanvang van den cursus eenigen tijd beletten zijne werkzaamheden te verrichten, de aanvankelijke ongerustheid week weldra, en een korte tijd van rust veroorloofde hem ze weder te hervatten, terwijl de staking van het hem toevertrouwde onderwijs verhoed werd door de bereidvaardigheid van den hoogleeraar WINKLER om zich tijdelijk met zijne colleges te belasten. Hem zij daarvoor dank toegebracht, en niet minder aan de adsistenten LANGENBERGH en HOORWEG voor de hulp door hen aan de studenten verleend bij de kliniek en polykliniek. Ernstige storing daarentegen ondervond het tandheelkundig onderwijs tengevolge van eene ziekte van den lector met dat

onderwijs belast. Eene keelontsteking noodzaakte Dr. Dentz vrijstelling van het geven zijner lessen gedurende den geheele cursus te verzoeken, ten einde in de gelegenheid te zijn in een gunstiger zuidelijk klimaat herstel te zoeken. Wij mogen ons meen ik gelukwenschen, dat dit doel is bereikt, en dat in den volgenden cursus ook de lessen over de tandheelkunde weder zullen kunnen worden hervat.

Ook dit jaar heeft het niet ontbroken aan onderscheidingen, te beurt gevallen aan leden van den Senaat, die bewijzen hoezeer hunne verdiensten ook buiten den kring der Universiteit worden gewaardeerd. De hoogleeraren Molengraaff en Moltzer werden benoemd tot ridders in de orde van den Nederlandschen leeuw, de hoogleeraar Kapteijn tot lid van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, de hoogleeraar Engelmann tot buitenlandsch lid van de Académie des sciences te Brussel, en bovendien tot doctor of law door de Universiteit te Oxford, de hoogleeraar Hubrecht tot een der 25 buitenlandsche leden van de Zoölogical Society te Londen, terwijl de hoogleeraar Krämer door H. M. de Koningin Regentes werd uitgenoodigd zich met de taak van het onderwijs in de oude geschiedenis, aan H. M. de jeugdige Koningin te geven, te belasten. Van zijne zijde meende de Senaat insgelijks een bewijs van hulde en waardeering van buitengewone verdiensten, ook jegens de wetenschap, te moeten geven door de verleening van het doctoraat honoris causa in de staatswetenschappen aan den hoogleeraar J. Spanjaard, directeur der Indische Instelling te Delft, aan wien niet alleen de studie en het onderwijs van de Staatsinstellingen van Nederlandsch Indie veel te danken heeft, maar aan wiens naam de hooge bloei en welgevestigde roem, ook in het buitenland, van de Delftsche Instelling onafscheidelijk

zijn verbonden; voorts het doctoraat honoris causa in de Nederlandsche letteren aan den heer N. Mansvelt, super-intendent van het onderwijs in de Zuid-Afrikaansche republiek, den onvermoeiden en hoogbegaafden bevorderaar van de Nederlandsche taal en letteren in de Zuid-Afrikaansche republiek, en voorvechter in den zwaren moeitevollen strijd van den Nederlandschen taalstam tegen den invloed en machtigen aandrang van een vreemden.

Ook buiten den eigenlijken officieelen kring is veel gebeurd, wat verscheidenen onzer het afgeloopen jaar in blijde herinnering zal doen blijven. Op 2 October 1893 had de hoogleeraar Mulder het voorrecht den dag te herdenken die 25 jaren vroeger hem als hoogleeraar aan deze Universiteit verbond. De vele bewijzen van hoogachting en waardeering hem dien dag door zijne leerlingen en oud-leerlingen en door andere wetenschappelijke vrienden gegeven, zullen hem voorzeker met vreugde en voldoening op dien dag doen terugzien, en voorzeker niet minder de betuigingen van hoogachting en waardeering, door zijne tegenwoordige en voormalige collega's individueel, en door mij, ook als tolk van de gevoelens van den Senaat, tot hem gebracht. Van meer intiemen, zuiver huiselijken aard was het geluk dat te beurt viel aan de hoogleeraren Oudemans en Overbeek de Meijer in de echtvereeniging hunner kinderen, en bovendien aan den eersten in het zilveren feest zijner eigen echtvereeniging. Zoo het gebruik niet medebrengt dat daaraan bij monde van den Rector namens den Senaat uiting worde gegeven, is hun van de oprechte deelneming van hunne ambtgenooten ook in hun huiselijk geluk voldoende gebleken, en belet geen gebruik hun daarvan hier de verzekering te herhalen.

Geen gebruik daarentegen ontnam mij het voorrecht

de tolk der gevoelens van den senaat te zijn op den dag waarop de oud-hoogleeraar BEETS den tachtigjarigen leeftijd bereikte, en hem, als blijk van hulde en hooge waardeering, een krans aan te bieden van groene palmen en lauwerbladeren, symbool van blijvende kracht en roemvol verleden. Mijn taak was beperkt, en evenmin als nu mocht ik uitdrukken al wat mij op het harte lag. Ik had te spreken tot den oudhoogleeraar, en mocht niet vergeten dat de werkzaamheid van den hoogleeraar, hoe belangrijk en vruchtbaar op zich zelve, slechts een bescheiden deel van zijn werk vertegenwoordigde, van zijn leven had gevorderd. En had ik het vergeten, ik ware er aan herinnerd door de rijke tooi die de vertrekken in een bloemtuin had herschapen, niet van herfstbloemen of najaarsgroen, maar van al wat de lente en vroegzomer kenteekent, herinnering aan ander werk, hulde aan andere hoedanigheden, die men met de gaven der lente eert omdat ze tot de lente behooren, tot die eeuwige lente die onafhankelijk is van de gewone wisseling der tijden. Anderen mochten aanspraak maken uitdrukking te geven aan gevoelens niet opgewekt door de betrekkingen met de Universiteit en den Senaat. Maar tot mijn taak behoorde ook wat op dien dag zich aan elk opdrong, een gevoel van vreugde dat het den heer BEETS gegeven was dien dag als een feestdag te kunnen en te mogen vieren, zoodat ik zonder aarzelen kon herhalen wat vóór tien jaren de toenmalige rector tot hem zeide, dat men recht had te betreuren dat zooveel frischheid van geest, zooveel helderheid van oordeel, zooveel jeugdige grijsheid door eene bepaling van de wet van de leerstoel was verwijderd die ze vereerde. Ik mocht daarbij voegen eene herinnering aan het door den Senaat hooggewaardeerde feit, dat de tien jaren van zijn ambteloos leven veel mochten hebben veranderd, maar

niets in al die betrekkingen van den hoogleeraar tot de Universiteit en den Senaat, die, afhankelijk van hem en van de individueele leden van den Senaat, door geene wettelijke bepaling kunnen worden afgebroken.

Het aantal privaat docenten werd met twee verminderd wegens verandering van woonplaats van Dr. E. F. Kossmann en D. J. C. van Koningsbergen, terwijl dat der adsistenten werd vermeerderd met twee, en ook hun personeel als gewoonlijk verandering onderging. Het aantal studenten bij den Rector Magnificus ingeschreven bedroeg 632, waaronder 16 dames, en waarvan 150 voor de eerste maal. Ten vorigen jare bedroeg het aantal 660, waaronder voor de eerste maal 178. Toonen deze cijfers eene vermindering, deze is vooral, zoo niet geheel toe te schrijven aan het feit dat dit jaar wegens de tijdelijke staking der lessen van Dr. Dentz, geene enkele inschrijving plaats had voor de tandheelkunde. Het verschil tusschen hen die slechts voor een of twee lessen waren ingeschreven, bedroeg toch niet minder dan 54, grootendeels voor de faculteiten van geneeskunde en natuur- en wiskunde, terwijl integendeel 14 meer dan ten vorige jare voor alle lessen werden ingeschreven. Opvallend is daarentegen de vergelijking met de cijfers, opgegeven in den studentenalmanak, bedragende in dien van 1893 749, in dien van 1894 800, dus eene vermeerdering van 51, maar daarbij tevens eene veel grootere vermeerdering der niet ingeschrevenen, die mitsdien geenerlei lessen volgen. Hoewel het groot aantal niet ingeschreven studenten ten deele bestaat uit de doctorandi, die slechts bij uitzondering zich ter inschrijving aanmelden, zoodat eene vermeerdering van het aantal doctorandi van invloed kan zijn geweest, ontneemt het toch veel aan de voldoening over het ook nu weder gestegen getal studenten in het algemeen, en het zal niemand

bevreemden, dat ik het betreur dat ook nu weder de studenten in de rechtsgeleerde faculteit het leeuwenaandeel leveren.

Aangenaam is het mij daarentegen in mijn verslag melding te kunnen maken van eene eervolle onderscheiding aan een van hen te beurt gevallen. Op eene door de juridische faculteit te Leiden uitgeschreven prijsvraag over Landnationalisatie waren twee antwoorden ingekomen die beiden eene eervolle vermelding waardig werden bevonden, en een dier antwoorden bleek ingezonden door den student in de rechten aan de Universiteit A. R. VAN DE LAAR.

Nog een ander student in dezelfde faculteit heb ik te vermelden. Uit den rei der studenten werd door den dood weggenomen de heer C. J. W. HEINTZ, een verlies niet alleen voor zijne nagelaten betrekkingen en vrienden, maar ook voor de Universiteit en de faculteit, waarvan hij zich niet slechts een ijverig maar ook een veelbelovend leerling had getoond.

Ten slotte zij betreffende het personeel nog vermeld dat na een langdurigen trouwen dienst op zijn verzoek op grond van gevorderden leeftijd ontslag werd verleend aan den pedel der Universiteit J. N. DE KRUIJFF; en in zijne plaats werd benoemd de heer H. C. TOP.

Groot als het voorrecht was een Universiteitsgebouw te bekomen, ook in andere opzichten mocht de Universiteit zich verheugen in de verbetering harer hulpmiddelen voor het onderwijs. Op 3 November 1893 werd het nieuwe Laboratorium voor anorganische scheikunde in gebruik gesteld en ingewijd door den hoogleeraar DIBBITS met eene toespraak over den Steen der Wijzen. Niet alleen uitwendig fraai, maar ook inwendig uitmuntende door ruimte en goede inrichting, bleek het uitstekend aan zijn doel te beantwoorden.

Hetzelfde mag verklaard worden van het nieuwe Ooglijdersgasthuis, eene grootsche stichting, wel is waar zelfstandig van de Universiteit, maar, dank zij ook aan een subsidie van het Rijk, beschikbaar gesteld voor het oogheelkundig onderwijs. Is daardoor het onvermoeide streven van DONDERS eindelijk, helaas zonder dat hij het mocht beleven, met succes bekroond, en prijkt te recht in het gebouw zijn borstbeeld, een geschenk van de Maatschappij van Geneeskunde, de leiding, thans aan zijn vriend en getrouwen medewerker, den hoogleeraar SNELLEN toevertrouwd, is een waarborg dat het niet alleen dienstbaar zal zijn om den goeden naam van Nederland in de oogheelkundige wetenschap te handhaven en te verhoogen, maar ook rijke vruchten zal afwerpen voor het onderwijs. Dat het reeds nu in hooge mate op de algemeene belangstelling kan bogen lijdt geen twijfel. Voor enkele dagen, op 6 September, ontving het daarvan een vleiend bewijs in het bezoek van H. M. de Koningin Regentes, die achtereenvolgens de verschillende talrijke zalen en inrichtingen bezocht.

Mag dus ook hierin het afloopende jaar een gelukkig jaar voor de Universiteit worden genoemd, het valt niet te ontkennen dat voortdurend nog veel blijft ontbreken. Vooral het onderwijs in de natuurlijke wetenschappen vordert, zal het op de hoogte van zijn taak blijven, veel dat onmisbaar is, en voor een deel ten gevolge van op zich zelve verblijdende omstandigheden. Die wetenschappen nemen een steeds hoogere vlucht, mogen zich verheugen in eene even heilvolle als snelle ontwikkeling, terwijl het aantal studenten steeds klimmende blijft. Veel wat vroeger voldoende was, is onvoldoende geworden, wat sints lang onvoldoende was, verkeert meer en meer in noodtoestand, terwijl het aanzienlijk aantal leervakken groote uitgaven voor de inrichtingen vordert, die uit de middelen ter be-

schikking van de Universiteit slechts ten deele kunnen worden bestreden. Vandaar dat reeds zoolang telken jare herhaalde klachten opnieuw moeten worden herhaald, niettegenstaande de gegrondheid niet wordt en kan worden bestreden. Vele localen zijn, ook wegens het toegenomen aantal studenten, geheel onvoldoende. De noodzakelijkheid eener nieuwe vrouwenkliniek werd reeds in 1875 betoogd en nimmer bestreden. De chirurgische kliniek moge, dank zij de welwillende medewerking van den hoogleeraar in de hygiène, in diens laboratorium de vereischte ruimte hebben bekomen, de beperkte ruimte der operatiezaal sluit haar voor een deel der studenten die haar hebben te bezoeken. De volkomen onvoldoende toestand en ondoelmatige inrichting der lokalen, sints lang erkend, belet den bloei en bedreigt de toekomst van het tandheelkundig onderwijs. Onbevredigde behoeften van anderen aard hebben soortgelijke gevolgen. Sedert drie jaren zijn de practische oefeningen in de Physica van aanstaande medici en pharmaceuten gestaakt, zonder dat zij kunnen hervat worden zoolang de behoefte aan een tweeden assistent niet is bevredigd. Steeds dringender blijkt de noodzakelijkheid der aanschaffing van een gasmotor in het physiologisch laboratorium, tot voorziening in de behoefte aan een beweegkracht van voldoende grootte en constantie. En meerdere voorbeelden zouden kunnen vermeld worden.

Dat ook de Bibliotheek, dank zij de beperktheid der middelen, tot groote zelfbeperking wordt gedwongen, is een te normaal verschijnsel om bijzondere vermelding te behoeven. Toch werd ze ook dit jaar weder, zoowel door verschillende aankoopen van belangrijke werken als door geschenken verrijkt. Onder de laatsten verdienen bijzondere vermelding de schenking van 27 belangrijke theologische werken, afkomstig uit de boekerij van wijlen Prof.

H. J. Roijaards, verschuldigd aan de mildheid van zijn zoon, Mr. H. Roijaards van Scherpenzeel, alsmede eene hoogstbelangrijke verzameling van topographische, zee- en rivierkaarten, ten gebruike bij het geologisch onderwijs, ontvangen van de Departementen van Oorlog, Marine, Waterstaat en Koloniën.

Hiermede ben ik tot het einde genaderd van dit Verslag en tevens van de waardigheid mij in het nu afgeloopen jaar opgedragen geweest. Ik draag haar mitsdien over aan U, hooggeachten ambtgenoot Dibbits, door H. M. de Koningin Regentes tot mijn opvolger benoemd. Moge het U gegeven worden Uw verslag aan te vangen, zooals mij gegeven werd, met de verklaring dat het jaar van uw bestuur, moge het al niet zonder schaduwen zijn geweest, een jaar van geluk en voorspoed is geweest voor de Universiteit. Maar moge het tevens voor U zijn een jaar waarop ge met voldoening voor U zelven kunt terug zien.

Salve Rector! iterumque salve.

Bijlage.

REDEVOERING VAN DEN HEER B. REIGER,

BURGEMEESTER DER GEMEENTE UTRECHT,

bij de overdracht van het nieuwe Universiteitsgebouw aan het Rijk,

op 12 April 1894.

Mijne Heeren.

Als Voorzitter van den Raad der Gemeente Utrecht, rust op mij de vereerende taak om namens de Gemeente aan de Universiteit een welgemeend bewijs van hulde en dankbaarheid te geven. Een bewijs van hulde niet alleen door het woord, maar door de daad. Op dezen lang gewenschten dag zal het gemeentebestuur verrichten het laatste gedeelte van de taak, die het in 1885 vrijwillig heeft op zich genomen.

Het zal aan het College van Curatoren der Universiteit het gebouw overdragen, naar welks voltooiing reeds zoo lange jaren verlangend is uitgezien. En het zal hiermede bezegelen eene traditie, die, al is zij eeuwen oud, door het tegenwoordig geslacht is geëerbiedigd.

Eene traditie, reeds eeuwen oud, want de belangen van het Hooger Onderwijs zijn hier reeds vier eeuwen geleden ernstig ter harte genomen.

In 1470 — de behoefte aan Hooger Onderwijs werd van alle plaatsen in het land, alhier voor het eerst gevoeld — werd eene commissie uit den raad benoemd om te overwegen »dat men hier eene Universiteit brengen mocht". De uitslag van die overwegingen is niet tot ons gekomen, maar ruim 100 jaren later, den 30 Augustus 1580, werden bij raadsbesluit drie heeren aangewezen, om met de Staten te overleggen over de vraag of men al-

hier eene Universiteit of groote school zal oprichten en om eenige ordonnantiën daarop te concipieeren.

Ook de pogingen dezer commissie mochten niet met een gunstigen uitslag worden bekroond. Bezwaren, deels van godsdienstigen, deels van geldelijken, deels van staatkundigen aard, o. a. de naijver van Amersfoort, verhinderden het tot stand komen der vurig verlangde stichting.

De plannen bleven weder rusten tot de Vroedschap, den 3den Mei 1632 besloot, op eigen kosten eene Illustre School op te richten. Van dit besluit wordt door een tijdgenoot gezegd:

»Het is te gelooven, dat de welgemeende Regeering des te eerder over alle zwarigheden is heengestapt, omdat eenige voorstemmende leden der Staten, oordeelende deze Stad te veel afleiding aan de studeerende jeugd te verschaffen, zich lieten voorstaan, dat de stad Amersfoort een stiller en bekwamer huisvesting aan de zanggodinnen konde verstrekken. Bij andere en zelfs bij de geleerde heeren, vond deze rede zooveel ingang niet."

Deze school, den 17den Juni 1634 met groote plechtigheid ingewijd, was de kleine kern, die later tot zoo groote ontwikkeling mocht komen. Zij begon met vijf professoren en een budget van *f* 5000.

Reeds twee jaren later werd, op verzoek der Vroedschap, door de Staten, het besluit genomen om de Illustre school tot den rang van Universiteit te verheffen, »onder toekenning van zoodanige »macht en autoriteit, als aan andere Universiteiten door hare Sou»vereinen plegen te worden toegekend, met name ook het recht »tot het afnemen van examens en het verleenen van doctorale »graden in de wetenschappen, aan die Universiteit onderwezen »wordende".

De inwijding der Academie had eenige weken later in het koor der Domkerk plaats.

Gedurende eene lange reeks van jaren behield de Utrechtsche Academie het karakter van stedelijke instelling. Tot 1815 droeg de stad, meermalen — het zij met dankbaarheid erkend — gesteund door de Staten, de kosten der Academie, en werd het

beheer door of namens de Vroedschap gevoerd. Door de Stedelijke Regeering werden de Hoogleeraren benoemd, door haar werd gezorgd voor de behoeften van het onderwijs, die — gelukkig voor de stedelijke financiën — langen tijd zeer bescheiden bleven.

Zoo strekten in de beide vorige eeuwen de bemoeiingen van een verstandig stedelijk bestuur onafgebroken tot de wetenschappelijke ontwikkeling van Neerlands zonen!

· Na de inlijving bij Frankrijk beleefde de Universiteit moeielijke dagen. De regeering trachtte haar terug te brengen tot den rang van „école secondaire", maar dank zij de niet genoeg te prijzen toewijding der hoogleeraren, werden de gevolgen van dit besluit getemperd en bleef feitelijk in menig opzicht het karakter der universiteit bewaard.

Een besluit van den Souvereinen vorst, in Februari 1814, dus kort na den terugkeer der Oranjes genomen, gaf formeel aan de universiteit een deel van hare rechten terug en bij de organisatie van het hooger onderwijs van den 2den Augustus 1815 werd de stedelijke tot eene landsinstelling verheven.

Het trok voortaan de geheele zorg voor de Universiteit aan zich; haar bestaan op meer onbekrompen voet was voortaan verzekerd.

Rechtstreeks had het gemeentebestuur zich niet meer met de Hoogeschool te bemoeien, maar toch vond het, ook na 1815, meermalen de gelegenheid om zoo door het verstrekken van gebouwen en terreinen als door het verleenen van geldelijken steun, zijnerzijds mede te werken tot haren bloei.

Aan de gevoelens van genegenheid, die Stad en Hoogeschool verbindt, werd eene krachtige steun gegeven bij de viering van het 250-jarig bestaan der Universiteit.

Reeds een jaar vóór dat gedenkwaardig feest werden besprekingen gehouden over de wijze, waarop de gemeente op waardige wijze aan dit voornemen gevolg zoude kunnen geven.

In eene geheime vergadering van 4 Juni 1885, — dit geheim mag nu wel opgeheven worden, — werd in den Raad het denkbeeld geopperd om, door het stichten van een Universiteitsgebouw, waarin een aantal collegie- en faculteitskamers zouden worden ver-

eenigd, in deze dringende behoefte van het hooger onderwijs te voorzien.

Het dagelijksch bestuur werd gemachtigd het noodige overleg te plegen.

Aan deze opdracht werd onverwijld voldaan en met zoo gunstig gevolg, dat de Raad in zijne openbare vergadering van 21 November 1885 met overgroote meerderheid konde besluiten: „Dat „als blijvend aandenken aan en duurzaam bewijs van belangstel-„ling onzer gemeente in de Utrechtsche Universiteit van gemeente-„wege zal worden gesticht een universiteitsgebouw, dat de thans „voor het universitair onderwijs nog ontbrekende lokaliteiten zal be-„vatten en, hoewel gemeente-eigendom blijvende, ter beschikking van „de universiteit zal worden gesteld; terwijl de oprichting daarvan „echter verbonden wordt aan de voorwaarde, dat van de kosten, welke „op ongeveer *f* 150.000 zijn geraamd, de gemeente twee derden „doch geen hooger bedrag dan van *f* 100.000 zal dragen, terwijl „in de overige kosten door andere lichamen en belangstellenden „wordt voorzien".

In dat overige werd voorzien en dat wel op onbekrompen wijze. Op voorstel van het college van Gedeputeerde Staten werd door de Staten van dit gewest den 5den December 1885 besloten, „om „ter bevordering van het oprichten van een Universiteitsgebouw, „van gemeentewege te stichten, als mede-gave vanwege de Provincie, „eene som van *f* 25.000 beschikbaar te stellen.

Voor dit besluit, waarmede zoo waardig de traditie werd voortgezet, die bij het octrooi van 16 Februari 1636 is aangevangen, heb ik de eer den Staten, namens de gemeente, nogmaals mijn welgemeenden dank te betuigen.

Niet minder welkom was aan het gemeentebestuur de steun, die door de ingezetenen zelve werd verleend. Terwijl in de geheime vergaderingen van den raad de plannen tot rijpheid kwamen, werd gelijktijdig door eenig ingezetenen hetzelfde denkbeeld opgevat. Eene commissie van ingezetenen van elken rang en stand werd gevormd om gelden bijeen te brengen, ten einde daardoor de uitvoering van het Raadsbesluit mogelijk te maken. Met onvolprezen ijver is door die commissie hare taak volbracht. Hare

en laat ik zeggen ieders verwachting werd verre overtroffen. Niet f 25.000, maar meer dan het dubbele van die som, werd aan het gemeente-bestuur overhandigd. Niet alleen materieele, ook moreele steun werd daardoor aan het gemeente-bestuur gebracht. Want door de offers, die duizenden ingezetenen zich geheel vrijwillig hebben getroost, is de overtuiging van dat bestuur versterkt, dat het de gevoelens van dankbaarheid en gehechtheid, die de burgerij aan de Universiteit toedraagt, niet heeft overschat.

Aan uwe krachtige medewerking breng ik hier nogmaals hulde.

Zoo werd dan een besluit door den Raad genomen, waaarvan met recht kan worden gezegd, dat het door de burgerij is gewild en door de Staten is gesteund!

Maakten de gevoelens van geestdrift, die hier ieder bezielden, de financieele voorbereiding gemakkelijk, eer tot de uitvoering konde worden overgegaan, moesten eenige bezwaren worden overwonnen.

In Januari 1886 schreef het Dagelijksch Bestuur aan de heeren prof. Gugel en Vermeijs, aan wie het maken van een ontwerp was opgedragen, dat ten minste de eerste steenlegging in Juni, bij het vieren van het 250-jarig feest, behoorde plaats te hebben, en eenige maanden later, half April werd, in vollen ernst het voornemen uitgesproken niet alleen, maar het besluit genomen om tot Z. M. den Koning, nu wijlen Willem III, het eerbiedig verzoek te richten bij dat feest den eersten steen te komen leggen.

Zulk eene voortvarendheid konde niet worden betracht. Geschillen, waarover ik thans niet wil uitweiden, hielden de verwezenlijking der plannen jaren lang tegen. Eerst het krachtig optreden van den minister van Binnenlandsche zaken, jhr. mr. de Savornin Lohman in 1891, en daarna de nimmer ontbrekende medewerking van diens opvolger: mr. Tak van Poortvliet maakten de uitvoering der besluiten van den gemeenteraad mogelijk. Maar bovenal is die uitvoering verzekerd door den onverzettelijken wil van den gemeenteraad om zich de beslissing over de belangen der gemeente niet te laten opdringen. Alleen door het, bij de eindelooze onderhandelingen, getoond geduld, door het vertrouwen, dat het dagelijksch bestuur voortdurend van U mocht ondervinden, is het mogelijk geweest het einddoel te bereiken. Ik zeg

u voor dat vertrouwen, en allen, die hun invloed hebben aangewend om der gemeente behulpzaam te zijn, voor hunne medewerking, dank.

Toen de bezwaren, aan de voorbereiding verbonden, eenmaal overwonnen waren, werd gelukkig niet dan voorspoed ondervonden. In het eind van 1891 waren de ontwerpen van prof. GUGEL en van den heer NIEUWENHUIS, die den inmiddels overleden directeur der gemeentewerken: VERMEIJS, vervangen had, geheel gereed, zoodat tot de aanbesteding en tot den aanvang van den bouw konde worden overgegaan.

Hoogelijk werd de gemeente vereerd door het bewijs van belangstelling, 't welk Hare Majesteit de Koningin-Regentes gegeven heeft, door er in toe te stemmen, dat Hare Majesteit Koningin Wilhelmina den eersten steen zoude leggen voor den hoofdingang van het Universiteitsgebouw.

Den 10den Juni 1892 begaven Hare Majesteiten zich daarvoor naar deze gemeente. Op dien voor Utrecht onvergetelijken dag werd door Hare Majesteiten getoond hoe hoog, zoowel de wetenschap in 't algemeen als Utrecht's Universiteit in 't bijzonder, bij Hoogstdezelven staat aangeschreven.

Hiermede waren de blijken van sympathie niet ten einde. Het Utrechtsch Studentencorps vereerde der gemeente, ter plaatsing in het nieuwe gebouw, eene marmeren buste van H. M. Koningin Wilhelmina; het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen schonk voor het trappenhuis een geschilderd glasraam en een 58-tal belangstellenden, meerendeels oud-leerlingen der Utrechtsche Hoogeschool, deed daar eene plafondschildering aanbrengen, waardoor de hoofdingang ten zeerste wordt verfraaid.

De herinnering aan de laatste gave wordt bewaard door het schenken van een, door de kunstvaardige hand van een Utrechtsch burger vervaardigd album, dat in het archief der gemeente eene eereplaats zal innemen.

Aan alle milde gevers is het bestuur der gemeente ten zeerste erkentelijk.

Zoo is het dan gelukt het gebouw te stichten dat een waarborg moge geven voor vernieuwden bloei van Utrecht's universiteit. De bouwmeesters hebben daaraan hunne beste krachten gewijd. De heer GUGEL is door ongesteldheid afwezig. Ik verzoek u, mijnheer NIEUWENHUIS, hem den dank over te brengen dien wij voor u beiden gevoelen wegens uw verdienstelijken arbeid. Voor uwe trouwe hulp, voor uw geduld, dat wel eens zwaar op de proef is gesteld, breng ik U mijn welgemeenden dank. Niet ik, maar het werk moge verder zijn makers prijzen!

En U, mijnheer VAN VLOTEN, die, trouw geholpen door Uw bekwamen opzichter COOPMANS, dit monument mocht bouwen, ik geef er u de verzekering van, dat het vertrouwen van het gemeentebestuur, 't welk U uit vele inschrijvers uitkoos, niet door U is beschaamd.

Elk der onderdeelen van het gebouw is met zooveel zorg afgewerkt, de meesterhand komt daarin zoo duidelijk aan den dag, dat ook met een woord van hulde aan de arbeiders, die uwe taak deelden, mag worden gedacht.

En thans is de taak der stichters afgedaan en richt zich het oog op hen, die alleen aan dit gebouw waarde kunnen geven, op Hoogleeraren en Studenten.

Heeren professoren!

Sedert de oprichting der hoogeschool is uw aantal herhaaldelijk verdubbeld, maar toch blijft een zware taak op uwe schouders rusten.

Gij hebt tot levensdoel de wetenschap te bevorderen door leering en door voorbeeld. Aan de vervulling van die dubbele taak wijdt gij al uwe krachten. Niet rustende bij hetgeen door anderen vóór u is verricht, tracht gij door eigen arbeid den schat der verkregen kennis voortdurend te zuiveren, te veredelen en met nieuwe ontdekkingen te verrijken.

Gij hebt uwe leerlingen op te wekken om met u hetzelfde pad te betreden, gij hebt hun liefde in te boezemen voor de wetenschap. Maar vooral hebt gij hen op te voeden tot zelfstandigheid. Het vormen van bekwame leerlingen is veel, het vormen van voor verdere ontwikkeling vatbare mannen is voor U alles.

Gedurende 258 jaren zijn hier werkzaam geweest een aantal Vorsten der wetenschap, wier roem aan de universiteit en daardoor ook aan Utrecht ten goede kwam. Utrecht's burgerij is trotsch op die groote mannen en het gemeentebestuur kon hen, en in hen de wetenschap, niet beter eeren dan door hunne beeltenis te doen prijken in den gevel van dit gebouw. Het aanschouwen daarvan moge u aansporen om hunne voetstappen te drukken!

Studenten der Utrechtsche Hoogeschool!

Gij zijt in de beste jaren uws levens herwaarts gekomen, gedreven door de edele begeerte om uwe kennis te vermeerderen, uw verstand te ontwikkelen en uwen geest te beschaven.

Voor dat alles wordt voortaan in dit gebouw de gelegenheid u aangeboden. Laat die gelegenheid niet ongebruikt voorbijgaan en bedenkt, dat in den schoonen bloeitijd des levens de vrucht zich zetten moet.

Het vaderland getroost zich voor uwe opleiding telken jare groote offers. Terecht, want het hooger onderwijs is eene der eerste krachten van den Staat. Aan u is het te toonen, dat die gelden wel zijn besteed. Uit u zullen eerlang voortkomen de toongevers in de Maatschappij, uit u zullen worden gekozen de wetgevers van den Staat en mogelijk de wetgevers van de wetenschap. Bereidt u daarop voor. Voor u zelven, maar ook voor Nederland.

Naar uwe krachten zal worden afgemeten de kracht van Utrecht's Hoogeschool, want aan de vruchten kent men den boom!

En thans een laatste woord tot u, heeren Curatoren der Universiteit!

Bij het beheer, dat door u, gedreven door uwe liefde voor de wetenschap, wordt gevoerd, voelt gij maar al te dikwijls hoe onvoldoende in menig opzicht de materieele hulpmiddelen van het onderwijs nog zijn.

Gij wordt voortdurend genoopt den hoogleeraren toe te roepen, dat het schoon is ook met geringe middelen het goede te wrochten. Aan één uwer lang gekoesterde wenschen ten minste wordt eindelijk heden voldaan.

Z.Exc. de Minister van Binnenl. Zaken heeft u de opdracht gegeven dit gebouw van de gemeente over te nemen.

Namens het bestuur der gemeente kwijt ik mij van die overdracht.

Op u, heeren curatoren, rust, behalve de zorg voor de materiëele belangen, nog eene eervolle en moeilijke taak. Het voorbereiden van de benoeming der hoogleeraren is voor een groot deel aan u opgedragen. Het moge u daarbij gegeven zijn, steeds mede te werken om mannen van ware verdiensten tot ruimer werkkring te roepen, mannen wier licht uit dit gebouw uitstrale op stad, gewest en vaderland!

En, gij Mijnheer de Voorzitter van het College van Curatoren, gij draagt een naam, die sedert meer dan eene eeuw bijna onafgebroken aan de Universiteit verbonden was. Uwe belangstelling in haar bloei is ons allen bekend.

Aan U geeft de Gemeente daarom met het volste vertrouwen den sleutel over van dezen tempel der wetenschap.

EXAMENS.

lag der Examens door de Faculteiten der Wis- en Natuurkunde en eeskunde, ingevolge de Wet van 25 Dec. 1878 (Staatsblad No. 222), n gedurende 1893—1894.

	Aantal.	Geslaagd.	Afgewezen.
ıtuurkundig examen (Art. 4)	48	28	20
natuurkundig examen (Art. 5)	28	25	3
;ch geneeskundig examen 1ste gedeelte ;)	23	18	5
;ch geneeskundig examen 2de gedeelte ;)	19	15	4
;ch examen in de tandheelkunde (Art. 9)	17	15	2
;ch apothekers-examen (Art. 13) . . .	10	10	0
van kennis der Dier- en Delfstofkunde .5)	15	14	1
Totaal . .	160	125	35

Uitslag der Universiteits-Examens gedurende 1893—1894.

	Aantal geëxamineerden.	Geslaagd.	Afgewezen.
;ulteit der Godgeleerdheid.			
in de Hebreeuwsche Taal en ;tische Oudheden	22	20 (2 c. laude)	2
ts-examen, 1e gedeelte	35	33	2
» 2e »	17	17 (1 c. laude)	
l-examen	4	4	
ılteit der Rechtsgeleerdheid.			
ts-examen	39	29	10
l Rechtswetenschap	37	25	12
l Staatswetenschap	6	4	2
ıculteit der Geneeskunde.			
ts-examen	13	8	5 (1 tweemaal)
l-examen	9	7	2

	Aantal geëxamineerden.	Geslaagd.	Afgewe[zen]
Faculteit der Wis- en Natuurkunde.			
Propaedeutisch examen voor de geneeskunde	19	14 (3 c. laude)	5
Candidaats wis- en sterrekunde. . . .			
» » » natuurkunde . . .	2	2 (1 c. laude)	
» scheikunde			
» aard- en delfstofkunde . . .			
» plant- en dierkunde	2	2	
» artsenijbereidkunde	4	4	
Doctoraal wis- en sterrekunde	1	1 (c. laude)	
» » » natuurkunde . . .	1	1 (c. laude)	
» scheikunde	1	1	
» aard- en delfstofkunde . . .			
» plant- en dierkunde			
» artsenijbereidkunde	3	2	1
Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.			
Aanvullings-examen (art. 86, H. O.) . .			
Candidaats Classieke letterkunde. . . .	1	1	
» Nederlandsche letterkunde. .			
» Wijsbegeerte			
Doctoraal Classieke letterkunde. . . .	1	1	
» Nederlandsche letterkunde. .	3	3	
Totaal . .	220	179(9 c. l.)	41

PROMOTIËN.

Godgeleerdheid.	2	(1 c. laud[e])
Rechtswetenschap.	20	(4 c laud[e])
Staatswetenschap		
Geneeskunde	6	(4 c. laud[e])
Wis- en Sterrekunde		
Wis- en Natuurkunde	1	(c. laude).
Scheikunde		
Aard- en Delfstofkunde.		
Plant- en Dierkunde.	1	(c. laude).
Artsenijbereidkunde	1	
Classieke Letterkunde	2	(1 c. laude
Nederlandsche Letterkunde	2	
Totaal . .	35	(12 c. laude)

Promotiën honoris causa.

Tot doctor in de Staatswetenschap werd bevorderd J. SPANJAARD, Hoogleeraar Directeur der Indische Instelling te Delft (Senaatsbesluit van 17 Jan. 1894) tot doctor in de Ned. Letteren N. MANSVELT, Super-intendant van het onderwijs in de Zuid-Africaansche Republiek te Pretoria (Senaatsbesluit van 17 Jan. 1894).

SCHRIJVERS EN TITELS DER PROEFSCHRIFTEN,

DATUMS DER VERDEDIGING, EN VERMELDING OF DE GRAAD »CUM LAUDE" VERLEEND IS.

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Rechtswetenschap.

22 Sept. 1893.	**H. Smissaert,** Het aandeel van den staat in de verzorging der armen. (cum laude).
24 Nov. »	**G. Kirberger,** Eenige vragen betreffende het endossement en de order-clausule.
28 » »	**D. E. H. Diemont,** Eenige opmerkingen over de bekentenis in strafzaken
30 » »	**C. D. J. Herman,** De jurisprudentie op art. 177 W. v. Str.
4 Dec. »	**J. Ph. Suyling,** De statutentheorie in Nederland gedurende de 17 eeuw. (cum laude).
15 » »	**J. A. Stoop Jr.,** Polissen aan order en aan toonder.
18 » »	**M. van Regteren Altena,** Schuldvervolging voor geldschulden naar Zwitsersch en Nederlandsch recht. (cum laude).
22 » »	**G. J. Nijhuis,** Eene beschouwing over art. 216 B. W.
7 Febr. 1894.	**J. A. Hamburger ADZn.,** Het rechtskarakter van het jusjurandum voluntarium naar Romeinsch recht.
10 » »	**H. C. Dresselhuijs,** Eenige beschouwingen naar aanleiding van de wet op de handels- en fabrieksmerken van 30 September 1893, Stb. No. 146.
10 » »	**Th. L. Prins,** Eenige opmerkingen naar aanleiding van art. 186 W. v. Str.
1 Mei »	**G. J. Nolst Trénité,** Het recht van dispensatie.
5 Juni »	**D. L. Leccius de Ridder,** De bevoegdheid der Politie, inzonderheid in verband met de artt. 4, 9, 157 en 158 der Grondwet.
15 » »	**D. ten Bokkel Huinink,** De rechtspraak naar aanleiding van art. 56 W. v. Str.
15 » »	**J. L. C. van Essen,** Opmerking over de Drankwet naar aanleiding van het Wetsontwerp tot wijziging van 19 Juni 1893. (cum laude).

20 Juni 1894. **F. J. Vlamingh Klebert,** Eenige opmerkingen naar aanleiding van art. 1995 B. W.
3 Juli » **L. B. J. van Oppen,** Van de voorloopige voorzieningen in geval van afwezigheid. Artt. 519—522 B. W.
9 » » **W. J. M. Ummels,** Eenige beschouwingen over het registratierecht op scheidingen, volgens art. 7 der Wet van 11 Juli 1882 Stb. No. 92.
12 » » **A. A. van Arkel,** Eenige opmerkingen naar aanleiding van art. 1933 en 1934 B. W., en de afschaffing daarvan.
12 » » **H. J. Biederlack,** Het erfrecht van den langstlevenden echtgenoot.

Faculteit der Geneeskunde.

19 Dec. 1893. **M. J. van Erp Taalman Kip,** De ontwikkeling der Müllersche gang bij zoogdieren. (cum laude).
10 Jan. 1894. **J. J. Frederikse,** Over enkele vraagpunten betreffende fibrine en fibrinogene stof. (cum laude).
20 Febr. » **J. M. Croockewit,** Over de kaken en speekselklieren van Hirudo medicinalis. (cum laude).
14 April » **J. Noordhoek Hegt,** Iets over de Vibrio Koch. (cum laude).
26 » » **H. Bervoets,** Over spontaan gangreen en over de van zenuwlijden afhankelijke veranderingen in de wanden der bloedvaten.
5 Juli » **H. E. Hesselink,** Bijdrage tot de kennis der Leucocytose.

Faculteit der Wis- en Natuurkunde.

Wis- en Natuurkunde.

9 Febr. 1894. **J. H. Meerburg,** Bijdrage tot de kennis der electrolytische polarisatie. (cum laude).

Plant- en Dierkunde.

13 Juli 1894. **J. H. Vernhout,** Bijdrage tot de kennis van de placentatie van den mol (Talpa Europaea L) (cum laude).

Artsenijbereidkunde.

25 April 1894. **P. A. Boorsma,** Over eenige indicatoren in verband met hydrolytische dissociatie.

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

Nederlandsche Letterkunde.

9 Mei 1894. **J. Alblas,** Bibliographie der werken van Theodoor Rodenbergh.

6 Juli » **J. van Leeuwen,** Matthijs de Castelein en zijne const van Rhetoriken.

Klassieke Letterkunde.

1 Juni 1894 **J. M. Fraenkel,** Praecipuae recentiorum de compositione Odysseae sententiae expositae et dijudicatae. (cum laude).

6 Juli » **J. J. Terwen,** De Areopago Atheniensium quaestiones variae.

Faculteit der Godgeleerdheid.

11 April 1894. **J. A. C. van Leeuwen,** De joodsche achtergrond van den brief aan de Romeinen. (cum laude).

26 Juni » **J. R. Slotemaker de Bruine,** De eschatologische voorstellingen in I en II Corinthe.

II. Staat der Rijks-Universiteit te Utrecht,

op 18 September 1894.

STAAT DER RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT.

op 18 September 1894.

COLLEGE VAN CURATOREN.

Mr. H. Royaards van Scherpenzeel, benoemd bij Kon. besluit van 7 Dec. 1876, n°. 25, tot 30 Sept. 1899; benoemd tot Voorzitter bij Kon. besluit 7 Febr. 1889, n°. 11.

Mr. H. G. Römer, benoemd bij Kon. besluit van 15 Juni 1870, n°. 8, tot Sept. 1901.

Jhr. Mr. W. J. M. Bosch van Oud-Amelisweerd, benoemd bij Kon. besluit van 7 Febr. 1889, n°. 18, tot 30 Sept. 1895.

B. Reiger, benoemd bij Kon. besluit van 27 Nov. 1891, n°. 23, tot 30 Sept. 1903.

Mr. W. H. de Beaufort, benoemd bij Kon. besluit van 25 Mei 1894, n°. 39, tot 30 Sept. 1897.

Secretaris van Curatoren.

Mr. J. F. B. Baert, benoemd bij Kon. besluit van 19 Jan. 1875, n°. 6, tot 30 Sept. 1897.

BESTUUR DER UNIVERSITEIT.

Rector magnificus: H. C. Dibbits.
Assessoren: H. G. Kleijn, M. S. Pols, H. Snellen, B. H. C. K. van der Wijck.
Secretaris van den Senaat: J. Cramer.
Archivaris van den Senaat: N. W. P. Rauwenhoff.

BESTUUR DER FACULTEITEN.

	Voorzitter	*Secretaris*
Godgeleerdheid:	J. Cramer.	H. G. Kleijn.
Rechtsgeleerdheid:	J. de Louter.	H. J. Hamaker.
Geneeskunde:	Th. W. Engelmann.	E. Rosenberg.
Wis- en Natuurk.:	N. W. P. Rauwenhoff.	H. Wefers Bettink.
Lett. en Wijsbeg.:	H. E. Moltzer.	M. Th. Houtsma.

HOOGLEERAREN. (1)

Faculteit der Godgeleerdheid.

J. J. P. Valeton Jr. (8 Dec. 1877). De geschiedenis van den Israëlietischen Godsdienst, de Israëlietische letterkunde, de uitlegging van het Oude Testament.

G. H. Lamers (19 Juni 1883), vroeger te Groningen sinds 30 Sept 1874. De geschiedenis der Godsdiensten in het algemeen, de wijsbegeerte van den Godsdienst, de zedekunde, de geschiedenis der leer aangaande God.

J. Cramer (19 September 1884), vroeger te Groningen sinds 10 Oct. 1876. De uitlegging van het Nieuwe Testament, de geschiedenis der leerstellingen van den Christelijken Godsdienst, de oud-christelijke letterkunde.

H. G. Kleijn (25 September 1888). De geschiedenis van het Christendom, de encyclopaedie der Godgeleerdheid, de Christelijke archaeologie.

Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

H. J. Hamaker (12 Dec. 1877). De encyclopaedie der rechtswetenschap, het internationale privaatrecht, het burgerlijk recht.

J. Baron d'Aulnis de Bourouill (23 Maart 1878). De staatkundige geschiedenis, de statistiek, de staathuishoudkunde.

M. S. Pols (26 Sept. 1879). Het strafrecht, de strafvordering.

J. de Louter (18 Oct. 1879), vroeger te Amsterdam sinds 17 Nov. 1877. De wijsbegeerte van het recht, het staatsrecht, het volkenrecht, het administratief recht.

W. L. P. A. Molengraaff (17 April 1885). Het handelsrecht, de burgerlijke rechtsvordering.

J. C. Naber (21 Sept. 1885). Het Romeinsche recht, de Romeinsche rechtsgeschiedenis.

---

1) Bij de namen der Hoogleeraren worden vermeld de dagteekening hunner inwijdings-redevoering of publieke les, en de vakken, hun bij de invoering der Wet van 28 April 1876 (Staatsblad No. 102) of bij hunne benoeming opgedragen, met de later daarin gebrachte wijzigingen.

Faculteit der Geneeskunde.

T. Halbertsma (15 Oct. 1867), vroeger te Groningen sinds 28 Juni 1866. De verloskunde en de leer der vrouwenziekten.

Th. W. Engelmann (20 Maart 1871). De physiologie.

S. Talma (6 Oct. 1876.) De geneeskunde, de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer, de propaedeutische kliniek.

G. van Overbeek de Meijer (14 Dec. 1877). De gezondheidsleer, de geneeskundige politie, de gerechtelijke geneeskunde.

H. Snellen (15 Dec. 1877). De oogheelkunde.

C. A. Pekelharing (21 Sept. 1881). De weefselleer en de physiologische scheikunde.

C. H. H. Spronck (24 Sept. 1888). De ziektekunde, de ziektekundige ontleedkunde.

E. Rosenberg (28 Sept. 1888), vroeger Hoogleeraar te Dorpat sinds 2 Oct. 1876. De ontleedkunde.

C. Winkler, (20 Sept. 1893). De psychiatrie, en de leer der zenuwziekten.

A. Freiherr von Eiselsberg (2 Oct. 1893). De heelkunde.

Faculteit der Wis en Natuurkunde.

C. H. C. Grinwis (16 Oct. 1867). De wiskunde, de mechanica, de mathematische natuurkunde.

E. Mulder (4 Dec. 1868). De organische scheikunde.

N. W. P. Rauwenhoff (25 April 1871). De botanie.

J. A. C. Oudemans (13 Juni 1856 tot 30 Sept. 1857; 24 Jan. 1876). De sterrekunde.

H. C. Dibbits (23 Juni 1876). De anorganische scheikunde.

H. Wefers Bettink (15 Dec. 1877). De artsenijbereidkunde, de toxicologie.

W. Kapteijn (16 Febr. 1878). De analytische meetkunde, de beschrijvende meetkunde, de integraalrekening, de theorie der functiën, de waarschijnlijkheidsrekening.

C. E. A. Wichmann (22 Maart 1879). De geologie, de mineralogie, de palaeontologie, de kristallographie.

A. A. W. Hubrecht (20 Sept. 1882). De zoölogie, de vergelijkende anatomie en physiologie.

V. A. Julius (21 Sept. 1888). De proefondervindelijke natuurkunde, de physische aardrijkskunde, de meteorologie

---

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

H. van Herwerden (28 Oct. 1864). De Grieksche taal en letterkunde, de Grieksche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Grieksche kunst.

H. E. Moltzer (26 Oct. 1882), vroeger te Groningen sinds 30 Maart 1865. De Nederlandsche taal en letterkunde, het Middel-Nederlandsch.

J. H. Gallée (22 Sept. 1882). Het Gothisch, de beginselen der vergelijkende Indo-Germaansche taalwetenschap in het algemeen en der Germaansche in het bijzonder, het Angelsaksisch en Middel-Hoogduitsch.

M. Th. Houtsma (14 Mei 1890). De Hebreeuwsche letterkunde, de Israëlietische oudheden.

Jhr B. H. C. K. van der Wijck (6 Oct. 1890), vroeger te Groningen sinds 1863. De Geschiedenis der wijsbegeerte, de logica, de metaphysica, de zielkunde.

J. van der Vliet (18 Sept. 1891). De Latijnsche taal en letterkunde, de Romeinsche oudheden, daaronder begrepen een overzicht van de geschiedenis der Romeinsche kunst, het Sanskriet.

F. J. L. Krämer (22 Sept. 1893). De algemeene geschiedenis, de politische aardrijkskunde, de vaderlandsche geschiedenis.

OUD-HOOGLEERAREN.

(Volgens Art. 58, Wet H. O.)

W. G. Brill, geb. 10 Oct. 1811; N. Beets, geb. 13 Sept. 1814; B. J. Lintelo Baron de Geer, geb. 12 Dec. 1816; J. I. Doedes, geb. 20 Nov. 1817; C. M. Francken, geb. 7 Dec. 1820; J. A. Wijnne, geb. 4 Dec. 1822.

(Volgens Art. 51 2de al., Wet H. O.)

H. P. G. Quack, geb. 2 Juli 1834; W. Koster, geb. 24 Oct. 1834; A. L. S. Gusserow, geb. 18 Juli 1836; C. Pijnacker Hordijk, geb. 13 April 1847.

HOOGLEERAAR-TITULAIR.

Art. 112, Wet H. O.

J. P. Th. van der Lith, geb. 19 Sept. 1814.

HOOGLEERAREN

van de Instelling tot het opleiden van Leeraren voor het Hervormd Kerkgenootschap.

T. Cannegieter (18 Nov. 1878). De leerstellige Godgeleerdheid, de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk en harer leerstellingen, het Nederlandsch Hervormd Kerkrecht.

E. H. van Leeuwen (21 Jan. 1887). De bijbelsche Godgeleerdheid,

de practische Godgeleerdheid met de daarbij vereischte oefeningen, de geschiedenis der Christelijke zending.

LECTOREN.

Dr. P. Q. Brondgeest (benoemd bij Kon. besluit van 3 Aug. 1863, n°. 67 en 13 Oct. 1877, n°. 3). De physische diagnostiek, oefeningen in het gebruik van den keelspiegel, de kliniek der keelziekten, de chemische diagnostiek, de kennis der geneesmiddelen en geneesmiddelleer.

Dr. Th. Dentz (benoemd bij Kon. besluit van 21 Sept. 1877, n°. 4). De tandheelkunde.

Dr. J. E. van der Meulen (benoemd bij Kon. besluit van 21 Oct. 1877 n°. 23). De verbandleer, de operatieve chirurgie.

PRIVAATDOCENTEN.

(toegelaten bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche zaken).

Mr. A. J. B. Rijke (beschikking van 1 Oct. 1883, n°. 3521). Het notariaat en het fiscaal recht.

Dr. J Lorié (beschikking van 15 Mei 1884, n°. 1578.) De palaeontologie; en (beschikking van 31 Mei 1888, n°. 1611) de mineralogie en geologie.

Dr. L. J Morell (beschikking van 16 Juli 1884, n°. 2301). De archaeologie en de geschiedenis der Grieksche kunst.

Dr. A. Huijsman (beschikking van 20 Mei 1886, n°. 1443). De oorheelkunde.

Dr L. Wirth (beschikking van 2 Juli 1888, n°. 2005). De Hoogduitsche taal en letterkunde.

Dr. M. Snellen (beschikking van 29 Maart 1889, n°. 878). De meteorologie, het aardmagnetisme.

Dr. G. C. J. Vosmaer (beschikking van 8 Mei 1889, n°. 1295). De zoölogie.

Dr. S K. Hulshoff (beschikking van 25 April 1890, n°. 1502). De kinderziekten.

Dr. G J. D. Mounier (beschikking van 6 Oct. 1890). De mathematische theorie der levensverzekeringwetenschap.

Dr. M. L. Gutteling (beschikking van 16 Maart 1892, n°. 1637). De leer der huidziekten en syphilis

---

ASSISTENTEN bij de

Physiologie en Histologie . W. Middelveld Viersen (1 Jan. 1893).
W. J. de Wilde (1 Jan. 1892).

Anatomie.	W. M. Moree (27 Dec. 1893).
	J. Piekema (14 Oct. 1892).
Pathologie	J M. Baart de la Faille (1 Oct 1892)
Medische Kliniek. . . .	A J. Hoorweg (1 Jan. 1893)
Medische polikliniek. . .	J. F. Langenbergh (1 Jan. 1893).
Chirurgie	1ste assistent Dr. G Th. Walter (1 Jan. 1893).
	2de assistent L P. van Lelyveld (1 Jan. 1893).
Chirurgische polikliniek .	Dr. H. P. Bosscha (1 Maart 1893).
Gynaekologie en Obstetrie.	1ste assistent P Timmermans (27 Dec. 1893).
	2de assist. H J. Overbeek (21 Juli 1894)
Gezondheidsleer	J. A. Vrijheid (16 April 1887).
Pharmacie	1ste assistent J. van Eijk (27 Dec. 1893).
	2de assistent W. P. H. van der Driessen Mareeuw (8 Maart 1894).
Scheikunde(Leeuwenbergh)	vac.
Scheikunde (Sterrebosch) .	A. Smits (24 April 1894).
Natuurkunde	vac.
Zoölogie	Dr. G. C. J. Vosmaer (1 Jan. 1889).
Botanie	H. F. Nierstrasz, S. Schouten (21 Juli 1894).
Oogheelhunde	Dr. H. Snellen, Jr. (1 Jan. 1890).
Tandheelkunde.	J. A. F. Th. Herckenrath (21 Juli 1894).

PEDELLEN.

N. Janssen (1 Juli 1865).
H. C. Top (7 December 1893).

WETENSCHAPPELIJKE INRICHTINGEN EN VERZAMELINGEN.

Bibliotheek der Universiteit.

J. F. van Someren, *Bibliothecaris* (benoemd bij ministriëele beschikking van 16 Maart 1889, n°. 750).
P. J. D. van Dokkum, *Conservator*.
Dr. J. Alblas, *1e Amanuensis*.
J. D. C. van Dokkum, *2e Amanuensis*.
G. A. Nagtegaal, *Bewaarder*.

Anatomisch Kabinet.

Prof. E. Rosenberg, *Directeur*.
I. L. A. Issels, *Prosector*.

Physiologisch Instituut.

Prof. Th. W. Engelmann, *Directeur.*
D. B. Kagenaar, *Amanuensis.*

Pathologisch Instituut.

Prof. C. H. H. Spronck, *Directeur.*

Inrichting voor Tandheelkunde.

Dr. Th. Dentz, *Directeur.*

Museum voor Natuurlijke Historie.

Prof. A. A. W. Hubrecht, *Directeur.*
Dr. J. H. Vernhout, *Conservator.*
J. G. de Groot, *Custos.*

Physisch Laboratorium.

Prof. V. A. Julius, *Directeur.*
M. P. Filbri, *Amanuensis.*

Chemisch Laboratorium „Leeuwenbergh".

Prof. E. Mulder, *Directeur.*
J. van Zaanen, *Amanuensis.*

Chemisch Laboratorium „Sterrebosch".

Prof. H. C. Dibbits, *Directeur.*
J. W. de Groot, *Amanuensis.*

Pharmaceutisch Laboratorium.

Prof. H. Wefers Bettink, *Directeur.*

Hygiënisch Laboratorium „Sterrebosch".

Prof. G. van Overbeek de Meijer, *Directeur.*

Hortus Botanicus en Botanisch Laboratorium.

Prof. N. W. P. Rauwenhoff, *Directeur.*
J. K. Budde, *Hortulanus.*
H. A. M. de Liefde, *Amanuensis.*

Astronomisch Observatorium.

Prof. J. A. C. Oudemans, *Directeur.*
C. Verloop Cz., *Amanuensis.*

Mineralogisch Instituut.

Prof. C. E. A. Wichmann, *Directeur.*

Ziekenhuis.

(In art. 7 van het Koninklijk Besluit van 27 Maart 1817 is bepaald, dat het College van Regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen zich met de Curatoren der Hoogeschool zal hebben te concerteeren, ten einde het Ziekenhuis op de geschiktste wijze tevens dienstbaar te maken aan het Academisch klinisch onderwijs).

Dr. C. A. Lamping, *Directeur-Geneesheer.*
J. A. Wijnhoff, *arts, tweede Geneesheer.*
Dr. J. E. van der Meulen, *Heelmeester.*
Dr. F. P. A. Muijsken, *Assistent-geneeskundige.*
M. Henstedt, *eerste Apotheker.*
J. J. Wesselman, *Oeconoom.*

Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen.

Dr. A. Th. Moll, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. G. Luchtmans, *eerste Geneesheer.*
B. van Delden, *tweede Geneesheer.*
Prof. Dr. C. Winkler, *Buitengewoon Geneesheer.*
E. J. van de Hagt, *Secretaris-Penningmeester.*

Nederlandsch Gasthuis voor Ooglijders

Prof. Dr. H. Snellen, *Geneesheer-Directeur.*
Dr. H. Snellen Jr., *Arts.*
W. Snellen, *Arts.*
R. A. Reddingius, *Arts.*
Dr. D. Hillemans.

Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut.

Dr. M. Snellen, *Hoofd-Directeur.*
. . . . , *Assistent Hoofd-Directeur en Secretaris.*
Dr. H. Ekama, *Directeur der afdeeling Waarnemingen te land.*
W. van Bemmelen, *Assistent-Directeur van die afdeeling.*
K. F. G. Zaalberg, *Observator.*
P. F. baron van Heerdt, *Directeur der afdeeling Waarnemingen ter zee.*
M. E. B. I. Kluit, *Luit. ter zee 1e klasse, Assistent-Directeur der afdeeling Waarnemingen ter zee.*
L. Roosenburg, *Directeur der Filiaal-inrichting te Amsterdam.*
A. E. Arkenbout Schokker, *Directeur der Filiaal-inrichting te Rotterdam.*

SERIES LECTIONUM

IN UNIVERSITATE RHENO-TRAIECTINA

Habendarum inde a die XVIII M. Septembris Anni MDCCCXCIV usque ad ferias aestivas Anni MDCCCXCV

RECTORE MAGNIFICO

HENRICO CORNELIO DIBBITS.

In Facultate Disciplinarum Mathematicarum et Physicarum.

C. H. C. Grinwis docebit: Algebram superiorem, diebus iovis et veneris hora I;

Theoriam quaternionum et Physicam mathematicam, diebus martis, mercurii et iovis, hora X;

Mechanicam theoreticam, die mercurii hora XI, die veneris hora X.

E. Mulder Chemiam organicam docebit diebus lunae, martis et mercurii hora IX;

Chemiam syntheticam et Thermo-chemiam, in provectiorum discipulorum usum, die iovis hora IX;

Experimenta in laboratorio chemico quotidie moderabitur.

N. W. P. Rauwenhoff docebit: Morphologiam generalem et Anatomiam Phanerogamarum, deinde Cryptogamarum, diebus lunae, martis et mercurii hora X;

Capita selecta Botanices, in provectiorum usum, die veneris hora I;

Exercitationibus microscopicis et phytographicis praeerit diebus lunae, martis, mercurii et veneris horis II—IV;

Provectiorum experimenta in laboratorio botanico quotidie moderabitur.

J. A. C. Oudemans docebit: Astronomiam popularem, diebus lunae et martis hora X;

Astronomiam theoreticam, diebus mercurii et iovis hora X;

Astronomiam theoreticam provectioribus destinatam, diebus martis et iovis hora XI;

Theoriam motus corporum coelestium, diebus lunae et mercurii hora XI;

Astronomiam practicam, tironibus die lunae hora I, provectioribus die mercurii horis I—III;

Instrumentorum astronomicorum usum explicabit et observandi exercitiis, favente tempestate, praeerit diebus et horis auditoribus commodis.

H. C. Dibbits docebit: Chemiam anorganicam, diebus iovis, veneris et saturni hora IX;

Chemiam theoreticam (Thermo-chemiam, alia), in provectiorum usum, die martis hora IX;
Chemiam analyticam, die veneris hora XI;
De elementis minus frequentibus, in provectiorum usum, aget hora postea indicanda;
Chemiam practicam, diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris horis II—IV, saturni horis X—XII;
Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

H. Wefers Bettink Chemiam pharmaceuticam docebit die veneris horis X et I, die saturni hora IX;
Toxicologiam, die iovis hora XI;
Pharmaciam (medicamenta quae dicuntur simplicia et galenica) die mercurii hora XI, die iovis et veneris hora IX.
Experimenta in laboratorio pharmaceutico quotidie moderabitur.

W. Kapteÿn docebit: Calculum integralem diebus mercurii et saturni hora IX;
Theoriam functionum diebus iovis et veneris hora IX;
Geometriam analyticam, diebus martis et mercurii hora I.

C. E. A. Wichmann docebit: Mineralogiam generalem, diebus veneris et saturni hora X;
Geologiam et Palaeontologiam, die lunae hora I et die saturni hora XI;
Crystallographiam, in provectiorum usum, die martis hora X;
Exercitationibus mineralogicis et crystallographicis praeerit diebus mercurii et iovis horis II—IV;
Experimenta in laboratorio geologico quotidie moderabitur.

A. A. W. Hubrecht docebit: Zoologiam et Anatomiam comparatam diebus iovis hora III et veneris hora XI:
Exercitationibus zootomicis praeerit die iovis horis X—XII et I—III;
Exercitationes microscopicas et embryologicas in candidatorum usum moderabitur diebus lunae et mercurii horis I—IV, saturni horis IX—IV;
Capita selecta in provectiorum usum die lunae hora VII pomeridiana;
Provectiorum experimentis in laboratorio zoologico quotidie praeerit.

V. A. Iulius Physicam experimentalem tradet diebus lunae, martis et mercurii hora XI;
Capita selecta Physicae experimentalis elementaris exponet die veneris hora XI;
Capita selecta in candidatorum usum tradet die iovis hora XI;
Exercitationes practicas iis moderabitur qui ad candidati gradum adspirant, diebus martis et mercurii horis postmeridianis.
Experimentis provectiorum quotidie praeerit.

J. Lorié, Math. Mag., Phil. Nat. Doctor, Geologiam et Palaeontologiam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Palaeontologiam docebit, hora postea indicanda.

M. Snellen, Math. Mag., Phil. Nat. Doctor, Meteorologiam et Magne-

tismum terrestrem in Universate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Meteorologiae capita selecta docebit, hora postea indicanda.

G. C. J Vosmaer, Zool. et Bot. Doctor, Zoologiam in Universate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, de Animalibus parasiticis aget diebus et horis auditoribus commodis.

G. J. D. Mounier, Math. Mag., Phil. Nat. Doctor, doctrinae de vitae cautione theoriam mathematicam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, docebit:

Theoriam mathematicam praemiorum et calculum reservati, horis postea indicandis;

Calculum probabilitatis et Statisticam mathematicam ratione habita applicationis ad vitae cautiones, hora postea indicanda;

Capita selecta theoriae provectioris cautionis vitae, reservationem periclitandi e. a., hora postea indicanda.

In Facultate Litterarum et Philosophiae.

H. van Herwerden lectiones de Litteris Graecis habebit diebus lunae et martis hora X, et die mercurii hora XI, interpretaturus e Pindaro quaedam et Thucydide aut Platone; praeterea ex Homeri carminibus (ed. van Leeuwen et Mendes da Costa);

Litterarum Graecarum historiam enarrabit die martis hora XI;

Antiquitates Graecas tradet die lunae hora XI;

Candidatis Palaeographiam et alia tradet, die mercurii hora I—III dimidiata, die iovis horis I—IV.

H. E. Moltzer Grammaticam patriam docebit die iovis hora IX;

Poemata selecta medii aevi interpretabitur die mercurii horis I et II;

Historiam litterarum patriam enarrabit die martis hora II et die saturni hora X;

Samuelis Costeri Polyxenam et Iphigeniam explicabit die iovis hora X;

Exercitationes palaeographicas moderabitur die saturni hora XI;

Stili praecepta tradet die saturni hora IX;

Cum provectioribus leget poema, quod inscribitur Rinclus, die martis hora I.

I. H. Gallée Grammaticae comparativae elementa tradet die iovis hora III;

Linguam Goticam, die lunae horis I et II;

Linguam Theodiscam medii aevi (W. Braune Althochd. Lesebuch), die iovis hora II;

Antiquam Saxonum linguam tradet die iovis hora I;

Lectiones de Litteris Anglo-Saxonicis habebit die mercurii hora I;

Lectiones habebit de Antiqua lingua Frisia (F. Buitenrust Hettema, Bloemlezing van Oud-friesche geschriften) die mercurii hora II;

Historiam litterarum Theodiscarum medii aevi exponet die mercurii hora III.

M. Th. Houtsma Locos selectos e libris Veteris Testamenti interpretabitur diebus lunae, martis et mercurii hora XI;

Antiquitates Israëlitarum explicabit diebus martis et mercurii hora X;
Lectiones de litteris Aramaeis habebit die lunae hora X;
Linguae Arabicae elementa docebit die saturni horis I et II;
Capita selecta e litteris orientalibis tractabit cum provectioribus hora postea indicanda.

B. H. C. C. van der Wyck Logicam et Metaphysicam docebit die veneris hora II;
Psychologiam, die veneris hora I;
Historiam Philosophiae antiquae, die saturni horis I et II.

J. van der Vliet interpretabitur Ciceronis orationes pro Balbo, in Pisonem, de provinciis consularibus et Horatii Carmina, die martis hora I et die iovis hora X;
Grammaticam latinam tradet die saturni hora XI;
Artem palaeographicam docebit die mercurii hora II;
Cum provectioribus leget Reliquias Ennianas (ed. Luc. Müller), ratione habita historiae poeseos Epicae Romanorum, die mercurii hora III;
Antiquitates Romanas docebit die iovis hora XI;
Historiam litterarum Latinarum docebit post ferias hiemales die veneris hora XII;
Elementa linguae Sanscriticae docebit die martis hora II et iovis hora IX.

F. J. L. Krämer, Historiam antiquam enarrabit diebus martis et mercurii hora IX, die veneris hora XI;
Historiam recentiorem, Historiam patriae et Geographiam politicam exponet die martis horis X et XI, die iovis hora XI, die veneris hora IX.

L. J. Morell, Litt. Hum. Doct. Phil. Theor. Mag., Archaeologiam in Universate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, capita selecta ex Archaeologia et historia artis Graecae tractabit hora postea indicanda.

L. Wirth, Phil. Doct. et bonarum artium Mag., in Universate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, historiam »Scholae Romanticae" (partem postremam) enarrabit diebus et horis postea indicandis. Hartmanni ab Aue Iwein interpretabitur.

In Facultate Medica.

T. Halbertsma Theoriam artis obstetriciae docebit die mercurii hora I;
Exercitationes clinicas in arte obstetricia et gynaecologia moderabitur et policlinico gynaecologico praeerit diebus lunae et veneris horis I—III;
Operationibus obstetriciis in pelvi facticia praeerit die mercurii hora II;
Operationes gynaecologicas in vivis instituet qualibet oblata occasione.

Th. W. Engelmann Physiologiam docebit diebus lunae et veneris horis X et XI, die mercurii hora II dimidiata;

Exercitationibus et experimentis physiologicis praeerit diebus mercurii et iovis horis II—IV;

S. Talma Pathologiam et Therapiam specialem tradet diebus martis et mercurii hora IX;

Clinicen propaedeuticam docebit prioris semestris diebus lunae, veneris et saturni hora IX;

Exercitationes clinicas et therapeuticas moderabitur et policlinico medico praeerit diebus lunae, martis, mercurii et iovis hora X.

G. van Overbeek de Meijer Hygienen et Politiam medicam docebit die martis hora II et die saturni hora II dimidiata;

Medicinam forensem docebit die iovis hora II;

Exercitationes bacteriologicas aliis duodenis per alium mensem commilitonibus moderabitur diebus lunae, martis, iovis et saturni horis II—IV.

H. Snellen Ophthalmiatriam docebit propaedeuticam die iovis hora IX, theoreticam die veneris hora IX, clinicam die saturni hora X et XI;

Operationibus in cadavere ophthalmiatricis praeerit qualibet oblata occasione;

Insuper Medicinae Candidatis patebunt clinicae Exercitationes ophthalmoscopicae et microscopicae die iovis hora III.

C. A. Pekelharing Histologiam docebit die iovis hora XI et I;

Chemiam physiologicam docebit die mercurii hora X et XI;

Exercitationes microscopicas moderabitur diebus lunae, martis et veneris horis II—IV, exercitationes chemico-physiologicas diebus mercurii et iovis horis II—IV;

Th. W. Engelmann et C. A. Pekelharing experimentis et indagationibus physiologicis in laboratorio physiologico quotidie praeerunt.

C. H. H. Spronck Pathologiam generalem docebit diebus martis et saturni hora IX;

Anatomen pathologicam exponet die veneris hora III et IV, die saturni hora XI;

Sectionibus cadaverum praeerit quotidie hora XI;

Exercitationes pathologicas moderabitur diebus lunae, mercurii et saturni horis III—V;

Indagationibus pathologicis provectiorum quotidie praeerit.

E. W. Rosenberg Anatomen tam systematicam, quam topographicam, docebit die martis hora XI, die mercurii hora IX, die iovis hora X, die veneris hora IX;

Exercitationes anatomicas practicas hiberno tempore moderabitur diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris horis II—IV;

Embryologiam docebit die veneris hora I.

C. Winkler Psychiatriam docebit diebus lunae et saturni hora III;

Pathologiam cerebralem docebit die martis hora VIII;

Pathologiam systematis nervorum peripherici docebit die saturni hora VIII;

Exercitationes clinicas moderabitur die veneris hora X.

A. von Eiselsberg Exercitationes clinicas et therapeuticas moderabitur diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris hora XI;
Policlinico chirurgico, in provectiorum usum, quotidie praeerit hora X;

P. Q. Brondgeest, Medicinae Lector, Pharmacodynamicam et Toxicologiam medicam docebit diebus martis et veneris hora II, die saturni hora IX;
Pharmacognosin, die martis hora X et die iovis hora IX;
Chemiam diagnosticam, die veneris hora IX;
Exercitationes policlinicas in morbis laryngis moderabitur et laryngoscopii usum docebit die mercurii horis VIII—X.

Th. Dentz, Medicinae Lector, Policlinico odontiatrico praeerit simulque morbos dentium eorumque curationem exponet diebus lunae, mercurii et veneris hora IX; altero semestri etiam operationes odontiatricas in vivo et in ore facticio demonstrabit atque discentium exercitia moderabitur die iovis hora V;
Pathologiam et anatomen pathologicam dentium tradet die mercurii hora vespertina VII, iis autem, qui studiis imprimis odontologicis operam navare cupiunt, die iovis hora vespertina VII.

J. E. van der Meulen, Medicinae Lector, Operationes chirurgicas in cadavere instituet, Aciurgiam i. e. indicationes et methodos operationum atque instrumentorum usum docebit, deligandi denique exercitia moderabitur die martis horis III—V et die iovis horis III—V;
Clinicen propaedeuticam chirurgicam docebit die mercurii hora III;
Clinicen chirurgicam, in provectiorum usum, docebit hora postea indicanda.

A. Huijsman, Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Otiatriam docebit die saturni hora IX;
Operationes instituet qualibet oblata occasione.

S. K. Hulshoff, Medicinae Doctor, Paediatriam in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata,
Exercitationes clinicas in morbis infantum moderabitur die iovis hora IX;
Policlinico paediatrico praeerit die lunae hora II dimidiata.

M. S. Gutteling, Medicinae Doctor, in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, Dermatologiam docebit die veneris hora IX.

In Facultate Theologica.

J. J. P. Valeton Iun. Historiam librorum Veteris Foederis tradet die lunae hora XI, die iovis hora II;
Exegesin librorum Veteris Foedoris, diebus iovis et veneris hora I;
Historiam religionis Israëliticae, die veneris hora II;
Locos difficiliores V. T. cum provectioribus tractabit horis sibi auditoribusque commodis.

G. H. Lamers Philosophiam Religionis tradet diebus martis et iovis hora XI.
Historiam Religionum universalem, die iovis hora X;

Historiam doctrinae de Deo, die martis hora X.
Doctrinam morum, die mercurii hora XI.

J. Cramer Exegesin librorum Novi Foederis tradet diebus lunae et martis hora I;
Historiam dogmatum Religionis Christianae tractabit die mercurii hora I;
De Litteris Christianis primaevis aget diebus lunae et martis hora II.

H. G. Kleijn Encyclopaediam Theologiae tractabit die martis hora IX;
Historiam Christianismi tradet die lunae hora X, die veneris hora XI;
Archaeologiam Christianam tractabit die iovis hora IX.

Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Theologiae Professores.

In Facultate Iuridica.

H. J. Hamaker Encyclopaediam Iuris tradet diebus lunae et martis hora XII;
Ius civile exponet die lunae hora XI, die mercurii horis X et XI;
Ius inter gentes privatum docebit diebus et horis sibi et auditoribus commodis.

J. d'Aulnis de Bourouill Oeconomiae politicae elementa et historiam tradet diebus lunae, martis et mercurii hora X;
Oeconomiae politicae capita selecta cum provectioribus tractabit horis sibi et auditoribus commodis;
Statistices methodum exponet die lunae hora XI;
Historiam Europae politicam enarrabit die iovis hora I.

M. S. Pols Ius Criminale docebit diebus iovis, veneris et saturni hora XI;
Methodum procedendi in causis criminalibus exponet diebus iovis et veneris hora XII.

J. de Louter Philosophiam iuris docebit diebus lunae et saturni hora IX.
Ius publicum Nederlandicum tradet diebus lunae et saturni hora X, martis hora IX;
Ius gentium exponet horis sibi et auditoribus commodis;
Ius, quod dicitur, administrativum Nederlandicum docebit die martis hora X.

W. L. P. A Molengraaff Ius mercatorium et maritimum docebit diebus martis et iovis hora X, die veneris hora IX;
Methodum procedendi in causis civilibus exponet die martis hora XI et die veneris hora X.

J. C. Naber Iuris Romani institutionum partem priorem interpretabitur diebus lunae, mercurii et veneris hora XI;
Historiam iuris Romani tradet diebus martis et iovis hora XI;
Institutionum partem posteriorem ac deinceps librum II Codicis interpretabitur diebus martis et iovis hora XII.

A. I. B. Rijke, Iuris Doctor, muneris notarii scientiam et ius fiscale in Universitate Rheno-Traiectina docendi venia impetrata, lectiones habebit te

exercitationes practicas moderabitur diebus et horis postea indicandis.
Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

T. Cannegieter, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,
Theologiam Dogmaticam tractabit die mercurii hora II, die veneris hora IX;
Historiam Ecclesiae Reformatae Nederlandicae eiusque dogmatum enarrabit die mercurii hora III et veneris hora X;
Iuris ecclesiastici Reformati Nederlandici principia exponet die veneris hora III.

E. H. van Leeuwen, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,
Theologiam Biblicam tractabit die mercurii hora X, die saturni hora IX;
Theologiam Practicam tractabit die saturni hora X, eandemque coniunctim cum Exercitationibus Homileticis invicem diebus mercurii et iovis hora vespertina VII;
Historiam Missionis Christianae enarrabit die mercurii hora IX.

BIBLIOTHECA UNIVERSATIS ab hora X ad horam IV unicuique patebit, exceptis per menses novembrem usque ad februarium inclusum, quando ab hora X ad III, et feriarum tempore, quando ab hora I ad horam III visitatores admittentur.

MUSEUM ANATOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM PHYSIOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant (Van Wijckskade).

MUSEUM HISTORIAE NATURALIS patebit die mercurii et die saturni, ab hora X ad IV. Qui visere cupiunt custodem adeant (Hoogt, No. 159a).

LABORATORIUM PHYSICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM CHEMICUM (Leeuwenbergh) qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM CHEMICUM (Sterrebosch) qui visere cupiunt custodem adeant.

HORTUM BOTANICUM qui visere cupiunt hortulanum adeant.

LABORATORIUM BOTANICUM et MUSEUM BOTANICUM (Lange Nieuwstraat) qui visere cupiunt custodem adeant.

OBSERVATORIUM ASTRONOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM PHARMACEUTICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

MUSEUM GEOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM HYGIENICUM (Sterrebosch) qui visere cupiunt custodem adeant.

AANTAL STUDENTEN

INGESCHREVEN AAN

DE RIJKS-UNIVERSITEIT te UTRECHT

gedurende het studiejaar 1893—1894.

STUDIEJAAR.	FACULTEIT VAN Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte.	TOTAAL.
Eerste	25	28	55	28	8	144
Tweede	34	22	39	17	7	119
Derde	39	5	27	10	6	87
Vierde	17	5	33	13	5	73
Vijfde	13	6	29	11	4	63
Zesde.	10	3	33	5	3	54
Zevende.			25	4	2	31
Achtste	1	2	21		1	25
Negende		1	5	1		7
Tiende			7		1	8
Elfde.			2			2
Totaal	139	72	276	89	37	613
Volledig onderwijs .	139	72	276	89	37	613
2 lessen.				6		6
1 les.			1	11	1	13
Totaal	139 [1]	72	277	106 [2]	38 [3]	632

1) 18 Duitschers en Hongaren. 2) 10 Dames. 3) 6 Dames.

Bij de vergelijking van deze getallen met de opgaven van den Studenten-Almanak voor 1894 vindt men de volgende verschillen:

Ingeschreven

	Bij den Rector Magnificus.	Volgens den Studenten-Almanak 1894.
Theologanten	139	143
Juristen	72	166
Medici	277	326
Philosophen.	106	122
Litteratoren.	38	43
	632	800

exercitationes practicas moderabitur diebus et horis postea indicandis. Publice disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

T. Cannegieter, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,

Theologiam Dogmaticam tractabit die mercurii hora II, die veneris hora IX;

Historiam Ecclesiae Reformatae Nederlandicae eiusque dogmatum enarrabit die mercurii hora III et veneris hora X;

Iuris ecclesiastici Reformati Nederlandici principia exponet die veneris hora III.

E. H. van Leeuwen, Theologiae in Ecclesia Reformata Nederlandica Professor,

Theologiam Biblicam tractabit die mercurii hora X, die saturni hora IX;

Theologiam Practicam tractabit die saturni hora X, eandemque coniunctim cum Exercitationibus Homileticis invicem diebus mercurii et iovis hora vespertina VII;

Historiam Missionis Christianae enarrabit die mercurii hora IX.

BIBLIOTHECA UNIVERSATIS ab hora X ad horam IV unicuique patebit, exceptis per menses novembrem usque ad februarium inclusum, quando ab hora X ad III, et feriarum tempore, quando ab hora I ad horam III visitatores admittentur.

MUSEUM ANATOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM PHYSIOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant (Van Wijckskade).

MUSEUM HISTORIAE NATURALIS patebit die mercurii et die saturni, ab hora X ad IV. Qui visere cupiunt custodem adeant (Hoogt, No. 159*a*).

LABORATORIUM PHYSICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM CHEMICUM (Leeuwenbergh) qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM CHEMICUM (Sterrebosch) qui visere cupiunt custodem adeant.

HORTUM BOTANICUM qui visere cupiunt hortulanum adeant.

LABORATORIUM BOTANICUM et MUSEUM BOTANICUM (Lange Nieuwstraat) qui visere cupiunt custodem adeant.

OBSERVATORIUM ASTRONOMICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM PHARMACEUTICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

MUSEUM GEOLOGICUM qui visere cupiunt custodem adeant.

LABORATORIUM HYGIENICUM (Sterrebosch) qui visere cupiunt custodem adeant.

AANTAL STUDENTEN

INGESCHREVEN AAN

DE RIJKS-UNIVERSITEIT te UTRECHT

gedurende het studiejaar 1893—1894.

STUDIEJAAR.	FACULTEIT VAN Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde.	Wis- en Natuurkunde.	Letteren en Wijsbegeerte.	TOTAAL.
Eerste	25	28	55	28	8	144
Tweede	34	22	39	17	7	119
Derde	39	5	27	10	6	87
Vierde	17	5	33	13	5	73
Vijfde	13	6	29	11	4	63
Zesde	10	3	33	5	3	54
Zevende			25	4	2	31
Achtste	1	2	21		1	25
Negende		1	5	1		7
Tiende			7		1	8
Elfde			2			2
Totaal	139	72	276	89	37	613
Volledig onderwijs	139	72	276	89	37	613
2 lessen				6		6
1 les			1	11	1	13
Totaal	139 [1])	72	277	106 [2])	38 [3])	632

1) 18 Duitschers en Hongaren. 2) 10 Dames. 3) 6 Dames.

Bij de vergelijking van deze getallen met de opgaven van den Studenten-Almanak voor 1894 vindt men de volgende verschillen:

Ingeschreven

	Bij den Rector Magnificus.	Volgens den Studenten-Almanak 1894.
Theologanten	139	143
Juristen	72	166
Medici	277	326
Philosophen	106	122
Litteratoren	38	43
	632	800

Vervolg op het Album Academicum.

a. SERIES PROFESSORUM 1893.

Cornelis Winkler, Vianensis, natus d. 25 Febr. 1855. Medicinae doctor Traiectinae Universitatis creatus d. 5 Aprilis 1879, medicus adjutor nosocomii Hagae Comitis, 1879—1881, deinde medicinae doctor et adjutor Professoris Clinices Traïectini, 1881—1885, Lector Psychiatriae Universatis Traiectinae, 1885—1893, ac d. 25 Apr. 1893 Professor Psychiatriae atque nervorum morborum doctrinae creatus, munus auspicatus est d. 20 Sept. 1893, oratione habita, cui titulus: *de beteekenis van het onderwijs in de psychiatrie voor de geneeskunde.*

Fredericus Johannes Ludovicus Krämer, Dordracensis, natus d. 3 Jan. 1850, Gymnasii Traiectini Praeceptor, 1875—1893, Historiae Professor creatus d. 12 Jun. 1893, Doctor honoris causa Litterarum Neerlandicarum Universitatis Traiectinae d. 22 Jun. 1893. Munus auspicatus est die 22 Sept. 1893, habita oratione, cui titulus: *de wetenschap der historie.*

Antonius de Eiselsberg, Austriacus, natus Steinhaus in Austria Superiore die 31 Jul. 1860, Doctor universae Medicinae Universitatis Vindobonensis d. 13 Febr. 1884, coadjutor et adjutor Clinices Chirugicae Vindobonensis 1884—1893 creatus Chirurgiae Professor Universitatis Traiectinae mense Jun. 1893, munus auspicatus est die 2 Oct. 1893, oratione habita: *Ueber die aüsseren Bedingungen und die socialen Indicationen für Chirurgische Operationen.*

b. NAAMLIJST

DER VOOR DE EERSTE MAAL

INGESCHREVEN STUDENTEN,

in den Cursus 1893—94. [1]

DATUM VAN INSCHRIJVING.	NAAM EN VOORNAAM.	FACULTEIT.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTE-PLAATS.
1893.				
19 Sept.	L. H. F. Breedvelt.	M.	1873	Groningen.
»	Mej. H. M. Th. Baudet.	L.	1873	Arnhem.
»	Mej. F. E J. M. Baudet.	L.	1872	Arnhem.
»	J. Dermout.	J.	1862	Zeist.
»	J. J. S. Seeuwen.	M.	1874	den Haag.
»	Mej. W. La Fèbre	L.	1875	Bunnik.
20 Sept.	Mej. M. ten Bosch.	L.	1875	Utrecht.
»	J. A. Fruin	J.	1874	Utrecht.
»	A. Beijerman.	Ph.	1874	Amsterdam.
»	H. W. Numans.	M.	1874	Soerabaia.
»	F. L. A. van der Kaay.	Ph.	1872	Utrecht.
»	Ph. L. M. M. Taminiau.	M.	1874	Utrecht.
»	A. F. Ch. Theissing.	Ph.	1873	Amsterdam.
»	A J. Heuff.	Ph.	1874	Ingen.
»	J. Ch. Kindermann.	M.	1874	den Helder.
»	C. E. A. van Hoogenhuijze.	M.	1872	Steenwijk.
21 Sept.	H van Lonkhuijzen.	L.	1872	Heteren.
»	B. Gewin.	M.	1873	Abcoude.
»	W. J. H. Michiels.	J.	1871	Roermond.
»	P. W. van der Burg.	M.	1876	Batavia.
»	L. Bouthoorn.	M.	1872	Woerden.
»	W. Huiskamp.	M.	1875	Eerbeek.
»	A. E. Schouten.	J.	1875	Amsterdam.
»	H. Dorlas.	M.	1875	Deventer.
»	J. A. E. Schoenmaekers.	M.	1874	Klimmen.
»	D. H. G. Bellaard.	L.	1862	Nijmegen.
22 Sept.	C. P. J. Hoek.	M.	1873	Wateringen.
»	Th. G. Vogelpoel.	M.	1875	a/bS.S.Salatiga bij St. Helena.
»	H. I. Gerritzen.	M.	1873	Arnhem.
23 Sept.	Mej. A. C. Stronck.	Ph.	1874	Rotterdam.
»	H. Hoeufft.	J.	1872	Brussel.
»	W. van den Brink.	Th.	1867	Wijk bij Duurstede.

1) Door de letters: M., Th., J., Ph. en L. worden de faculteiten der *Geneeskunde*, *Godgeleerdheid*, *Rechtsgeleerdheid*, *Wis- en Natuurkunde*, *Letteren en Wijsbegeerte* aangeduid.

Datum van inschrijving.	Naam en Voornaam	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorte-plaats.
28 Sept.	W. E. Calkoen.	J.	1876	Amsterdam
»	M. A. van Leeuwen.	Ph.	1873	Arnhem.
»	A. M. J. Koek.	J.	1873	Oldenzaal.
»	J. S. P. Moltzer.	M.	1875	Geervliet.
»	A. van der Linden.	M.	1875	Oud-Beierla
»	D. den Breems.	Th.	1874	Heenvliet.
»	J. A. Broers.	Th.	1862	Voorschote
»	J. R. van der Meulen.	Th.	1873	LageVuurs
»	G. B. Hospers.	Th,	1874	Vriezeveen.
»	B. R. Knottnerus.	Th.	1871	Smilde.
»	C. J. F. Hopster.	Th.	1871	Ambt Omm
»	J. Cramer.	Th.	1872	Amsterdam
»	L. de Geer.	Th.	1872	Groningen.
2 Oct.	J. van der Torren.	M.	1875	Waddingsve
»	F. L. Bergansius.	Ph.	1865	Maastricht.
»	H. Waller.	J.	1872	Utrecht.
»	J. H. Kok.	Ph.	1872	Neder-Lang broek.
»	A. Ch. Muller.	Ph.	1876	Weesp.
»	Mej. I. Hoekstra.	Ph,	1871	Irnsum.
»	V. van Itallie.	Ph,	1874	Maastricht.
»	Th. Snellen.	J.	1873	Utrecht.
»	J. Cahen.	Ph.	1872	's Hertogen-bosch.
3 Oct.	C. W. Nieuwenhuijzen.	M.	1873	Utrecht.
4 Oct.	C. van Rappard.	J.	1874	Assen.
»	Mej. B. Dobbe.	Ph.	1873	Gouda.
Oct.	L Vethake.	Th.	1872	Amsterdam.
»	J. C van Randwijck.	J.	1874	den Haag.
»	Mej. J. M van Geijtenbeek.	Ph.	1875	Scherpeniss
»	O. W. van Geijtenbeek.	Ph	1870	Scherpeniss
»	G. A. Gasille.	Ph.	1877	Zierikzee.
»	D. J. Gerritsen.	Ph.	1874	Arnhem.
»	Ch G. D. Borrias.	J.	1872	Arnhem.
7 Oct.	Ch. Boerendonk.	Th.	1871	Rotterdam.
»	F. H. Quix.	M.	1874	Holtum.
»	L. A. Micheels.	J.	1875	Arnhem.
10 Oct.	L. van Bronkhorst Sandberg.	J.	1874	Apeldoorn.
»	F. Sikkema.	M.	1872	Wirdum.
»	W. J. Fredzess.	J.	1874	Arnhem.
»	J. G. ten Zeldam.	J.	1872	Deventer.
»	J. Brunt.	J.	1872	Woerden.
»	H. Couvée.	M.	1874	Deventer.
»	H. W. Cramer.	Ph	1875	Woudenber
11 Oct.	E. P. J. Tasset.	M.	1870	Vessem.
»	G. F. Rochat.	Ph.	1876	Amsterdam.
»	A. G. H. van Romondt.	M.	1874	Curaçao.
»	D. A. de Groot.	M.	1873	Kolham.

DATUM VAN INSCHRIJVING.	NAAM EN VOORNAAM.	FACULTEIT.	GEBOORTE-JAAR.	GEBOORTE-PLAATS.
1 Oct.	W. N. Bessem.	M	1876	Deventer.
»	Ch. M. F. L Nuijens.	M.	1872	Harmelen.
»	P. J. H. Roëll.	M.	1874	Velp.
»	C. W. Th. van Boetselaer.	Th.	1873	de Bilt.
»	A. M. Brouwer.	Th.	1875	Langówan.
2 Oct.	L. E. Brandt.	Th.	1873	Zoeterwoude.
»	F. H. Kranenburg.	J.	1873	Gouda.
»	C. J. H. Tempelmans Plat	M.	1876	Gorinchem.
»	C. Crommelin.	J.	1873	Dordrecht.
»	J. F. H. Hoyng.	M.	1875	Utrecht.
»	F. L. van Hoogstraten.	M.	1873	Zutphen.
»	N. L van Woerden.	M.	1873	Utrecht.
»	B H. J. ter Braake.	Ph.	1876	Oorschot.
3 Oct.	P. Spaans.	M.	1869	de Beemster.
»	B. C. de Jonge.	J.	1875	den Haag.
»	A. J. van Ockenburg.	Ph.	1873	Vlissingen.
»	J. G. van der Harst.	M.	1875	Utrecht.
4 Oct.	J. J. R. Moquette.	M.	1873	Sneek.
»	M. A. Jelier.	M.	1870	Rotterdam.
»	A. H. Koning.	J.	1874	Groningen.
»	G. Heidenrijk.	L.	1872	Hoorn.
»	E. H. F. Wttewaal van Stoetwegen.	J.	1872	St. Petersburg.
»	H. J. van Lummel.	Ph.	1873	Doetinchem.
»	F. M. G. de Feijfer.	Ph.	1870	Rotterdam.
5 Oct.	H. Hooglandt.	J.	1871	Enschedé.
»	A. Lazonder.	L.	1873	Schoonhoven.
»	J. M. van Welie.	M.	1874	Culemborg.
»	F. R. C. Kuijper.	M.	1872	Soest.
7 Oct.	B. J. H. van Blaricum.	J.	1871	Utrecht.
»	J. J. van der Poll.	J.	1870	Dordrecht.
»	A. J. Haakma van Roijen.	M.	1871	den Haag.
»	C. H. Haas.	Th.	1872	Zalt Bommel.
»	J. J. Kraakman.	J	1872	Alkmaar
Oct.	H. L A. Feijkes.	Th.	1872	Amsterdam.
Oct.	H. J. van Paasschen.	M.	1865	den Haag.
Oct.	W. Berghege.	M.	1862	Haaksbergen.
Oct.	J. D. van Beek.	M.	1874	N. Beierland.
»	E. Cremers.	J.	1870	den Haag.
Oct.	E. B. van Dijck.	Ph.	1871	Bangkalan.
»	S. F. Hoekstra.	M.	1872	Wommels.
»	W van der Burg.	M.	1870	Jelsum.
Oct.	A. Vethake.	M.	1862	Weesp.
Nov.	J. G. Frederiks.	M.	1868	Zutphen.
Nov.	H. A. Veltman.	M.	1874	Weert.
»	E. Lukáczy.	Th.	1867	Suna Vecse.
»	A. W. J. Cremer.	Th.	1869	Solingen.
»	H. Knapp.	Th.	1871	Eckenroth.

Datum van inschrijving.	Naam en Voornaam.	Faculteit.	Geboorte-jaar.	Geboorte-plaats.
6 Nov.	F. Schaefer.	Th.	1871	Gemuenden.
»	F. Schmitt.	Th.	1871	Mutterschied.
»	W. Nietsch.	Th.	1873	Gemuenden.
»	F. Haberkamp.	Th.	1872	Dusseldorf.
»	J. Heussler.	Th.	1871	Lambrecht.
»	O Boertzler	Th	1871	Kaiserslautern.
10 Nov.	I. Slis.	Ph.	1875	Oude Tonge.
11 Nov.	Ph. J. Manikus.	M.	1875	Arnhem.
13 Nov.	A. L. van Haaften.	M.	1870	Sliedrecht.
15 Nov.	H. Th. Slot.	M.	1867	Groningen
17 Nov.	A. J. van Leent.	Ph.	1874	Roermond.
21 Nov.	B. F. Catz.	M.	1866	Tilburg.
23 Nov.	G C. W. Langenbergh.	Ph.	1870	Emmerik.
25 Nov.	P. J. Fret.	M.	1868	Vlissingen.
6 Dec.	G. J P. Daniels.	M.	1872	's Bosch.
»	C. Lankhout.	Ph.	1859	den Haag.
»	G. F. G. de Bruijn.	Ph.	1858	Rotterdam.
»	Mej. H. E. Beijerinck.	L.	1865	Delft
»	J. S. Surie.	Ph.	1870	Rotterdam.
12 Dec.	J. W. A. Klinkhamer Bredius.	Th.	1870	Amsterdam.
1894.				
18 Jan.	W. A. Ekerman.	Ph.	1866	Maastricht.
26 Jan.	A. J. Schimmelpenninck van der Oije.	J.	1872	Nijkerk.
6 Maart	J. Bleeker.	Ph.	1868	Harlingen.
12 Maart	J. Reijnouts van Haga.	Ph.	1867	Sneek.
23 Mei.	A. Bruins.	Ph.	1871	Zwolle.

BIJLAGEN.

a. VEREENIGING

TOT

Instandhouding van het Oud-Studentenfonds

ter bevordering van den bloei der Rijks-Universiteit te Utrecht.

Ter aansluiting aan het verslag in het vorige jaarboek, bl. 82, is te vermelden dat volgens het verslag over 1892/1893, uitgebracht in de Algemeene Vergadering der leden van de Vereeniging van 21 October 1893, door toevoeging der beschikbare gelden het kapitaal, op het Grootboek der Nationale schuld $2^1/_2$ % ingeschreven, van 29,900 tot *f* 31,400 is gestegen, terwijl het beschikbaar saldo voor 1893/1894 de som van *f* 983,46 heeft bereikt, tegen *f* 948,29 het vorige jaar. In het bestuur kwam eenige wijziging, wegens de vacatures daarin ontstaan door het vrijwillig aftreden van Dr. A. Vrolik, sedert de oprichting der Vereeniging haar voorzitter, en tot eere-voorzitter benoemd, alsmede het overlijden van Jhr. Mr. P. J. A. M. van der Does de Villebois. In plaats van den laatste werd Mr. M. Mees te Rotterdam aangewezen, terwijl Mr. W. H. de Beaufort tot voorzitter werd benoemd.

In het afgeloopen jaar werd het overblijvende saldo van den opbrengst der vijf opvoeringen van Sophocles »Oedipus Rex", in 1891, ontvangen, ten bedrage van *f* 82,05 waardoor het geheel bedrag, waarmede de Commissie tot regeling dier uitvoeringen het Fonds heeft verrijkt, tot *f* 3082,05 is gestegen.

b. **Het Nederlandsche gasthuis voor behoeftige en minvermogende ooglijders.**

De Vereeniging, waaraan deze stichting is te danken, trad met de in bezitneming van het nieuwe Gasthuis voor ooglijders, in de Bleijenburgstraat te Utrecht, een nieuw tijdvak in, waarin ze, dank zij eene subsidie van het Rijk ten behoeve van het oogheelkundig onderwijs, ook aan de Universiteit zal zijn verbonden. In 1858 op het initiatief van Donders, krachtig gesteund door andere uitnemende mannen, opgericht, gaf zij het aanzijn van het Nederlandsche Gasthuis voor behoeftige en minvermogende ooglijders, in het Bagijnenhof te Utrecht, dat onder de leiding van Donders en Snellen, ook aan het oogheelkundig onderwijs dienstig gemaakt, de

nieuwere wetenschap der oogheelkunde in Nederland bekend maakte, krachtig tot hare nadere ontwikkeling medewerkte, en een ook in het buitenland vermaarde kweekschool van oogheelkundigen werd. Blijkens het Verslag over 1893 werd dat Gasthuis gedurende zijn 35-jarig bestaan door 74324 patienten bezocht, werden daarin ongeveer 668000 consulten gegeven, 13214 verpleegden met 345214 verpleegdagen opgenomen, en zulks in stijgende getalen. Die bloei had ten gevolge dat het oude gasthuis niet langer aan de behoeften kon voldoen, een ruimer en meer naar de stijgende wetenschappelijke eischen ingericht gebouw noodig werd. De stichting van zoodanig gebouw, het lievelingsdenkbeeld van Donders en het doel van zijn standvastig streven geworden, vorderde echter aanzienlijke kosten, waarvoor de Vereeniging wel langzamerhand door besparing een kapitaal trachtte bijeen te brengen, maar die nog een lang uitstel zouden vorderen. Een nieuwe inspanning van particuliere krachten, waaraan ook het oude gebouw geheel te danken was, een nieuw beroep op de offervaardige mildheid der liefdadigheid waren noodig tot bespoediging en werden niet te vergeefs gedaan. In ruime mate en langs verschillende wegen vloeiden vrijwillige bijdragen toe en verschaften het vereischte kapitaal. Zoo werd o. a. in 1890 door een Comité van weldadige Dames eene som van ruim *f* 47000, in 1894 ten behoeve van het meubilair van het nieuwe gebouw opnieuw eene som van ruim *f* 15000 bijeengebracht.

De vrucht dier inspanning was een monumentaal gebouw, door den Geneesheer Directeur, Prof. Snellen, in zijn verslag op 7 Juli 1894 in de Algemeene Vergadering der Vereeniging uitgebracht, het grootste en, naar hij meende, het beste van alle bestaande Gasthuizen voor ooglijders genoemd.

Met de ontruiming van het oude en de inbezitneming van het nieuwe gasthuis is ook de verhouding der Stichting tot de Universiteit nader geregeld. Hoewel ook nu de Vereeniging haar karakter van particuliere instelling heeft behouden, en haar steun blijft zoeken in de vrijwillige bijdragen der belangstellenden, heeft het Rijk, ter tegemoetkoming in de meerdere kosten die de bouw ten behoeve van het onderwijs heeft geeischt en die aan het geven van onderwijs zijn verbonden, zich tot eene jaarlijksche subsidie van *f* 5000.— verbonden, waardoor de voortdurende dienst van het Gasthuis ook voor het Universitaire onderwijs is verzekerd. Afzonderlijke aan alle eischen voldoende lokalen zijn voor dat onderwijs in de benedenverdieping van het Gasthuis gereserveerd, terwijl de verhouding van den Geneesheer Directeur, Prof. Snellen, tot de Universiteit, aan dat onderwijs het gebruik verzekert van al de hulpmiddelen der nieuwe voortreffelijk ingerichte stichting. Ook het college van Regenten, onder het voorzitterschap van Prof. Engelmann, als opvolger van Donders, is een waarborg dat de enge wetenschappelijke band die steeds tusschen de Universiteit en het Gasthuis heeft bestaan, in het nieuwe gebouw zal worden bestendigd.

III. Wetten en Besluiten betreffende het Hooger Onderwijs.

BESLUIT van den 17den November 1893, (Staatsblad *nº. 165,*) *tot wijziging van het Koninklijk besluit van den 12den Februari 1879* (Staatsblad *nº. 34*), *tot regeling van de examens ter verkrijging der bevoegdheid van arts, tandmeester of apotheker, door de faculteiten der wis- en natuurkunde en der geneeskunde aan de Nederlandsche universiteiten af te nemen.*

IN NAAM VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

WIJ EMMA, KONINGIN-WEDUWE, REGENTES VAN HET KONINKRIJK,

Op de voordracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 6 October 1893, nº. 4638, afdeeling Medische Politie;

Overwegende, dat de wijzigingen, bij de wet van 12 December 1892 (*Staatsblad* nº. 261) gebracht in de wet van 25 December 1878 (*Staatsblad* nº. 222), wijziging noodzakelijk maken van artikel 6 van het Koninklijk besluit van 12 Februari 1879 (*Staatsblad* nº. 34), tot regeling van de examens ter verkrijging der bevoegdheid van arts, tandmeester of apotheker, door de faculteiten der wis- en natuurkunde en der geneeskunde aan de Nederlandsche universiteiten af te nemen, terwijl tevens eene aanvulling van artikel 5 van dat Koninklijk besluit noodig voorkomt;

Gelet op de wet van 25 December 1878 (*Staatsblad* nº. 222), houdende regeling der voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van arts, tandmeester, apotheker, vroedvrouw en apothekersbediende, aangevuld bij de wetten van 28 Juni 1881 (*Staatsblad* nº. 103) en van 26 October 1889 (*Staatsblad* nº. 137), en gewijzigd bij de wet van 12 December 1892 (*Staatsblad* nº. 261);

Den Raad van State gehoord (advies van 31 October 1893, nº. 20);

Gelet op het nader rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 14 November 1893, nº. 5360. afdeeling Medische Politie;

Hebben goedgevonden en verstaan:

Artikel 1.

Aan het laatste lid van artikel 5 van het Koninklijk besluit van 12 Februari 1879 (*Staatsblad* nº. 34) wordt het volgende toegevoegd:

»Ingeval niet beide gedeelten binnen den voorgeschreven termijn met »goed gevolg worden afgelegd, wordt aan hem, die bij het eerste gedeelte »voldaan heeft, hiervan bij het einde van het tweede gedeelte een bewijs »uitgereikt, tegen overlegging waarvan hij tot het tweede gedeelte »afzonderlijk. mits voor dezelfde faculteit, weder wordt toegelaten."

Artikel 2.

Artikel 6 van het Koninklijk besluit van 12 Februari 1879 (*Staatsblad* n°. 34) wordt gelezen als volgt:

»Aan de examinerende faculteit moet, behoudens het bepaalde in den »algemeenen maatregel van bestuur, bedoeld in het laatste lid van artikel »3 en het laatste lid van artikel 9 van de wet van 25 December 1878 »(*Staatsblad* n°. 222), zooals deze luiden volgens de wet van 12 December »1892 (*Staatsblad* n°. 261), door den candidaat worden overgelegd:

»*a*. om te worden toegelaten tot het eerste natuurkundig examen, »vermeld in artikel 4 dier wet, zooals dat luidt volgens de wet van 12 »December 1892 (*Staatsblad* n°. 261), het bewijs, dat hij verkeert in het »geval, voorzien bij dat artikel of bij het tweede lid van artikel 2 der »wet van 12 December 1892 (*Staatsblad* n°. 261);

»*b*. om te worden toegelaten tot het tweede natuurkundig examen, »vermeld in artikel 5 dier wet, het getuigschrift van met goed gevolg, »afgelegd eerste natuurkundig examen bij eene der faculteiten van de »wis- en natuurkunde aan de Nederlandsche universiteiten of hetgeen »daarmede gelijk staat:

»*c*. om te worden toegelaten tot het theoretisch geneeskundig examen, »vermeld in artikel 6 dier wet, het getuigschrift van met goed gevolg »afgelegd tweede natuurkundig examen bij eene der faculteiten van de »geneeskunde aan de Nederlandsche universiteiten of hetgeen daarmede »gelijk staat;

»*d*. om te worden toegelaten tot het theoretisch apothekers-examen, »vermeld in artikel 14 dier wet, het getuigschrift van met goed gevolg »afgelegd eerste natuurkundig examen en bovendien geleverde bewijzen »van de kennis der beginselen van de natuurlijke geschiedenis van dieren »en delfstoffen bij eene der faculteiten van de wis- en natuurkunde aan »de Nederlandsche universiteiten of wat daarmede gelijk staat;

»*e*. om te worden toegelaten tot het theoretisch examen in de tand»heelkunde, vermeld in artikel 9 dier wet, zooals dat luidt volgens de »wet van 12 December 1892 (*Staatsblad* n°. 261), een getuigschrift, dat »bevoegdheid geeft tot het afleggen van de examens, bedoeld in artikel »84 van de wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102), tot regeling van »het hooger onderwijs, of tot het afleggen van het eerste natuurkundig »examen.

»Om bij dit examen te worden vrijgesteld voor de vakken, in artikel »9 der wet opgenoemd onder letters *a* en *b*, het bewijs, dat de candidaat »verkeert in een der gevallen, aldaar omschreven onder n°s. 1 en 2;

»*f*. om te worden toegelaten tot eenig examen, behoudens in het »geval, voorzien in het voorlaatste lid van artikel 7 dier wet, het bewijs

»van in handen van den voorzitter der faculteit of van het lid, dat dezen »vervangt, de som, bij meergemelde wet voor het af te leggen examen »bepaald, te hebben gestort."

Artikel 3.

Dit besluit treed in werking op 1 Januari 1894.

De Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, dat in het *Staatsblad* zal worden geplaatst, en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State.

Het Loo, den 17den November 1893.

EMMA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

TAK VAN POORTVLIET.

Uitgegeven den *dertigsten* November 1893.

De Minister van Justitie,

SMIDT.

BESLUIT van den 17den November 1893, (Staatsblad *n° 166*), *tot wijziging van het Koninklijk besluit van 12 Februari 1879* (Staatsblad *n°. 36*), *tot regeling der examens als arts, tandmeester, apotheker, vroedvrouw en apothekersbediende.*

IN NAAM VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

WIJ EMMA, KONINGIN-WEDUWE, REGENTES VAN HET KONINKRIJK,

Op de voordracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 6 October 1893, n°. 4881, afdeeling Medische Politie;

Overwegende, dat de wijzigingen, bij de wet van 12 December 1892, (*Staatsblad* n°. 261) gebracht in de wet van 25 December 1878 (*Staatsblad* n°. 222), wijziging of intrekking noodzakelijk maken van eenige bepalingen van het Koninklijk besluit van 12 Februari 1879 (*Staatsblad* n°. 36), tot regeling der examens als arts, tandmeester, apotheker, vroedvrouw en apothekersbediende;

Gelet op de wet van 25 December 1878 (*Staatsblad* n°. 222), houdende regeling der voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van arts, tandmeester, apotheker, vroedvrouw en apothekersbediende, aangevuld bij de wetten van 28 Juni 1881 (*Staatsblad* n°. 103) en van 26 October 1889 (*Staatsblad* n°. 137) en gewijzigd bij de wet van 12 December 1892 (*Staatsblad* n°. 261);

Den Raad van State gehoord (advies van 31 October 1893, n°. 19.);

Gelet op het nader rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 14 November 1893, n°. 5361, afdeeling Medische Politie;

Hebben goedgevonden en verstaan:

Artikel 1.

Aan artikel 2 van het Koninklijk besluit van 12 Februari 1879 (*Staatsblad* n°. 36) wordt het volgende, als vierde lid, toegevoegd:

»Om te worden toegelaten tot het examen moet het bewijs worden »overgelegd van in handen van den voorzitter der commissie of van het »lid, dat hem vervangt, te hebben gestort de som voor het af te leggen »examen bepaald bij artikel 18 van de wet van 25 December 1878 »(*Staatsblad* n°. 222), zooals dat luidt volgens de wet van 12 December

»1892 (*Staatsblad* n°. 261); behoudens het daarbij bepaalde ingeval van »eerste herhaling van een examen na afwijzing."

Artikel 2.

Artikel 6 van het Koninklijk besluit van 12 Februari 1879 (*Staatsblad* n°. 36) vervalt.

Artikel 3.

Artikel 8 van het Koninklijk besluit van 12 Februari 1879 (*Staatsblad* n°. 36) wordt gelezen als volgt:

»Onze Minister, met de uitvoering der wet van 25 December 1878 »(*Staatsblad* n°. 222) belast, wijst jaarlijks den geneeskundigen inspecteur »of adjunct-inspecteur of het lid of plaatsvervangend lid van den genees»kundigen raad aan, onder wiens voorzitterschap de examens, vermeld »in artikel 20 dier wet, zooals dat luidt volgens de wet van 12 December »1892 (*Staatsblad* n°. 261), zullen worden gehouden, benevens de leden »en de leden-plaatsvervangers der commissie.

»De commissie wordt, zoo noodig, in den loop des jaars door den »Minister aangevuld.

»Bij verhindering van den voorzitter wordt hij tijdelijk vervangen »door den inspecteur of adjunct-inspecteur of het lid of plaatsvervangend »lid van den geneeskundigen raad, hiertoe door den Minister aan te wijzen.

»Bij verhindering van een der leden wordt, zoo noodig, door den voor»zitter een plaatsvervanger opgeroepen."

Artikel 4.

De woorden »De ondervraging geschiedt in het Nederlandsch", aan het slot van artikel 10 van het Koninklijk besluit van 12 Februari 1879 (*Staatsblad* n°. 36), vervallen en aan dat artikel wordt het volgende, als derde lid, toegevoegd:

»Om te worden toegelaten tot het examen moet het bewijs worden »overgelegd van in handen van den voorzitter der commissie of van het »lid, dat hem vervangt, te hebben gestort de som voor het af te leggen »examen bepaald bij artikel 20 van de wet van 25 December 1878 »(*Staatsblad* n°. 222), zooals dat luidt volgens de wet van 12 December »1892 (*Staatsblad* n°. 261); behoudens het daarbij bepaalde ingeval van »eerste herhaling van examen na afwijzing."

Artikel 5.

Dit besluit treedt in werking op 1 Januari 1894.

De Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, dat in het *Staatsblad* zal worden geplaatst en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State.

Het Loo, den 17den November 1893.

EMMA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
TAK VAN POORTVLIET.

Uitgegeven den *dertigsten* November 1893.
De Minister van Justitie,
SMIDT.

BESLUIT van den 22sten November 1893, (Staatsblad *n°. 168*) *ter bekendmaking van den tekst der wet van 25 December 1878* (Staatsblad *n°. 222*), *houdende regeling der voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van arts, tandmeester, apotheker, vroedvrouw en apothekersbediende, zooals die is aangevuld en gewijzigd bij de wetten van 28 Juni 1881* (Staatsblad *n°. 103*), *26 October 1889* (Staatsblad *n°. 137*) *en 12 December 1892* (Staatsblad *n°. 261*).

IN NAAM VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

WIJ EMMA, KONINGIN-WEDUWE, REGENTES VAN HET KONINGRIJK;

Op de voordracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 20 November 1893, n°. 5594, afdeeling Medische Politie;

Gelet op de wetten van 25 December 1878 (*Staatsblad* n°. 222), 28 Juni 1881 (*Staatsblad* n°. 103), 26 October 1889 (*Staatsblad* n°. 137) en 12 December 1892 (*Staatsblad* n°. 261);

Hebben goedgevonden en verstaan:
den tekst der wet van 25 December 1878 (*Staatsblad* n°. 222), houdende regeling der voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van arts, tandmeester, apotheker, vroedvrouw en apothekersbediende, zooals die is aangevuld en gewijzigd bij de wetten van 28 Juni 1881 (*Staatsblad* n°. 103), 26 October 1889 (*Staatsblad* n°. 137) en 12 December 1892 (*Staatsblad* n°. 261), algemeen bekend te maken door bijvoeging van dien gewijzigden tekst in zijn geheel bij dit besluit.

De Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk in het *Staatsblad* zal worden geplaatst.

Het Loo, den 22sten November 1893.

EMMA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
TAK VAN POORTVLIET.

Uitgegeven den *achtsten* December 1893.
De Minister van Justitie,
SMIDT.

TEKST der wet van 25 December 1878 (*Staatsblad* n°. 222), houdende regeling der voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van arts, tandmeester, apotheker, vroedvrouw en apothekers-bediende, zooals die is aangevuld en gewijzigd bij de wetten van 28 Juni 1881 (*Staatsblad* n°. 103), 26 October 1889 (*Staatsblad* n°. 137) en 12 December 1892 (*Staatsblad* n°. 261).

Artikel 1.

De titel van arts verleent de bevoegdheid tot uitoefening der geneeskunst in haren vollen omvang en wordt verkregen door het afleggen van het praktisch arts-examen.

Artikel 2.

Bij het praktisch arts-examen worden voldoende bewijzen gevorderd van praktische kennis aan het ziekbed en van bekwaamheid in het verrigten van heel- en verloskundige kunstbewerkingen en het gereed maken van recepten.

Het wordt gesplitst in een algemeen geneeskundig en een heel- en verloskundig gedeelte.

Voor de toelating tot het eerste gedeelte moet de verklaring worden overgelegd van een hier te lande bevoegd geneeskundige, dat de candidaat gedurende minstens twee jaren de genees- en heelkundige behandeling van zieken gevolgd heeft, en voor de toelating tot het tweede gedeelte het bewijs, dat hij, in tegenwoordigheid van een bevoegd verloskundige, hier te lande minstens tien gewone en twee buitengewone verlossingen verrigt heeft.

Ingeval niet beide gedeelten gelijktijdig met goed gevolg worden afgelegd, wordt aan hem, die bij het eerste gedeelte voldaan heeft, hiervan een bewijs uitgereikt, tegen overlegging waarvan hij tot het tweede gedeelte afzonderlijk wordt toegelaten.

Artikel 3.

Tot het afleggen van het practisch arts-examen zijn alleen bevoegd zij:

a. die bedoeld zijn in art. 94 der wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* 102), tot regeling van het hooger onderwijs of volgens de bepalingen et met de zoodanigen gelijk staan;

b. die achtereenvolgens met goed gevolg de twee natuurkundige en het theoretisch geneeskundig examen, bedoeld in artt. 4, 5 en 6, hebben afgelegd, of met de zoodanigen gelijk staan.

Zij, die in een ander Rijk of in eene der Nederlandsche koloniën of overzeesche bezittingen na afgelegd examen het regt tot uitoefening der geneeskunst in haren geheelen omvang verkregen hebben, kunnen geheel of gedeeltelijk vrijstelling genieten van het theoretisch geneeskundig en de daaraan voorafgaande examens en van de overlegging van de verklaring en het bewijs, bedoeld in het derde lid van artikel 2.

Door Ons wordt bij algemeenen maatregel van bestuur, na ingewonnen advies van de senaten van de Rijks-universiteiten, aangewezen, welke getuigschriften of diploma's aan de bezitters vrijstelling verleenen en hoe ver die vrijstelling strekt.

Artikel 4.

Het *eerste natuurkundig* examen betreft:

a. de natuurkunde;

b. de scheikunde;

c. de plantkunde.

Tot het afleggen van dit examen zijn alleen bevoegd zij, die in het bezit zijn van het getuigschrift verkregen door het met goed gevolg afleggen van het eindexamen voor de hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus, bedoeld in artikel 57, of van het examen A, bedoeld in artikel 59 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), houdende regeling van het middelbaar onderwijs.

Artikel 5.

Het *tweede natuurkundig* examen betreft:

a. de ontleedkunde;

b. de physiologie en weefselleer;

c de algemeene ziektekunde;

d. de pharmakognosie.

Artikel 6.

Het *theoretisch geneeskundig* examen betreft:

a. de ziektekundige ontleedkunde;

b. de pharmakodynamie;

c. de bijzondere pathologie en therapie;

d. de gezondheidsleer;

e. de theoretische heelkunde.

f. de theoretische verloskunde.

Artikel 7

Bevoegd tot het afnemen der examens, in artt. 4, 5 en 6 bedoeld, en tot uitreiken van het getuigschrift aan hen, die zoodanig examen met goed gevolg hebben afgelegd, zijn:

a. wat betreft het examen van art. 4, de faculteiten der wis- en natuurkunde aan de Nederlandsche universiteiten;

b. wat betreft de examens van artt. 5 en 6, de faculteiten der geneeskunde aan die universiteiten.

Voor het afleggen van elk dezer examens wordt in handen van den voorzitter der faculteit, welke het examen afneemt, eene som van vijftig gulden betaald.

In geval van afwijzing wordt voor de eerste herhaling van een examen geene betaling gevorderd.

De opbrengst der gestorte gelden strekt tot presentiegeld voor de leden der faculteit, door wie het examen wordt afgenomen.

Artikel 8.

De titel van tandmeester verleent de bevoegdheid tot het uitoefenen der tandheelkunst, waaronder verstaan wordt de plaatselijke behandeling van ziekten der tanden, der tandkassen en van het tandvleesch.

De titel wordt verkregen door het met goed gevolg afleggen van een praktisch examen, waarbij voldoende bewijzen gevorderd worden van praktische kennis van de operatieve tandheelkunde en van het inzetten van kunsttanden en gebitten.

Artikel 9.

Bevoegd tot het afleggen van het praktisch examen als tandmeester zijn alleen zij, die met goed gevolg het theoretisch examen in de tandheelkunde hebben afgelegd.

Dat examen betreft:

a. De ontleedkunde van de tanden, de tandkassen en het tandvleesch;

b. de physiologie dezer deelen;

c. de gezondheids-, ziekte- en geneesleer dezer deelen, daaronder begrepen de onderkenning der ziekten van de tanden, de tandkassen en het tandvleesch, waarvan de oorzaak algemeen is of in andere deelen zetelt;

d. de geneesmiddelleer en de recepteerkunde, voor zooveel noodig tot

het voorschrijven van de plaatselijke geneesmiddelen bij de ziekten der genoemde deelen.

Van het examen in de vakken, onder letters *a* en *b* vermeld, zijn vrijgesteld zij:

1°. die met goed gevolg aan eene Nederlandsche universiteit het examen naastvoorgaande aan dat ter verkrijging van den doctoralen graad in de faculteit der geneeskunde hebben afgelegd of, voor zooveel die faculteit betreft, vermeld zijn in art. 119 der wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102), tot regeling van het hooger onderwijs;

2°. die voldaan hebben aan het *tweede* natuurkundig examen, bedoeld in art. 5, of met de zoodanigen gelijk staan.

Bevoegd tot het afleggen van het theoretisch examen in de tandheelkunde zijn alleen zij, die bevoegd zijn tot het afleggen van de examens, bedoeld in art. 84 van de wet van 28 April 1876 (*Staatsblad* n°. 102) tot regeling van het hooger onderwijs, en zij, die bevoegd zijn tot het afleggen van het eerste natuurkundig examen.

Zij, die in een ander Rijk of in eene der Nederlandsche koloniën of overzeesche bezittingen na afgelegd examen het regt tot uitoefening der tandheelkunst verkregen hebben, kunnen geheel of gedeeltelijk vrijstelling genieten van het theoretisch examen in de tandheelkunde en de daaraan voorafgaande examens.

Door Ons wordt bij algemeenen maatregel van bestuur, na ingewonnen advies van de senaten van de Rijks-universiteiten, aangewezen, welke getuigschriften of diploma's aan de bezitters vrijstelling verleenen en hoe ver die vrijstelling strekt.

Artikel 10.

Tot het afnemen van het theoretisch examen als tandmeester en het uitreiken van het getuigschrift aan hen, die dat examen met goed gevolg hebben afgelegd, zijn bevoegd de faculteiten der geneeskunde aan de Nederlandsche universiteiten.

Voor het afleggen van dit examen wordt in handen van den voorzitter der faculteit, die het examen afneemt, eene som van vijf en twintig gulden betaald.

De twee laatste zinsneden van art. 7 zijn ten deze toepasselijk.

Artikel 11.

De titel van apotheker verleent de bevoegdheid tot uitoefening der artsenijbereidkunst en wordt verkregen door het afleggen van het praktisch apothekers-examen.

Bij dat examen worden voldoende bewijzen van praktische kennis gevorderd der artsenijbereidkunst en der scheikunde analyse, zoo in de apotheek, als in het laboratorium.

Voor de toelating tot het examen moet worden overgelegd de verklaring

van een hier te lande bevoegd apotheker, dat de candidaat gedurende minstens twee jaren de uitoefening der artsenijbereidkunst onder de leiding van zulk eene bevoegde gevolgd heeft.

Artikel 12.

Bevoegd tot het afleggen van het praktisch apothekers-examen zijn alleen zij:

a. die bedoeld zijn in art. 96 der wet van 28 April 1879 (*Staatsblad* n°. 102), tot regeling van het hooger onderwijs, of volgens hare bepalingen met de zoodanigen gelijk staan;

b. die het theoretisch apothekers-examen, in art. 13 bedoeld, met goed gevolg hebben afgelegd.

Artikel 13.

Het *theoretisch apothekers*-examen betreft:

a. de artsenijbereidkunde:

b. de toxicologie;

c. de analytische scheikunde.

Artikel 14.

Bevoegd tot het afnemen van het theoretisch apothekers-examen en tot het uitreiken van getuigschrift aan hen, die dat examen met goed gevolg hebben afgelegd, zijn de faculteiten der wis- en natuurkunde aan de Nederlandsche universiteiten.

De drie laatste zinsneden van art. 7 zijn ten deze toepasselijk.

Artikel 15.

Bevoegd tot het afleggen van het theoretisch apothekers-examen zijn alleen zij, die met goed gevolg het *eerste* natuurkundig examen hebben afgelegd, in art. 4 bedoeld, of met de zoodanigen gelijk staan en bovendien bewijzen geleverd hebben van kennis der beginselen van de natuurlijke geschiedenis van dieren en delfstoffen.

Artikel 16.

De bevoegdheid tot het verleenen van verloskundigen raad en bijstand als vroedvrouw wordt verkregen door het afleggen van een theoretisch en praktisch examen in de verloskunde.

Voor de toelating tot dit examen moet het bewijs worden overgelegd, dat de candidaat als leerling-vroedvrouw, onder de voorwaarden, door Ons bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur te bepalen, bij een geneeskundigen inspecteur is ingeschreven en daarna minstens tien gewone verlossingen in tegenwoordigheid van een bevoegd verloskundige hier te lande verrigt heeft.

Artikel 17.

Als apothekers-bedienden met gelijke bevoegdheden en verpligtingen, als volgens de bestaande wetten en wettelijke verordeningen die zijn des hulpapothekers, kunnen worden toegelaten zij, die na volbragten achttienjarigen leeftijd met goed gevolg een examen hebben afgelegd waarbij genoegzame bewijzen gevorderd worden van kennis en geschiktheid, noodig tot het gereedmaken van recepten.

Artikel 18.

De examens, in artt. 2, 8 en 11 bedoeld, worden afgenomen door commissiën, wier voorzitters, leden, leden-plaatsvervangers en secretarissen jaarlijks door Ons benoemd worden.

De voorzitters, leden, leden-plaatsvervangers en secretarissen dier commissiën genieten reis- en verblijfkosten en presentiegeld, door Ons te bepalen.

De examens worden in het openbaar gehouden, met uitzondering van die aan het ziekbed, in het scheikundig laboratorium en die in de verloskunde, welke alleen kunnen bijgewoond worden met vergunning van den voorzitter der examinerende commissie.

Voor het afleggen van elk dezer examens wordt in handen van den voorzitter der commissie, welke het examen afneemt, eene som van vijf en twintig gulden betaald.

In geval van afwijzing wordt voor de eerste herhaling van een examen geene betaling gevorderd.

Artikel 19.

Aan ieder, die aan het examen voldaan heeft, wordt eene diploma uitgereikt, dat hem het regt geeft om den titel te voeren:

a. in het geval van art. 2, van ***arts***;

b. in dat van art. 8, van ***tandmeester***;

c. in dat van art. 11, van ***apotheker***.

Art. 20.

De examens in artt. 16 en 17 bedoeld worden afgenomen door commissiën, samengesteld uit een voorzitter en twee leden.

Onze Minister, met de uitvoering dezer wet belast, wijst den geneeskundigen inspecteur of adjunct-inspecteur, binnen wiens dienstkring het examen wordt afgenomen, of een lid of plaatsvervangend lid van den geneeskundigen raad als voorzitter der commissie aan en benoemt de leden der commissie en hunne plaatsvervangers.

Het lid of plaatsvervangend lid van den geneeskundigen raad, als voorzitter fungeerende, en de leden der commissie en hunne plaatsvervangers genieten reis- en verblijfkosten en presentiegeld door Ons te bepalen.

Voor het afleggen van elk dezer examens wordt in handen van den voorzitter der commissie, welke het examen afneemt, eene som van vijf gulden betaald. Ingeval van afwijzing wordt voor de eerste herhaling van een examen geene betaling gevorderd.

Aan de vroedvrouw of aan een apothekersbediende, die aan het examen voldaan heeft, wordt hiervan een getuigschrift uitgereikt.

Artikel 21.

Zij, die voldaan hebben bij het examen als arts, tandmeester, apotheker, vroedvrouw of apothekers-bediende, leggen, voordat zij als zoodanig worden toegelaten, in handen van den voorzitter der examinerende commissie den volgenden eed (of belofte) af:

»Ik zweer, (beloof), dat ik de genees-, heel- en verlos- (tandheel-, artsenijbereid-, verlos-) kunst volgens de daarop wettelijk vastgestelde bepalingen naar mijn beste weten en vermogen zal uitoefenen en dat ik aan niemand zal openbaren wat in die uitoefening als geheim mij is toevertrouwd of ter mijner kennis is gekomen, tenzij mijne verklaring als getuige of deskundige in regten gevorderd of ik anderzins tot het geven van mededeeling door de wet verpligt worde.

Zoo waarlijk helpe mij God Almagtig! »(Dat beloof ik.)"

Artikel 22.

Tot het afleggen der in het voorgaand artikel bedoelde examens wordt minstens tweemaal 's jaars gelegenheid gegeven.

Onze Minister, met de uitvoering dezer wet belast, bepaalt de plaatsen waar en den tijd waarop de examinerende commissiën bijeenkomen.

De door de candidaten gestorte gelden worden na aftrek van de kosten van vergadering der commissie, waaronder echter niet medegerekend worden de reis- en verblijfkosten en vacatiegelden, in 's Rijks schatkist gestort.

De examens worden in het Nederlandsch gehouden.

Al hetgeen verder tot de regeling dier examens betrekking heeft, wordt door Ons bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur vastgesteld.

Artikel 23.

Benoembaar tot militaire artsen zijn alleen zij, die volgens de wet bevoegd zijn tot uitoefening der geneeskunst in haar vollen omvang in het geheele Koningrijk; tot militaire apothekers zij, die volgens de wet de bevoegdheid van apotheker hebben verkregen.

Artikel 23*a*.

Wij behouden Ons voor de bevoegdheid van apotheker te verleenen aan Nederlanders, die als militair apotheker een eervol ontslag hebben bekomen uit den kolonialen dienst, voor zoover zij die bevoegdheid krachtens de bepalingen dezer wet niet bezitten.

Overgangsbepalingen.

Artikel 24.

Ieder, die op het tijdstip, waarop deze wet in werking treedt, bevoegd is tot uitoefening van genees-, heel-, verlos-, tandheel- of artsenijbereidkunst of tot uitbreiding zijner bevoegdheid door het afleggen van een aanvullingsexamen, behoudt die bevoegdheid.

Ieder, die op bedoeld tijdstip door het afleggen van eenig examen de bevoegdheid verkregen had tot het afleggen van een en ander examen of tot het genot van eenigerlei vrijstelling bij dergelijk examen, behoudt die bevoegdheid met opzigt tot de gelijksoortige examens, af te leggen volgens de wet.

Artikel 25.

Wij behouden Ons voor aan nog in dienst zijnde officieren van gezondheid, die vóór de invoering der wet van 1 Juni 1865 (*Staatsblad* n°. 59) zijn aangesteld, alsmede aan hen, welke dien rang hebben verkregen ingevolge het bepaalde in art. 19 van die wet, vergunning te verleenen tot uitoefening der genees- en heelkunde bij niet-militairen.

Deze bepaling is ook van toepassing op de officieren van gezondheid, die bij de invoering der aangehaalde wet in koloniale dienst waren, wanneer zij zich met verlof hier te lande bevinden.

Artikel 26.

Deze wet treedt in werking op een nader door Ons te bepalen tijdstip.

Alsdan vervallen de wet van 1 Juni 1865 (*Staatsblad* n°. 59), regelende de voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van geneeskundige, apotheker, hulp-apotheker, leerling-apotheker en vroedvrouw, gewijzigd bij de wet van 8 Juli 1874 (*Staatsblad* n°. 97), en de artt. 1 tot 6 van de wet van 24 Juni 1876 (*Staatsblad* n°. 117), houdende regeling van de voorwaarden tot verkrijging der afzonderlijke bevoegdheid tot uitoefening der tandheelkunst en van de uitoefening dier kunst, en alle uit die bepalingen voortgevloeide algemeene verordeningen.

Artikel 2 van de wet van 12 December 1892 (*Staatsblad* n°. 261).

Deze wet treedt in werking op 1 Januari 1894.

Zij die vóór dat tijdstip de bevoegdheid hebben verkregen tot het afleggen van het eerste natuurkundig examen, behouden die bevoegdheid.

Behoort bij Koninklijk besluit van 22 November 1893, n°. 24, (*Staatsblad* n°. 168).

Mij bekend,

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

TAK VAN POORTVLIET.

BESLUIT van den 28sten Juli 1894, (Staatsblad n°. 140) houdende nadere wijziging van het bij de Koninklijke besluiten van 4 Juni 1878 (Staatsblad n°. 86) en 22 Juli 1893 (Staatsblad n°. 119) gewijzigde Koninklijk besluit van 27 April 1877 (Staatsblad n°. 87), waarbij de in de artikelen 84, 88 en 92 der wet van 28 April 1876 (Staatsblad n°. 102) bedoelde examens en promotiën zijn vastgesteld.

IN NAAM VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

WIJ EMMA, KONINGIN-WEDUWE, REGENTES VAN HET KONINKRIJK,

Op de voordracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 8 Juni 1894, n°. 2925², afdeeling Onderwijs;

Gezien de Koninklijke besluiten van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87), 4 Juni 1878 (*Staatsblad* n°. 86) en 22 Juli 1893 (*Staatsblad* n°. 119);

Gezien de adviezen van ieder der Senaten der Rijks-Universiteiten;

Den raad van State gehoord (advies van 10 Juli 1894, n°. 18);

Gelet op het nader rapport van den voornoemden Minister van 25 Juli 1894 n°. 3895, afdeeling onderwijs;

Hebben goedgevonden en verstaan te bepalen:

Artikel 1.

Artikel 24 van het Koninklijk besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87) wordt gelezen als volgt:

Doctoren in de rechtswetenschap, die de bevoegdheid wenschen te verkrijgen om, behoudens nadere vereischten in bijzondere wetten of verordeningen gevorderd, in Nederlandsch-Indië bij de rechterlijke macht of den burgerlijken dienst te worden benoemd, leggen voor de vereenigde faculteiten der rechtsgeleerdheid en der letteren en wijsbegeerte een aanvullingsexamen af in:

a. het Mohammedaansch recht en de overige volksinstellingen en gebruiken in Nederlandsch-Indië;

b. het Staatsrecht en de inrichting van 's Rijks koloniën en overzeesche bezittingen;

c. de land- en volkenkunde van den Oost-Indischen archipel;

d. de Maleische taal.

e. de Javaansche taal.

Het examen is schriftelijk en mondeling en wordt in het openbaar gehouden.

De duur van het schriftelijk examen, hetwelk zich alleen over de vakken *d* en *e* vermeld uitstrekt, is twee uren.

De duur van het mondeling examen is twee uren, waarvan één uur voor de vakken, onder *a* en *b*, en één uur voor de vakken, onder *c*, *d* en *e* genoemd.

De artikelen 7, 2e lid, 9, 10, 11 en het in artikel 23 omtrent de promotie bepaalde zijn op het examen van toepassing.

Ten bewijze dat het examen met goed gevolg is afgelegd, wordt eene door den voorzitter en secretaris der vereenigde faculteiten geteekende, in de Nederlandsche taal gestelde, verklaring aan den geëxamineerde uitgereikt.

Heeft de geëxamineerde zich door meer dan gewone bekwaamheid onderscheiden, dan wordt in de verklaring vermeld, dat de toelating met lof geschiedt. Zoo omtrent deze bijvoeging de stemmen staken, heeft zij niet plaats.

Artikel 2.

Gedurende twee jaren na het tijdstip van het in werking treden van dit besluit, blijft gelegenheid bestaan tot het afleggen van het examen, overeenkomstig de ongewijzigde bepalingen van artikel 24 van het Koninklijk besluit van 27 April 1877 (*Staatsblad* n°. 87).

De Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk in het *Staatsblad* zal worden geplaatst, en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State.

Soestdijk, den 28sten Juli 1894.

EMMA.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

VAN HOUTEN.

Uitgegeven den *zevenden* Augustus 1894.

De Minister van Justitie.

VAN DER KAAY.

VERBETERINGEN.

Blz.	10	regel	10	lees:	hypothesen, in plaats van: hypothese.
»	13	»	10 v. ond.	»	ernstig, in plaats van: enstig.
»	18	»	10	»	Manou,, in plaats van: Manou.
»	24	»	4 v. ond.	»	juridieke, in plaats van: juriedieke.
»	35	»	3	»	criminalistische, in plaats van: criminalitische.
»	35	»	5 v. ond.	»	strafrechtswetenschap, in plaats van: strafwetenschap.

